

עבירות ועונשים בישראל תיאוריה ויישום

צוהר לבית הסוהר | גיליון 21

שירות בתי הסוהר
ארגון כליאה לאומי

אוניברסיטת
בר-אילן
Bar-Ilan University

עורכים:

פרופ' אורי תימור, מרצה וחוקר במחלקת לקרימינולוגיה במכללת אשקלון ובאוניברסיטת בר-אילן.
גנ"מ יוני חפץ, דובר שירות בתי הסוהר.

חברי מערכת:

פרופ' נתי רונאל, המחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.
ד"ר יהושע וייס, גנ"מ (בדימוס), פסיכולוג קליני.

עורכי משנה:

מורן דודיאן, סטודנטית לתואר שלישי, המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.
כלאי הילה חוגג, קצינת אינטרנט והסברה, דוברות שירות בתי הסוהר.
סגן גונדר אורית שוחט מנדל, ראש ענף קשרי חוץ והסברה.

חברי המערכת המייעצת:

פרופ' יעל אידיסי	פרופ' לסלי סבה	פרופ' נתי רונאל
פרופ' שרה בן-דוד	פרופ' תומר עינת	פרופ' אפרת שהם
פרופ' ליאור גדעון	פרופ' גדעון פישמן	פרופ' שלמה גיורא שוהם
פרופ' יוסי גליקסון	פרופ' גבריאל קאבאליון	פרופ' מלי שחורי
פרופ' באדי חסייסי	פרופ' רות קנאי	
פרופ' אורי ינאי	פרופ' גיורא רהב	

שופטי המאמרים:

ד"ר רותם אפודי	ד"ר שרי הראל	ד"ר עמלה עינת
ד"ר רוברט אפשטיין	ד"ר יוחנן ועקנין	פרופ' תומר עינת
ד"ר אתי אלשע	ד"ר ענת זליג	ד"ר חנית פלד-לסקוב
ד"ר גילה אמיתי	ד"ר נועם חביב	גב' אירית קלבן
ד"ר חנית בוני-נח	ד"ר מאיר חובב	ד"ר מירי קריסי
פרופ' שרה בן דוד	ד"ר אסתר טוב-לי	פרופ' גיורא רהב
מר אייל גובר	פרופ' אורי ינאי	פרופ' נתי רונאל
פרופ' ברנדה גייגר	ד"ר תומר כרמל	

הוצאה לאור: שירות בתי הסוהר, מחלקת תקשורת והסברה

ת"ד 81, רמלה 721000 | טל' 08-9776806 | פקס' 08-9193810 | ips@mail.gov.il

www.ips.gov.il

הפקה: לשכת הפרסום הממשלתית

עריכת לשון: מירב פלקוביץ לון | **עיצוב גרפי:** יונתן לון

כסלו תשפ"ב, נובמבר 2021

כל הזכויות שמורות ©

4	דבר נציבת בתי הסוהר רב-גונדר קטי כרי
6	דבר העורך פרופ' אורי תימור
9	קצר ולעניין מכתב למערכת
	מאמרים
10	ענישה ללא קירות: עתיד בתי הסוהר אבי טננבוים וסיוון רצון
30	ייעוץ באי ודאות: חקר מוקיר ככלי לקידום התמודדות ארגונית מיטבית במשבר הקורונה אורית אפל
42	"מסתכלים כך בגובה העיניים ומאמינים כך": תרומת החונכות של סטודנטים לאסירים אורי תימור, רונית פלד ואתי גולן
54	לעבוד מתוך השוליים: "קו הצנרת בית ספר-בית סוהר" - הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב בקרב עוברי חוק: פרדיגמת עבודה חדשה גילה אמיתי
72	קשובים להפרעה: השפעתם של מרכזי הקשב בבתי הכלא על דימוי וחוללות עצמית של אסירים עדי תויאור, קתרין בן-צבי, טמיר אפשטיין וענת מאיר-אבוחצירה
94	"כמו כל זקן אחר": הזדקנות בצל קריירה עבריינית ארוכת שנים מנקודת מבטם של אסירים רצידיוויסטים: החוויה ומשמעותה הילה אביאלי וטובה בנד וינטרשטיין
112	"אני קורבן, לא רק עבריין": הבניית מציאות קורבנית בקרב אסירים - מודל קטיגוריאלי יהודית אבולעפיה
132	"דחוף! יש לי שאלה": תפיסותיהם של תגובנים (טוקבקיסטים) את מערך השיקום גחל"ת הפועל בבתי הכלא הצבאיים בישראל לאה איציק
148	השיקום משתלם: קבלת מעטפת שיקומית בבתי הסוהר והסיכוי לקבל שחרור על תנאי לפני יישום תיקון 42 ואחריו יוחנן ועקנין, קתרין בן צבי ותומר כרמל
166	גבר אמיתי? ניתוח תימתי של דיון מקוון על גבר שנאנס על ידי אישה: אפיון תגובה חברתית שלילית אינה לוי

דבר נציבת בתי הסוהר

קוראות וקוראים נכבדים,

כבוד גדול הוא לי, בשנת כהונתי הראשונה, להוציא לאור יחד עם המחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר אילן את הגיליון ה-21 של כתב העת "צהור לבית סוהר", אשר בבסיסו שיתוף פעולה פורה וחשוב בין עולם המחקר והאקדמיה לבין עבודת השטח של שירות בתי הסוהר.

כתב העת החל דרכו בתחילת שנות ה-90 כאסופת מאמרים פרי עטם של אנשי שירות בתי הסוהר המסורים, ובשנת 2009 קיבל משנה תוקף ככתב עת מדעי שהוא מקור ללמידה, התמקצעות והתפתחות. הפריה הדדית זו, הניכרת בתכניו של כתב העת, מאפשרת לנו כארגון ולמחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר אילן לקדם את הידע הפרקטי והתיאורטי לטובת התמודדות יעילה ונכונה יותר עם עבריינות.

לצד החשיבות של שימור המורשת הארגונית, הארגון, כפי שמובא במאמר הפותח של ד"ר אברהם טננבוים ועורכת הדין סיון רצון - "עתיד בתי הסוהר", צפוי לעבור תמורות ושינויים. המאמר פורס את הסיבות לצמיחתו של בית הסוהר בעבר ומסביר כיצד אותן הסיבות בדיוק מביאות כיום להפחתה ניכרת בשימוש בכליאה פיזית כאמצעי ענישה. החוקרים מציעים במאמר כלים טיפוליים ואמצעי ענישה חדשניים ומגוונים שיתפסו את מקום בית הסוהר הקלסי, כערוכה לעתיד חברתי ורווחתי טוב יותר. שירות בתי הסוהר נוטל חלק פעיל בחזון זה במגוון פעולות תקון ורואה בשיפור סיכוייו של האסיר להיקלט בחברה עם שחרורו מטרה ערכית חשובה. במסגרת זו הקמנו את מחלקת קשרי קהילה שמטרתה לשפר את השירות הניתן כיום לאסיר המשוחרר ולייצר רצף סדור מכליאה לקהילה כדי להקל את השתלבותו באופן מיטבי ומועיל בקהילה ובמעגלי החיים למיניהם בחברה הישראלית.

אין זו שנה קלה לשירות בתי הסוהר. אירוע גלובע הוא אירוע מעצב בדברי ימי הארגון, אך למרות זאת, עוצמתנו הארגונית והאמונה בשליחותנו - להגן על ביטחון המדינה והציבור - הן שיובילו את הארגון, גם בשעה קשה, קדימה - להתחזק, להשתפר ולקדם מהלכים ארגוניים חסרי תקדים.

עם כניסתי לתפקיד הנעתי מהלך אסטרטגי רחב היקף, תוכנית רב-שנתית המתמקדת בתחומי הליבה של הארגון: קהילה, ביטחון, ראייה אסטרטגית, ניהול הון אנושי וטכנולוגיה - תוכנית קברני"ט. זוהי תוכנית שאפתנית אך בת ביצוע, ובבסיסה מהלכים אופרטיביים מיידיים, ובהם בית סוהר חכם, השקעה בתשתית כליאתית מתקדמת, פיתוח והתמקצעות של מערך המודיעין והביטחון, קהילה ותקון והשקעה עמוקה בהון האנושי. שינויים חוצי ארגון אלו יביאו את שירות בתי הסוהר להיות ארגון כליאה מהמתקדמים ומהמובילים בעולם, כיאה לתפקידו ולשליחותו.

גיליון זה יוצא במהלך אחת התקופות המאתגרות ביותר שאיתה מתמודדים העולם כולו, החברה בישראל ושירות בתי הסוהר - "תקופת הקורונה". למן הרגע הראשון, עם הגעת הנגיף לארץ, הבינו אנשי הסגל את גודל המשימה והאחריות המוטלת על כתפיהם, פעלו ללא לאות למנוע את חדירת הנגיף לכותלי בתי הסוהר, הקפידו בדקדקנות על ההנחיות והמגבלות, תוך הירתמות למבצעי חיסונים נרחבים כדי לצמצם את התחלואה ולשמר את הפעילות המבצעית התקינה. את האתגר הפכנו להזדמנות לתכנון מחדש, החל בעבודה בקפסולות וכלה בדיונים משפטיים באמצעות ויעוד חזותי.

מחקרה של סג"ד ד"ר אורית אפל, ראש מערך מדעי ההתנהגות, "ייעוץ באי ודאות: חקר מוקיר ככלי לקידום התמודדות ארגונית מיטבית במשבר הקורונה", עשוי לספק תובנות לגבי הבנת הליכה החיובית של הארגון ולגבי היסוד הבסיסי המניע את פעילותו, באופן המאפשר לאנשיו להתמודד באפקטיביות עם איומי הנגיף.

כפי שאמרתי לא אחת, גם בימים מורכבים אני גאה להוביל את שירות בתי הסוהר, ארגון ביטחוני האמון על חוסנה הלאומי והחברתי של מדינת ישראל. גיליון זה, גם אם הוא מספק ולו הצצה לעשייה הארגונית, מלמד על הרוח, על השליחות, המקצועיות והמסירות - ערכיו של הארגון ואנשיו. אני מודה לאנשי האקדמיה החוקרים את תחום הפשיעה בארץ והמקדמים את העבודה החשובה שנעשית יום-יום בין כותלי בתי הסוהר ובמסגרות אחרות. נמשיך יחד, כולנו, לבצע את תפקידנו ולעמוד על הגנתה ועל דמותה של החברה הישראלית. בידינו הדבר.

ברכה והצלחה

קטי פרי, רב גונדר

נציבת בתי הסוהר

דבר העורך

חלק ניכר מהמאמרים בגיליונות "צוהר לבית הסוהר - עבירות ועונשים בישראל", ובהם מאמרים בגיליון 21 הנוכחי, עוסק בתוכניות לשיקום עבריינים בתוך הכלא ומחוצה לו. שוב ושוב מתלבטים העוסקים בטיפול בעבריינים בשאלות כגון "האם ענישה קשה ככליאה במוסד סגור יכולה להפחית התנהגות עבריינית?" או "האם ענישה ושיקום יכולים להתקיים ביעילות בכפיפה אחת, כאשר יד אחת מענישה והשנייה משקמת?" לפני 51 שנים "התמדה" מדינת מסצ'וסטס שבארצות הברית לבחון סוגיה זו בנוגע לכני נוער. בשנת 1970, לאחר שמונה לראש מחלקת השירותים לנוער, החליט ד"ר ג'רום מילר לערוך רפורמה בכל מוסדות הטיפול בנוער עובר חוק במסצ'וסטס. הוא סגר את כל המוסדות לנוער עובר חוק. ההנחה שלו הייתה שעם ביטול האפשרות לשלוח נערים בתחילת הקריירה הפלילית שלהם למוסדות כוללניים כוחניים, יצטרכו הרשויות למצוא אלטרנטיבות הומניות יותר בתוך הקהילות. וכך אומנם קרה. הטיפול בנערים הועבר לטיפול מסגרות קהילתיות, פותחו בהן שיטות טיפול מבוססות קהילה, נוספו שיטות טיפול אלטרנטיביות, ניתנו תקציבים לתוכניות מקומיות ונפתחו תוכניות לטיפול אינטנסיבי. במרוצת השנים שלאחר הרפורמה לא הייתה עלייה בעבריינות נוער. חצי מהנערים ששהו בעבר במוסדות חדלו לחלוטין לעבור על החוק. לגבי השאר, רמת עבריינותם ירדה ב-50%. הניסוי שהצליח כל כך במסצ'וסטס לא זכה לממשיכים במדינות רבות אחרות, שממשיכות להחזיק בני נוער שעברו על החוק במוסדות כוללניים ובתנאים קשים, ולא הביא לשינוי בדרך הטיפול באמצעות מאסר בעבריינים בוגרים.

למרות שבכפועל בתי הסוהר ממשיכים להתקיים בכל העולם, עולים מעת לעת רעיונות לשינוי השיטה ולמציאת מסגרות ודרכים אלטרנטיביות לטיפול בעבריינים, למשל לשנות את ייעודם של בתי הסוהר ממוסדות ענישה למוסדות טיפוליים לעבריינים למיניהם. אפשרות אחרת היא השתנות הדרגתית של הענישה - ממאסר לענישה בדרכים אלטרנטיביות. אפשרות כזו מעלים בגיליון הנוכחי השופט ד"ר אברהם טננבוים עם עו"ד סיון רצון, במאמרם "ענישה ללא קירות: עתיד בתי הסוהר". על פיהם, את מקום הקירות והגדרות יתפסו בעתיד חישנים ואזיקים אלקטרוניים שיגבילו את החירות בלי לסגור את העבריינים בבית סוהר. בד בבד יתפתחו חלופות להליך הפלילי בכללותו ולעונש המאסר בפרט. בהמשך מאמרם הם מתייחסים להשפעות העתידיות של מגמה זו ולהשלכותיה על המדיניות החברתית הקשורה לפשיעה ולענישה.

קרוב לשנתיים אנו מתמודדים עם מגפת הקורונה. רבים מאיתנו לא יודעים כיצד התארגנה המערכת הגדולה והמורכבת של שב"ס להתמודד ביעילות עם מגפה זו. מאמרה של ד"ר אורית אפל, "ייעוץ באי ודאות: חקר מוקיר ככלי לקידום התמודדות ארגונית מיטבית במשבר הקורונה", מציג תיאור של השימוש שנעשה בשב"ס ככלי ללמידה ארגונית, הנקרא שיטת חקר מוקיר (Appreciative Inquiry), לזיהוי החוזקות האישיות והארגוניות בהתמודדות עם נגיף קורונה ואימוץ דפוסי פעולה אפקטיביים להתמודדות מיטבית עימו. התפיסה המוצגת במאמר היא כי יש לחשוף את הכוחות החיוביים, הטמונים בגורמים בשב"ס, ובפרט אלה המאפשרים לעובדים ולמפקדים להתמודד באופן אפקטיבי ומסתגל עם המגפה. באופן כללי נמצא, כי מתהליך חקר מוקיר עלו שבעה גורמים מרכזיים שנחוו על ידי המפקדים והקצינים ככאלו שהביאו להתמודדות מיטבית עם נגיף קורונה בחודשים הראשונים להתמודדות.

מה התועלת בהגעתם של סטודנטים לבתי סוהר מדי שבוע במשך שמונה חודשים לפגישות אישיות וקבוצתיות עם אסירים? בנושא זה עוסק מחקרם של פרופ' אורי תימור, ד"ר רונית פלד וגבי אתי גולן, "מסתכלים כך בגובה העיניים ומאמינים בכך: תרומת החונכות של סטודנטים לאסירים". במסגרת התוכנית, הקיימת כבר כ-30 שנה, מגיעים לבתי הסוהר מדי שבוע כ-40 סטודנטיות וסטודנטים מהמחלקות לקרימינולוגיה

באוניברסיטת בר-אילן ובמכללה האקדמית אשקלון וחונכים כ-150 אסירים פליליים. מממצאי המחקר עולה שהסטודנטים החונכים נעשו בהדרגה לאחרים משמעותיים בעיני האסירים, והשפיעו לטובה על אספקטים מגוונים בעולמם. ממצאי מחקר זה מלמדים על התועלת שבהפגשת אסירים עם סטודנטים במסגרת חונכות מסודרת, ועל הכדאיות שבהרחבת פעילות זו לאסירים רבים יותר.

בקרב עוברי חוק, ובכללם אסירים, יש אחוז גבוה למדי של הסובלים מבעיות קשב וריכוז ומלקויות למידה. גורמים אלה תרמו במידה מסוימת להידרדרותם לעבריינות. השלכותיהם מרחיקות לכת ותופסות מקום מרכזי בעיצוב היחסים הבין-אישיים של האדם, בעיצוב הבנתו את עולמו החברתי, הרגשי והנפשי ובעיצוב התנהגותו והתייחסותו לסביבתו החברתית. בתחומים אלה עוסק מאמרה של ד"ר גילה אמיתי, **"לעבוד מתוך השוליים: קו הצנרת בית ספר-בית סוהר - הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב בקרב עוברי חוק - פרדיגמת עבודה חדשה"**. למאמר שלוש מטרות: א. להציג את המאפיינים העיקריים של הפרעת למידה והפרעת קשב ואת השפעותיהן על עיצוב עולמם הרגשי, החברתי והקוגניטיבי של עוברי חוק; ב. לחבר בין גוף הידע המחקרי על אודות עוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב לבין פרדיגמה תיאורטית ביקורתית בעבודה החברתית (עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה וחינוך); ג. להציג שלושה עקרונות עבודה המותאמים לעוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב.

בשירות בתי הסוהר נפתחה בשנת 2012 תוכנית חינוכית לאסירים שאובחנו כבעלי הפרעות קשב. עד היום השתתפו בתוכנית יותר מ-400 אסירים. ר/כ עדי תויאור, ד"ר קתרין בן-צבי, ד"ר טמיר אפשטיין וסג"ד ענת מאיר-אבוחצירה בוחנים את השפעת הטיפול הניתן במרכזי הקשב במאמרם **"קשובים להפרעה: השפעתם של מרכזי הקשב בבתי הכלא על דימוי וחוללות עצמית של אסירים"**. ממצאי מחקרם הראו, כי הדימוי העצמי של מי שלא השתתפו בתוכנית נותר ללא שינוי, ואילו תפיסת החוללות העצמית עלתה בקרב המשתתפים. העלאת תפיסת החוללות העצמית חשובה, שכן על פי מחקרים היא עשויה להיות מפתח לחדילה מפשיעה. ככל שתפיסת החוללות העצמית תהיה גדולה יותר, כך יגדלו הסיכויים שהאסיר יימנע מלשוב ולעסוק בפשיעה.

בשל העלייה בשיעורי האסירים המזדקנים בבתי הכלא בעולם בכלל ובישראל בפרט, עולה הצורך להרחיב את הידע הקיים בכל הנוגע לחוויית המאסר של אסירים אלה. מאמרן של ד"ר הילה אביאלי ופרופ' טובה וינטרשטיין, **"כמו כל זקן אחר: הזדקנות בצל קריירה עבריינית ארוכת שנים מנקודת מבטם של אסירים רצידיוויסטים: החוויה ומשמעותה"**, עוסק בחווייתם של אסירים רצידיוויסטים מזדקנים בכלא ובמשמעות שהם מעניקים לשהותם בו. המחקר שופך אור על המאפיינים הייחודיים של אסירים רצידיוויסטים מזדקנים ועל צרכיהם בתחום הכליאה והשיקום. חשיבותו של המחקר היא ביכולתו לתרום להתוויית מדיניות המכירה באסירים אלה כקבוצה ייחודית המצריכה דרכי התערבות ושיקום מותאמות.

אסירים רבים אינם מכירים באחריותם למעשיהם העברייניים ואף תופסים עצמם כקורבנות לנסיבות וכקורבנות של החברה המענישה אותם. תפיסה כזו עשויה למנוע מהם לשאת באחריות על מעשיהם הפליליים ולהצדיק בעיניהם המשכת פעילות עבריינית. מאמרה של ד"ר יהודית אבולעפיה, **"אני קורבן, לא רק עברייני: הבניית מציאות קורבנית בקרב אסירים - מודל קטיגוריאלי"**, בוחן הבניה של זהות קורבנית בקרב אסירים ומציג קריטריונים לבחינת הבניה קורבנית על ידי היחיד. במחקר נותחו 90 סיפורי חיים של אסירים מחמישה בתי סוהר בדרגות ביטחון שונות בארץ, אשר ביצעו עבירות מגוונות ונידונו למאסר ראשון. הממצאים מלמדים, כי הדוברים הציגו נרטיב חוזר של הבניה קורבנית במגוון קטגוריות. יתרה מזו, הבניית הזהות הקורבנית

אינה דיכוטומית אלא היא נעה על גבי רצף מקורבן עד לא קורבן. ככל שאדם תופס את עצמו יותר כקורבן, כך הוא נושא בפחות אחריות למהלך חייו.

בבתי הכלא הצבאיים בארץ פועל מערך השיקום גחל"ת (גורמי חזרה לשירות תקין), שתפקידו לבחון את הקשיים שמביאים חיילים לכדי כליאה, ולכנות תוכניות התערבות ושיקום (חליפות שיקום) אשר ישפיעו על המשך שירותם של החיילים האלה. מטרת מאמרה של ד"ר לאה איציק, "דחוף! יש לי שאלה: תפיסותיהם של תגובנים (טוקבקיסטים) לגבי מערך השיקום גחל"ת הפועל בבתי הכלא הצבאיים בישראל", היא לבחון את האופן שבו נתפס מערך גחל"ת על ידי תגובנים בפורום פתוח בנושא צבא וביטחון במרשתת. לשם כך נדגמו 373 תגובות ב-34 דיונים שהתקיימו בעשור האחרון על מערך גחל"ת. נערך ניתוח תוכן איכותני וכמותי. מסקנות המאמר מציגות את הצורך לבנות מערך המקביל לרשות לשיקום האסיר האזרחית, אשר יפעל בצה"ל ללא תלות בבתי הכלא הצבאיים כדי להביא לצמצום רצידיביזם בעתיד.

במאי 2016 יושם תיקון מס' 42 לפקודת בתי הסוהר, הקובע כי מלבד הזכויות הבסיסיות המוקנות לאסירים, על המדינה להעניק שיקום לכל אסיר, אזרח או תושב ישראל. מחקרם של ד"ר יוחנן ועקנין, ד"ר קתרין בן צבי וד"ר תומר כרמל, "השיקום משתלם: קבלת מעטפת שיקומית בבתי הסוהר והסיכוי לקבל שחרור על תנאי לפני יישום תיקון 42 ואחריו", בדק אם הטיפול השיקומי (המעטפת השיקומית) תרם להחלטת הוועדה לשחרור על תנאי של האסיר, והאם תרומה זו גברה לאחר תיקון 42. עוד נבדק, אם למעטפת השיקומית תרומה בהפחתת רצידיביזם לעומת עצם השחרור המוקדם על תנאי. נמצא כי לטיפול במסגרת המעטפת השיקומית יש תרומה ניכרת בהפחתת רצידיביזם, ואילו לשחרור מוקדם על תנאי לא נמצאה השפעה מובהקת על הפחתת החזרה למאסר. עם זאת נדרש לבחון סוגיה זו בתום חמש שנות שחרור ממאסר, ולא רק בתום השנה הראשונה - כפי שנעשה במחקר.

הפרסומים החדשותיים כי שיה לה-באף (Shia LaBeouf), שחקן ובמאי אמריקני, נאנס על ידי אישה, עוררו תגובות רבות בקרב הגולשים באתרים חדשותיים. מחקרה של ד"ר אינה לוי, "גבר אמיתי? ניתוח תימטי של דיון מקוון על גבר שנאנס על ידי אישה: אפיון תגובה חברתית שלילית", בחן טוקבקים שנכתבו בתגובה לפרסומים בנושא. המטרה של הניתוח הייתה לבחון את התימות המרכזיות בתגובות השלילית כלפי גבר שנאנס על ידי אישה. הניתוח התימטי האינדוקטיבי הניב שתי תימות מרכזיות: האשמת הקורבן ודחיית סיפור האונס באופן כללי. הניתוח מלמד כי תגובות חברתיות שליליות כלפי גבר שנאנס על ידי אישה משקפות תפיסות מסורתיות לגבי מושגים חברתיים כגון "גבר אמיתי", "אונס אמיתי" ו"קורבן אמיתי". האשמת הקורבן משקפת את הציפיות החברתיות מקורבנות אונס, ובהן הציפייה להתנגדות פיסית ולהגשת תלונה רשמית.

קריאה מעשירה ומהנה

פרופ' אורי תימור, אוניברסיטת בר-אילן

קצב ולעניין

רצוי ואפשרי

תחום הקרימינולוגיה ונושא הכליאה במרכזו מעוררים עניין ציבורי ומקצועי רב, שבכדו שאלות, תמיהות, מחשבות וביקורת. יש בינינו רבים המבקשים לשתף אחרים ברעיונות, סוגיות, יוזמות והצעות שספק אם קיימת במה מתאימה להעלותם.

כתב העת 'צוהר לבית הסוהר' מתמחה במאמרים האיכותיים והרגישים שהוא מוציא לאור. קהל הקוראים שלו בא מתוך שירות בתי הסוהר ומחוץ לו, והוא רחב ומגוון, אך כתיבת מאמר לפרסום מחייבת השקעה רבה, וספק אם כולנו פנויים לה.

ראוי לדעת שמערכת כתב העת 'צוהר לבית הסוהר' תעודד רבים בינינו הקרובים למלאכת הכליאה ועוסקים בה מקרוב - להעלות בכתב מחשבות, רעיונות, יוזמות וביקורות, וכל זאת בקיצור ולעניין. אם נאפשר לחברים מתוכנו ונעודד אותם להעלות דברים ללא קשר לספרות ודין סטטיסטי מתקדם, יעלו בוודאי נושאים חדשים, מרעננים וחשובים. כתבי עת בחו"ל מאפשרים זאת, ומעלים אגב כך תכנים מקוריים.

הצעתי נועדה לעודד את מערכת 'צוהר לבית הסוהר' לקבל לפרסום דברים קצרים, מקוריים ורגישים בשם אומרם, מנוסחים בדף או שניים. סביר שדברים קצרים ו'קולעים' יעלו עניין ויעודדו חברים להגיב, ואולי גם לדון ברעיונות וביוזמות שעלו.

ניתן יהיה לכנס דברים אלה במדור 'מן השדה' או 'קצר ולעניין' שיופיעו בכל מהדורה של כתב העת. עידוד כתיבה זו שבצידה מתן הכרה לכותבים, תקדם תחרות בין היזמים והחושבים המקוריים בינינו. בקיצור: קדימה לכתיבה קצרה ומרתקת.

**אורי ינאי, פרופסור אמריטוס, האוניברסיטה העברית בירושלים,
בית הספר לעבודה סוציאלית לרווחה חברתית.**

ענישה ללא קירות עמיד בתי הסוהר

אברהם טננבוים¹ וסיון רצון^{2,3}

מה צופה העתיד למוסד בתי הסוהר - האם המוסד ילווה את החברה האנושית שנים רבות או שקיעתו המהירה כבר החלה? כמענה לשאלה זו נבחן את הסיבות שגרמו לצמיחתו של בית הסוהר המודרני. סיבות אלה כוללות, לדעתנו, את תהליך ה"תירבות" (Civilizing Process) ממדרשו של נורברט אליאס ואת צמיחתם של "מוסדות המשמעת" ממדרשו של מישל פוקו. שילובם של אלה עם התפתחויות טכנולוגיות וחברתיות יחד, הביאו לצמיחתו של בית הסוהר בעבר. אלא שבדיוק אותן סיבות גורמות כיום לבלימה ולנסיגה בהסכמה החברתית לקיומו. התוצאה תהיה, כנראה, הפחתה ניכרת בשימוש בכליאה הפיזית כאמצעי ענישה. כלי טיפול ואמצעי ענישה אחרים בהכרח יתפסו את מקום בית הסוהר. לדעתנו, את מקום הקירות והגדרות ימלאו חיישנים ואזיקים אלקטרוניים שיגבילו את החירות בדרך אחרת. בד בבד יתפתחו חלופות להליך הפלילי בכללותו ולעונש המאסר בפרט. ההשפעות העתידיות של מגמה זו והשלכותיה על המדיניות החברתית הקשורה לפשיעה ולענישה, ייסקרו לצד המלצות לעתיד.

¹ ד"ר אברהם טננבוים, שופט (בדימוס) של בית המשפט השלום בירושלים ומורה מן החוץ בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה.

² עורכת דין סיון רצון, בעלת תואר שני במשפטים (LL.M) מאוניברסיטת תל אביב ועוזרת משפטית בבית המשפט מחוזי מרכז-לוד.

³ המחברים מבקשים להודות לאורן גזל, לסלי סבה, בועז סנג'רו, רון שפירא ולשני הסוקרים של מערכת "צוהר" על הערותיהם המועילות. האחריות היא כמובן של המחברים בלבד.

מבוא

שהביאו להתפתחות מוסד בתי הסוהר. לאחר מכן נבדוק אילו מתהליכים אלה ממשיכים להשפיע כיום ומהו כיוון השפעתם. לדעתנו, בחינתם של תהליכים אלה תחשוף מגמה השואפת להגבלה, לצמצום ואף לביטול ככל האפשר של בתי הסוהר. נסכם בהשלכות של מגמה זו על המדיניות הרצויה שיש לאמץ.

היסטוריה, בקצרה

לפני שנפתח בהיסטוריה נדגיש כי ברשימה זו, כשאנו מדברים על "בית סוהר", אנו מתייחסים להחזקת אנשים במוסד כליאה כעונש מוגדר על עבירות שביצעו, לאחר הליך משפטי ברור. דהיינו, המאסר הוא כלי ענישה חוקי ופורמלי, ומשמש תגובה לעבירה על החוק. אין אנו מדברים על החזקת אנשים באופן זמני כדי למנוע את בריחתם או החזקתם כתנאי לתשלום חוב, וגם לא על מעצרים שרירותיים על ידי שלטון רודני או מחנות מעצר המוניים.

החזקתם של אנשים במוסד כליאה ידועה כבר משחר ההיסטוריה. ישנן דוגמאות לכך אף בתנ"ך. יוסף נזרק לבית האסורים במצרים, והספיק לכך חשד לא מבוסס לעבירה; מיכיהו בן ימלה נשלח לכלא עם הוראה להאכילו "לחם לחץ ומים לחץ"; וירמיהו היה כלוא בחצר המטרה.⁴ אולם כל אלה לא היו עונש מתוחם בזמן על עבירה ספציפית אלא תגובת השלטון להתנהגות "חצופה" של האזרח. סיבות אחרות וידועות להחזקה במוסד כליאה קשורות לאי תשלום חובות. במשפט הרומי, ובאופן חלקי גם במשפט העברי, בעל חוב שלא שילם את חובו

בתי הסוהר הם חלק אינטגרלי ומהותי ממערכת הענישה בכלילים. קשה לתאר את מערכת הענישה הפלילית בימינו ללא עונש מאסר (סנגירו, 2015). העונש המשמעותי העיקרי הוא מאסר, וזאת למרבית סוגי העבירות, אם לא לכולן.⁴ רצח, עבירת מין, עבירת רכוש, עבירת אלימות במשפחה ואפילו עבירת בנייה חמורה⁵ - כליאה מאחורי סורג ובריא היא סנקציית הענישה המקובלת בחברה. מספר בתי הסוהר בעולם גדל ב-20% בערך מתחילת שנות האלפיים, ונראה כי אין מדינה בעולם שאין בה בית סוהר בתצורה כלשהי.⁶ כיום יותר מעשרה מיליון אנשים ברחבי העולם נמצאים מאחורי סורג ובריא (Baillie, 2019). על רקע זה עולה השאלה, אם מוסד זה הוא מנכסי צאן ברזל של החברה האנושית וילוה אותה שנים רבות, אפילו לנצח, או ששקיעתו כבר החלה. ההיסטוריה מוכיחה כי הנוכחות עצמה של תופעה אנושית שנים רבות אין בה ערוכה להמשכותה. גם עבדות ממוסדת ומוסד המלוכה היו איתנו אלפי שנים, ושתי התופעות נעלמו כחות או יותר (אם כי מופעים שלהן קיימים עד היום בווריאציה זו או אחרת). לעומת זאת בתי ספר ובתי חולים על שלל גוניהם התרכו להפליא עם הזמן, ולא נראה שיעזבו אותנו בזמן הקרוב (מגמה ברוכה לדעתנו).

כדי לענות על שאלת עתיד בתי הסוהר, נפסע במאמרנו בנתיב הבא: תחילה נבדוק בקצרה את התפתחות בתי הסוהר בעולם ואיך הגיעו להיקפם הנוכחי. בהמשך ננסה לעמוד על תהליכי העומק

⁴ חוק העונשין קובע, כי אפילו לעבירה מסוג חטא, שהיא העבירה הנמוכה במדרג העבירות יחסית לעבירות מסוג "עוון" ו"פשע", אפשר לקבוע עונש מאסר מרבי של עד שלושה חודשים. מלבד היותו של המאסר עונש מרכזי, הוא קנה מיידה להשוואה בין עבירות.

⁵ רע"פ 5587/17, סובחי עיסא נ' הוועדה המקומית לתכנון ובנייה "מבוא העמקים" [פורסם בנבו] (30.11.2017); רע"פ 2809/05, טסה נ' מדינת ישראל [פורסם בנבו] (22.05.2005).

⁶ אפילו למדינות קטנות כמונקו או ליכטנשטיין יש בית סוהר. לבתי הסוהר של מונקו וליכטנשטיין ראו בהתאמה:

<https://en.gouv.mc/Government-Institutions/Institutions/Justice/The-Remand-Prison-of-Monaco#eztoc10170382>

<https://www.prisonstudies.org/Country/liechtenstein>

⁷ יוסף נכלא עקב חשד (שלא נבדק) של אשת פוטיפר לניסיון אונס (בראשית לט', כ'). אחי יוסף הושמו תחת משמר (בראשית מב', יז). מיכיהו הושלך לכלא היות שהעז לנבא כי אחאב לא יצליח במלחמתו עם הארמים (מלכים א', פרק כב'; פס' כז). ירמיהו נשלח לכלא היות שביא כי צדקיהו יפסיד במלחמתו בנבוכדנצר (ירמיהו פרק לבי, כס' ג'). ישנן דוגמאות נוספות למעצרים כאלו במקרא כגון "המהפכת" (ראו ירמיהו מט' יח', ודברי הימים ב', טז, י').

עסקים פרטיים למטרות רווח. עם הזמן נהפכו אלה לבתי הסוהר המודרניים האנגליים. בארצות הברית מקובל להתייחס לשתי שיטות כליאה ראשוניות: שיטת פנסילבניה (Pennsylvania) ושיטת אוברן (Auburn). הראשונה דרשה לנתק את האסיר מהעולם ולהשימו בבידוד מוחלט רק עם כתבי הקודש, והשנייה שילבה בידוד עם עבודת פרך. שתי השיטות ביקשו לתקן את האסירים ולחנך אותם לעבודה ולמשמעת בחברה (Schneider, 1979). עם הזמן ההבדלים בין השיטות היטשטשו.

מניצנים ראשוניים אלה קיבלנו את התערובת המקובלת כיום ברוב מדינות העולם. דהיינו, בתי הסוהר הם מקומות שבהם מחזיקים אסירים לתקופה מתוחמת בזמן. נדגיש כי בתי הסוהר שונים להפליא ממדינה למדינה. התנאים שונים מאוד ברמתם. יש בתי סוהר שאינם שונים בהרבה ממלונות, ויש כאלו שהתנאים בהם גרועים והם מסוכנים. יש שהדגש בהם מושם בביטחון והם מוקפים גדרות ושומרים, ויש כאלו שהם פתוחים, והאסירים אף יכולים לברוח מהם אם ירצו. יש כמובן גם שוני רב במטרות המוצהרות של בתי הסוהר. יש כאלו שמטרתם שיקום על ידי טיפולים מובנים בבתי הסוהר, ויש כאלו שמטרתם היא מניעה על ידי החזקת האסירים המסוכנים לציבור מאחורי סורג ובריא. ברוב המדינות, מטרת הענישה משולבת ואינן חד-משמעיות.

השתלטות בתי הסוהר על דרכי הענישה

נקודה אחת משותפת לכל בתי הסוהר המודרניים לדורותיהם היא היותם חלופה כמעט מוחלטת של דרכי הענישה הקודמות. עונש המאסר, בצורה זו או אחרת, הוא התנובה החברתית המקובלת ביותר לפשיעה משמעותית. קיימים אמנם עונשים נלווים כקנסות כספיים, עיצומים וסנקציות אחרות כגון פיטורין, שלילת זכויות וכו', אך אלה שוליים יחסית לעונש המאסר, שהוא המרכזי בכל דרכי הענישה המוכרות לנו כיום. נכון להיום, ברוב המוחלט של מדינות העולם אין עונשים גופניים כלשהם, לפחות

נמכר לעבדות. כעבור זמן, כשבוטלה העבדות, דרך נפוצה לגרום לחייב לשלם את חובו הייתה לאוסרו עד אשר מי מבני משפחתו ישלם את החוב. על בני המשפחה היה אף לממן את שהותו בבית הכליאה ואת מזונו, ואם לא היה מי שיעשה זאת, היה עלול למות מרעב. אולם כל אלה לא היו עונש פורמלי קבוע בחוק שהוטל על ידי בתי משפט.

במשך אלפי שנים היו העונשים המקובלים עונשי גוף ונכללו בהם הצלפות, קטיעות ולעיתים ביוש פומבי. לעיתים כללו עונשים אלה קנסות וחילוט נכסים (בהנחה שלגאשם היו נכסים כאלו). בתקופות מסוימות נשלחו נאשמים לגלות או לקולוניות חדשות, אך בתי סוהר כפי שאנו מכירים אותם כיום לא היו קיימים כלל (בזק, 1998; ואקי ואחרים, 2014). היטיב לסכם זאת מירל אלכסנדר (Alexander, 1966), באמרו: Society' offenders have been dealt with in many ways. Until recent times, historically speaking, punishment was harsh; criminals were exiled, enslaved, tortured, mutilated, and executed. The use of imprisonment as a method of treating the offender I relatively new, dating back no farther than the last quarter of the 18th century. Of course, jails, lockups, and places of detention of various kinds have been in existence for hundreds of years. But it was only 200 years ago that they were used for anything other than places of detention for offenders awaiting a harsher kind of punishment.

צמיחתם של בתי הסוהר

המאסר עצמו כעונש החל בתקופה מאוחרת יחסית, שמקובל לראותה כסוף המאה ה-18-תחילת המאה ה-19, אם כי ניצני מוסדות כליאה היו כבר במאות ה-16 וה-17.

באנגליה מקובל לראות במיתקן בבריידוול (Bridewell) את בית הסוהר הראשון. הוא הכיל לא רק עבריינים אלא גם נוודים ואחרים שלא היו רצויים לשלטונות. מדובר בארמון מלכות שנהפך ל"בית עבודה". מוסדות דומים צצו במקומות אחרים באנגליה ונהלו על ידי אנשי

מפורט הוא מראה כיצד השתנו נימוסי השולחן,⁹ היחס להפרשות אנושיות ולבעלי חיים, הדרכים "הנאותות" למחיסת אף וליריקה, היחס לספורט ולספורטאים, היחס ללכלוך ולניקיון הגוף ועוד.

אליאס מסביר שההתנהגויות ה"חיותיות" - התנהגויות האדם שדומות לאלו של בעלי החיים - עברו שינוי ועידון מתוך מאמץ לעקר מהן ככל האפשר את החלק ה"חיותי". כאשר הדבר לא מתאפשר, התנהגויות אלה עוברות מרשות הרבים לרשות היחיד. אלימות, מין, הפרשות טבעיות, מחלות, מוות, כאב וסבל - כל אלה הם התנהגויות מביכות מכדי שתתקיימנה בפומבי. כיוון שאי אפשר לחסל הלכה למעשה תופעות כאלה שהנפש סולדת מהן, הפתרון הוא להחביא אותן מעיני הציבור ככל האפשר. נדגיש שתהליך זה של "תירבות" לא חיסל את אותן תופעות לא נעימות, אלא העתיק אותן רחוק מעינה השוזפת של החברה. האלימות, הסבל והמוות ממשיכים לשכון ולהתקיים, אלא שקיומם רחוק מהעין ומהלב, לפיכך אפשר להתעלם מהם. שינויים אלה בהתנהגויות ובתפיסה שלהן נעשו באופן הדרגתי ומצומצם במשך שנים רבות, ולא תמיד הופיעו ככל קבוצות האוכלוסייה בו בזמן. לפעמים הופיעו בקבוצה קטנה, בדרך כלל עילית חברתית, ופעם ממה לכלל האוכלוסייה. שינויים אלה אינם חיצוניים גרידא אלא מופנמים. לפיכך בטווח הארוך משתנות לחלוטין תפיסת המציאות ודרכי ההתנהגות של בני החברה. להליך זה של שינוי איטי והדרגתי, שבו התנהגות עוברת מ"חיותי" אל "מוסדר" ואחר כך מופנמת פסיכולוגית בקרב בני החברה, קרא אליאס "The curve of the civilizing process".

כדוגמה לשינוי בהתנהגות ובתפיסה נביא את מנהגי אכילת הבשר. המנהג היה בזמנו להניח על השולחן חזיר צלוי שלם, וכל אחד מהנוכחים חתך לו את שאהבה נפשו. עם הזמן המחזה של חיתוך חיה לגזרים

לא באופן רשמי. אכן, קיימות מדינות כערב הסעודית או סינגפור שקיימים בהן עונשים פיזיים כגון מלקות ואפילו קטיעת איברים, אך דוגמאות אלה יוצאות דופן וגם שם יש התלבטויות בעניין (Muaygil, 2016). גם עונש המוות שהיה נפוץ הרבה יותר בעבר החל לדעוך באופן ניכר בשנים האחרונות.

השאלה שאנו מבקשים לשאול היא כיצד נהפך המאסר לעונש המרכזי והמשמעותי לכל העבירות החמורות ואף לעבירות לא חמורות רבות במרבית המדינות, תהיה שיטת משטרן אשר תהיה. איך הצליח עונש המאסר להאפיל על כל דרכי הענישה שקדמו לו ולהעלים אותן, וכל זאת בתקופה היסטורית קצרה יחסית של כמאתיים שנה.

אנו סבורים כי שלושה תהליכים מרכזיים הם הסיבות להפיכת בית הסוהר לכלי ענישה מרכזי: "תהליך התירבות"; תהליך התפתחותה של "החברה הממשמעת" והתפתחותה הטכנולוגית והאוריינית של החברה. נעבור כעת לתיאור תהליכים אלה, ונזכיר לקורא כי לדעתנו תהליכים אלה ממש ממשיכים להשפיע בימינו, ויגרמו בסופו של דבר לשקיעתו של מוסד בית הסוהר.

תהליך התירבות

הסיבה הראשונה לדעתנו למרכזיותו של בית הסוהר קשורה לרעיונותיו של נורברט אליאס (Elias Norbert).⁸ אפשר לסכם את רעיונותיו לענייננו במשפט אחד: הרגישות החברתית יכולה לקבל עונש מאסר, אך לא עונשים גופניים למיניהם. זאת במיוחד כאשר בית הסוהר רחוק מהעין הציבורית.

כדי להסביר זאת נחזור לחיבורו המרכזי של אליאס [Elias, 1978] "The Civilizing Process". אליאס בוחן את השאלה - מדוע משתנה ההתנהגות האנושית, ומתמקד בשינויים שחלו בנימוס המקובל. באופן

⁸ להרחבה על תרומתם של אליאס ופוקו ראו: אברהם טננבוים, שירה לוי, "המעבר הגורף מענישה גופנית לעונש המאסר - בין אליאס לפוקו והשלכות לעתיד", ספר גבריאל בך (תשע"א-2011) (עורכים דוד האן, דנה כהן-לקח, מיכאל בך). עמ' 305-333.

⁹ עוד בנושא ראו: פטר באומן, "סכין מזלג וזמנים מודרניים: על תיאוריית הציוויליזציה של נורברט אליאס", זמנים: רבעון להיסטוריה, עמ' 90-95, 2000.

כך למשל היחס לספורט השתנה מאז קרבות הגלדיאטורים שהרגו זה את זה למצהלות ההמונים (אלג'י, 2000). החוקרים הראו כיצד התנהגות אנושית משתנה עם הזמן באופן דומה למדי. התנהגויות "חייתיות" שהיו מקובלות נהיות אט-אט "חסרות טעם" ואחר כך אפילו נאסרות. במקרים שבהם אי אפשר לשנות התנהגות (למשל, אכילת בשר), נעשה מאמץ לדחוק את ההתנהגות החייתית לרשות היחיד ולהתעלם ממנה ככל האפשר. דחיית ההתנהגויות נעשית כה מקובלת, עד שהיא מתקבלת כנתונה על ידי החברה וכזו שאין עליה ערעור.

תהליך התירבות בענישה ועליית בתי הסוהר

תרומתו של אליאס לחקר דרכי הענישה ברורה. עונש מוות בוצע בזמנו ברכים ולעיני כל. עם הזמן החל ההליך של נטילת חיים להיתפס כבלתי נאות בדעת הציבור.¹¹ התגובה על פי אליאס הייתה צפויה: ראשית, הביצוע הוסט מעיני הציבור והועבר לבתי סוהר ולמקומות סגורים אחרים. בד בבד החלו "לעדן" את אופן ההוצאה להורג. "זריקת רעל" המחקר פרוצדורה רפואית, החליפה את השיטות העתיקות המשאירות דם ולכלוך. אף על פי כן קיימים מתנגדים רבים לעונש המוות. אלה טוענים שהוא אינו מרתיע ואינו צודק, אך מעבר לכך, אחד מנימוקיהם המרכזיים הוא טבעו ה"לא אנושי" של עונש המוות (סנג'רו, 2002). באותו אופן אפשר לראות את דחיית העונשים הפיזיים: עם הזמן התגבשה ההכרה שענישה גופנית אינה ראויה לחברה מתקדמת. הכרה זו לא באה במפתיע, אלא נכנתה אט-אט תוך יכוח ציבורי וחילוקי דעות. מיירה גלן חקרה לעומק את ביטול העונש הגופני (בעיקר מלקות) בארצות הברית בכמה מוסדות: בתי הסוהר, הצי (הזרוע הימית של צבא ארצות הברית), בתי ספר ציבוריים והלקאות ילדים ונשים בתוך המשפחה

כפומבי החל להיראות יותר ויותר בלתי ראוי, ולפיכך התבטל מנהג זה. הריגת חיות לא פסקה כמוזן, אולם הליך השחיטה לצורך אכילה עבר לבית המטבחיים ולמומחים לכך (קצבים וטבחים). יתרה מזו, כיום העוף והבשר עוברים עיבודים המשנים את צורתם באופן ששיכיחו מאיתנו ככל האפשר את מקורם הטבעי. הפרסומות לבשר משבחות בדרך כלל את טיבו, אולם אין אנו נתקלים בפרסומת המשבחת את "עליזותה הטבעית של הפרה" שממנה נעשתה האומצה. כמו כן קשה להניח שבשר שישווק באופן שהתוצר הסופי יהיה דומה לתרנגולת חיה, ניב הצלחה מסחררת בשוק.

דוגמה קיצונית הקשורה לכך היא הדרך לשמירת הטירות של הבשר. כידוע, מקררים הם המצאה מודרנית למדי. כימי הביניים אחת השיטות לשמור על טירות הבשר הייתה לחתוך איבר מהפרה ולאכלו כאשר זאת עדיין בחיים. דרך זו אפשרה לשמור על טירות הבשר יום-יומיים נוספים (פרק זמן חשוב במקרים שבהם הבשר יקר ובעיתות מחסור). שיטה זו, שהייתה נהוגה באנגליה עד לתקופה הוויקטוריאנית, היא איסור שמכונה בהלכה "איבר מן החי".¹⁰ בדוגמה האמורה אפשר לראות את כל השלבים שעליהם מדבר אליאס: הנורמה המקובלת במקורה הייתה הריגת בעל החיים, בישולו וצליית הבשר באופן שמזכיר לכולם את מקורו החי. בתהליך התירבות מועברות פעולות אלה מ"רשות הרכים" לבית המטבחיים, שם רק יחידים רואים אותו. אחר כך מתחילה התנהגות זו להיפך ל"חסרת טעם" ובלתי מקובלת בין אנשים "תרבותיים". התנגדות זאת מופנמת בציבור וגורמת לדחייה חזקה יותר. עם הזמן נורמה זו של בישול ואכילה נעשית חסרת טעם והתנהגות שהנפש סולדת ממנה, ולפעמים היא אפילו נאסרת בחוק. אפשר לראות את תהליך התירבות כמגוון התנהגויות.

¹⁰ ראו הערך: "אבר מן החי" האנציקלופדיה התלמודית (כרך א').

¹¹ דוגמה חיה לביטוי ספרותי חזק ונוקב לתחושת האי-נוחות הנובעת מהוצאה פומבית להורג אפשר לראות בשני הסיפורים הקצרים הבאים שכתבו שני מחברים בזמנים שונים, ביכשות שונות ובשמות שונים. סיפורו של יוסף אופאטושו, "מיתת כושי" (תורגם מידיש על ידי דניאל פרסקי, בתוך לקט סיפורים מספרות יידיש, תל-אביב תשי"ח), וסיפורו של ג'ורג' אורול, "תלייה" (תורגם מאנגלית אפרים ברוידא, בתוך "מדוע אני כותב ועוד מסות", תל-אביב, תשמ"ה).

אפשר להשתמש, את רמת הכאב שאפשר לגרום לעברייין, את משכו, חוזקו וכו', ואין זה רלוונטי מה מטרת הענישה (הרתעה, מניעה, גמול). אופן הענישה ודרך הענישה הספציפית מוגבלים על ידי "גורמים חוץ-ענישתיים", שאי אפשר להתעלם מהם. עלייתו של בית הסוהר מוכיחה זאת.

רעיונותיו של אליאס מבהירים מדוע הצליחו בתי הסוהר: הם מתאימים באופן אידיאלי לרגישות החברתית המשתנה. ראשית, בתי הסוהר לא נתפסו כחייתיים כפי שנתפסו עונשים גופניים למיניהם. רוב הציבור מתגורר בבתים, ולעיתים מזומנות נמצא בביתו ולא יוצא ממנו כדי לחוות את אופן הענישה. על פניו, בית סוהר הוא בית ככל הבתים, ואך במקרה מכיל את אלה שאסור להם לצאת ממנו פרק זמן כלשהו. לכן מתווספות התפיסה והאמונה שרווחו, שלפיהן אפשר לחנך ולשקם את אלה השוכנים בבתי הסוהר. שנית, בית הסוהר מרוחק מהעין הציבורית. הציבור אינו רואה את האסירים ואינו מתרגש מהם. יתרה מזו, ברגע שאלה יוצאים מבית הסוהר, הם מצטרפים לחברה כאחד האדם ואיש אינו יודע את שעבר עליהם. זאת בניגוד למשל לענישה בדרך של הטלת מומים, שאותם רואה הציבור מייד. שילוב זה של עונש "תרבותי" שאינו משאיר סימנים עם ריחוק ציבורי, גרם לפריחתו של בית הסוהר עד שלמעשה נעשה העונש היחיד כמעט.

בתי הסוהר הראשונים מיוחסים לקבוצת הקווייקרים (Quakers)¹² אשר ביקשו למצוא חלופה לענישה הפיזית שהייתה מקובלת עד אותה עת (Roberts, 1985). בשנת 1790 בנתה הקבוצה בפילדלפיה את בית הסוהר "Walnut Street Jail". זה היה אחד המבנים הראשונים שהוקמו לצורך ענישה ושיקום של עבריינים. לאחר מכן הקימה הקבוצה בניו יורק שני בתי סוהר נוספים (Newgate Prison; Auburn Prison). בראשיתם היו אלה בתי עינויים, אך כניסת הקווייקרים שינתה את

המעניין הוא שהתנועות לביטול העונשים הגופניים בארצות הברית קמו בזמנים סמוכים באמצע המאה ה-19. לצד זאת רבים התנגדו למגמת הביטולים שהתפתחה. כך למשל בשנת 1843 התאגדו 31 מנהלי בתי ספר ציבוריים בבוסטון כדי למחות על הצעת האחראי על החינוך במדינה לבטל את עונש המלקות בבתי הספר. לטענתם, עונש גופני הוא עניין מוסרי שנועד להוקיע את התלמיד הסורר ולהביע בכירור את הסלידה ממעשהו הלא נאות (שם, 2002; שם, 1984).

הוויכוח הציבורי של העבר כמעט שאינו קיים יותר היום. עם התבססותה של תפיסה השוללת עונש גופני, נעלמו מאליהן הגישות הקודמות, וכיום עונש גופני אינו נחשב כעונש מתאים בחברה המערבית. הכרה זו הופנמה כדבר מובן מאליה בתפיסת הציבור. רוב הציבור לא יסכים לעונשים גופניים גם אם יוכח סטטיסטית שהם מרתיעים וזולים יותר מעונשי מאסר. קטיעת יד כעונש על גניבה, המקובלת עדיין במשטרים אסלאמיים מסוימים, אינה אלטרנטיבה שהציבור במרבית מדינות העולם מוכן לשקול, יהיה יתרונה אשר יהיה. מאסר לעומת זאת נתפס בחברה כ"שלילת החירות" בלבד. זהו עונש שאינו נושא עימו סבל מידי נראה לעין, ובעיקר נעשה מאחורי כתלים סגורים ומרוחקים מעין הציבור. הנימוקים שבהם משתמשים אינסטינקטיבית לדחיית ענישה גופנית לא יהיו נימוקים של תועלת או עקרונות צדק. הטענה תהיה שעונשים אלה "אינם אנושיים", "ברבריים", "שייכים לעידן החושך" וכיוצא באלה. יש להדגיש שהבחירה בעונשים מסוימים וההתנגדות להם אינן קשורות כלל לענישה. ההתנגדות לעונש פיזי למשל נובעת מדחייה כללית של פעולות בגופם של בני אדם (כולל עבריינים) ונקיטת אלימות, יהיה זה אינדיבידואלי או ציבורי, על ידי המדינה או על ידי אדם פרטי. הרגישות הציבורית מנבילה את סוג העונש שבו

¹² קווייקרים משתייכים לקהילה נוצרית-דתית שנוסדה באנגליה במאה ה-17 והתפשטה לארצות הברית. חברי קבוצת הקווייקרים נודעו כקהילה רודפת שלום ואי-אלימות.

"מרשים" (אכזרי) יותר. הטקס נועד להבהיר לציבור כי מרה תהיה אחריותו של מי שיסטה מהדרך, ולחזק את הסולידריות שלו עם השלטון. אלא שההתפתחות של החברה והטכנולוגיה קידמה דרך טובה יותר להשגת אותה מטרה - התפתחותה של טכניקת "המשמוע"¹⁴: תחילה צריך לכוון מרחב מיוחד. באותו מרחב יש שליטה מלאה של האחראים על התנהגות הנמצאים בו. האחריות על גורלם נלקחת מהנשלטים והם מחויבים לציית ל"חוקי המקום", שכן אחרת ייענשו בדרך זו או אחרת (סקונדו, 2003). טכניקה זו משתלבת עם מה שמקובל כבר במוסדות דומים. מוסדות רבים פועלים בדרך זו, החל בגני הילדים, דרך בתי הספר היסודיים והתיכוניים וכלה בשירות הצבאי (מוסד מִן־שִׁמְעָה מוכר להפליא בישראל). גם אחרי השירות הצבאי, המוסדות המכשירים את האזרחים (כגון אוניברסיטאות) פועלים באותו אופן. לא במקרה עלו בתי הסוהר לגדולה כאשר פרחו גם בתי הספר, והחינוך נעשה ציבורי. הטכניקה ה"משמעת" זהה למדי בכל המוסדות. המטרה היא לגרום ל"נתינים" לשתף פעולה מרצונם ככל האפשר. ואכן, בדרך כלל האזרח משתף פעולה. אלא שהעבריינים הם יוצאי הדופן שאינם ממושמעים. היעדר משמעת מצד העברייני מלמד בהכרח על הא-נורמליות שלו. זו מחלה שיש לטפל בה כמו בכל מחלה אחרת. לפיכך מטרת בית הסוהר היא להביא את העברייני להיות אינדיבידואל "טוב יותר" (מונח אשר פוקו לא נתן לו הגדרה). האידיאולוגיה גרסה כי "משמוע" העברייני בבית הסוהר מכין אותו להתמודד מחדש עם החברה ומקרב אותו יותר לאידיאלים אשר מצופים ממנו ככך החברה. לא לחינם השווה פוקו את בית הסוהר למוסד לחולי נפש ועסק רבות גם ביחס למשוגע. המטרה של שני המוסדות אחת היא, בעינינו: ישנם יוצאי הדופן, עבריינים או משוגעים, ותפקיד

אופיים והם נעשו מקום שבו הנהיגו מדיניות ענישה ושיקום המבוססים על בידוד ושתיקה כאמצעי איכפה, ענישה, שליטה ופיקוח (Schneider, 1979). הגישה בבית הסוהר Auburn הייתה שונה מעט במוכן זה שאמנם נדרשה שתיקה מוחלטת של האסירים, אך התאפשר להם "להתמנגל" תוך כדי עבודת כרך. בבית הסוהר שבפילדלפיה הנהיגו שיטת בידוד מוחלטת, שבה האסירים מבודדים זה מזה ומחויבים בשקט מוחלט. המחשבה הייתה כי באופן זה יוכלו "להביט פנימה" לצורך כפרה. הקווייקרים כאמור ביקשו לשנות את שיטות הענישה שהיו מקובלות עד אותה עת, ותחת סלידתם מאלימות ביקשו לעצב מדיניות ענישה "תרבותית" יותר שנועדה להביא את העברייני לכדי "כפרה" מול אלוהים ולקדם את שיקומו (Roberts, 1985).

התפתחותה של "החברה הממשעת"

מישל פוקו (1926-1984) היה פילוסוף, היסטוריון, חוקר ספרות וסוציולוג צרפתי. סגנונו פתלתל והגותו לא לגמרי ברורה, כל שכן שנהג לשנות את דעותיו עם השנים בנימוק שהבנתו משתפרת עם הזמן. למרות זאת, אין חולק כי השפיע רבות על עולם המחשבה של המאה העשרים. את דעתו על ענישה סיכם עוד בשנת 1975 בספרו "Naissance de la prison; Surveiller et Punir"¹³. אפשר לסכמה בפיסקה אחת: מטרת הענישה לא השתנתה ונשארה אחת, ניסיון להשפיע על התנהגותם של אנשי החברה. אלא שבית הסוהר הוא עונש יעיל ומתאים יותר מעונשי העינויים העתיקים. בעבר הייתה המטרה הפגנת כוחו של השליט ואפשרות לתת לציבור לסלוד מהעברייני. לכן נעשה הדבר בקהל רב ובמעין פסטיבל עממי. ככל שהעבירה הייתה חמורה יותר, עלה הצורך בטקס

¹³ באנגלית תורגם הספר ל: Michel Foucault: Discipline & Punish: The Birth of the Prison; Vintage Books, New York (1979). המקור הצרפתי מדבר על "מעקב וענישה", ובאנגלית תורגם הספר משום מה ל"משמעת וענישה".

¹⁴ עוד בנושא ראו: החינוך לציות: קריאה מחודשת בכיתוח של פוקו על ענישה ובתי הסוהר; מולר, א', "מצד שני", עמ' L. Downing, "Chapter 5 works: Crime and punishment", The Cambridge introduction to Michel Foucault. NY: 2005, 8-4. Cambridge university press (2008), p.75-80.

נעשה מקום שבו האסירים מנורמלים בעל כורחם, וזאת במינימום מאמץ.

התפתחותה הטכנולוגית והאוריינית של החברה

לרעיונותיהם של אליאס ופוקו מתווסף הסבר הקשור להתפתחות החברה. בית סוהר הוא בראש ובראשונה אתגר טכני וניהולי שלא היה מעשי בעבר. מסובך למדי להחזיק במשמרת לפרק זמן קצוב קבוצה של אסירים, ובעבר היה הדבר בלתי אפשרי לחלוטין. להמחשת האתגרים הכרוכים בשימוש בבית סוהר כאמצעי ענישה, נתחיל בשאלות הבסיסיות: באילו בניינים ישוכנו האסירים, כיצד ייבנו הגדרות, כיצד יימנע מהאסירים לטפס עליהן, מי יאכיל ויכלכל אותם, מי ישמור עליהם ואיך ומי ישלם את שכר השומרים. בעבר, עד אמצע המאה העשרים, השתמשו בתי סוהר בכדור ברזל המחובר בשרשרת לאזיק ברגל האסיר כדי למנוע מאסירים לברוח מבית הסוהר. אולם לצורך זה נחוץ לייצר כדורי ברזל באופן המוני וזול, טכניקה שלא הייתה קיימת עד תקופה מאוחרת למדי. אפילו תחזוקה של אינסטלציה בסיסית עוררה קושי. באותה תקופה אפילו בארמונות ורסאי היו אסלות, חדרי שירותים או מים זורמים (ארמונות ורסאי החלו להיבנות בסביבות המאה ה-17). אם בארמון המלוכה הצרפתי היו תלונות אינספור על היגיינה, לכלוך וריחות, מה אפשר לצפות מבתי הסוהר? לאלה יש להוסיף את הצורך באוריינות בסיסית. היכן ואיפה יירשמו האסירים, ומי יפקח על תקופת מאסרם. אנו כל כך רגילים לשימוש בעט, בנייר ובמחשבים, עד שכלל איננו משערים חברה שבה קריאה וכתבי אינן קיימות. עלינו לזכור שעד תחילת המאה העשרים ידעת קרוא וכתוב נחשבה כמיומנות, ורוב אוכלוסיית העולם לא ידעה כלל לקרוא וכתוב. במאות הקודמות

המוסדות הוא "לנרמל" אותם ולהחזירם לתפקודם הרגיל. עקרונית, לאחר שהות מתאימה במוסד, אמורה החברה לקבל אזרח "מנורמל" חדש. וכיצד המנגנון מנרמל את אותו עבריין? בראש ובראשונה הוא זקוק לידע על אודות אופיו של הפושע - רקע משפחתי, היסטוריה אישית, סביבתו, תכונותיו האישיות וכו'. כל זאת כדי לייצר מידע שיעזור לשנותו באמצעות "מומחים" (רופאים, פסיכולוגים, קרימינולוגים, עובדים סוציאליים ושלא אקדמאים למיניהם נכנסים לתמונה). כל אלה מייעצים ומסבירים כיצד אפשר להמיר ולשנות את העבריין לאינדיבידואל "טוב יותר" כמונחים חברתיים.

אפשר להתווכח על רעיונות אלה,¹⁵ אולם מסקנתם ברורה. בתי הסוהר עלו לנדולה משום הסברה שהם יוכלו להתמודד טוב יותר עם העבריינות ולשלב את ה"לא נורמלים" חזרה בחברה. ההבדל בינם לבין אמצעי ענישה קודמים אינו במטרתם, שהיא זהה, אלא בבחירת האמצעים לכך. עד לאמצע שנות ה-70 הייתה התפיסה הרווחת שבית הסוהר הוא מוסד יעיל להתמודדות עם העבריינות הקשה כמסגרת מתאימה לטיפול באסירים ובבעיותיהם הפיזיולוגיות והפסיכולוגיות ולהכשרתם לחזור לחברה (תימור, 2011).

בהקשר זה עולה גם עיסוקו של פוקו במה שמכונה "פנאופטיקון" - מבנה שהגה הפילוסוף גירמי בנתהם בשנת 1787. מדובר במבנה הבנוי כעגול, כך שכל תא בו מבודד מהאחרים ומונה למרכז. במרכז יושב הסוהר, שיכול לראות את כל האסירים ולצפות בהם, אך הם לא יכולים לצפות בו. לכן הם מניחים כי בכל שלב ושלב הם נצפים ונעקבים על ידי אותו סוהר. ממילא האסירים חייבים להיות ממושמצים בכל רגע. לא צריך עונשים והפעלת כוח משום שהאסירים מעצמם כנועים עקב שליטה תמידית זו. בית הסוהר

¹⁵ הביקורת העיקרית ביותר לענייננו היא עצם הדבר שלכל הדעות (גם לדעת פוקו) בית הסוהר אינו מהווה הצלחה (בלשון המעטה). האפקט השיקומי של בתי הסוהר נזנח על ידי רבים. אם המטרה הייתה לבנות מוסד שימשמע את העבריין, הרי שההיפך הושג. מי שיוצא מבתי הסוהר אינו ממושמע יותר מהנכנס, ועל כך אין חילוקי דעות. ממילא המטרה המרכזית של המעבר מעונש פיזי לעונש מאסר מעולם לא התקיימה. כישלון זה מטיל צל כבד על התיאוריה שלדעת פוקו עמדה בבסיס של שינוי העונש.

ושליטה. אלה מצריכות מערכת חדישה וממוחשבת שתכיל את הנתונים באופן נוח לשליפה ולשימוש, ומה ערך יש לזו אם ה"אובייקט" אינו בר סימון? בסופו של דבר נפתרה הבעיה בדרך "טכנולוגית". היות שביט המעצר נהג באותה עת דרך קבע לקחת טביעות אצבע ותמונות של כל עציר, העציר החדש "נכנס למערכת". בפעם הבאה שייתפס תוכל המשטרה לזהותו. לא באמצעות מס' ת"ז או שם רשמי, כי אין לו כאלה, אלא באמצעות טביעת האצבע והתמונה. אם כן, הנאשם נכנס למערכת השליטה, ובא לציון גואל. מקרה זה מדגים את הקושי של הדורות הקודמים להשתמש בבתי הסוהר לפני שטכניקות של רישום ומעקב נעשו נחלת הכלל.

המשך תהליכי העומק לעבר דעיכתו של בית הסוהר

טענתנו היא כי בדיוק אותם תהליכי עומק שפעלו להעלאתו של בית הסוהר לגדולה, הם אלה שפועלים כעת להסרתו מגדולתו, ונסביר. קשה להמעיט מחשיבות "תהליך התירכות" שהציג אליאס מול התהליכים המתרחשים לנגד עינינו. נזכיר שהתיאוריה של אליאס נוגעת לכל ההתנהגות האנושית ולא רק לענישה, ודוגמאות להתנהגות זו לא חסר. הצגנו לעיל דוגמאות של אכילת בשר ואיבר מהחי, אך הרגישות לאכילת בעלי חיים, וליחס אליהם בכלל, מתגברת מיום ליום. אותם הליכים שהשפיעו בעבר ממשיכים להשפיע עד ימינו אנו. כך למשל נאסרה השחיטה היהודית בכמה מדינות באירופה מטעמים דומים.¹⁷ בישראל עצמה תוקנו תקנות נגד סחר בכרוות בנימוקים של אכזריות וסבל לחיות,¹⁸

זו הייתה נחלת מעטים, וממילא היה קשה לנהל בית סוהר. מעבר לאוריינות הנדרשת ממערכת הכליאה עצמה, נחוצה אוריינות בחברה כולה. כיצד יתאפשר לזהות אדם, לדעת את גילו, לדעת שאינו מתחזה. שאלות אלה, שכיום נראות טריוויאליות אך בעבר היו קשות לביצוע, מגלמות וולו מעט מהקשיים הכרוכים בשימוש בבית סוהר כאמצעי מרכזי לענישת עבריינים. דוגמה אמיתית מימינו ממש תוכל להסביר זאת. בבית המשפט לתעבורה בירושלים נדון מקרה של צעיר שנהג ללא רישיון נהיגה ולכן הובא לשיפוט מהיר.¹⁶ לשאלה מדוע לא למד נהיגה השיב, כי היה שמח לעשות כן אלא שלצערו אין לו כלל תעודת זהות, ומבחנית הרשויות הוא אינו קיים. הסתבר שהצעיר נולד בשטחי הרשות בזמן שישראל שלטה שם, ואביו לא רשם אותו מעולם. כשישראל יצאה משטחים אלה, טענה הרשות הפלסטינית שאין זה עניינה ולא הסכימה לתת לו תעודת זהות. באותו זמן לכאורה לא היה לו למי לפנות. התובע עמד חסר אונים, שכן כל עונש מקובל יהיה חסר משמעות לגביו. אי אפשר לתת לו קנס, כי אין כל דרך לגבות קנס מאדם שאינו קיים. אין טעם להטיל מאסר על תנאי, כי לא ברור מי יזיהה את הנאשם בפעם הבאה. העונש היחיד שהתאפשר להטיל הוא עונש כפועל ומייד, ובימינו - רק מאסר כפועל, שייטכן מאוד שהוא עונש בלתי-פרופורציוני לחומרת העבירה בנסיבותיה המיוחדות. דע עקא שהנאשם טען שגילו כחות מ-21, לכן אי אפשר להטיל עליו מאסר ללא תסקיר שירות המבחן, וכן הלאה (את גילו המדויק הרי אי אפשר לדעת). מקרה זה מדגים באופן ברור למדי את הקושי שהיה קיים בעבר להשתמש בטכניקות מודרניות של מעקב, בקרה

¹⁶ תיק מס' 12899/03 (תעבורה ירושלים) מ"י נ. א.ח.

¹⁷ פסיקת בית המשפט האירופי לצדק אישררה את החלטת בלגיה, וסביר להניח שמדינות נוספות ילכו בעקבותיה: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=freedom%2Bof%2Breligion&docid=235717&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=3515613#ctx1>

¹⁸ טיוטת תקנות להגנת חיית הבר (תיקון), התשפ"א-2020, https://www.tazkirim.gov.il/s/law-item/a093Y000_01RdkxqQAB/%D7%98%D7%99%D7%95%D7%98%D7%AA-D7%AA%D7%A7%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%94%D7%92%D7%A0%D7%AA-%D7%97%D7%99%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%91%D7%A8-D7%AA%D7%99%D7%A7%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%AA%D7%A9%D7%A4%D7%90-2020?language=iv

במאסרים היא קבוצת הקווייקרים, שכאמור נמנית עם חלוציו של ייסוד בית הסוהר כמוסד ענישה. שיח זה בדבר בית הסוהר כפוגע בזכויות אדם לא פסח על ישראל. בבג"ץ 1892/14 שעסק בזכויות אסירים²² דן בית המשפט העליון בשאלה איזה שטח ראוי שיהיה לכל אסיר. הפסיקה הייתה, כי בתוך 18 חודשים מיום פסק הדין יהיה שטח מחייתו של כל אסיר ועצור לפחות 4.5 מ"ר, בכלל זה שטח השירותים והמקלחת, או ארבעה מ"ר בלעדיהם (ביום ההחלטה היה השטח רק 3.16 מטרים). בית המשפט היה יכול להסתפק בקביעה הטכנית, כי הסטנדרטים הבינלאומיים קובעים שטח של 6.5 מטרים מרובעים לאסיר, אולם בפסק הדין טרח והזכיר כי "צפיפות היא אכזרית" (24 פעמים!), "בלתי אנושית" (15 פעמים!), "אפשר להשוותה לעינויים" (שש פעמים!), וכן הזכיר את המונחים "כבוד האסיר" ("כבודו של האסיר" מופיע 30 פעמים והמונח "כבוד" לבדו 80 פעמים נוספות) ו"זכות" (מופיע 57 פעמים, והמונח "זכויות" מופיע 97 פעמים נוספות). בהסתכלות חברתית רחבה, תומכי תנועת הביטול טוענים כי בתי הסוהר אינם מעלימים ואינם פותרים בעיות חברתיות, הם פשוט "מעלימים בני אדם". חוסר דיור, אבטלה, התמכרות לסמים, בעיות נפשיות - כל אלה ועוד הם רק אחת מהבעיות שנעלמות מעין הציבור כאשר בני אדם נכלאים. מעבר לכך, ענישה באמצעות בתי סוהר כרוכה בהוצאות כספיות גדולות למדינה, לא רק לגבי אלה שנכלאו, אלא לגבי קרובי הכלואים, שגם הם נעשים לנטל על המדינה. כאשר לרעיונותיו של פוקו ותהליכי "החברה הממשמעת", הרי כפי שהזכרנו, דעתו הייתה כי הפסקת השימוש בעונשים גופניים נבעה לא מרגישות חברתית, אלא מתוך מחשבה שגם בלעדיהם אפשר להשיג אותה

וכן נאסר פיטום אוזים.¹⁹ תהליך התירבות השפיע גם על עונש המוות שכיום נמצא בדעיכה (סנג'רו, 2002). אך שבחלק מהמדינות עונש המוות עודנו חלק מספר החוקים, השימוש בו פוחת ברחבי העולם, ולא רק בעולם המערבי (Chammah, 2021). באותו אופן ממשיך "תהליך התירבות" להשפיע על היחס לבתי הסוהר. באופן אירוני, צמיחת בתי הסוהר כרפורמה חברתית שנועדה להגן על זכויות אדם היא היום מוקד השיח על פגיעה בזכויות אדם. וכך המשכו של תהליך התירבות ביחס לבתי הסוהר כיום מציב כרפורמה חברתית את הצורך לבטל את בתי הסוהר ועונשי המאסר. רפורמה מעין זו מונהגת על ידי "תנועת הביטול" (The Prison Abolition Movement) - התנועה האבוליוניסטית, שהיא למעשה רשת של ארגונים ותנועות שהציבו להם כמטרה להביא לביטול של מבני בתי הסוהר והתעשייה הנוגעת להם. זאת, בין היתר, על ידי אתגור המחשבה והאמונה ששליטה על בני אדם באמצעות כליאה, מגנה על הציבור. גישתן של אותן תנועות היא כי יש לבטל את מוסד בתי הסוהר, ולו משום שקיומם ואופן הענישה שהם יוצרים משפילים את האדם ופוגעים בכבודו באופן הבסיסי והיסודי ביותר. לשיטתם, בתי הסוהר נועדו במקור להגן על החזקים בחברה ולהשתיק את קולותיהם של המדכאים, לפקח על אנשים עניים ולשלוט בהם, ולמגר מהחברה גורמים על רקע הבחנות של אפליה. המטרה של אלה הדוגלים בביטול בתי הסוהר היא למנוע עולם שבו בני אדם מוחזקים ב"כלובים".²⁰ בשיח של תנועות אלה על בתי הסוהר תמיד צץ המונח "כלוב". עצם השימוש בו מסמל כי בית הסוהר אינו מתאים לבני אדם, אלא לחיות.²¹ עוד מעניין לציין, כי באופן אירוני, אחת הקבוצות המרכזיות הקוראות לרפורמות באופן הענישה הכרוך

¹⁹ בג"ץ 9232/01, "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי החיים נגד היועץ המשפטי לממשלה ואחרים, מיום 11.8.2003.

²⁰ להרחבה בנושא תנועת הביטול ראו: ספרה של אנגילה דיוויס, 2003, Are Prisons Obsolete.
²¹ ראו למשל: "גם כלוב מזהב זה כלוב, אין כלא טוב". אצל חיים לירן, "לחצים ועלילות דם: מאחורי כותלי הכלא של המוליטיקאים" (ערוץ וואלה, 14 בדצמבר 2019). <https://news.walla.co.il/item/3329310>.

²² בג"ץ 1892/14, האגודה לזכויות האזרח ואחרים נגד השר לביטחון פנים ואחרים.

תוצאה - משמוע העבריינים והחברה בכללותה, ואפשר להשיג תוצאה זו באמצעים זולים ויעילים יותר. בתי הסוהר (כמו בתי המשוגעים) נועדו להחזיק את העבריינים ולטפל בהם עד אשר אלה "ינורמלו" ויוכלו לחזור לחברה כאזרחים מועילים ובעיקר צייתנים. בהתאם פותחו בבתי הסוהר תוכניות שיקום. אלא שהלכה למעשה התברר, כי תוכניות השיקום אינן משיגות את מטרתן, ותופעת הרצידיביזם (מועדות) מוכיחה את כישלונן. בארצות הברית 68% מהאנשים ששוחררו נעצרו שוב בתוך שלוש שנים מהשחרור. באנגליה ווילס 66% מהצעירים וכמחצית (50%) מהאוכלוסייה הבוגרת יבצעו עבירה אחרת בתוך שנה משחרורם (Baillie, 2019). תמונה דומה עולה בישראל. על פי הרשות לשיקום האסיר, רמת המועדות של אסירים בישראל היא 65%. כלומר מכל עשרה אסירים משוחררים שישה לפחות יחזרו לבצע עבירות שבנין ישלחו למאסר (וילנר, כפי שמופיע אצל אורי תימור, 2011).

ספרות המחקר מלמדת שכמה גורמים משפיעים על רמת המועדות, בכלל זה גורמים כלכליים, היעדר תמיכה משפחתית ונפשית והיעדר תעסוקה. אופיו של עונש המאסר במרבית מדינות העולם יוצר בעבור אסירים קושי כלכלי. במשך שהותם במאסר הם אינם נמצאים במעגל התעסוקה, אינם משתכרים ואינם מסגלים לעצמם כישורי עבודה ולמידה שיסייעו להם במציאת עבודה לאחר שחרורם. נוסף על כך במשך תקופת המאסר הם אינם זכאים כמעט להשתכר ואינם יכולים לשמור חסכונות, וכך כשהם משתחררים מבית הסוהר, הם עדיין (במרבית המקרים) חסרי אמצעי קיום. הקושי למצוא עבודה וחוסר היכולת להרוויח כסף לאחר שחרורם מדרדרים אותם חזרה למעגל הפשיעה, לעולם מוכר שבו ידעו לנווט את דרכם, מתוך רצון לצאת ממצב כלכלי קשה וכפתרון לקושי הכספי שבו הם נמצאים. היעדר תמיכה נפשית, משפחתית וחברתית הוא גורם נוסף למועדות. ישנם

עבריינים שנעדרים תמיכה חברתית ומשפחתית. לא מדובר רק בהיבט סובייקטיבי. באופן אובייקטיבי בתי הסוהר במרבית המדינות אינם מאפשרים ביקורים, וככל שכן, הביקורים אינם בסביבה חופשית ותומכת. האווירה מקשה את קיומם של מפגשים רבים או את המשך תמיכת המשפחה והסביבה, ובאופן טבעי הקושי בתקשורת יוצר ריחוק.²³

בהקשר זה יצוין, כי בתי סוהר יוצרים פשיעה נוספת ומגדילים את מעגלי הפשיעה והעבריינות בחברה, כאשר הם משפיעים לא רק על האנשים שנכלאים אלא גם על הסביבה הקרובה ועל הקהילה. הסטטיסטיקה מראה כי קיימת סבירות גבוהה יותר שילד שהורה שלו נמצא מאחורי סורג ובריא, יתדרדר אף הוא למעגל הפשע. אין בכך משום אמירה סובייקטיבית לכדה, שכן הנסיבות האובייקטיביות מביאות אותו לפשע כפתרון ומוצא לקשיים שנוצרו בעבורו בעקבות הימצאות ההורה שלו מאחורי סורג ובריא.

בשנות השבעים של המאה העשרים נטענה הטענה Nothing Works. דהיינו, שום תוכנית לשיקום עבריינים במאסר אינה מצליחה, ולמעשה לא יתאפשר לשקמם. מרטינסון, שסקר מחקרים בתחום שיקום אסירים בבתי הכלא טען, שלא זו בלבד שהמאסר אינו משקם, הוא אף מביא לתהליך "פריזוניזציה" (סנג'רו, 2015) - התבוללות והטמעה של האסיר באוכלוסיית העבריינים שבבית הסוהר תוך אימוץ והפנמה של דפוסי התנהגות עבריינים (Martinson, 1974). לפיכך הסיכויים שעבריון ישתקם וייהפך לאזרח נורמטיבי יורדים מאוד במהלך המאסר (סנג'רו, 2015). יצוין כי בראייתם של הקווייקרים, ההפרדה בבית הסוהר נדרשת כדי למנוע היטמעות של נורמות עבריינות. אך כאמור, נראה כי אין מנוס מפני היטמעות עבריינית במהלך השהות בכלא וסיגול עצמי של נורמות עברייניות, בין היתר כחלק מההסתגלות לחיי הכלא. באופן טבעי, האלימות והסביבה העבריינית שמאיינת את בתי הסוהר מביאות לעבירות נוספות. השהות

²³ להרחבה בנושא זה ולגורמים שמביאים לפשיעה חוזרת: Why promote prison reform, United Nations: Prison Reform and Alternatives to Imprisonment (unodc.org)

עבריינים שהמסוכנות שלהם לחברה גבוהה. עוד המליצה הוועדה, להרחיב את השימוש בעונשים "זולים" ועילים יותר.

ההתפתחויות הטכנולוגיות מוסיפות היבטים אשר משליכים הן על תהליך התירבות והן על תהליך ה"משמוע" בהקשרים של שיקום אסירים. הדבר בולט בעיקר בשיח על זכויותיהם של אסירים לקבל גישה לאינטרנט. במרבית המדינות נמנעת מאסירים גישה לאינטרנט, כך שמלבד בידוד פיזי הם מבודדים מהעולם הדיגיטלי ומצורות תקשורת נוספות (Harrison, 2014). בהיעדר מדיניות המאפשרת גישה לאינטרנט, נמנעת מהאסירים גם הזכות לחינוך, באופן שבין היתר משליך על אפשרות שיקומם ועל רמת המועדות שלהם לשוב למעגל הפשיעה לאחר שחרורם. הזכות לחינוך מוכרת וידועה כזכות בלתי נפרדת מתהליך השיקום של אסירים, חזרתם למוטב והפחתת הסיכוי למועדות. לפיכך עולה הטענה, כי מניעת גישה לאינטרנט אינה מוצדקת ופוגעת בזכויותיהם של אסירים (הנסל, טרם פורסם). אלו התומכים במתן גישה לאינטרנט לאסירים טוענים, כי בניגוד למחשבה שמונעת גישה לאינטרנט מאסירים היא אחד ההיבטים של שלילת זכויותיהם של האסירים לחירות פיזית, מדובר בפגיעה רחבה יותר - בזכותם של האסירים לחינוך, פגיעה בזכות לחופש הביטוי וכן פגיעה בזכות למידע משפטי.²⁴ בהקשר זה מציינים, כי אין מקום לפגוע בזכות לחינוך, שהיא זכות בסיסית גם בעבור אסירים. בהיעדר גישה לאינטרנט, נמנעת מהאסירים גישה לחינוך והם אינם חשופים לתוכניות חינוך רבות המועברות באופן מקוון. בהקשר זה יציין, כי בית המשפט האירופי לזכויות אדם דן בסוגיה זו בנוגע לשאלה - האם רשויות בתי הסוהר במדינת ליטא מפרות זכויות אדם, ובפרט הזכות לחינוך והזכות

בבית הסוהר אינה קלה, ויש נסיבות שבהן אסיר נאלץ לבצע עבירות ולחילופין נחשף לתרבות עבריינית רחבה בתוך בית הסוהר. במספר מחקרים נטען שמאסירים משיגים לכל היותר מניעה זמנית בעצם ההרחקה של עבריינים מהחברה (שפירא, 2019). עיקר הביקורת הופנה נגד השימוש במאסרים כאמצעי למניעה או הפחתה של עבריינות. הביקורת טוענת להיעדר יעילות בשימוש באמצעי ענישה אלה, ותחת זאת הפיכת בתי הסוהר לחממות לפיתוח העבריינות. עולה מכך שבית הסוהר, באופיו הנוכחי, אינו משקם את רוב השוהים בו, אינו מרתיע אותם מעבריינות חוזרת ואולי אף מעודדם לכך (תימור, 2011).

מסקנות דומות עלו באשר למערכת הענישה בישראל. בדוח הוועדה הציבורית לבחינת מדיניות הענישה והטיפול בעבריינים (ועדת דורנר), קבעה הוועדה כי כליאת עברייני והרחקתו מהציבור מסייעות בהגנה על הציבור מפניו. אולם יכולת השיקום של שב"ס מוגבלת, ושימוש במאסרים מגדיל, ברוב המקרים, את הסיכון לחזרת נאשמים לביצוע עבירות. עוד קבעה הוועדה, כי מאסרים ממושכים אינם תורמים להגברת ההרתעה, וכי במקרים רבים תועלתם פחותה מנזקם. בדומה למסקנות שעולות ממחקרים אחרים בעולם, העלתה ועדת דורנר את המסקנה כי בזמן שהות בכלא, אסירים מאבדים חלק ניכר מהכישורים ומהיכולות שלהם להתפרנס באופן חוקי, ולא אחת המאסר מחזק בקרבם דפוסי חשיבה והתנהגות עבריינית. לפיכך סיכויי של אסיר לשעבר לחזור ולבצע עבירות גדול מזה של עברייני שנידון לעונש מחוץ לכותלי הכלא. על רקע זה, ובשים לב לעלויות הכלכליות הגבוהות הכרוכות במאסר כאמצעי ענישה, סברה הוועדה כי יש לפעול לצמצום השימוש במאסרים במקרים שבהם המאסר אינו הכרחי להגבלת היכולת של

²⁴ כך למשל בסקירה משפטית כלפי הסדר חקיקה שנקבע במדינת אריזונה בארצות הברית (Arizona's 44th Legislature, House Bill 2376), אשר קובע בחקיקה את הגבלת זכות הגישה לאינטרנט, הרטמן מציינת כי הסדר חקיקה זה פוגע בזכות הגישה למידע משפטי, ובתוך כך בזכות הקבועה בתיקון הראשון לחוקת ארצות הברית שמענגת את האפשרות של אסיר לערער על הרשעתו. Karen J. Hartman, Prison Walls, & Firewalls: H.B. 2376 - Arizona Denies Inmates Access to the Internet, 32 ARIZ. St. L.J. 1423 (2000)

כשורה. נעיר שהטכנולוגיה החדשה גם מקהה את עונש המאסר. אסיר שיש לו זכות גישה לאינטרנט, מחובר למעשה לכל העולם ברמה זו או אחרת. אפשר כמובן לנסות לנתקו, אך למה לעשות זאת כשהאסירים לא אלימים ולא מסוכנים? האם הזכות לקשר (דרך האינטרנט) היא זכות אדם אם לאו? ואם הניתוק החברתי הוא חלק מהענישה, אין חובה לעשות זאת רק בבית הסוהר. לכן היו שטענו כי עונש אפקטיבי שיש לשקלו כיום הוא ניתוק מהאינטרנט ומהטלפון, שכן החיים נעשו כמעט בלתי אפשריים בלעדיהם (הנסל, טרם פורסם).

שינוי השיח בדבר תפקידם של בתי הסוהר

ההתפתחויות והמחקרים על יעילותו והשפעתו של עונש המאסר הביאו לשינוי בשיח החברתי כאשר לתפקידם של בתי המאסר ועצם השימוש במאסר ככלי ענישה. שלל התובנות החברתיות שסקרנו לעיל הביאו למסקנה שבתי הסוהר אינם פתרון אידיאלי לענישה ואינם משרתים את המטרות שלשמן נועדו מלכתחילה. כאמור, תנועת הביטול מובילה קו תקיף בעניין זה, שנועד להביא לביטול בתי הסוהר. אך לא רק. הכוונה היא לא רק למחוק ולבטל את מבני בתי הסוהר. מטרות תנועת הביטול רחבות יותר, ונועדו ליצור שינוי בתפיסה החברתית שלפיה הדרך היחידה להגן על החברה היא באמצעות מעקב, מאסר ודיכוי. תנועת הביטול מבקשת ליצור רפורמה רחבה כפתרון לכל מערכת הענישה ולבעיות שהיא מציפה. זאת בין היתר מתוך הנחה שבמערכת הענישה קיימת הטיה כלפי מיעוטים ועניים (Reiman & Leighton, 2020). מקובל כי אחוז גבוה מהנשלחים לבתי הסוהר הוא גברים צעירים ועניים השייכים למעמד סוציו-אקונומי נמוך. שיעור בני המיעוטים בבתי הסוהר גבוה בהרבה משיעורם באוכלוסייה, והתופעה משותפת לכל העולם (בארצות

לביטוי מצעם מניעת זכות הגישה לאינטרנט?²⁵ נראה כי היחס החברתי הרחב לעולם המקוון כצורך בסיסי הוא חלק מתהליך התיירות, שמשפיע גם על השיח כאשר לזכויות אסירים לגישה כזו, הן כצורך בסיסי והן לצורך שיקומם לקראת "חזרתם למוטב". אפילו המתנגדים לרעיון של מתן זכות גישה לאינטרנט חייבים להכיר בטיבה של האפשרות "לחנך" אסירים ובכך שהדבר מיטיב עם הקהילה, שהרי אסירים שלא נכלאו למאסר עולם ועתידיים להשתחרר בשלב כלשהו מבית הסוהר, ראוי ונכון כי אכן "ישוקמו" ויוכשרו מראש לצורך השתלבותם מחדש בקהילה ובמעגלים החברתיים והתעסוקתיים. אם כן מניעת גישה לאינטרנט פירושה מניעת הכישרים הנדרשים לצורך התפתחותם של האסירים כבני חברה בעתיד. מחקרים מראים כי רמת המועדות של אסירים אשר משתתפים בפעילויות חינוכיות ולומדים במהלך שהותם בכלא, נמוכה יחסית לאסירים שאינם משתתפים בפעילויות מעין אלה (Harrison, 2014). בהיבט אחר, מחקרים אחדים עומדים על הצורך בשינוי תרבותי של סביבת בית הסוהר הן כמקום עבודה והן כמקום לשיקום אסירים (McDougall et al., 2017). במחקר שנערך בקרב סוהרים שעובדים בבתי סוהר המאפשרים לאסירים להשתמש באמצעים טכנולוגיים, מאמינים כי גישה זו מיטיבה עם האסירים ותורמת להם ולסוהרים בעבודתם (Mufarreh et al., 2021). אין ספק שההתפתחויות הטכנולוגיות והאורייניות פותחות אפשרויות שבעבר היו בגדר פנטזיה. "הפנאופטיקון" נראה כיום מבנה פשטני ותמים יחסית ליכולות הקיימות. כיום אפשר להגביל אנשים, לעקוב אחריהם ולשלוט בהתנהגותם בלי לכלוא אותם פיזית בבתי סוהר. מצלמות, חיישנים ורכיבים אלקטרוניים יכולים להחליף את מקומם של קירות, בריחים ושומרים. אפשר בקלות לעקוב אחרי אנשים ומעשיהם תוך שימוש בטכנולוגיה זולה ופשטה. ברור גם שמי שיש מעקב קבוע אחריו לא יעז להתנהג שלא

Jankovskis v. Lithuania (Application No. 21575/08), 17 January 2017, ECHR ²⁵

הגישה למשפחות ולתעסוקה. במדינות הסקנדינביות התפיסה היא שמינעת החירות עצמה היא עונש חמור, ותנאי בית הסוהר לא צריכים להיות חלק מהענישה. לפיכך בתי הסוהר במדינות הסקנדינביות אינם נראים בהכרח כמו בתי סוהר במדינות האחרות וגם שונים מהם במהותם. ברבים מהם יש חדרים ולא סורג ובריה, ולאסירים יש חופש תנועה רחב למדי בתוך מתחם בית הסוהר. כמו כן בבתי הסוהר שם ניתנת תשומת לב רבה לתהליך השיקום של האסיר. השאלה הראשונה שתישאל היא כמובן מה האלטרנטיבה לבתי הסוהר. בדרך כלל השאלה מלווה בהתייחסות לאותם אסירים שהם הקבוצה המסוכנת ביותר: רוצחים, אנסים, עבריינים אלימים וכו', כאלו שיש חשש מידי לשלום הציבור אם ישוחררו. כאן יש לומר שגם לדעת המתנגדים העיקשים ביותר לבתי הסוהר, אי אפשר לשחרר את כל האסירים. ואולם השאלה שבמחלוקת היא מה האחוז של אותם עבריינים מסוכנים. יש שממעיטים אותם לחמישה אחוזים ויש המרבים אותם לעשרים אחוז. בין כך ובין כך, עברייני פשע חמור במיוחד כגון רוצחים ואנסים הם מיעוט באוכלוסייה ואף מיעוט בקרב העבריינים. מרבית העבריינים שנמצאים מאחורי סורג ובריה יכולים לחסות תחת חלופות מאסר. יש הסבורים כי גם עבריינים אלה צריכים להיבחן במסגרות מתאימות, ובפרט מסגרות טיפוליות, בהנחה שהם מונעים מתוך כשל או מניע נפשי, שממילא המאסר עצמו לא יוכל למנוע ולא יוכל לסייע. אך כאמור, הרוב הגורף של האסירים אינו מסוכן. ממילא כשמדברים על אלטרנטיבות למאסר, מתכוונים לאותו רוב מקיף של אסירים. יודגש כי השימוש באלטרנטיבות לענישה, אין פירושו ביטול בתי הסוהר באופן קליל ומלא. מדובר בתהליך הדרגתי.

הברית מדובר בשחורים, בישראל - ערבים ועולים, באירופה - מוסלמים, ועוד).²⁶ לצד הקריאה לביטול בתי הסוהר, החלו להתפתח גישות חדשות כחלופות לענישה במסגרת ההליך הפלילי: שימוש בכלים מתחום תורת המשפט הטיפול, הליכי צדק מאחה, שימוש בפיקוח אלקטרוני כאמצעי ליצירת כלים לפיקוח יעיל יותר מחלופות ענישה ומסגרות טיפוליות ושיקומיות (שפירא, 2019). הגישה כיום לעניין יכולת השיקום שונה מבעבר. מוסכם כי השיקום אפשרי, אך יקר, לא פשוט, לא יצליח עם כולם, וממילא בתי הסוהר אינם המקום האידיאלי לקיימו. לכך מגוון סיבות: אם בשל היות המאסרים קצרים מדי לתוכניות שיקום בעלות משמעות ואם בגלל השפעות שליליות של חלק מהאסירים (Martinson, 1974). עם זה נראה כי כאשר מדובר בבתי סוהר שיקומיים ייחודיים המקיימים תוכניות שיקום אסירים במסגרות נפרדות מאגפי בתי הסוהר הכלליים, ניכרת הצלחה בהפחתת רמת המועדות של אסירים שמשותפים באותן תוכניות.²⁷ מניתוח של תוכניות רבות לשיקום עבריינים מסוגים ספציפיים מסתבר, שתוכניות מתוכננות היטב, המבוססות על מחקר וידע, הצליחו להפחית מועדות בקרב עבריינים מכורים לסמים ובקרב עברייני מין (תימור, 2011).

בהקשר זה ראוי לציין כי שיעור הרצידיביזם במדינות הסקנדינביות נמוך בהרבה מזה שבמדינות אחרות. בנורווגיה רק חמישית (20%) מהמבוגרים שעוזבים את בתי הסוהר מורשעים שנית בתוך שנתיים משחרורם. גם בגרמניה אחוז הרצידיביזם נמוך - 33% בלבד. מקור ההבדלים בין מדינות אלה למדינות אחרות מיוחס לגישה הננקטת בקרב הראשונות. במרבית המדינות בתי הסוהר מוכונו ענישה ומגבילים את

²⁶ להרחבה בעניין זה ראו: Angela Davis, Are Prisons Obsolete, 2003

²⁷ אורי תימור, במאמרו "לשקם את השיקום בבתי הסוהר: הפיכת בתי סוהר למוסדות משקמים טגורים", סוקר מחקרים שנעשו בתחום שיקום אסירים. תימור מציין כי מחקרים רבים התמקדו בתוצאות טיפול שיקומי בעבריינים בבתי הסוהר ובמוסדות - סגורים ופתוחים - בקהילה. מחלק ממחקרים אלה עולה, כי אפשר לטפל בהצלחה בעבריינים בתוך מוסדות כאלה ולהביא לצמצום מובהק של עבריינותם. מחקרים אלה נוגעים לטיפול בעבריינים מסוגים שונים, בכלל זה מכורים לסמים, עברייני מין, עברייני אלמות במשפחה ואחרים.

חלופות לבתי סוהר בעולם ובארץ

הספרות מלמדת על מספר אלטרנטיבות, בכלל זה עבודות שירות בקהילה, תוכניות של חינוך מחדש ותוכניות של צדק מתקן וצדק מאחה. כל האלטרנטיבות האמורות נועדו לשקם את העבריין, למנוע ולגדוע את הגורמים שבעטיים הוא עלול לחזור למעגל העבריינות. צדק מתקן וצדק מאחה הם אלטרנטיבות שנועדו בין היתר לשקם את נפגע העבירה.

כבר מתחילת שנת 2021 נעשה ניסיון לא מועט בעולם באלטרנטיבות למאסר. נתמקד לרגע בגישה הצרפתית. בחרנו בה הן משום היותה דומה לישראל מכיוון שיש בה מערכת ענישה מרכזית והן משום שהיא הצהירה במפורש על כוונותיה.

בשנת 2014 הוחלט בצרפת על רפורמה בענישה הפלילית שמטרתה המפורשת הייתה להוריד את מספר האסירים בבתי הסוהר. החוק הסופי נחקק ביום 17 באוגוסט 2014.²⁸ העיקרון המרכזי ברפורמה היה שאפשר לעקוב אחרי נידונים מחוץ לבית הסוהר ולפקח על התנהגותם. לפיכך אפשר "לאסור" אדם מחוץ לבית הסוהר. על המשוחרר יהיה לעמוד בחובות ובתנאים שנקבעו בגזר הדין, שמטרתם לעזור בשיקומו ולמנוע ממנו לעבור עבירות. הדרישות ממנו עשויות להיות רבות. למשל:

- לקבוע לנידון באיזו כתובת מגורים יגור, ואם עליו להעתיק את מקומו לכתובת אחרת.

- להימנע משהייה ומביקור במקומות שהוגדרו בפסק הדין.

- להימנע משהייה ומביקור במקומות בילוי ספציפיים או כלליים, ובמיוחד במקומות שבהם נהוג לצרוך אלכוהול.

- להימנע מפגישות עם אנשים ספציפיים ששמותיהם נכתבו בפסק הדין, ולהימנע מכל קשר איתם (בדרך

כלל יהיו אלה שותפיו לעבירה ואנשים שבית המשפט סבור שיש להם השפעה שלילית על האסיר או קורבנות העבירה).

- להוכיח כי הוא תורם לפרנסת משפחתו ותומך בילדיו.
- לשלם פיצויים לנפגעים או מיסים שהוא מחויב בהם לרשויות.

- אם עבירותיו קשורות לנהיגה, להימנע מנהיגה ולהשתתף בקורסים לנהיגה מונעת.

למעשה מדובר בתוכנית מקיפה שהאסיר מבצע בעודו אסיר עדיין פורמלית. אשר על כן גם שחרורו מבוצע בשלבים. במקום מצב בינארי של מעבר ממאסר לחופש, הוא משוחרר לפיקוח הדוק, האמור להיות מוקל לפי פעולותיו והשתלבותו בחברה. המפקח עליו הוא השופט האחראי על יישום העונש (Juge de l'application des peines). נעיר שכשם שיש בצרפת שופט חוקר, יש גם שופט האחראי על יישום העונש השיפוטי, והוא מוסמך גם לשנותו לפי הנסיבות.

אין חולק כי התוכנית אכן הורידה את מספר האסירים. אפשר להתווכח על הצלחתה משום שהיא הייתה קשה לביצוע מבחינה טכנית ולא יושמה על אסירים רבים. אולם כיוונה של התוכנית מראה לדעתנו את הדרך שבה הולכת הענישה בעולם המערבי, קרי פיקוח מהודק על ההתנהגות מחוץ לבתי הסוהר, שיהיה אפשרי יותר בעתיד בזכות טכנולוגיות חדשניות. צרפת היא כמוכן רק דוגמה. ניסיונות לתוכניות מעין אלה קיימות במקומות נוספים בעולם. לפי הערכתנו, כמעט כולן מבוססות על צמצום השימוש בבתי הסוהר עם ניסיון לפקח על ההתנהגות מחוץ לבתי הסוהר (טננבוים וסופר, 2015).

אם נבחן את המצב בישראל, נראה לדעתנו כי גם פה הכיוון דומה. דוח ועדת דורנר קבע במפורש:

"הוועדה סבורה כי יש לפעול לצמצום השימוש במאסרים במקרים בהם המאסר אינו הכרחי להגבלת יכולת של

²⁸ שמו המלא של החוק הוא LOI n° 2014-896 du 15 août 2014 relative à l'individualisation des peines et renforçant l'efficacité des sanctions pénales. בתרגום חופשי למדי לעברית שמו "חוק מספר 896/2014 מיום 15.8.2014 ביחס לאינדיבידואליזציה של עונשים וחיוק אפקטיבי של הסנקציות הפליליות". נוסח מלא של החוק אפשר למצוא אצל טורנייר (2015, Tournier, כרך שני, עמ' 179-183), וכמוכן באתר משרד המשפטים הצרפתי <http://www.legifrance.gouv.fr/affichLoiPreparation.do?idDocument=JORFDOLE00028050843&type=general>. סיכום קצר אפשר למצוא ב-Figaro (17 ביולי 2014).

תומכי הגמול חוששים ששינוי הענישה יפגע במטרת הגמול של הענישה. עונש של בית סוהר נתפס כעונש הולם, הגורם לסבל המוצדק של עברייני, ואילו פיקוח אלקטרוני לא נתפס כעונש. דהיינו, מעצר חלקי, מעצר בית, מניעת יציאות לעת ערב ושולל אפשרויות כגון אלה אינם נחשבים כעונש אמיתי. הציבור לא יראה בכך עונש צודק לעבריינים. במיוחד נכון הדבר לגבי עבריינים שפגעו בקורבנות. איך יגיב הציבור אם בעל שהיכה את אישתו אנושות יקבל "פיקוח אלקטרוני" המאפשר לו "חיים סבירים" ואילו היא נפגעה קשות? בקצרה, לטענתם, החלופות המוצעות יפגעו במטרת הגמול.

לאלה יש להשיב שתי תשובות. ראשית, הרוב המוחלט של היושבים בבתי הסוהר אינם כאלו המטרידים את הציבור. מרבית האסירים עברו עבירות של מסמכים, רישיונות, סמים קלים, התכתשויות ושאר עבירות שלא בהכרח הציבור סבור שיש בהן צורך במאסר. גם לשיטתנו בתי הסוהר ימשיכו לפעול בעבור אותם עבריינים קשים - רוצחים, משפחות פשע וכן הלאה. שנית, ההגדרה של "הולם" משתנה עם הזמן. בזמנו היו שטענו שעונש מוות לבדו אינו הולם ואינו מספיק. לפיכך הציעו הצעות יצרניות לענישה "הולמת" יותר, הכוללת למשל הפשטת עורו של העבריין והמתתו בייסורים איומים. עם הזמן עברנו מעונשים פיזיים למאסר, למרות טענה זו של חוסר הלימה. באותו אופן סביר להניח שתשתנה הרגישות החברתית. מגבלות על החירות באמצעים טכניים גם הן ייחשבו כהולמות, ואין זו אלא שאלה של זמן.

מהצד השני יהיו רבים שיטענו נגד הפגיעה בזכויות האדם על ידי הפיקוח הטכנולוגי. אפשר לצפות מראש שאחת הטענות נגד השבכים והאזיקים האלקטרוניים תהיה כי הם מיועדים לחיות, ולא לבני אדם. עוד יטען, כי יהיה קשה לפקח על השימוש באמצעים אלה. אם בתחילה הם ימומשו רק על ידי הליך שיפוטי נאות, הרי שעם הזמן ילוג השימוש בהם למי שהמדינה לא תחפוץ ביקרו. סכנת המדרון החלקלק ברורה. גם לאלה תשובתנו חד-משמעית. הם אכן צודקים, אולם האלטרנטיבה של בית סוהר גרועה הרבה

עבריינים שהמסוכנות שלהם לחברה גבוהה, והרחבת השימוש בעונשים זולים יותר ויעילים יותר העומדים בעקרון ההלימה, וכך להביא להקצאה יעילה ונכונה יותר של המשאבים המופנים לטובת הנושא."

דוח ועדת דורנר משתלב היטב עם הכיוון שעליו עמדנו. ההצעות האופרטיביות ברורות למדי. הוא ממליץ במפורש להוריד את מספר האסירים תוך כדי התמקדות בחלופות, בעיקר בתי משפט קהילתיים, רציו מאסר ב"בתי מעבר", חיזוק של ועדת השחרורים ושחרור מוקדם ועבודות שירות כחלופה למאסרים קצרים. כל זאת רצוי שיעשה בליווי יחידת מחקר עצמאית ויעילה, שתוכל ללמוד תובנות חדשות. נציין שהדוח אינו מתייחס כמעט לפיקוח אלקטרוני או לאמצעי פיקוח חדשניים, אולי משום שחברי הוועדה מונו בשנת 2011, והחידושים הטכנולוגיים יצאו רק בשנים האחרונות.

מעבר לדוח ועדת דורנר, היו קולות אחרים שהציעו חלופה. לאחרונה ממש הועלתה הצעה מפורטת ומדוקדקת לשימוש ב"מאסר בית". כעיקרון, הנידון יצטרך לשבת בביתו עם מפקחים אנושיים ופיקוח אלקטרוני. לטענת המציעים, העונש קל ליישום משפטי, זמין, מונע פשיעה עתידית ויביא לחיסכון ניכר במשאבים. אפשר כמובן להתווכח על טיבה ויעילותה של הצעה זו, אולם עצם העלאתה מלמד על שינוי האווירה.

לדוח הוועדה (ניתן בשנת 2015) ולהחלטת כגי"ץ שדנה בצפימות בבתי הסוהר (ניתנה ב-2017) יש השפעה על מספר האסירים במדינת ישראל. למרות שהאוכלוסייה גדלה משנה לשנה, מספר האסירים בבתי הסוהר ירד בשנים האחרונות, לאחר עשורים של עלייה.

על גמול וזכויות אדם

לפני שנסיים נעיר שתי הערות מנוגדות שנוגעות לאותה תופעה. המעבר המוצע משליטה באמצעות קירות וגדרות לשליטה באמצעות חיישנים ומצלמות, יזכה לביקורת משני כיוונים: מתומכי תיאוריית הגמול ומהחרדים לזכויות האדם. על הביקורת המוצדקת של שניהם יש להשיב.

מאפשרת לו לצאת למקום אחר (כגון לימודים או טיפול רפואי), אלא באישור בית המשפט. כשהאסיר יוצא באישור, אין עליו פיקוח והמערכת אינה יודעת היכן הוא. נוסף על כך כיום המערכת מוגבלת לשבע מאות וחמישים מפוקחים, ובתי המשפט אינם יכולים להוסיף עליה.

יחסית לאפשרויות שכבר קיימות, ברור שהמערכת ראשונית למדי (שלא לומר פרימיטיבית). בעידן של רחפנים ומחשבים, יש אפשרויות טובות יותר. כך למשל אפשר בקלות ליצור צמיד מבוסס טכנולוגיית GPS שיעדכן בכל רגע היכן נמצא המפוקח (למעשה, כל טלפון נייד ממלא אפשרות זאת). בקלות יחסית גם אפשר לדעת אם הוא שותי או מסומם, ואפילו אם הוא נמצא בסערת רגשות או לאו. עקרונית אפשר לראות ולשמוע את אלה ששכיבו, ואפילו לנתח את הסביבה שבה הוא נמצא מתאימה לתנאי שחרורו (בעזרת טכנולוגיית AI). אפשר גם להשתיל את השבב בגופו באופן שלא יתאפשר להוציאו בקלות אלא בעזרת פרוצדורה רפואית מורכבת.

יש המציעים כי המערכת תפעל ברמות שונות לגבי מפוקחים שונים. כאשר המפוקחים אינם מהווים סכנה, היא רק תתריע במקרים שהם יפרו את התנאים. אך כאשר המפוקחים מסוכנים יותר, השבב או מכשיר הפיקוח יוכל במקרה הצורך לנטרל את המפוקח פיזית ולמנוע ממנו לבצע עבירה. זאת על ידי טכנולוגיה הנמצאת היום באקדמי הים למיניהם. לטענתם, הטכנולוגיה תוכל להחליף את בתי הסוהר בעבור תשעים אחוזים מהאסירים הנמצאים שם כיום (Bagaric et al., 2020).

נכון להיום נראים רעיונות אלה יותר כמשאלת לב מאשר אפשרויות מעשיות. אך בהתחשב במהירות שבה הטכנולוגיה משתנה, סביר להניח שתוך שנים ספורות מצבם יהיה אחר. על ישראל לאמץ טכנולוגיות עולמיות ולפתח בעצמה טכנולוגיות. יש לישראל יתרונות גדולים בהשוואה

יותר, במיוחד כאשר אין ספק מה תהיה בחירתם של האסירים. דגיש, כל הגבלת חירות אינה משהו שצריך לשמוח בו. אולם במצב הנוכחי זה הרע במיעוטו, והוא טוב הרבה יותר מאשר בתי הסוהר.

אין אנו מקלים ראש בדרישת הגמול או בזכויות האדם והאזרח. כל פתרון יצריך תשומת לב מרובה והשמרות מפני פגיעה הן בזו והן באלו. אפשר למצוא דרך שבה אמנם כל הצדדים לא יהיו לגמרי מרוצים, אך היא תהיה אפשרית.

השלכות מעשיות על המדיניות המוצעת בישראל

הכיוון שבתי הסוהר הולכים אליו ברור. זו מגמה עולמית שישראל היא חלק ממנה, בין שנרצה בכך ובין שלא. בתי הסוהר, כמקום כליאה ושליטת חירות מלאה, פוגעים ברגישות החברתית (אליאס), אינם מנטרים התנהגות או משנים אותה (פוקו) ואינם מתאימים להתפתחויות הטכנולוגיות, המדעיות והחברתיות. על כן בתי סוהר במתכונתם הנוכחית אינם יכולים להמשיך להתקיים. לפיכך, ועל סמך מה שהראינו, אנו מציעים לישראל לפעול בשלושה כיוונים משתלבים. **פיתוחים טכנולוגיים:** בראש ובראשונה יש להתמקד בפיתוחים טכנולוגיים שיוכלו להחליף את המאסר. יש להשקיע משאבים כלכליים ומאמצים מרביים בתחום זה. בישראל נכון להיום, אזיקים אלקטרוניים משמעותם הגבלת מקומו של אדם לאזור ספציפי. הציווד מורכב ממקלט ביתי ומאזיק המולבש על רגלו של המפוקח. ציווד הפיקוח משדר למרכז השליטה בשירות בתי הסוהר (שב"ס) נתונים על מקום הימצאו של המפוקח. ברגע שישנה התראה על יציאה מגבולות הגזרה, אות משודר למרכז השליטה של שב"ס וזה אמור לטפל בחריגה. מפוקח המכר את הוראות תנאי המעצר אמור להיות מוחזר למעצר רגיל.²⁹ המערכת אינה מתוחכמת. כל שהיא עושה הוא לעקוב ולוודא שאסיר נמצא בשטח שנקבע לו. המערכת אינה

²⁹ הבסיס החוקי לכך הוא חוק פיקוח אלקטרוני על עצור ועל אסיר משוחרר על-תנאי (תיקוני חקיקה), התשע"ה-2014. ספר החוקים 2482 מיום 16.12.2014, עמ' 68.

ודווקא כשמדובר בעבירות פשוטות יחסית. באותו אופן ייתכן כי אם נצליח לפתח טכנולוגיה של "מעצר אלקטרוני", מספר האסירים בפועל לא יירד משום שנידונים שלא היו נשלחים למאסר כלל, ישלחו כעת ל"מאסר אלקטרוני".

סמכות מעין שיפוטית לקביעת דרך המאסר: היות שמוצע מעין "מאסר אלקטרוני" ובו תנאים רבים, נראה שאי אפשר להטיל זאת על שופטים היושבים בדיון. אם ייקבעו בגזר הדין תנאים כגון מקום המאסר, אפשרויות יציאה לעבודה ושעות, ברור שיהיה גם צורך בחלופות מפעם לפעם. לכן צריך פיקוח גמיש, שינויים תכופים ומעקב קבוע (לשם הנוחות נקרא לו "רשם לענייני ענישה"). מוצע שאחרי שהשופט יקבע את אורך המאסר, אותה סמכות תחליט על התנאים, ההסדרים וכו'. נעיר כי דבר דומה קיים בדיון הצרפתי, שבו שופט מיוחד אחראי על ביצוע הענישה (טננבוים וסופר, 2015). לא רק זו אלא שאותו שופט מוסמך אף לשנות ולקצר את העונש אם נראה לו שהדבר מתאים. יש לדון על מרחב הסמכויות הרצוי של אותו "רשם לענייני ענישה", אבל הוא עשוי לשמש כפתרון.

סוף דבר

זו רק שאלה של מידה וזמן עד שהטענות נגד בתי סוהר צפופים מדי יופנו נגד בתי סוהר בכלל, וכפי שהצגנו, אלה נטענות כבר היום ממש. דהיינו, יעילותם של בתי הסוהר לא תהיה רלוונטית ולא תהיה להם הצדקה משום שהציבור לא יוכל לקבל שימוש בעונש זה, אלא במקרים יוצאי דופן, ובמיוחד במקרים של נטילת חיים ופגיעות חמורות בגוף האדם.³⁰ הדאגה המיידית והשאלה המיידית שעולות בסוגיה האמורה הן מה החלופה ומה האלטרנטיבה לביטול בתי הסוהר, בפרט לגבי מקרים כגון רוצחים סדרתיים ואנסים, אנשים שאנו מעוניינים להוקיע מהחברה. התשובה בהקשר זה היא באופן טבעי שהחלטה

למדינות אחרות. גבולות המדינה מפוקחים היטב, יש תשתית אינטרנטית מפותחת בכל המדינה, ושטחה קטן למדי. יש לחשוב על "מאסר" לא כמאסר פיזי מאחורי גדרות וקירות אלא כ"מגביל התנהגות" שיכול להתבצע בדרכים רבות. האימוץ צריך להיות מלווה בחקיקה מתאימה. זאת, לצערנו, מכגרת לפעמים מאוד אחרי האפשרויות הטכנולוגיות.

שחרור בשלבים: אם הפיקוח טכנולוגי בעיקרו, אפשר לשחרר את האסיר "בשלבים", דהיינו להכחית את הפיקוח עליו מפעם לפעם, ואפשר גם להתנות זאת בהתנהגותו. הרוב המוחלט של האסירים משתחרר אחרי פרק זמן קצר. עשרים אחוז מהאסירים כלואים לפרק זמן של כחות משנה. שלושים ושישה אחוזים נוספים כלואים לפרק זמן שבין שנה לשלוש שנים. כלומר קרוב לחמישים ושישה אחוזים נכלאים לתקופה של כחות משלוש שנים, וזאת בטרם דנו על שחרור על תנאי ושחרור מנהלי עקב צפיפות. מכיוון שאסירים אלה יחזרו לחברה בתוך זמן קצר, אין כל סיבה לא לעבור מעונש "מאסר" שיעשה מאחורי סורג ובריח ל"מאסר" שיעשה בדרכים אחרות.

הפסקת הבנייה של בתי סוהר חדשים: אנו מציעים להפסיק לבנות בתי סוהר חדשים. זאת משתי סיבות. הראשונה היא כי לא אמור להיות בהם צורך. השנייה היא מה שמכונה "הרחבת הרשת", קרי כאשר הוצעו חלופות לדרכי ענישה, הסתבר שהענישה לא פחתה וכי נעשה שימוש רב בחלופות. נראה דוגמה אחת. בישראל חוקקה אפשרות של "הסדר מותנה". שתי מטרות היו ליוזמה זו. הראשונה, ליצור דרך חלופית לדיון פלילי, שתסתיים ללא הרשעה. השנייה, לאפשר טיפול מהיר בעבירות קלות בלא להעמיס על מערכת החוק. אולם בפועל נטען כי מה שקרה הוא שתיקים שממילא היו נסגרים עברו ל"הסדר מותנה". לפיכך העומס לא ירד כי אם עלה. הרבה יותר אנשים סובלים מ"נחנת זרועה" של מערכת אכיפת החוק,

³⁰ להצעה מפורטת לשלילת השימוש במאסר כשמדובר בעבירות רכוש "נטו" - ללא שימוש באלימות - ראו: Boaz Sangero, From Beccaria to Negotiation of Incarceration for Non-Violent Property Offenses, 37 Arizona Journal of International and Comparative Law 329 (2020).

טננבוים, א' וסופר, ר' (2015). מדינה עם פחות אסירים? - רפורמת הענישה בצרפת ומה אפשר ללמוד ממנה בישראל. *צוהר לבית הסוהר - עבירות ועונשים בישראל*, 17, 140-151.

מולה, א' (2005). החינוך לציוד: קריאה מחודשת בניתוח של פוקו על ענישה ובתי הסוהר. *מצד שני*, 11, 4-8.

סנניח, ב' (2002). על עונש המוות בכלל ועל עונש המוות בגין רצח בפעולת טרור בפרט. *עלי משפט*, כ, 127-206.

סנניח, ב' (2015). המאסר חשיבה מחודשת. *הסניגור*, 220, 4-11.

סקוודו, ה' (2003). הכל בתי סוהר ומחנות צבא (ביקורת על ספרו של מישל פוקו "הטרטופיה"). *מעריב* (מוסף שבת, ספרות וספרים), 25.

שפירא, ר' (2019). שפיטה, ענישה ודרכי טיפול: הרחבת המסגרת החוקית והאמצעים. *משפט מכתח, אוגוסט*, 8-17.

תימור, א' (2011). לשקם את השיקום בבתי הסוהר: הכינת בתי סוהר למוסדות משקמים סגורים. *צוהר לבית הסוהר - עבירות ועונשים בישראל*, 14, 72-85.

Alexander, M. E. (1966). Current concepts in corrections. *Federal Probation*, 30, 3-8

Bagaric, M., Hunter, D. & Sivilar, J. (2020). Prison abolition: From naïve idealism to technological pragmatism. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 11(2). 0091-4169/21/11102-0351. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3665468>.

Baillie, A. (2019, January 9). *Prisons are failing. It's time to find an alternative*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/prisons-are-failing-time-for-alternative-sparkinside/>.

Chammah, M. (2021). *Let the lord sort them: The rise and fall of the death penalty*. Crown.

Davis, A. (2003). *Are prisons obsolete*. Seven Stories Press.

Downing, L. (2008). *The Cambridge introduction to Michel Foucault*. Cambridge university press.

Elias, N. (1978). *The civilizing process: The history of manners*. Urizen Books.

Glenn, C. M. (1984). *Campaigns against corporal punishment: Prisoners, sailors, women, and children in Antebellum America*. SUNY press

תלוית מקרה, וברור אפילו לתומכים בתפיסה של ביטול בתי הסוהר, כי בתי הסוהר לא הולכים להיעלם כליל ובאופן מוחלט.

בית הסוהר כיום הוא מוסד שחייב לעבור שינוי. הראינו כיצד הסיבות העיקריות שגרמו לפריחתו הן אלה שמלמדות שצמצומו הוא מן ההכרח. כפי שהצגנו, הדרך הסבירה ביותר לשינוי היא מעבר מהגבלת חירות פיזית להגבלת חירות באמצעים אלקטרוניים. הדבר קורה כעת בעולם, וסביר להניח שהתהליך יגבר בשנים הקרובות. הכיוון לדעתנו ברור לחלוטין וחד-משמעי.

המלצותינו כוללות פיתוח והסתמכות על אמצעים טכנולוגיים עם שינויי חקיקה ומבנה. אלה ישנו את עונש המאסר לעונש מובנה, זול בהרבה, מדויק יותר, ועם יותר סיכוי להשגת מטרות הענישה. אין לנו אלא לקוות שאלה יבוצעו מהר ככל האפשר.

לצד הדברים האמורים יש להביא בחשבון כי לא ברור כיצד מגמות אלה עלולות בקנה אחד עם תפיסות של החמרה בענישה, לפחות בישראל (בלי שדון בכלל בשאלה אם הענישה בישראל מחמירה אם לאו). ייתכן שמגמת ההחמרה בענישה היא תוצאה של היעדר פתרונות אחרים הניצבים בפני השופטים היושבים בדיון.

מקורות

אלנזי, ג' (2000). הלכות הגוף וארגון החברה: תהליך הציוויליזציה של נורברט אליאס. *זמנים: רבעון להיסטוריה*, 70, 62-83.

באומן, פ' (2000). סכין מזלג וזמנים מודרניים: על תיאוריית הציוויליזציה של נורברט אליאס. *זמנים: רבעון להיסטוריה*, 70, 90-95.

בזק, י' (1998). *הענישה הכללית - דרכיה ועקרונותיה* (מהדורה שנייה מתוקנת). הוצאת דביר.

הנסל, ג' (בתהליך פרסום). אסירים ואינטרנט - שילוב מופרך? קריאה לשינוי בראי ההווה והעתיד. *המשפט*.

ואקי, י', קמיני, ר' ורבין, י' (2014). עונש המאסר - תכליות, מגמות והלכות. *הפרקליט*, גנו1, 1-40.

טננבוים, א' ולוי, ש' (2011). המעבר הגורף מענישה גופנית לעונש המאסר - בין אליאס לפוקו והשלכות לעתיד. בתוך ד' האן, ד' כהן-לקח ומ' בך (עורכים), *ספר גבריאל בך* (עמ' 305-333). אלון הוצאה לאור.

- Harrison, L. (2014). Prisoners and their access to the internet in the pursuit of education. *Alternative Law Journal*, 39(3), 159-162. <https://doi.org/10.1177/1037969X1403900304>
- Hartman, K. J. (2000). Prison walls and firewalls: H.B. 2376 - Arizona denies inmates access to the internet. *Arizona State Law Journal*, 32, 1423-1449.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22-54.
- McDougall, C., Pearson, D. A. S., Torgerson, D. J., & Garcia-Reyes, M. (2017). The effect of digital technology on prisoner behavior and reoffending: A natural stepped-wedge design. *Journal of Experimental Criminology*, 13(4), 455-482. DOI:10.1007/s11292-017-9303-5
- Muaygil, R. (2016). The role of physicians in state-sponsored corporal punishment. A view from Saudi Arabia. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 25(3), 479-492. <https://doi.org/10.1017/S0963180116000128>
- Mufarreh, A., Waitkus, J., & Booker, T. A. (February 2021). Prison official perceptions of technology in prison. *Punishment & Society*, 1-23. <https://doi.org/10.1177/1462474521990777>
- Reiman, J., & Leighton, P. (2020). *The rich get richer and the poor get prison: Thinking critically about class and criminal justice* (12th Edition). Routledge.
- Roberts, L. H. (1985). The historic roots of American prison reform: A story of progress and failure. *Journal of Correctional Education*, 36, 106-109. <https://www.jstor.org/stable/41970789>
- Sangero, B. (2020). From beccaria to negation of incarceration for non-violent property offenses. *Arizona Journal of International & Comparative Law*, 37(3), 329-344. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3784595>
- Schneider, C. (1979). The rise of prisons and the origins of the rehabilitative ideal. *Michigan Law Review*, 77(3), 707-746. <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol77/iss3/27>

ייעוץ באי ודאות

חקר מוקיר ככלי לקידום התמודדות ארגונית מיטבית במשבר הקורונה

אורית אפלי¹

תקופת ההתמודדות עם משבר הקורונה הציבה בפני ארגונים רבים בעולם אתגרים בניהול שגרת חירום שטרם היה ידוע כיצד להתמודד עימם. המאמר הנוכחי מציג תיאור מקרה של שימוש בכלי ללמידה ארגונית, הנקרא חקר מוקיר (Appreciative Inquiry), לזיהוי החוזקות האישיות והארגוניות בהתמודדות עם נגיף קורונה אשר יסייעו להמשך התמודדות מיטבית.

בחדש יוני 2020 התקיים תהליך חקר מוקיר בהתמודדות עם שגרת חירום קורונה בעבור כ-100 מפקדים וקציני מטה בארגון, על ידי יועצות מערך מדעי ההתנהגות ובהובלת מפקדים. התהליך נועד לסייע למפקדים להבנות למידה ארגונית בחירום, המתמקדת בגורמי הליבה החיוביים בצוות ובארגון התורמים להתמודדות עם נגיף קורונה עד כה. בתהליך עלו שבעה גורמים מרכזיים שחוו המפקדים והקצינים כחוזקות משמעותיות בהתמודדות עם נגיף קורונה: הבנת משמעות המשימה ותחושת משמעות לאומית, מידת האוטונומיה של המפקדים, מידת הלכידות של הצוותים, נוכחות מפקדים, תקשורת ושיתופי פעולה, קשב ומקצועיות של גורמי המטה. ניכר כי גורמים אלה נתנו מענה לאתגרים המרכזיים של תקופה זו - חרדה ומתח בשל המצב הבריאותי-כלכלי, ריחוק חברתי ובידוד, חוסר ודאות ושחיקה של משאבים אישיים.

המאמר מאיר את חשיבות הכלי חקר מוקיר בשגרה ובמצבים של אי ודאות וחירום. הכלי משמש לתהליך מתמשך ומעמיק של שאלות אופטימיות וחייבות ומאפשר פתיחות, חשיבה יצירתית וגמישות, וכן עלייה בתחושת המוטיבציה לעשייה בשעת קושי. כמו כן מועלה הצורך להשקיע משאבים בשימור גורמי הצלחה אלו בשגרה הארגונית.

¹ סגיד ד"ר אורית אפלי, ראש מערך מדעי ההתנהגות, מחלקת תכנון ופיתוח, שבי"ס.

מבוא

2020 הראה, כי ההתמודדות עם נגיף קורונה העלתה קשיים רבים בקרב סוהרים כגון לחצים סביב ניהול מצבי לחץ אל מול האסירים, טיפול בילדים, חוסר יציבות כלכלית ודאגה לשלומם של בני המשפחה והקרובים (Lerman & Harney, 2020). סקר הלכי רוח שנעשה בשב"ס (מסמך פנימי של ממד"ה) בחודש מרס 2020 העלה, כי לצד מוטיבציה גבוהה ומחוכרות למשמעות העשייה, דיווחו הסוהרים על תחושות של דאגה לבריאותם ובריאות המשפחה הקרובה.

התמודדות במצב חירום מתאפיינת בריכוז מאמצים גדול ובעלייה בתפקוד של האנשים השותפים למענה, תוך גילויים רבים של תושייה, אחווה וסולידריות (Whittaker, 2015). אולם כאשר מצב חירום נהפך לשגרה, אנשים עלולים לחוות שחיקה בגלל הלחץ הקיצוני המתמשך לתפקד באופן מלא במציאות שאינה יציבה. להד (2020) ציין, כי מאפייני שגרת החירום של משבר הקורונה הם היעדר שליטה, שינוי מתמיד ולא צפוי ברמות השונות - מדינית, מקומית, ארגונית וכלכלית - וכן מציאות רוויית חרדה בריאותית, בדידות חברתית, תשישות בארגון המסגרת המשפחתית לצד תפקוד במקום העבודה והידיעה כי ההתאוששות והחזרה לשגרה מלאה יארכו עוד זמן רב.

התמודדות ארגונית מיטבית במצב כזה מוגדרת גם כחוסן ארגוני. הכוונה ליכולת של ארגון לעבור שינוי משמעותי, להתמודד עימו ועדיין לשמור על תפקודו ושלמותו (Holling, 1973). לטענת הולינג, מערכת בריאה מתאפיינת ביכולת להיות גמישה ויציבה בעת משבר. הדבר בא לידי ביטוי ביכולת למידה, בחקר אפשרויות חדשות ובחיפוש אינטנסיבי של הזדמנויות ויזמות. כלומר חוסן ארגוני מאופיין ביכולת הארגון להגיב באופן מסתגל באמצעות יישום של תהליכי למידה, השתנות "תוך כדי תנועה" ופיתוח תחושת מסוגלות ארגונית להסתגל במהירות לשינויים.

המאמר הנוכחי מציג שימוש בכלי שנמצא יעיל ללמידה ארגונית הן בזמני שגרה והן בזמני חירום, והוא שיטת חקר מוקיר² (Appreciative Inquiry - AI).

משבר הקורונה הוא אירוע חירום בינלאומי אשר השפיע על הפעילות האנושית בעולם כולו. משבר זה, אשר נהפך לאירוע חירום מתמשך, אופיין בהתמודדות עם חוסר ודאות אל מול משבר בריאותי רחב היקף, השפיע על היבטים מרכזיים בחיינו והביא אותנו לסגל דפוסי התמודדות חדשים במעגל המשפחתי והקהילתי ובעולם העבודה. כחלק מההיערכות למצבי חירום, ארגונים עוסקים בשגרה בתכנון ותרגול של מענה מיטבי למצבי חירום (רעידות אדמה, שריפה, וכו'), אולם משבר הקורונה לא נכלל בתרחישים שאלהם אנחנו נערכים מנטלית ומבצעית. תרחישים אלו מוגדרים כ"הפתעה מצבית". כאשר אירוע חירום מתרחש, התזמון של התרחשותו מפתיע אותנו, אולם תגובתנו לאירוע ידועה ותורגלה רבות, ויש לנו כלים ופתרונות להתמודד עימה (לניר, 1983). בשונה ממצבים אלו, משבר הקורונה גרם הלם בשל היותו אחר ומורכב הרבה יותר מכפי שאפשר היה לצפות. תחושה זו הגבירה את עוצמת ההפתעה.

התמודדות עם המצבים חוסר ודאות, עמימות ושחיקה מצטברת היא אתגר גדול מבחינה אישית וארגונית. אי ודאות וחוסר שליטה עלולים להביא לתחושה של חוסר אונים בהתמודדות עם המציאות. ההתמודדות עם משבר הקורונה הציבה בפני ארגונים רבים בעולם אתגרים משמעותיים בניהול שגרת חירום של התמודדות עם ריחוק חברתי מניעתי, מעבר לעבודה מרחוק, לחצים של משפחה/בית/עבודה ושימור תחושות של משמעות, לכידות ומחוכרות ארגונית. מחקר אורך שנעשה בחודש מרס 2020 בקרב שוטרים במדינות אירופה הראה, כי על אף שהרמה הממוצעת של דחק הייתה מתונה בלבד בקרב השוטרים, השונות בקרבם הייתה רבה מאוד. רמת הדחק הייתה גבוהה בהרבה בקרב שוטרות ובקרב בעלי ותק נמוך שאופיינו במשאבים אישיים מעטים בהתמודדות עם נגיף קורונה (Frenkel et al., 2020). סקר שנעשה בקרב סוהרים וקצינים בכתי הסוהר בכלורידה בחודש מאי

² חקר מוקיר נקרא כך משום תהליך החקירה הפנימית המתקיים ברמה האישית והארגונית למציאת "חוזקות הליבה" של הקבוצה. אין הכוונה למתודה מחקרית אשר בבסיסה שאלת מחקר והשערות.

עובד? מה אפשרי? בתהליך החקירה של חוזקות המשתתפים חוקרים מצבים שבהם הארגון היה במיטבו ומגלים את העוצמות הטמונות בהם ובארגון ואת גורמי המפתח להצלחתו. בהמשך מגדירים יחד את השאיפות לעתיד בנושא הנחקר ואת האופנים שבהם אפשר לממש אותם בשגרת היום יום. בתהליך נוצרות אנרגיות גבוהות המעודדות פרואקטיביות, חיוניות ומוטיבציה לעשייה, ביצועים יוצאי דופן וצמיחה ארגונית. לאחר הגדרה מקדימה של מיקוד החקירה (ההגדרה תהיה חיובית - מה אנחנו רוצים להשיג ולא מה רוצים למנוע), מתקיימים ארבעה שלבי תהליך (4-D Cycle; Cooperrider et al., 2008).

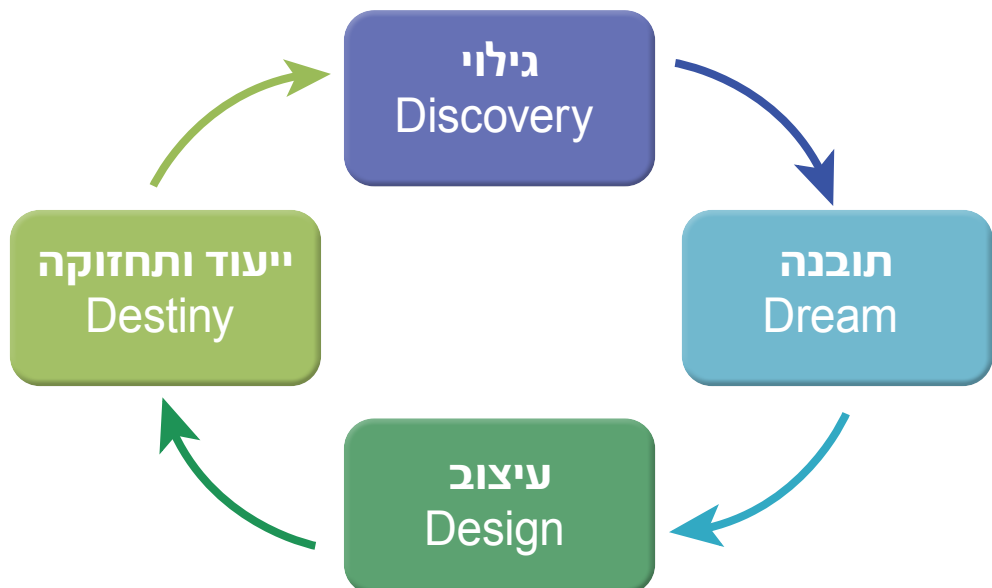
1. גילוי (Discovery): איתור הגורמים הייחודיים ברמת הפרט, אשר הביאו לחוויות הצלחה (לדוגמה, מנהיגות, יחסים בין-אישיים, טכנולוגיה, תהליכי ליבה, מבנה, ערכים, תהליכי למידה). בשלב זה אנשים חולקים סיפורים על אודות הישגים יוצאי דופן, מתבוננים בדייקנות ובפירוט ברגעי השיא ומבררים מה הם הגורמים שהביאו אותם להצלחה.

התפיסה העומדת במוקד המאמר הנוכחי היא כי יש לחשוף את הכוחות החיוביים הטמונים בגורמים השונים בארגון, ובפרט אלה המאפשרים לעובדים ולמפקדים להתמודד באופן אפקטיבי יותר במצב חירום מתמשך.

חקר מוקיר

חקר מוקיר הוא גישה לניהול שינויים ארגוניים, מבוססת חוזקות, אשר פיתח דייוויד קופריידר (Cooperrider, 1986). הגישה נשענת על תיאוריות העוסקות בפסיכולוגיה חיובית ובניהול שינוי והתחדשות, והמדגישות כי התמקדות במה שעובד ובשאיפות לעתיד משיגה יותר בהשוואה לתהליך המוכר של פתרון בעיות. ההנחה היא כי למידה מכישלונות עצמה חשובה, אך אינה מספיקה כדי להביא לתפקוד שיא ברמות העובד, הצוות והיחידה. לצורך הבחנה, כאשר עוסקים בפתרון בעיות, השאלות המנחות יהיו: מה הם הפערים? איך אפשר לתקן אותם? לעומת זאת בחקירה מתוך הוקרה, השאלות שיעלו יהיו: מה

תרשים 1: שלבי חקר מוקיר (Cooperrider, 1987)

ומיקוד הגורמים להן. העקרון הוא כי יש להתבסס על היכולות ועל החוזקות של האנשים במקום מה שנהוג בתהליכי פיתוח - להתמקד בחסרונות ובחולשות ולהקדיש מאמצים למזעורם באמצעות תוכניות לצמצום פערים (שנפ וצ'ריניאק, 2011).

ברמת הארגון משמש חקר מוקיר כלי לבחינה ולמידה של הצלחות הארגון ופיתוח אסטרטגיות ותוכניות פעולה להמשך עשייה. למשל, שימוש בכלי במערכת החינוך העלה תפוקות חיוביות רבות כגון שיפור ביכולת הביצוע, שיפור עבודת הצוות, פיתוח ערוצי תקשורת בארגון וזיהוי דפוסי למידה אישיים, צוותיים וארגוניים. כמו כן המשתתפים בצוותי הלמידה חוו העצמה, יכולות חדשות ואנרגיה המאפשרת להם לבצע שינויים בנושאים שכוללים בתחום אחריותם (רוזנפלד ואחרים, 2002).

בארגונים רבים משתמשים בגישה זו בשנים האחרונות ככלי להתמודדות אפקטיבית במגוון מצבים ובפרט התמודדות עם מצבים של חוסר ודאות ושחיקה. מחקר מטה אנליזה שבחן את מידת האפקטיביות של תהליכי חקר מוקיר עם מצבי שינוי ארגוני ב-20 מקרים הראה, כי ישנם שני גורמי ליבה המאפשרים לתהליך להיות משמעותי ואפקטיבי לארגון: 1. מיקוד בשינוי של נקודת המבט - מה אנשים חושבים ולא מה הם עושים. 2. התמקדות בשינויים הנוכחים מרעיונות חדשים (Bushe & Kassam, 2005).

כחלק מהבחינה של אופני ההתמודדות היעילים עם ההשלכות של נגיף קורונה, מציעים חוקרים מתחום מדעי ההתנהגות (Armstrong et al., 2020; Cooperrider & Fry, 2020) להשתמש בכלי זה כמסגרת המספקת כלים לעובדים ולארגונים בנוגע לאופן שבו ראוי לשנות דפוסי חשיבה שליליים (שחיקה, חוסר אונים, חוסר מסוגלות), ולהביא לשינויים חיוביים, לחשיבה אסטרטגית בניהול מצב החירום המתמשך ולמיקוד בחוזקות המערכת. כך למשל נעשה שימוש בחקר מוקיר בקרב עובדי מערכת הבריאות במישיגן שבארצות הברית לחיזוק תחושת המסוגלות ובנייה של אופני התמודדות יעילים ברמה הארגונית לנוכח מצב השחיקה (Chohan et al., 2020).

2. תובנה (Dream): הגעה לתובנה משותפת עם עמיתים בנוגע לגורמים המשותפים לחוויות ההצלחה תוך ניתוח מעמיק המביא להבנת הליבה החיובית. שלא כמו מתודולוגיות לניהול השינוי בארגון, חקר מוקיר אינו מתמקד בפתרון בעיות או בהגעה לפתרון אחד מתאים. שלב זה עניינו "מסע משותף" המאפשר להתחיל ולדמיין דפוסי התמודדות אפקטיביים. הגורמים שיימצאו בשלב זה ישמשו אכני בניין לשלבים הבאים. השיח הקבוצתי המעמיק בהצלחותיו של היחיד והקבוצה מייצר בשלב זה גם תחושת מסוגלות, אנרגיה, התרגשות וסינרגיה בין חברי הקבוצה, המאפשרות לשלבים הבאים להתרחש (Cooperrider, 1987).

3. עיצוב (Design): הצגת תמונה ברורה של הפעולות המעשיות ועיצוב דרכי התמודדות למימוש המצב העתידי הרצוי בשגרת היום יום. בשלב זה נכללים גם הצבת יעדים, קביעת מדדים להצלחה ולוחות זמנים. 4. ייעוד ותחזוקה (Destiny): ישום הרעיונות והתוכניות, יצירת מנגנונים לשימור האנרגיות החיוביות ומקורות החוזק ויצירת מחויבות אישית וארגונית לתהליך ולמנגנונים שגובשו.

השפעות חקר מוקיר בארגונים

חקר מוקיר משמש ללמידה בשתי רמות: רמת הפרט ורמת הארגון. ברמת הפרט הוא משמש כלי לפיתוח אישי על ידי מיקוד ביכולות העובד, בחוזקות הייחודיות לו ובדרכים ובתנאים שבהם הוא יכול לממש את העוצמות שלו. כך לדוגמה אפשר להשתמש בשיטה זו לפיתוח פיקוד ומנהיגות על ידי ניתוח חוזקות המפקד וגיבוש זהות פיקודית יציבה מצד אחד, ומיקוד חוזקות של סגל הפיקוד כקבוצה מצד שני. תהליכים אלו הם לרוב ארוכי טווח ומתפרשים על פני מספר שבועות כפיתוח הדרגתי תהליכי (לדוגמה, צבא ארצות הברית, Powley et al., 2004; צבא יוטה, Sim, 2019). צה"ל משתמש גם כן בגישה זו לפיתוח מפקדים. לדוגמה, בבית הספר לני"מ בצה"ל נעשה שימוש במודל התחקיר המוקיר לאפיון הצלחות

היעוצי במאמר זה אושר על ידי מפקדי המחוזות אשר הובילו את התהליך עם יועצת המחוז.

מטרות הסדנה

למידה מהצלחות בהתמודדות עם נגיף קורונה וחיזוק של שיתוף הפעולה ושיח עמיתים.

תהליך

מתווה הסדנה נקבע על פי שלבי גישת חקר מוקיר (Cooperider, 1986):

שלב מקדים (הגדרה): הגדרה חיובית של האתגר שאיתו אנחנו מעוניינים להתמודד בסדנה - זיהוי מקורות הכוח האישיים והארגוניים של ההתמודדות עם נגיף קורונה בשב"ס.

שלב ראשון (גילוי): כל משתתף נדרש לחשוב על "אירוע שמתאר אותך ו/או את הצוות שלך במיטבו בהתמודדות עם נגיף קורונה. עליך לבחור באירוע המעורר בך רגשות חיוביים של גאווה והתפעלות ולתארו באופן מפורט: ספר את פרטי האירוע ואת הגורמים שהביאו אותך להצלחה (מה היה בך, באנשים, בצוות, בסביבה, בתנאים, באווירה או בכל הקשר אחר שאיפשר לסיפור הזה להתרחש כך?)."

שלב שני (תובנה): כל שלושה משתתפים נדרשו לעבוד יחד בשלב זה, ולשתף זה את זה בגורמי ההצלחה האישיים. לאחר מכן נדרשו קבוצה לזהות את גורמי ההצלחה המשותפים בין שלושתם. בשלב מאוחר יותר חלקו כל הקבוצות את גורמי ההצלחה במליאה, ובאמצעות שיח משותף מוקדו גורמי ההצלחה המרכזיים של הקבוצה.

שלב שלישי (עיצוב): בהתחשב בגורמי ההצלחה המשותפים, ניתנו המלצות לדרכי פעולה ולאופנים שבהם אפשר לשמר את גורמי ההצלחה בשגרת היום של ההתמודדות הארגונית והאישית עם נגיף קורונה.

שלב רביעי (ייעוד ותחזוקה): יישום התוכנית יבחן בהתמודדות מיטבית עם נגיף קורונה לאורך זמן.

מסקנות ותמות מרכזיות

ניתוח תכני הסדנאות העלה מספר גורמים משותפים אשר תרמו לדעתם של הקצינים והמפקדים להצלחתם

לאחרונה התייחסו קופריידר ופריי (Cooperrider & Fry, 2020) לתועלת שבשיטת חקר מוקיר ולסיוע שלה לארגונים להתמודד עם משבר הקורונה. לדבריהם, במצבי משבר העיסוק בפיתוח ארגוני נחוה לרוב כמותרות. אולם בעקבות ההמשגה של חוסן ארגוני והחיוניות של תהליכי למידה פנימיים לטובת הצורך בהשתנות במצבי חירום, נראה כי היכולת לבחון הצלחות דווקא בזמן של משבר מאפשרת לארגון לחזק את תחושת המסוגלות וללמוד על הכוחות שמאפשרים לו להתמודדות מיטבית עם המשבר. שב"ס כארגון כליאה לאומי התמודד גם הוא לראשונה עם בלימת ההדבקה בקרב סגל ואסירים, ויצר מסגרת פעולה אפקטיבית שתשמור על רציפות תפקודית של המערכת. ההכרח בריחוק חברתי מניעתי, בעבודה בקפסולות ובסידורי עבודה ממושכים אשר אמורים לצמצם כניסות ויציאות לשטח בית הסוהר, ולצד כל זה לחצים גוברים מבית בשל היעדר מסגרת לימודית לילדים ומעבר ללמידה מרחוק, העמידו בפני מפקדי הארגון אתגרים לא פשוטים. לקראת סיומו של הגל הראשון ומתוך הכנה שלא מדובר בסיום האירוע אלא בהתמודדות אחרת עם מציאות ארגונית חדשה המאופיינת בחוסר ודאות, כתב מערך מדעי ההתנהגות בשב"ס תוכנית התערבות למפקדים ולקצינים בארגון, ללמידה אישית וארגונית המבוססת על גישת חקר מוקיר. יוצג להלן תהליך ההתערבות.

תיאור מקרה: תוכנית התערבות בגישת חקר מוקיר

משתתפים ומתווה

בחודש יוני 2020 התקיים תהליך חקר הצלחות בהתמודדות עם שגרת חירום קורונה בעבור כ-100 מפקדים וקציני מטה בארגון באמצעות סדנאות יומיות. הסדנאות התקיימו לאחר אישור מפקדים, ובכל סדנה נכחו 10-15 מפקדים וקצינים. את הסדנאות הובילו יועצת מחוזית ומפקד מלווה. סדנה נמשכה כחמש שעות. הסדנאות התקיימו על פי הגבלות משרד הבריאות והנחיות הארגון למניעת התקהלות, תוך שמירת מרחק ושיבה במרחב פתוח. פירוט התהליך

ביטוי במגוון אופנים: תחושה של שותפות וחלוקה בנטל, אווירה טובה ורעות, תקשורת זורמת וסיוע הדדי, שיח פתוח והתייעצויות עמיתים לא פורמליות. 6. קשב ואמפטיה: תקופת החירום העלתה קשיים רבים בקרב סוהרים וקצינים במישור המשפחתי, וכן תחושות של שחיקה ועומס בשל המשמרות הממושכות של סוהרי המשמרת ועובדי היום. היכולת של מפקדים וקצינים בתחום הפיקוד ובתחום המקצועי להיות קשובים, לראות את הקושי ברמת הפרט, להפגין סבלנות, להקדיש זמן לשיחות אישיות ולהראות נכונות לסייע, נחו כאחד הגורמים המשמעותיים שתמכו בהצלחה של היחידות והמחוז בהתמודדות עם נגיף קורונה.

7. מקצועיות: הקצינים המקצועיים ציינו את מקצועיות המטה כגורם חשוב בהצלחה. בפרט ציינו את היכולת לזהות נכון צרכים, תחושת ערך מקצועי ומיצוב כוונות מקצוע אל מול הסגל ומקצועיות גבוהה. גם קצינים ומפקדים בשטח ציינו את הליווי המקצועי של גורמי המחוז כתומך בהצלחה.

תובנות

מצב חירום הוא אירוע פתאומי השובר את שגרת היום יום ומחייב תגובה מצד האדם, הקבוצה והארגון כדי לחזור לרציפות התפקודית הנורמטיבית. אם מתגבשת בשלב מוקדם אסטרטגיית התמודדות יעילה, סביר להניח שחוויות ההתמודדות עם המשבר תהיה חיובית. אם לא, ייתכן שיהיו תחושות שליליות של החמצה או חוסר מסוגלות. תהליך למידה ארגונית שמתאים לתקופה זו ומאפשר התמודדות לאורך זמן הוא כלי קריטי להישגים טובים ולבריאות של הפרטים והמערכת כולה. "חוסן ארגוני" מוגדר כיכולתה של מערכת לעבור שינוי משמעותי ועדיין לשמור על שלמותה (Holling, 1973). לדבריו של הולינג, מערכת בריאה מתאפיינת ביכולת להיות גמישה ויציבה גם יחד, ומסוגלת להפנות קשב במצב של משבר ליצירת יוזמות, לחקר של אפשרויות חדשות ולחיפוש אינטנסיבי של הזדמנויות למענה אפקטיבי. שילוב זה מאפשר לארגון לשרוד לאורך זמן ולהתאים עצמו למציאות המשתנה. גם

ולהצלחת המחוז בתקופת החירום, ללא תלות בתפקיד, בדרגה או בשייכות קבוצתית. להלן סיכום הגורמים:

1. משמעות: הקצינים והמפקדים ציינו כי הבנה של משמעות המשימה והשיקולים לקבלת ההחלטה חזקה בהם את תחושת השייכות והמוטיבציה לביצוע המשימה. מעבר לכך ציינו את החשיבות של עשייה בעלת משמעות כחלק מהמאמץ הלאומי בהתמודדות עם נגיף קורונה, עבודה עם "מטרה משותפת" ברורה ואחידה ומיקוד התודעה ("היה לי ברור למה אני צריך לעשות את המשימה").

2. חופש פעולה: האפשרות למרחב פעולה גדול יותר ומתן מקום ואחריות למפקדים ולקצינים ("לתת לכל מפקד את המקום שלו"), הביאו לחיזוק של תחושת הביטחון והאחריות האישית לתחום המקצועי/צוותי/יחידה. מתן חופש פעולה הביא, לדברי הקצינים, לחיזוק האומץ הפיקודי בקבלת החלטות, לחידוד הגמישות והיצירתיות, ל"חשיבה מחוץ לקופסה" ולמינוף יוזמות מקומיות להתמודדות מיטבית עם שגרת החירום.

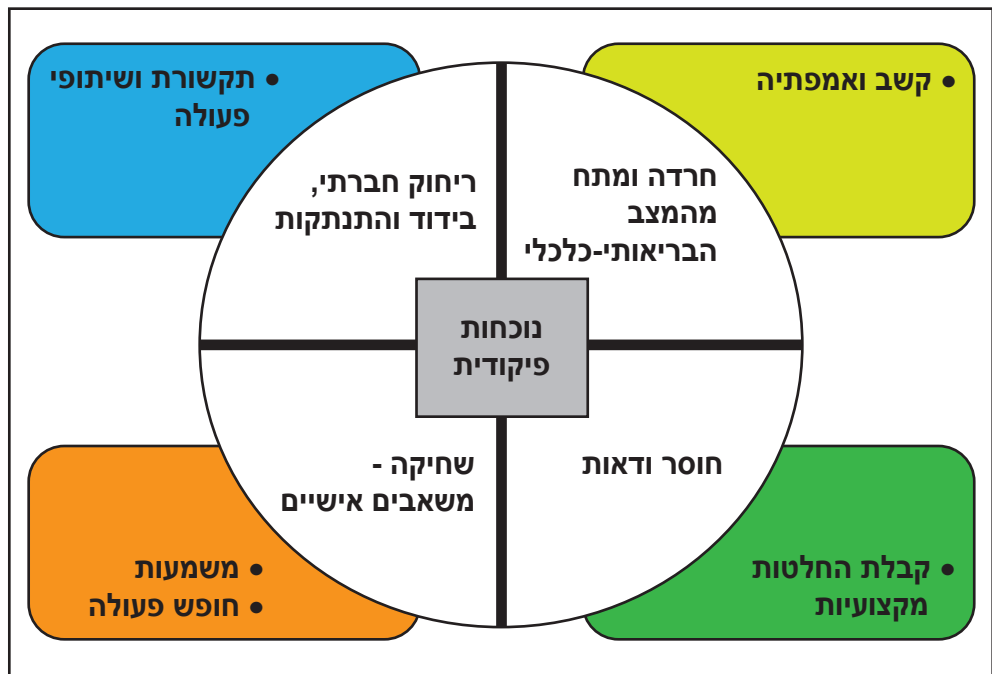
3. נוכחות פיקודית: הנוכחות הפיקודית של גורמי הפיקוד בעת שגרת החירום שימשה לקצינים מודל פיקודי ודוגמה אישית לאופן שבו עליהם להיות "מגדלור לאנשים שלנו" במצב של אי ודאות ולחץ. רבים מהקצינים הזוטרם דיברו גם על החיבור למפקד היחידה כאירוע משמעותי שהביא ללכידות סגל הפיקוד ולעשייה מיטבית.

4. קבלת החלטות: על אף שגרת החירום וההתמודדות עם אירוע שטרם היה ידוע לשב"ס, תהליך קבלת ההחלטות נחווה כמסודר, ברור ומיידי, ותרם לצמצום העמימות וליצירת ודאות בטווח הקצר, או כפי שכונה בכ"רבים מהמשתתפים "יצירת איים של ודאות". כמו כן המיקוד במשימת ההתמודדות עם נגיף קורונה וביטול מופעי שגרה (ישיבות, ימי עיון, פגישות במיקום מרוחק) תרמו לתחושת היעילות ולפעילות מיטבית. 5. שיתופי פעולה: קצינים ומפקדים הדגישו את חיזוק שיתופי הפעולה בצוותים כגורם משמעותי להצלחה אישית ומחוזית. זאת על אף עבודה מופרדת בקפסולות וריחוק מניעת. שיתופי הפעולה באו לידי

הליכה החיוביים בארגון בהתמודדות עם נגיף קורונה עד כה ומה הם "המפתחות להצלחה". תהליך של למידה משותפת, קבוצתית, הוא מכפיל כוח לדבריו של סנגי. החשיבה הקבוצתית מפתחת, לטענתו, את היכולת להתבונן בתמונה הכללית החבויה מאחורי נקודות הראות האישיות של חברי הארגון, ומצד שני תורמת לפיתוחם של חברי הקבוצה (Senge, 1995). המאמר מציג שימוש בכלי שנמצא יעיל למיקוד גורמים בהתמודדות אפקטיבית הן בזמני שגרה והן בזמני חירום. המאמר מדגיש את יעילותו של חקר מוקיר ככלי למידה ארגונית בזמן משבר חירום מתמשך, בפרט בהתמודדות עם נגיף קורונה. הרציונל לשימוש בחקר מוקיר הוא שהארגון התמודד, וממשיך להתמודד גם בימים אלו, עם מצב חירום לא מוכר, שאינו דומה לתרחישי ייחוס אחרים שאליהם הוא נערך באופן סדור, בשגרה, בתנאים של אי ודאות (לגבי מהות האיום,

סנגי (Senge, 1995), בהתייחסו לחיוניות הלמידה בארגונים, טוען כי הצלחתו של ארגון לשרוד לאורך זמן מותנית בהיותו "ארגון לומד". ארגון כזה, לדבריו, הוא מקום שבו אנשים מגלים ללא הרף כיצד הם יכולים ליצור את המציאות שלהם וכיצד יש בידם לשנותה. התהליך היעוצי שהובילו יועצות ממד"ה (מערך מדעי ההתנהגות) עם המפקדים נועד לסייע למפקדים להבנות למידה ארגונית בחירום, מתוך ההבנה כי נגיף קורונה מביא עימו משהו אחר, שאנחנו טרם יודעים כיצד להגיב אליו. זאת לצד ההתמודדות המתגרת שבשגרה עם עבודת הכליאה המורכבת "סביב השעון" (Griffin, 1999; Lambert et al., 2007). במצב חירום כזה, שאין בו דפוסי פעולה ידועים, תהליך הלמידה הוא מרכיב קריטי בהתמודדות מיטבית של הארגון וביכולת שלו לעמוד במשימותיו. על כן הייתה חשיבות לתהליך הלמידה הקבוצתי, אשר בחן מה הם מוקדי

תרשים 2: גורמי ההצלחה של מפקדים וקציני מטה בהתמודדות עם נגיף קורונה אל מול אתגרי שגרת החירום

הבינאישי. עם זאת, לדברי המשתתפים, שיתופי הפעולה והתקשורת הפנים ארגונית שעברו ברובם לאמצעים מקוונים כגון VC זום היו אחד מגורמי ההצלחה בהתמודדות עם נגיף קורונה. שיתופי הפעולה היו משמעותיים ברמות השונות - בין צוותים ובתוכם, בין משמרות, בין קציני מטה למפקדים ביחידות ובין קצינים מקצועיים ביחידות שונות במחוז - ואפשרו ישום מהיר של הנחיות, התייעצויות, למידה הדדית והסתגלות מהירה לשינויים.

קשב ואמפתיה כהתמודדות מיטבית עם תחושות של חרדה ומתח: הפרט בתקופת הקורונה צריך להתמודד עם אתגרים קיצוניים ושינויים בתחומים האישי והמשפחתי, המקצועי והכלכלי. המתחים והלחצים יצרו קשיים בקרב ארגונים, משפחות ופרטים. חוויית הרצף המוכרת נקטעה ואיתה התערערה תחושת הלכידות. אל מול תחושות אלו, יכולתו של סגל הפיקוד להקשיב לצרכי הפקודים, לתת לגיטימציה לדיבור על הקושי ולספק מענה זמין ונגיש, ענתה על צרכים בסיסיים של העובדים בארגון, נתנה מסגרת יציבה וחזקה להתמודדות עם משברים והדגישה את "חוף המבטחים" והמענה הרגשי לסוהרי הארגון. נוכחותו של אחר מחויב ואפקטיבי היא תנאי בסיסי למניעת תגובות רגשיות שליליות שמאפיינות את ההלם הראשוני לאחר פרוץ משבר.

חיזוק תחושת המשמעות ומתן חופש פעולה למפקדים כהתמודדות מיטבית עם תחושת שחיקה: שחיקה מוגדרת כ"מצב של תגובה מתמשכת לגורמי דחק כרוניים רגשיים ובינאישיים בעבודה" ומורכבת משלושה גורמים עיקריים, תשיות, ריחוק קוגניטיבי ותחושת חוסר יעילות (Keinan & Malach-Pines, 2007; Maslach et al., 2001). שגרת חירום בזמן קורונה הביאה להשקעת משאבים רבים ולהתמודדות מורכבת לאורך זמן בשתי גזרות בו בזמן, בעבודה ובבית. שני גורמי ההצלחה - משמעות וחופש פעולה - שזוהו על ידי המפקדים וקציני המטה בתהליך חקר מוקיר, הוכחו מחקרית כמסייעים להפחתת תחושת השחיקה אצל עובדים. בימות שגרה תחושת המשמעות של העובד נקשרת בקשר חיובי עם מוטיבציה גבוהה, סיפוק

אופני התמודדות, השלכות וכולי), תוך התאמת תהליך שיאפשר תגובה יעילה ואימוץ והטמעה של פעולות להמשך התמודדות מיטבית עם הנגיף. באשר לחוסר הוודאות הנוגע לתופעה (נגיף קורונה), מתאימה לכך הגישה הנרטיבית (Lieblich et al., 1998) המאפיינת את חקר מוקיר, לניתוח ולהעמקה של הידע על תחומים או אירועים שאין לנו עליהם ידע מקדים.

חקר מוקיר אינו עומד בפני עצמו. בד בבד צריכים להתקיים חשיבה וניתוח של פערים וסיכונים במצב הקיים כדי להכיר את המציאות ולהתריע על סכנות. הישענות בלעדית על מתודת הפקדת לקחים וחקירת הפערים או כישלונות, עלולה להביא לאיבוד מידע חשוב הנוגע לחוזקות הארגון או הצוות ולגורמים שמביאים אותו להצליח. נראה כי חקר מוקיר מאפשר להשלים את התמונה וללמוד מה לעשות וכיצד.

מתהליך חקר מוקיר שנעשה עם המפקדים וקציני המטה עלו שבעה גורמים מרכזיים שנחוו על ידם ככאלו שהביאו להתמודדות מיטבית עם נגיף קורונה: הבנת משמעות המשימה ותחושת משמעות לאומית, מידת האוטונומיה של המפקדים, מידת הלכידות של הצוותים, נוכחות מפקדים, תקשורת ושיתופי פעולה, קשב ואמפתיה ומקצועיות של גורמי המטה. גורמי ההצלחה אמנם נותחו תחילה כחוויה סובייקטיבית, אבל כחלק מתהליך החשיבה והלמידה מוקדו רק אותם גורמים שהיו משותפים לכל המשתתפים בקבוצה. לציין כי הגורמים חזרו על עצמם ותוקמו גם בין הקבוצות. מניתוח של גורמי ההצלחה ניכר כי הם נוגעים לאתגרים המרכזיים בתקופה של שיגרת החירום ונותנים להם מענה. להלן ניתוח "גורמי העל" של חוויות ההצלחה אל מול האתגרים.

תקשורת ושיתופי פעולה כהתמודדות מיטבית עם ריחוק חברתי והתנתקות: אחד ממקורות הכוח הארגוניים של שבי"ס בהתמודדות עם מצבי חירום הוא התמיכה הצוותית וההישענות על מסגרת חברתית מלוכדת (סולימן ועמיתים, 2015). ההכרח בריחוק חברתי של סגל אחד ממשנהו, עבודה בקפסולות ויצאות תכופות של אנשי הסגל לבידוד או ריחוק מניעתי, אתגרה את הצורך וההישענות על הקשר

המציאות היה נסיעה ברכבת הרים מרובת תנודותיות. המציאות הביאה לשינויים רבים ותכופים בהתארגנות מול הסגל, להנחיות מותאמות לשמירת שגרה לצד מניעת הדבקה וכולי. מפקדים וקציני מטה העידו כי אחד המקורות העיקריים להתמודדות מוצלחת היה היכולת של הפיקוד הבכיר לקבל החלטות במהירות ולייצר בעבורם "איים של ודאות" והתארגנות סדורה בעבודה, אשר השפיעה גם על היכולת להתארגן מול בן/בת הזוג והמשפחה. המפקדים נדרשו לעיבוד מיטבי של המציאות, לקבלת החלטות מותאמות ולהטמעתן במהירות בארגון. בהירות זו יצרה את התשתית לרציפות התפקודית בעבור סגל הסוהרים והקצינים ואפשרה מתן מענה מיטבי לאסירים.

נוכחות פיקודית ודוגמה אישית כהתמודדות

מיטבית עם שגרת חירום: בתקופות של קושי והיעדר כיוון ברור, אנשים נוטים לפנות לדמויות הסמכות. אתגרי המפקד בעת כזו הם להצליח להיות נוכח ומשמעותי, להעביר מסרים ברורים ככל האפשר, לשדר ביטחון ביכולת להתגבר על המשבר ואופטימיות לגבי היציאה ממנו מחוזקים, לתת דוגמה אישית ולחזק את הערכים הארגוניים. גל (1999) תיאר את מקומו של המפקד במצבים של חירום וקושי כפריזמה (מנסרה) שדרכה עוברים "קרני אור", מידע, פרשנות האירוע, הוראות ופקודות אל פקודים. הוא משמש פריזמה לפיקודי באמצעות אופן ההצגה של דבריו, קולו והתנהגותו, והדבר משפיע למעשה על המערכת כולה. בהתמודדות עם נגיף קורונה, אתגר פיקודי זה של נוכחות ופיקוד מקרוב התחדד אל מול ההכרח בריחוק מניעתי, בידוד של סוהרים וקצינים ועבודה במסגרת של קפסולות, אשר אינה מאפשרת למפקד לראות את כל סגל היחידה בעת ובעונה אחת ולהיות קרוב אליו. לעיתים המציאות אף מחייבת את המפקד בבידוד עקב ריחוק או הידבקות בנגיף. בנייתו גורמי ההצלחה נמצא מיצוב המפקד כדמות נוכחת המשמשת דוגמה אישית להתמודדות והמחזקת את תחושת המסוגלות של העובדים והיחידה כולה. הצלחה זו של מיקום המפקד נחוותה לא רק בעבור מפקד המחוז אלא גם בעבור מפקדי היחידות,

בעבודה, רמת ביצועים גבוהה וירידה ברמת הלחץ של העובד. עבודה משמעותית היא כזו שבה אדם תופס את עצמו כמשפיע על חייהם של אחרים או פועל למען מטרה שמעבר לצרכיו האישיים. כך גם לתחושתם של המשתתפים, הידיעה כי העבודה שהם עושים היא חלק ממאמץ לאומי בהתמודדות עם נגיף קורונה וכי קיימת "מטרה משותפת" ברורה ואחידה, נטעה בהם ובסוהרים את ההבנה כי העבודה שלהם חיונית ונצרכת. לכן תרמה גם העברת מסרים ברורה מהמפקדים באשר להנחיות ולפעולות הנדרשות.

גורם משמעותי נוסף התורם ליוסות תחושות השחיקה הוא מרחב הפעולה האפשרי, במיוחד בהתחשב בעבודה בארגון היררכי הפועל על פי נהלים ופקודות בשגרת יומו (גולדברג, 2015). מרחב פעולה מצומצם יחסית בעבודת הסוהרות ככלל, משפיע על תחושת הסוהרים כי הם אינם חלק מתהליכי קבלת ההחלטות בארגון (Schmallegger & Smykla, 2012), ומפחית התנהגות אזרחית ארגונית (עשייה מעבר לתפקיד ולדרישות) בקרב סוהרים (Lambert et al., 2007). למרות זאת, מחקרים מראים כי גם בתוך מסגרת עבודה נוקשה יחסית אפשר למצוא אוטונומיה וחופש פעולה המאפשר מענה יצירתי ומקדם פראקטיביות, יוזמות ורעיונות חדשים (Bailey & Madden, 2016).

בהתמודדות הארגונית עם נגיף קורונה העידו מפקדים כי ניתנו להם מרחב פעולה ואחריות שהגבירו את תחושת המסוגלות הפיקודית והביטחון בהתמודדות בתקופה מאתגרת זו. כמו כן מתן חופש פעולה הביא לעידוד יוזמות מקומיות של מפקדים בהתמודדות גמישה ומותאמת לאתגרי היחידה. בשונה מהתנהלות שגרתית המכוונת לאחידות, המצב הייחודי הצריך התנהלות מותאמת וגמישה, והרחבת השליטה בקרב מפקדים וקציני מטה הביאה להעצמת המפקדים ולמינוף יוזמות ורעיונות חדשים.

קבלת החלטות מיידיות ומקצועיות של קציני המטה כהתמודדות מיטבית עם חוסר ודאות: חוסר ודאות היה ועודנו אחד המאפיינים הבולטים בהתמודדות עם נגיף קורונה, והוא ניכר בכל המרחבים - אישי, קהילתי וארגוני. הדימוי השכיח של

את אפקט הרצייה החברתית נעשו מספר פעולות בהלימה למודל התחקיר, כגון מילוי השאלון באופן אישי ורק לאחר מכן ניתוח באמצעות שיח קבוצתי וליווי התהליך על ידי שאלות הנחיה והבהרה לצורך מיקוד אירועי ההצלחה של המשתתפים. יצוין כי המציאות הנתפסת על ידי היחיד, שביחס אליה הוא מגיב, אינה זהה בהכרח למציאות הקיימת. הדיווח הסובייקטיבי של היחיד משקף את המציאות כפי שהוא חווה אותה, וכיוון שכך, קיימת חשיבות לבחינת החוויה הסובייקטיבית, המשפיעה הלכה למעשה על תחושותיו והתנהגותו (Spector, 1994).

השלכות יישומיות

המאמר מאיר את חשיבות הכלי חקר מוקיר בשגרה בכלל ובמצבים אי ודאות וחירום בפרט. מומלץ לשקול לקיים הכשרה תיאורטית ומעשית למפקדים בשטח ובמטה, ולהרחיב את הידע הקיים על תחקירים גם לעולם התוכן של חקר מוקיר ולמידה מהצלחות. כמו כן מומלץ להטמיע את השיטה ככלי לאבחון של תמונת המצב הארגונית לצד ניתוח פערים וסיכונים בתהליכי סיכום של שנת עבודה וקביעה של יעדים ותוכניות עבודה לעתיד. חלק מגורמי ההצלחה שעלו בסדנאות הם אישיים. יש מקום להטמיע כלי זה גם בתהליכי משוב שנתיים ובתהליכי פיתוח אישי של סוהרים ומפקדים על ידי ניתוח התנהגותם באירועי שיא והמשגת גורמי ההצלחה האישיים.

תהליכי המשך

תהליך חקר מוקיר משקף במאמר זה ניתוח של התמודדות מיטבית של יחידות השטח והמפקדות. ניתוח ליבה ארגונית יצטרך לתכלול גם חקר חוזקות של התמודדות של יחידות המטה ויחידות מיוחדות. בעת כתיבת המאמר, שבי"ס ממשיך עדיין להתמודד עם מניעת ההתפשטות של נגיף קורונה. בשל חשיבות התהליך לארגון ולפרט, מומלץ לקיים תהליכי חקר מוקיר ולמידה נוספים כדי ללמוד על תגובת הארגון לאירועים המשתנים, וכן כחלק מסגירה מנטלית של האירוע כשהתמודדות עם נגיף קורונה תגיע לסיומה.

מפקדי המשמרות ומנהלי התחומים המקצועיים. לסיכום, ייחודו של תהליך חקר מוקיר הוא בדיהוי הליבה החיובית של הארגון, היסוד שמניע את פעילותו ומורכב מחוזקות, ממשאבים, מפיסנצ'אל ומיכולות. זיהוי של חוויות, הצלחות, היסטוריה משותפת וכולי, הוא מקור ללמידה אישית וארגונית ולעיצוב ממשי של העתיד. מעבר למיקוד בגורמי ההצלחה הייחודיים לארגון, יש בשיטה זו תהליך מתמשך ומעמיק של שאלת שאלות אופטימיות וחויבות, ועיסוק ממושך בהצלחה של הפרט והארגון, אשר מביא להגברה של רגשות חיוביים המאפשרים פתיחות, חשיבה יצירתית וגמישות, וכן עלייה בתחושת האנרגיה והמוטיבציה לעשייה. אפקט זה חיוני לצוותים ולארגון בשגרה, כל שכן במצב חירום, בתרומה לחיזוק היכולת לקיים תהליכי למידה מהירים וליצירת פתרונות גמישים כמענה להתמודדות עם חוסר ודאות ומצב חירום שאינו מוכר דיו. יתרון נוסף של חקר מוקיר הוא היותו כלי פיקודי בחירום/משבר. חקר מוקיר מתקיים בנוכחות המפקד ובהובלתו, ומאפשר לו להשתמש בתהליך זה גם ככלי להעברת מסרים של תקווה וחזון לקראת יציאה מהמשבר והצלחה עתידית. הכלי מחזק את כיווני הפעולה של המפקד ואת האופן שבו ניהל את האירוע עד כה הן ביחס למקומו הפיקודי החיוני והן ביחס לאופן קבלת ההחלטות ומתן מענה גמיש ומותאם.

מגבלות התהליך

כאמור, חקר ההצלחות בתקופת הקורונה נבדק באמצעות תהליך סדנאי אשר בתחילתו ניתוח אישי של הצלחה, ולאחר מכן ניתוח קבוצתי ושיח במליאה מורחבת. שיח זה התבסס על דיווח עצמי של המשתתפים ועלול לסבול מפערים אפשריים בין ההצהרות של משתתפי הסדנאות לגבי ניתוח ההתנהגות שלהם לבין תגובותיהם ההתנהגותיות (Holland et al., 2002). הסיכון העולה משיטת דיווח זו הוא נטיית המשתתפים לרצייה חברתית, שעלולה להתבטא במחקר הנוכחי במתן העדפה להתנהגויות הנתפסות כרצויות על ידי מפקדים בארגון או המשתתפים בסדנא (Bergen & Labonté, 2020). כדי לנסות למתן

Chohan, K., Fetzer, K., Heiser, S. R., & Norman, S. (2020). *From burnout to wellness: Using appreciative inquiry to shift MidMichigan health towards a strengths-based perspective*. Master of Applied Positive Psychology (MAPP) Service Learning Projects, University of Pennsylvania. https://repository.upenn.edu/mapp_slp/34

Cooperrider, D. L. (1986). *Appreciative inquiry: Towards a methodology for understanding and enhancing organizational innovation*.

Cooperrider, D. L., & Fry, R. (2020). Appreciative inquiry in a pandemic: An improbable pairing. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 56(3), 266-271. <https://doi.org/10.1177%2F0021886320936265>

Cooperrider, D., Whitney, D. D., & Stavros, J. (2008). *The appreciative inquiry handbook: For leaders of change*. Berrett-Koehler Publishers.

Frenkel, M. O., Giessing, L., Egger-Lampl, S., Hutter, V., Oudejans, R. R., Kleygrewe, L., & Plessner, H. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on European police officers: Stress, demands, and coping resources. *Journal of Criminal Justice*, 72, 101756. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101756>

Griffin, M. L. (1999). The influence of organizational climate on detention officers' readiness to use force in a county jail. *Criminal Justice Review*, 24, 1-26. <https://doi.org/10.1177%2F073401689902400102>

Holland, R. W., Verplanken, B., & Van Knippenberg, A. (2002). On the nature of attitude-behavior relations: The strong guide, the weak follow. *European Journal of Social Psychology*, 32, 869-876. <https://doi.org/10.1002/ejsp.135>

Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>

Keinan, G., & Malach-Pines, A. (2007). Stress and burnout among prison personnel sources, outcomes, and intervention strategies. *Criminal Justice and Behavior*, 34(3), 380-398. <https://doi.org/10.1177%2F0093854806290007>

מקורות

גולדברג, א' (2015). בית סורה: האתגר בניהול אנשים מאחורי הסורגים - דילמות מוסריות וניהוליות של כליאה. כותרים.

גל, ר' (1999). מנהיגות בקרב. בתוך א' גונן וא' זכאי (עורכים), *מנהיגות ופיתוח מנהיגות - מהלכה למעשה* (מהד' שנייה) (עמ' 199-231). משרד הביטחון.

להד, מ' (2020). ואיך מתמודדים עכשיו? כיצד להתמודד עם תקופת הקורונה הנוכחית? מרכז משאבים.

לניא, צ' (1983). *ההפתעה הבסיסית - מודיעין במשבר*. הקיבוץ המאוחד.

סולמן, נ' לייקין, ד', ברמן, א', בונה, נ' ולהד, מ' (2015). יתגבר כארי למולאכטו: חוסן נפשי והתמודדות עם גורמי דחק בקרב עובדי כליאה. *צוהר לבית סורה*, 17, 32-52.

חזנפלד, י' (2002). כיצד להפוך "למיידה מהצלחות" למנוף לפיתוח הלמידה הבית ספרית: תוכנית ניסיונית ארצית של האגף לחינוך העל-יסודי וגיוונט-מכון ברוקדייל. משרד החינוך, האגף לחינוך העל יסודי.

שנפ, י' וצ'רניאק, א' (2011). עוצמת ההעצמה, מערכות, 435, 40-45.

Armstrong, A. J., Holmes, C. M., & Henning, D. (2020). A changing world, again. How appreciative inquiry can guide our growth. *Social Sciences & Humanities Open*, 2(1). <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100038>

Bailey, C., & Madden, A. (2016). What makes work meaningful - or meaningless? *MIT Sloan Management Review*, 57(4), 1-9.

Bergen, N., & Labonté, R. (2020). "Everything is perfect, and we have no problems": Detecting and limiting social desirability bias in qualitative research. *Qualitative health research*, 30(5), 783-792. <https://doi.org/10.1177%2F1049732319889354>

Bushe, G. R., & Kassam, A. F. (2005). When is appreciative inquiry transformational? A meta-case analysis. *The journal of applied behavioral science*, 41(2), 161-181. <https://doi.org/10.1177%2F0021886304270337>

- Lambert, E. G., Hogan, N. L., & Griffin, M. (2007). Being the good soldier organizational citizenship behavior and commitment among correctional staff. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 56-68. <https://doi.org/10.1177%2F0093854807308853>
- Lerman, A. E., & Harney, J. (2020). The pandemic in prison: Implications for California politics and policymaking. *California Journal of Politics and Policy*, 1(1), 1-14. <https://doi.org/10.5070/P2cjpp1150413>
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (Eds). (1998). Narrative research: Reading, analysis, and interpretation. In *Applied social research methods* (Vol. 47). Sage Publications.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397-422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Powley, E. H., Fry, R. E., Barrett, F. J., & Bright, D. S. (2004). Dialogic democracy meets command and control: Transformation through the appreciative inquiry summit. *Academy of Management Perspectives*, 18(3), 67-80. <https://doi.org/10.5465/ame.2004.14776170>
- Schmallegger, F., & Smykla, J. (2012). *Corrections in the 21st century*. McGraw-Hill Higher Education.
- Senge, P. M. (1995). *Learning organizations*. Gilmour Drummond Publishing.
- Sim, J. H. (2019). Exploring the relational leadership potential of appreciative inquiry: A case study. *South Asian Journal of Business and Management Cases*, 8(1), 47-57. <https://doi.org/10.1177%2F2277977918803217>
- Spector, P. E. (1994). Using self-report questionnaires in OB research: A comment on the use of a controversial method. *Journal of Organizational Behavior*, 15(5), 385-392. <http://www.jstor.org/stable/2488210>
- Whittaker, J., McLennan, B., & Handmer, J. (2015). A review of informal volunteerism in emergencies and disasters: Definition, opportunities and challenges. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 13, 358-368. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2015.07.010>

"מסתכלים בך בגובה העיניים ומאמינים בך" תרומת החונכות של סטודנטים לאסירים

אורי תימור¹, רונית פלד² ואתי גולן³

המחקר עוסק בהערכת השפעותיה של תוכנית שבה סטודנטים חונכים אסירים פליליים בבתי סוהר בארץ. במסגרת התוכנית, הקיימת כבר כ-30 שנה, מגיעים לבתי הסוהר מדי שבוע כ-40 סטודנטיות וסטודנטים מהמחלקות לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר-אילן ובמכללה האקדמית אשקלון וחונכים כ-150 אסירים פליליים. החונכות מתבצעת בשני מסלולים: מסלול פרטני, שבמסגרתו סטודנט חונך אסיר יחיד, ומסלול קבוצתי, שבמסגרתו חונך אחד או זוג חונכים מנחים קבוצה של כעשרה אסירים. פעילויות אלה נמשכות לאורך שנת הלימודים באקדמיה, כשבעה חודשים מדי שנה. לתוכנית מספר מטרות הנוגעות הן לאסירים הנחנכים והן לסטודנטים החונכים. מאמר זה עוסק במטרות התוכנית ובתרומתה לאסירים. המטרות הן יצירת קשר חברתי משמעותי בין סטודנטים לאסירים, בעיקר עם אסירים שאינם זוכים לביקורים של בני משפחה או חברים; עידוד האסירים לחשיבה חיובית וקונסטרוקטיבית; עידוד ותרגול של שליטה בכעסים; וייצוג החברה הנורמטיבית שאמורה לקלוט אותם כשיתחררו מהמאסר. במחקר השתתפו 21 אסירים. הוא נערך בשיטה איכותנית באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה. ממצאי המחקר עולה שהסטודנטים החונכים נהפכו בהדרגה לאחרים משמעותיים בעיני האסירים. מרבית האסירים דיווחו בראיונות על קשרים טובים מאוד שנוצרו ביניהם לבין הסטודנטים. בהשפעת הפגישות למדו הראשונים לשקול את תגובותיהם בדרך קונסטרוקטיבית יותר ולמתן תגובות אלימות. כמו כן תיארו אסירים תהליכים שעברו במהלך החונכות: צמצום ההתרכזות בעצמם, הרחבת ראיית העולם והכנה טובה יותר של הסיבות שהביאו להתדרדרותם לעבריינות. מספר אסירים סיפרו על גיבוש תפיסת עולם מסודרת יותר ועל שינוי חיובי בהתנהגותם. כמעט כל המרואיינים העריכו בחיוב רב את פגישותיהם עם החונכים. ממצאי מחקר זה מלמדים על התועלת הרבה שבהפגשת אסירים עם סטודנטים במסגרת חונכות מסודרת, ועל הכדאיות שבהרחבת פעילות זו לאסירים רבים יותר.

¹ פרופ' אורי תימור, המחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר-אילן והחוג לקרימינולוגיה במכללה האקדמית אשקלון.

² ד"ר רונית פלד-לסקוב, החוג לקרימינולוגיה במכללה האקדמית אשקלון.

³ גבי אתי גולן, החוג לקרימינולוגיה במכללה האקדמית אשקלון.

מבוא

מטרתו של המחקר הנוכחי היא לבדוק את התרומה של פעילות החונכות בעיני האסירים. נבחנת השפעת החונכות על תפיסותיהם, דימויים והתנהגותם של האסירים הנחנכים, מתוך הנחה כי פעילות החונכות עשויה לתרום מאוד לשינוי חיובי בתפיסות העולם ולשיפור הדימוי העצמי של האסירים, ואולי אף להפחתת התנהגותם העבריינית.

תרומת החונכות לנחנכים

כאשר חונכות מתנהלת באופן סדיר ומערכת היחסים בין החונך לנחנך עניינית ומכבדת, היא עשויה לשמש נקודת תכנית מרכזית בחייו של הנחנך (Blechman et al., 2000; Nakkula, & Haris, 2014). מחקרים רבים מעידים שלמפגשי החונכות יש השפעה חיובית ומיטבית על מגוון נחנכים: ילדים (Fletcher, 2000), נוער בסיכון (לניאדו ותימור, 2015), עבריינים, אסירים ואסירים משוחררים (Brown & Ross, 2010; Duwe & Johnson, 2016; Hucklesby & Worrall, 2007; Schuhmann et al., 2018). שפרד (Shepard, 2009) מצא שבסוף שנת החונכות, מוריהם והוריהם של נחנכים דיווחו על שיפור בלימודים, בהתנהגות וביחסים החברתיים של התלמידים הנחנכים. וולר ועמיתיו (Waller et al., 2010) מצאו שתוכנית חונכות בבתי ספר מספקות לנערים ששהו בעבר במיתקני כליאה תמיכה ועידוד. חונכיהם הבוגרים מהווים מודלים חיוביים לחיקוי, והם צפויים לנשור פחות מבתי הספר ולחזור פחות למיתקני הכליאה. לואיס ועמיתיו (Lewis et al., 2007) מצאו תוצאות חיוביות בשלוש תוכניות של חונכות לעבריינים בניגוד. לפיהן בזכות החונכות יש לנחנכים בוגרים יותר ביטחון עצמי ורוגע. תרומות נוספות שנמצאו במחקר זה הן סיוע של החונכים לנחנכים במציאת תעסוקה והתמדה בה וסיוע בהשתלבותם בלימודים. החוקרים מציינים שעיקר התרומה הוא ביחס לנחנכים ובקשרים עמם ופחות בסיוע האינסטרומנטלי, ובמילים אחרות, בנכסים החברתיים שהם מקנים להם. מספר מחקרים שנעשו בקרב אסירים מצאו כי הם נתרמים באופן חיובי מהקשר עם חונכים מתדבכים (Stacer & Roberts, 2018), בכלל זה חונכות של סטודנטים

תוכניות לחונכות אישית של בני נוער ומבוגרים עם בעיות התנהגות, בכלל זה התנהגויות עברייניות ואלימות, הולכות ומתרחבות כ-15 השנים האחרונות (למשל, Brown & Ross, 2010; DuBois & Karcher, 2005). במחקרים שבדקו את השפעת החונכות על תפיסותיהם והתנהגותם של הנחנכים, נמצאה בדרך כלל השפעה חיובית ניכרת כאשר החונכות הייתה עקבית, מסודרת ומבוססת על הדרכה (למשל, לניאדו ותימור, 2015; Tolan, 2013). בד בבד נמצא מגוון של רווחים שהפיקו החונכים מפעילותם עם הנחנכים. בעיקר נראה כי החונכות השפיעה על רווחתם הנפשית (Beltman & Schaeben, 2012; Kenneth & Lomas, 2015). זה כשלושים שנה פועלים סטודנטים מהמכללה האקדמית אשקלון ומאוניברסיטת בר-אילן בתוכנית חונכות אסירים בבתי הסוהר. כ-40 סטודנטים וסטודנטיות לקרימינולוגיה בשנת הלימודים האחרונה ללימודים לתואר ראשון מגיעים מדי שבוע בזמנים קבועים לבתי הסוהר לאורך שנת הלימודים וחונכים בהם אסירים כשעתיים בשני מסלולים: חונכות פרטנית בליווי עובדות סוציאליות בבתי הסוהר וחונכות קבוצתית לקבוצות של אסירים בליווי קציני חינוך. הן העובדים הסוציאליים והן קציני החינוך מכשירים את הסטודנטים לקראת פעילות החונכות. בין היתר הם מכירים להם את הסדרים הקיימים בבתי הסוהר ואת כללי הזהירות הנדרשים מהם בפעילותם. העובדים הסוציאליים בשב"ס מקשרים בין החונכים לבין האסירים שלהערכתם ייתרמו ביותר מחונכות פרטנית. קציני החינוך בשב"ס יוצרים קבוצות של כעשרה אסירים כל אחת, שלהערכתם עשויים להיתרם מההשתתפות בפעילות קבוצתית המונחית על ידי חונך מתנדב. חלוקת החונכים לשני סוגי הפעילויות מתבססת בעיקר על בחירתם של הסטודנטים ועל ניסיונם בעבודה עם אוכלוסיות בסיכון, בכלל זה הנחיית קבוצות, ועל הביקוש שיש בבתי הסוהר לסוגי החונכים. החונכות נמשכת כשבועה חודשים, אלא אם כן האסיר משתחרר או מועבר לכלא אחר, או במקרים מעטים מוצא מהתוכנית.

ולהתנהגויות של אסירים בבתי סוהר, היא תיאורית הבלגן (Timor, 2001). לפיה אסירים רבים מאופיינים בחוסר מחויבות למרכז ערכי וחברתי מוגדר ולנורמות ההתנהגות הנוכחות ממנו. פעולותיהם - העברייניות והלגיטימיות - מקריות למדי ומשקפות בלבול רב. החונכים המתנדבים בבתי סוהר יוצרים קשרים חברתיים עם אסירים, מנהלים עמם באורח קבוע שיחות על תפיסותיהם והתנהגותם, בכלל זה עבריינותם, תורמים לסדר מסוים בעולמם ונעשים במידת מה מודלים לחיקוי (Brown & Ross, 2010).

הקרימינולוגיה החיובית עשויה אף היא להסביר את ההשפעות החיוביות של החונכות על העבריינים הנחנכים. תיאוריה זו מתייחסת להתנסויות ולהשפעות חיוביות שאליון נחשף הפרט בסביבתו ומרחיקות אותו מסטייה ומעבריינות (Ronel & Elisha, 2011).

הקרימינולוגיה החיובית מאגדת תיאוריות, גישות ומודלים שיוצאים מנקודת מבט חיובית כגון אמונה, מוסריות, רגשות חיוביים ואופטימיות. תיאוריה זו מדגישה את חיבתו של התנסויות חיוביות בעיני המתנסה ורואה בקיומם של גורמי סיכון בחיי הפרט פוטנציאל לגדילה ולצמיחה, ולאו דווקא לפגיעות והרס (Gal & Wexler, 2015; Ronel & Haimoff-Ayali, 2009).

תיאוריה מרכזית העולה בקנה אחד עם גישת הקרימינולוגיה החיובית ומתאימה להסבר התרומה של חונכים לאסירים היא תיאוריית הכיוש הרה-אינטגרטיבי (Braithwaite, 1989). התיאוריה מבוססת על הבחנה ברורה בין זהותו האישית של הפרט-העברייני לבין מעשיו השליליים. לפיה העברייני שמביע הסתייגות מהדרך העבריינית שבה חי בעבר, עשוי לזכות בקבלה ובאישור חברתי. תיאוריה זו מתבטאת בפועל בשילוב מחדש של העברייני שפורש מפעילות עבריינית בקהילה הנורמטיבית, בחיי החברה, בתעסוקה ובקבוצות טיפול (Lane et al., 2007). הקרימינולוגיה החיובית מרחיבה תפיסה זו וטוענת, כי באמצעות חיזוקים חברתיים אשר נכללים בהם מרכיבים של קבלה הדדית, כגון סליחה, אמפתיה, חמלה והכרת הטוב, אפשר לשקם את העברייני ולאפשר לו להשתלב מחדש בקהילה (Clear & Sumter, 2002). מרכיב חיוני לשיקום אסירים בתפיסה

(Duriez et al., 2017). במחקר שנעשה בארץ, בכלא "חרמון", העבירו מתנדבים קורס ויפאסנה לאסירים שהשתתפו בתוכנית גמילה מסמים. בהשפעת החונכים עברו האסירים מספר שינויים. השינוי המובהק ביותר היה קבלה עצמית וקבלת אחריות - נושאים שבהם מתקשים אסירים רבים בחיי היום יום (פריד ועמיתיה, 2010). מחקרים על פעילות חונכות של אנשי דת בכלא, שמכוונת בדרך כלל להביא לחזרה בתשובה של אסירים ובדרך זו לשקמם, הראו כי היא משפיעה לטובה על התנהגות האסירים ומפחיתה תפיסות שליליות בקרבם (למשל, Tewksbury & Collins, 2005; Timor, 1998).

פעילות התנדבותית של חונכים מאפשרת להגביר את התמיכה באוכלוסייה שזקוקה לטיפול ושיקום ואת הסיוע לה, וגם בזאת חשיבותה. כאשר אוכלוסיית האסירים גדלה אך תקציבי השיקום אינם מוגדלים, אפשר להיעזר בחונכים שייצעו לעובדי השיקום בבתי הסוהר. הם יכולים לתרום ליעדי תוכניות השיקום של האסירים, לסייע להם ולהעשיר את חייהם בפעילויות פרו-חברתיות, במעורבות משמעותית בחיי הקהילה שלהם ובהשתלבותם בקהילה החיצונית לאחר שחרורם (Barry, 2000; Brown & Ross, 2010). מחקרים שבחנו תוכניות חונכות עם אסירים משוחררים, מצאו בדרך כלל השפעות מיטיבות של חונכות כזו (למשל, Brown & Worrall, 2007; Hucklesby & Ross, 2010).

מספר תיאוריות עשויות לספק הסבר תיאורטי לתוצאות החיוביות של חונכות של אסירים בבתי הסוהר. אחת מהן היא תיאוריית ההון החברתי, הנוגעת במאמר זה למשאבים החברתיים שלהם וזכים האסירים בזכות החונכים המלווים אותם. הכניסה לכלא מנתקת אסירים ממרבית קשריהם החברתיים הקודמים (למשל, Cochran & Mears, 2013; Nugent & Schinkel, 2016). ההתקשרות עם מתנדבים הבאים מחוץ לכלא לחנוך אותם, עשויה לפצות אותם בקשרים בין-אישיים חדשים שעשויים לתרום לחייהם בכלא (Duwe & Johnson, 2016), ואולי גם לעזור בהשתלבותם בעתיד בקהילה לאחר שחרורם.

תיאוריה אחרת, המתייחסת לתפיסות העולם

ריאיון עומק נועד לעזור להבין את החוויה הסובייקטיבית של אלו שחוו את התופעה הנחקרת ואת המשמעויות שהם מייחסים לחוויותיהם (Seidman, 1991). הריאיון מאפשר נגישות לקונטציות תרבותיות והסבר להתנהגותם של אנשים, ולכן מספק לחוקר דרכים להבין את התנהגותו של המשתתף (שקדי, 2003). יתרה מזו, הריאיון מאפשר לחוקר להכיר את השקפתו של המרואיין, מחשבותיו ורגשותיו (Patton, 2002). במדריך הריאיון נכללו שאלות כגון "כיצד ובאיזו מידה הושפעת ממפגשי החונכות עם הסטודנט?" ו"מה תרמה לך החונכות?" לאסירים גם הועברו שאלונים הנוגעים למשתנים סוציו-דמוגרפים ונכללו בהם שאלות על גיל, אורך תקופות המאסר, סוגי העבירות שביצעו ועוד.

הליך

לאחר קבלת אישור משב"ס לעריכת המחקר, אותרו בעזרת מחלקת חינוך, טיפול ושיקום בשב"ס 21 אסירים שנחנכו בשנתיים האחרונות במשך כשבעה חודשים באופן פרטני או בקבוצה על ידי סטודנטים. שבעה-עשר מהם נחנכו על ידי סטודנטיות וארבעה על ידי סטודנטים. החוקרים הגיעו לאחר תיאום לבתי הכלא עם תום שנת החונכות ולאחר שהציגו בכני האסירים את מטרות המחקר וקיבלו את הסכמתם. עם כל אסיר בוצע ריאיון עומק שארך 40 דקות בממוצע. מספר הראיונות עם האסירים נקבע על פי נקודת הרוויה (saturation point), כלומר הוספנו מרואיינים כל עוד נמצאו בדבריהם חידושים בהשוואה לדברי המרואיינים הקודמים. כל הראיונות בוצעו באופן פרטני בחדרים בבתי הסוהר שהוקצו לכך על ידי שב"ס. כל האסירים המשתתפים במחקר חתמו על טופס הסכמה מדעת בטרם ביצע הריאיון עמם ובו הובטחו להם אנונימיות ואפשרות לפרוש מהמחקר אם יחפצו בכך. כל הראיונות תומללו לצורך ניתוחם וחלוקת הממצאים לתמות. ניתוח הראיונות נעשה בשלושה שלבים: בשלב הראשון תומללו כל הראיונות והועברו בין שני שופטים העוסקים בתחום שיקום אסירים משוחררים לצורך

זו, שנמצא כגורם פוטנציאלי למניעת עבריינות חוזרת, הוא חשיפה לגורמים אנושיים חיוביים בסביבה, טוב אנושי (goodness) לדוגמה (Seligman et al., 2006; Ronel, 2006), וכן גילויי רצון טוב מצד העבריינים לשעבר באמצעות פעילות התנדבותית (Burnett & Maruna, 2006; Ronel, 2006).

השפעת החונכות של סטודנטים על אסירים נבחנה במחקרים מעטים בעולם ונמצאה כתורמת במידה ניכרת לאסירים (ראו Brown & Ross, 2010), אך טרם נחקרה בישראל. המחקר הנוכחי מבקש לסגור את הפער ולהעשיר את הידע שלנו בנושא באמצעות בחינת התרומה של פעילות חונכות של סטודנטים לאסירים בארץ. נבחנת בו השפעת החונכות על תפיסותיהם, דימויים והתנהגותם של האסירים הנחנכים. ככל שהחונכות הזו תימצא מסייעת יותר לשיקומם של אסירים ולהתנהגותם הן בכלא והן לאחר שחרורם, כך יתבקשו הרחבת התוכנית והעמקתה.

שיטה משתתפים

במחקר השתתפו 21 אסירים גברים, 11 מהם מוסלמים, שמונה יהודים, נוצרי אחד ויהודי אחד, בטווח גילים שבין 17 ל-53 שנה, עם שנות השכלה בטווח בין 3 שנים ל-12 שנה, שהורשעו במגוון עבירות, כלהלן: שבעה הורשעו ברצח, שלושה בהריגה, שלושה באלימות כללית קשה, שניים באלימות במשפחה, שניים באונס, אחד בדריסה, אחד בפריצות, אחד בסחר בסמים ואחד בהונאה וזיוף. הם מרצים את מאסריהם בבתי כלא במרכז הארץ ובדרומה.

כלים

המחקר הנוכחי מבוסס על עקרונות המחקר האיכותני. כלי המחקר המרכזי שנעשה בו שימוש הוא ראיונות עומק חצי מובנים שבחנו שינויים שחלו בעקבות החונכות בתפיסותיהם, בעמדותיהם ובהתנהגותם של 21 אסירים שנחנכו בשנתיים האחרונות על ידי סטודנטים. חלקם נחנכו אישית וחלקם השתתפו בחונכות קבוצתית.

מה דיברו), עם המתמכת לא! גם היותם של החונכים נעדרי סמכות וכוח כפייה כלפי האסירים נתפסה בעיני האסירים המרוויינים כמעלה. הגיל הצעיר של הסטודנטים והשונות שלהם מאנשי הסגל תרמו לקשר טוב יותר. סיפר מרואיין 18 (בן 50, עבירת רצח):

"עם הסטודנטיות הרגשתי יותר חופשי. מבחינת ההבדל בגיל, אנחנו יותר מבוגרים מהסטודנטיות, פה זה נמחק - לא הייתה לזה משמעות. יש להן הבנה יותר עמוקה ממני, הבאתי את החוויות שלי. זה עזר לי להבין דברים שאני לא ידעתי ולא הכרתי אותם על עצמי."

החונכים כאחרים משמעותיים

החונכים הפינו אמפטיה ותושייה, ונעשו בהדרגה לאחרים משמעותיים בעיני האסירים שנפתחו להשפעתם. לדברי האסירים, החונכים ידעו מהרגע הראשון ליצור קשר חיובי עמם. הסביר מרואיין מס' 19 (בן 24, עבירת אונס): *"הן (החונכות) לא מסתכלות עליך כאסיר, אלא בגובה העיניים. זה נותן לך הרגשה של אמונה בך ואתה רוצה להשתכר. היא רואה אותך כאדם, מאמינה בדרך שלך, זה מאוד טוב."*

מרואיין מס' 15 (בן 45, עבירת דריסה) סיפר על הערך המוסף הרב של הפגישות עם החונכת, שהשפיעו עליו עד כדי ביטול מכאובי המאסר שנבעו מהניתוק מהעולם החיצון ומבני המשפחה:

"הפגישות היו יפות, היא הייתה אור בקצה המנהרה, הקשר עם העולם החיצוני. הגענו די רחוק בשיחות שלנו. לא אימהי (הוא מבוגר), אבל חם. הייתי כל פעם בא לפגישות איתה כאילו אני בא לאיזו הופעה... הפגישות האלה היו בשבילי המון, יותר מביקור של משפחה ושל חברים. היא הפכה את השנה הזו במאסר לתקופה טובה."

על ערכן הרב של הפגישות בעיני חלק מהאסירים מעידים גם דברי אסיר מס' 14 (בן 24, עבירות פריצה): *"חייכתי לה בקוצר רוח אולי שעתיים לפני הפגישות".* מרואיין 21 (בן 30, עבירת הריגה) אף יזם פרובוקציות כדי שישררו אותו מתעסוקה במטבח, כדי שיוכל להשתתף בפגישה השבועית בקבוצה של

זיהוי ומיון של תימות עיקריות ותתי תימות. בשלב השני, לאחר זיהוי התימות העיקריות, נותחו הראיונות על ידי כל אחד מהחוקרים בנפרד. בשלב זה הוספנו תתי תימות שעלו מתוך הראיונות. בשלב השלישי הוצלבו הניתוחים של שלושת החוקרים בנפרד ונעשו האחדה והבחנה בין כל התימות ותתי-התימות שעלו מתוך דברי האסירים (ראו Hsieh & Shannon, 2005).

ממצאים

הסטודנטים החונכים שהגיעו מדי שבוע לבתי הכלא, נפגשו עם אסירים כשעתיים, אם בפגישות אישיות שהתמקדו בתפישותיהם, בעמדותיהם, בצרכים הרגשיים שלהם ובלמיד תכני ידע בסיסיים, ואם בפגישות קבוצתיות שהתמקדו בהקניית ידע ובגיבוש תפיסות ועמדות בנושאים מגוונים. 21 אסירים שנפגשו עם חונכים מדי שבוע כשבעה חודשים סיפרו בראיונות עמם לאחר תום תקופת החונכות על החונכים ועל השפעות החונכות עליהם.

אמון בחונכים בשל היותם "מחוץ למערכת"

כל האסירים הביעו הערכה רבה לחונכים על שהגיעו לכלא מבחוץ בהתנדבות מתוך כוונה לתרום לאיכות חייהם בכלא ואולי גם לשיקומם. הם הדגישו שהחונכים באו מבחוץ ולא מתוך המערכת, ולכן השפעתם על האסירים הנחונכים רבה. הסביר מרואיין 4 (בן 41, עבירת הריגה):

"זה שהבנות באו מבחוץ זה עוזר יותר מאשר מבפנים, כי זה לא סוהר, זה לא בעל תפקיד. זה בלי אינטרס. זה פותח את הראש יותר, יותר משמעותי, אני מקשיב יותר. אני יודע שהן באו ללמוד וגם אני לומד."

היו שהביעו חוסר אמון בכוונות של כל מי שמשתייך למערכת שב"ס, שאחראית לאחזקתם בכלא. לדוגמה, מרואיין 6 (בן 17, עבירת אלימות) הסביר שהוא חושש לחשוף מחשבות ורגשות בכני עובדות סוציאליות, אך לא בכני חונכות הבאות מבחוץ למערכת: *"לדבר עם עו"סית לא עוזר, לא שווה. עם הסטודנטית יכול לפתוח. אם מדבר עם עו"ס כל בית הסוהר ידע (על*

השיחה איתה ראיתי דברים שעשיתי בעבר לעומת מה שאני עושה היום, היא עזרה לי בהבנת ההבדל. זה לא מביא אותי חזרה לאז, אז השתמשתי בהרבה כוח, היום - יותר דיבורים." מרואיין 6 תיאר את למידת ההתנהגות הראויה אגב דיון עם החונכת על אירועים שעברו עליו:

"דנים יחד על ההתנהגות, אם התנהגות לא טובה היא מציעה משהו אחר. יש לי נטייה להתרגז על דברים קטנים, וכשאני נפגש עם החונכת אנו דנים בהם והיא מציעה התנהגות אלטרנטיבית. פעם היה יכוח ביני לבין אסיר אחר - קטטה. בעקבות השיחה עם החונכת פתרתי את זה בדיבור שקט וטוב. עד שנפגשנו הייתי אדם אימפולסיבי. עכשיו קצת נרגעתי וזה יישאר לזמן ארוך."

הקניית הון חברתי

הרחבת ראיית העולם וצמצום ההתרכזות

העצמית

השיחות השבועיות עם החונכים, לדבריהם של מספר מרואיינים, הרחיבו וגיוונו את תפיסותיהם ואת עולמם. סיפר מרואיין 2 (בן 38, עבירת רצח): "לומד לראות דברים מזווית אחרת. מאנשים שונים עם דעות שונות... להבין את האסירים האחרים בקבוצה גם מהצד שלהם." מרואיין 3 (בן 53, עבירות אלימות במשפחה) העיד שלפני ההשתתפות בקבוצה היה ממוקד בעצמו:

"כל הזמן מצדיק את עצמי, אני לא רואה לטווח רחוק, חי בתוך הבועה של עצמי, לא מסוגל לראות שאני עושה נזק, לראות את החיים האמיתיים, לא נמצא עם הדברים הכואבים. הייתי סגור, לא הייתי מסוגל לדבר עם אף אחד. היום (בעקבות החונכות) אני משנה תפיסה, מבין אחרת ואז ההרגשה משתנה, החיים שלי נהיו יותר טובים."

תפיסות נוקשות לגבי פתרון בעיות התרככו אצל מספר מרואיינים והתגמשו, כפי שתיאר זאת מרואיין 13: "התייעצתי איתה על הרבה דברים, הבנתי שכל דבר אפשר לפתור." מרואיין 12 הוסיף לדברים אלה את פיתוח הביקורת העצמית: "עם החונכת יכולתי

החונכת: "אני הייתי הרבה במפגשים, אבל לפעמים הייתי צריך להיות במטבח, אבל עשיתי בלגן כדי להגיע לקבוצה."

הטמעה של תגובות שקולות, סובלנות ושליטה עצמית

במהלך החונכות העבירו החונכים לחלק מהאסירים מסרים של שמירה על איפוק, סובלנות ושליטה בכעסים. אלה הועברו הן במילים והן במתן דוגמה מעשית. סיפר מרואיין 17 (בן 30, עבירות אלימות במשפחה): "הם לימדו אותי איך להשתלט על העצבים, כשאנשים באים אליך בגישה לא טובה - איך להתמודד עם זה, איך לשמור על ההשתדלות, להקריין אחד לשני סבלנות." מרואיין 16 (בן 29, עבירת עריקות) מתייחס ליחס הסובלני והחיובי של הסטודנטית החונכת כלפיו ולתרומתה להרגעתו: "ראיתי שיש בן אדם שמקשיב לי ולפעמים עוזרת לי לפתור את הבעיות שלי, להרגיע אותי." דברים דומים אמר מרואיין 14, שציין שבמידת סובלנותו חל שיפור בהשפעת החונכת: "יש הבדל בין התקופה לפני שבאה ואחרי שבאה, נהייתי הרבה יותר רגוע." מרואיין 7 (בן 19, עבירות אלימות וסמים) הביא דוגמה לדרך שבה הצליחה החונכת להרגיע אותו: "הייתי נעזר בה לגבי בעיות ופתרונן. לדוגמה, פעם פניתי בבקשה שיתנו לאמא שלי לבקר, ובכלל בית הסוהר לא שם עליי. סיפרתי לה ודיברנו על זה והגענו להבנה, כך שהרוגז שלי נגמר." מרואיין 5 (בן 18, עבירת אלימות) סיכם: "הפגישה עם החונכת בדרך כלל מרגיעה מעצבים שיש לי. עוזר לי להוציא את הכעס, לדבר על הקשיים."

מעבר לשליטה על הכעסים, היו אסירים שדיברו במפורש על הפסקת התנהגות אלימה בעקבות הפגישות עם החונכת והשיחות עמה. סיפר מרואיין 13 (בן 23, עבירות סחר בסמים): "החונכת שכנעה אותי שתמיד צריך לדבר ולא (לנהוג באלימות), ובזכות זה אני עזרתי לעצמי ולהרבה אסירים. וממנה למדתי להקשיב לאנשים." מרואיין 12 (בן 46, עבירת רצח) תיאר את תהליך השינוי שחל בהתנהגותו: "בתוך

והמריצו אותו לעסוק בנושאים משמעותיים לחיים נורמטיביים. לדבריו, "הסטודנטיות מאוד פתוחות, רוצות לעזור לאנשים, כל הדברים היו מעניינים, איך תנהל את החיים. לפעמים היה... לימוד דרך המשחק. זה תרם לי לביטחון - לא לדבר שטויות, לסדר את היום - הדברים החשובים בחיים, משפחה, שכנים, הצורך בחברה."

יצירת סדר בתפיסות ובהתנהגויות

מספר מרואיינים התייחסו לחייהם בתקופת העבריינות כחיים ללא כיוון מוגדר וציפו מהחונכים ומהמשתתפים בקבוצה שיציעו להם כיצד לנהוג. סיפר מרואיין 4: "הבעיות שלי זה ניהול חיים, והקבוצה עזרה לי לסדר את הדברים. נגיד אני צריך ללכת מפה לסוף המסדרון - לא ידעתי איך ללכת." גם מרואיין 10 זקף את עבריינותו לחוסר יכולתו לכוון את התנהגותו, בהיעדר דפוסי התנהגות נורמטיביים ותפיסת עולם מגובשת, כילד קטן שזקוק להורים שיכוונו אותו להתנהגות הנכונה: "אני בעבריינות כי אין מי שמציב לי גבולות, אין סדר יום, אין שגרה."

שניים מהמרואיינים תיארו את התנהגותם כתוקפנית וחסרת תכלית, זו הדרך היחידה שהכירו. בפגישות החונכות הם תרגלו התנהגויות אלטרנטיביות. סיפר מרואיין 5:

"בהתחלה לא רציתי (חונך), אבל הסבירו לי שזה טוב. התחברנו, צחקנו (עם החונך). אני עד לפני שהתחלתי לשתף (פעולה עם החונך) הייתי רב עם כולם מכות כל הזמן, הייתי עושה בלגן. עכשיו השתנית. עכשיו אני משתף ברגשות את החונך. מדבר על המעשים, על האלומות, וזה עוזר. צריך להוציא את הכעס, הקשיים, העצב, הכול. זה מתאים לאסירים שרוצים להשתנות."

שני מרואיינים סיפרו שהם חיכו לחונכים, לעצות, להדרכה כיצד לפעול, כיצד להגיב בסיטואציות שבהן נתקלו בשבעת הימים שבין הפגישות. סיפר מרואיין 14: "אם היה מציק לי משהו, הייתי בא ואומר לה בפגישה, אז היא הייתה שומעת ומרגיעה. חושבים יחד ומגיעים לעמק השווה. מרגיש פתוח איתה."

לדבר על דברים שאף פעם לא אמרתי. אני לא רגיל לדבר עם מישהי, זה שחרר אצלי משהו. ברגע שאני מדבר בקול רם אני יכול לשמוע את עצמי וגם היא יכולה להציע."

הבנת הבעיות שהביאו להתדרדרות לפשע

באמצעות ניתוח אירועים מחיי העבריינים והצגת התנהגויות בלתי עברייניות, ניסו החונכים לקדם פתרון בעיות. סיפר מרואיין 14: "...הייתה מביאה קטעים על פשע, הייתה קוראת ונותנת לי להבין את התוכן מהדברים... הייתה מביאה כתבות בעיתונים, להזכיר לי כל הזמן שיש בעיות בגלל שטויות, בגלל סכינים, שזה לא שווה."

מרואיין 8 (בן 46, עבירת רצח) הודה שהפגישות עם החונכות הביאו אותו לחשיבה מחדשת על חיי העבריינים:

"זה שינה משהו בי, הייתי איש סגור, חשבתי שאני החכם ומה שאני אומר תמיד נכון ונתקלתי באנשים מחוץ לחברה שלי והראייה שלהם אחרת, והבנתי שהחוכמה שלי, כביכול, היא שהביאה אותי להרבה שנים בכלא. הדיבור איתן היה פורה כי הן היו מלומדות וחכמות. אבוא לעוד קבוצה."

טיפוח דימוי עצמי וביטחון

ההתייחסות החיובית לאסירים בפגישות, למרות היותם במסגרת בלתי מכבדת, וקבלתם ככני אדם שווים, שלדעותיהם יש ערך, תרמו לחיזוק הביטחון והדימוי העצמי של האסירים. הסביר מרואיין 12: "בעקבות הפגישות אני מצליח להגיד לעצמי שכבר אני לא צריך להתייחס למה שאנשים יחשבו עליי ומה יגידו עליי. זה תמיד הדאיג אותי." מרואיין 1 (בן 43, עבירת רצח) תיאר כיצד הפעילות שקיימה החונכת בקבוצה שבה השתתף, השפיעה על הביטחון העצמי שלו: "הניסוי של הלחץ החברתי השפיע עליי. למדתי מההפעלה הזאת שיותר להתמקד ולשים לב שלא להיגרר. ללכת על הדעה שלי ולא על הדעה של הרוב." מרואיין 10 (בן 32, עבירת הריגה) טען שהפגישות עם החונכות חיזקו את דימויו האישי

ושליטה עצמית, מביאה אותם להבנה טובה יותר של הבעיות שהביאו אותם לעבריינות, משפרת את הדימוי שלהם ויוצרת סדר מסוים בתפיסותיהם ובהתנהגותם.

קרימינולוגיה חיובית

על רקע היחס הפורמלי והנוקשה מצד מערכת הכליאה והסוהרים כלפי האסירים והסביבה השלילית של בית הסוהר (Crewe, 2011), הפגישה השבועית עם הסטודנטים החונכים נתפסה על פי האסירים שהשתתפו במחקר כמשב רוח מרענן וכאנטי תיזה לחוויית המאסר. הסטודנטים החונכים הביאו עמם מחוץ למערכת יחס אישי לאסירים ובלתי שיפוטי, ומסר של נכונות מצד החברה לסייע לשיקומם ולקליטתם בחזרה בקהילה. גישה זו, ברוח הקרימינולוגיה החיובית (Ronel & Elisha, 2011), מכירה בפוטנציאל של עבריינים להשתנות, להשתחרר מחשיבה שלילית, לתת מקום ליכולת החיוביות שלהם ולאמץ תפיסות ערכיות חיוביות והתנהגות נורמטיבית באמצעות היחשפות לטוב אנושי (Ronel, 2006). עצם הדבר שרוב האסירים המרואיינים הביעו רצון להרחיב את משך החונכות לפרק זמן ארוך יותר ולשעות רבות יותר מדי שבוע, מעיד על ההשפעה החשובה והחיובית של החונכות עליהם. על כך מעידים גם דיווחיהם על השינויים החיוביים שחלו בעמדותיהם ובהתנהגותם בעקבות פגישותיהם עם החונכים.

שימוש ברכיבים קוגניטיביים התנהגותיים

המסרים והתכנים שהעבירו החונכים נגעו תכופות למציאות היומיומית של האסירים בבית הסוהר כפי שהוצגה על ידי האסירים, לחיכוכים שלהם עם שלטונות הכלא ולמריבות עם אסירים אחרים. כן עסקו בתובנות באשר לעברם העברייני, בתוצאות השליליות של שימוש באלמות, בשמירה על איפוק וסובלנות, בשליטה בכעסים ובפתרון בעיות מתוך שיקול דעת ותוך התייעצות עם אחרים. מסרים אלה

שמרתי בעיות במשך השבוע וניתחנו יחד איפה אני לא בסדר. היא נתנה לי עצות ועשיתי כך."

שני מרואיינים הסבירו את עבריינותם בהיגררות אחרי חברים עבריינים מכיוון שלא היו להם עמדות ברורות ומוצקות משלהם, שינבו התנהגות עצמאית. הסביר מרואייני 1: "למדתי מההפעלה הזאת (במפגש החונכות) שיותר להתמקד ולשים לב שלא להיגרר. ללכת על הדעה שלי ולא על הדעה של הרוב." מרואייני 12 הסביר את עבריינותו בתלותו באחרים וברצונו לשאת חן בעיניהם תוך ויתור על התנהגות רצונית ועצמאית. כדבריו:

"בעקבות הפגישות אני מצליח להגיד לעצמי שכבר אני לא צריך להתייחס למה שאנשים יחשבו עליי ומה יגידו עליי. זה תמיד הדאיג אותי, שאם אני אגיד לאדם (אסיר/עברייני) שאני לא יכול לעזור לו, יחשוב שאני פחדן. שיחקו איתי, היום אני מנסה לעבוד על זה שלא ישחקו איתי יותר."

דיון

פעילות התנדבותית תוארה בספרות הסוציולוגית כבעלת חשיבות חברתית גדולה. נאמר עליה כי היא אכן הפינה לכלל חברה אזרחית, כי היא הדבק המחבר אנשים יחד ומקדם תחושה של מטרה משותפת, כי היא אכן יסוד הכרחית בניסיונו ליצור חברה משלבת וכי היא מכילה את העקרונות של מחויבות ומעורבות, שהן הבסיס והיסוד של הדמוקרטיה (Blunkett, 2001). חונכות של מתנדבים מהקהילה עם אסירים בכלא נדירה יחסית ממגוון סיבות כגון חשש לביטחונם של המתנדבים וחשש מפגיעה בהסדרי הביטחון בכלא. זאת למרות שחונכות כזו, על פי מספר מחקרים, יכולה לסייע בשיקומם של אסירים ולתרום לקידום השתלבותם בקהילה לאחר שחרורם (למשל, Duncan & Balbar, 2008).

התימות המרכזיות העולות מתוך הראיונות עם האסירים נוגעות להיתרמותם מהחונכות. היא מאפשרת להם ליצור קשר חיובי עם נציגים מהחברה הנורמטיבית, מספקת להם הון חברתי, מצמצמת את ההתרכזות בעצמם, תורמת לפיתוח סובלנותם, לשיקול דעת

החברתי של הירשי (Cullen et al., 2019). לפי הירשי, ככל שקשריו של הפרט עם החברה שומרת החוק נחלשים, כן נחלשת המחויבות שלו לדעותיה ולנורמות ההתנהגות שלה, והוא עשוי להידרדר להתנהגות עבריינית (Hirschi, 1969). בדרגה הקיצונית ביותר, כאשר כבר אין לו מחויבות כלל, נוצר מצב אנומי שבו הפרט אדיש לתוצאות המוסריות של מעשיו (ראו Kornhauser, 1978). הפגישות בבית הסוהר עם החונכים יצרו בהדרגה קשרים חדשים עם אחרים משמעותיים ומחויבות להתנהגויות נורמטיביות יותר בהדרכת החונכים. חלק מהמרואיינים הביעו נזקקות להדרכה של החונכים לגבי התפקוד הנכון בחיי היום יום בכלא ולגבי בעיות בחייהם הן בעבר והן בעתיד, וכן הביעו חשש שמא ייכשלו שוב בשל לחצים חברתיים ובשל חוסר גיבוס עמדות עצמאיות שיכוונו את התנהגותם.

מגבלות המחקר והמלצות למחקרים עתידיים

המחקר האיכותני הנוכחי לא חף ממגבלות. עיקרן קשור למספר הקטן יחסית של המשתתפים - אסירים (ללא אסירות) אשר הופנו לתוכנית החונכות על ידי עובדים סוציאליים וקציני חינוך בכלא, ואשר התנהגותם בכלא הייתה טובה. מכאן שהם אינם מייצגים את כלל האסירים. מלבד זאת, רוב האסירים המרואיינים השתתפו בתוכניות טיפוליות וחינוכיות נוספות בכלא. סביר להניח שחלק מההשפעות שהם מייחסים לחונכים הן תוצאות גם של הצטברות ההשפעות של התוכניות שמועברות בכתי הסוהר. מגבלה זו מחריפה גם מכיוון שהראיונות לא נעשו במשך החונכות אלא לאחר סיומה. כמו כן אף לא אחד מהאסירים המרואיינים לא אמר דברים שליליים על החונכות. לפיכך עולה החשש להטיה בשל רצייה חברתית. מומלץ לערוך בהמשך מחקר המבוסס על מערך ניסוי/דמוי ניסוי שבו יושוו במדדים אובייקטיבים קבוצות של אסירים עם נתונים דומים - חלקם השתתפו בחונכות וחלקם לא השתתפו בה.

הועברו תוך תגובות לסיפורי האסירים והתייחסות לאירועים אקטואליים. בין השאר הם התייחסו לתהליכים קוגניטיביים כגון חשיבה שלילית, חשיבה סטראוטיפית ומחשבות אוטומטיות כדי לשנותם ולאמץ חשיבה קונסטרוקטיבית יותר. אפשר לראות בפעילות זו של החונכים מרכיבים של טיפול קוגניטיבי התנהגותי (מרום ואחרים, 2011), שאליהם נחשפו הסטודנטים החונכים במסגרת לימודיהם בקרימינולוגיה.

הקניית הון חברתי

עם פגישת האסירים עם החונכים נוצר קשר חברתי ביניהם בכמה רמות. הקשרים החדשים עשויים להקנות לאסירים נכסים רבי ערך. הם זוכים לקשר בין-אישי עם אנשים שאינם עבריינים, שאינם שופטים אותם בגין עברם העברייני, שמכבדים אותם ככני אדם שוויון ערך, שאינם מתנשאים עליהם, שמחזקים בהם את ההערכה העצמית (Bergner & Holmes, 2000), שמפתחים בהם את היכולת לביקורת עצמית, שמרחיבים את תפישת העולם שלהם ושיכולים לתרום להם מהידע שלהם הן להתנהלותם בכלא והן להתנהלותם לאחר השחרור מהכלא (Duncan & Balbar, 2008; Duwe & Johnson, 2016). בהשפעת הקשרים החדשים עם החונכים, ראיית העולם שלהם מתרחבת והחשיבה מתגוננת ונעשית שלילית פחות. ידע חדש ותפיסות חדשות פותחים בפניהם אופציות חדשות בכיוונים לא עברייניים.

סדר בבלגן

חלק מהמרואיינים הסבירו את ההתנהגות העבריינית ואת ההתנהגות בכלא עד לפגישה עם החונכים כחיים בבלגן, כשהם חסרים מצפן ערכי והתנהגותי ולא מחויבים למרכז ערכי וחברתי מוגדר ולנורמות ההתנהגות הנובעות ממנו (Timor, 2001). הפעילות העבריינית והפעילות הלגיטימית שלהם הן מקריות ומשקפות בלבול וחוסר עקביות. למעשה הם מצויים במצב אנומי, וחסרי אוריינטציה להתנהגות מסוימת. תיאוריהם לגבי חייהם עולים בקנה אחד עם המרכיב של חוסר מחויבות בתיאוריית הקשר

Clear, T. R., & Sumter, M. T. (2002). Prisoners, prison, and religion: Religion and adjustment to prison. *Journal of Offender Rehabilitation, 35*(3-4), 125-156.

Cochran, J. C., & Mears, D. P. (2013). Social isolation and inmate behavior: A conceptual framework for theorizing prison visitation and guiding and assessing research. *Journal of Criminal Justice, 41*(4), 252-261.

Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society, 13*(5), 509-529.

Cullen, F. T., Lee, H., & Butler, L. C. (2019). Theory of commitment and delinquency. In J. C. Oleson, & B. J. Costello (Eds.), *Fifty years of causes of delinquency: The criminology of Travis Hirschi* (pp 211-238). Routledge.

DuBois, D. L., & Karcher, M. J. (2005). Youth mentoring: Theory, research and practice. In D. L. DuBois, & M. J. Karcher (Eds.), *Handbook of youth mentoring* (pp. 2-11). Sage.

Duncan, H. E., & Balbar, S. (2008). Evaluation of a visitation program at a Canadian penitentiary. *The Prison Journal, 88*, 300-327.

Duriez, S. A., Sullivan, C., Sullivan, C. J., Manchak, S. M., & Latessa, E. J. (2017). *Mentoring best practices research: Effectiveness of juvenile mentoring programs on recidivism*. Office of Justice Programs. National Criminal Justice Reference Service. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/grants/251378.pdf>

Duwe, G., & Johnson, B. R. (2016). The effects of prison visits from community volunteers on offender recidivism. *The Prison Journal, 96*(2), 279-303.

Fletcher, S. (2000). *Mentoring in schools: A handbook of good practice*. Kogan Page.

Gal, T., & Wexler, D. (2015). Synergizing therapeutic jurisprudence and positive criminology. In N. Ronel, & D. Segev, (Eds.), *Positive Criminology* (pp. 85-97). Routledge.

Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press

Hsieh, H. F., & Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research, 15*, 1277-1288.

מקורות

לניאדו, ש' ותימור, א' (2015). חונכות אינטנסיבית כתורמת לצימצום עבריינות של נערים מתבגרים. בתוך מ' שחורי וחובב מ' (עורכים), *נערים ונערת בסיכון: מניעות, חוסן ותמיכה* (עמ' 221-228). כרמל.

מרום, צ', גלבוש-שכטמן, א', מור, נ' ומאירס, י' (עורכים). (2011). *טיפול קוגניטיבי-התנהגותי במבוגרים: עקרונות טיפוליים*. דיונון.

פריד, נ', תימור, א', חוגאל, נ' ובורוכובסקי, י' (2010). תוכנית הויפאסנה - הערכתה כמודל שיקומי-יישומי בבתי כלא בישראל. *צהר לבית הסוהר, 13*, 65-76.

שקדי, א' (2003). *מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תיאוריה ויישום*. רמות.

Barry, M. (2000). The mentor/monitor debate in criminal justice: 'What works' for offenders. *The British Journal of Social Work, 30*(5), 575-595.

Beltman, S., & Schaeben, M. (2012). Institution-wide peer mentoring: Benefits for mentors. *The International Journal of the First Year in Higher Education, 3*(2), 33-44.

Bergner, R. M., & Holmes, J. (2000). Self concepts and self concept change: A status dynamic formulation. *Psychotherapy, 37*, 36-44.

Blechman, E. A., Maurice, A., Buecker, B., & Helberg, C. (2000). Can mentoring or skill training reduce recidivism? Observational study with propensity analysis. *Prevention Science, 1*(3), 139-155.

Blunkett, D. (2001, February 7). *From strength to strength: Re-building the community through voluntary action*. A speech to the Annual Conference of the National Council for voluntary organizations. London.

Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press.

Brown, M., & Ross, S. (2010). Mentoring, social capital and desistance: A study of women released from prison. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology, 43*(1), 31-50.

Burnett, R., & Maruna, S. (2006). 'The kindness of prisoners: Strength-based resettlement in theory and in action. *Criminology and Criminal Justice, 6*, 83-106.

- Schuhmann, C., Kuis, E., & Goossensen, A. (2018). "Purely for you": Inmates' perceptions of prison visitation by volunteers in the Netherlands. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(14), 4545-4564.
- Seidman, I. E. (1991). *Interviewing as qualitative research*. Teachers College Press.
- Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60, 410-421.
- Shepard, J. (2009). Campus kids mentoring program: Fifteen years of success. *Reclaiming Children and Youth*, 18(3), 38-43.
- Stacer, M. J., & Roberts, M. R. (2018). "Reversing the trend": The role of mentoring in offender reentry. *Journal of Offender Rehabilitation*, 57(1), 1-21.
- Tewksbury, R., & Collins, S. C. (2005). Prison chapel volunteers. *Federal Probation* 26(1), 26-30.
- Timor, U. (1998). Constructing a rehabilitative reality in special religious wards in Israeli prisons. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 42, 340-359.
- Timor, U. (2001). Balagan: Delinquency as a result of the lack of center of norms and consciousness. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45(6), 730-748.
- Tolan, P., Henry, D., Schoeny, M., Bass, A., Lovegrove, P., & Nichols, E. (2013). *Mentoring interventions to affect Juvenile delinquency and associated problems: A systematic review*. The Campbell Collaboration, University of Virginia.
- Waller, K. S., Houchins, D. E., & Nomvete, P. T. (2010). Establishing a school-based mentoring program for youth who are transitioning from a secure facility. *Beyond Behavior*, 19(3), 30-36.
- Hucklesby, A., & Worrall, J. (2007). The voluntary sector and prisoners' resettlement. In A. Hucklesby, & L. Hagley-Dickinson (Eds.), *Prisoner resettlement - policy and practice* (pp. 174-197). Willan.
- Kenneth, P., & Lomas, T. (2015). Making meaning through mentoring: Mentors finding fulfillment at work through self-determination and self-reflection. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 13(2), 29-46.
- Kornhauser, R. (1978). *Social sources of delinquency: An appraisal of analytic models*. University of Chicago Press.
- Lane, J., Turner, S., Fain, T., & Sehgal, A. (2007). The effects of an experimental intensive juvenile probation program on self-reported delinquency and drug use. *Journal of Experimental Criminology*, 3, 201-219.
- Lewis, S., Maguire, M., Raynor, P., Vanstone, M., & Vennard, J. (2007). What works in resettlement? Finding from seven pathfinders for short terms prisoners in England and Wales. *Criminology and Criminal Justice*, 7, 33-53.
- Nakkula, M. J., & Haris, J. T. (2014). Assessing mentoring relationships. In D. L. DuBois, & M. J. Karcher (Eds.), *Handbook of youth mentoring* (pp. 45-62). Sage.
- Nugent, B., & Schinkel, M. (2016). The pains of desistance. *Criminology and Criminal Justice* 16(5), 568-584.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Sage.
- Ronel, N. (2006). When good overcomes bad: The impact of volunteers on those they help. *Human Relations*, 59(8), 1133-1153.
- Ronel, N., & Elisha, E. (2011). A different perspective: Introducing positive criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(2), 305-325.
- Ronel, N., & Haimoff-Ayali, R. (2009). The family experience of adolescents with an addicted parent. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(3), 448-472.

לעבוד מתוך השוליים

**"קו הצנרת בית ספר-בית סוהר" -
הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב
בקרב עוברי חוק: פרדיגמת עבודה חדשה**

גילה אמיתי¹

לא מעט אסירים ועוברי חוק מתמודדים עם הפרעת למידה ספציפית (עד 2013 נקראה לקות למידה), עם הפרעת קשב או עם שתיהן. השלכותיהן מרחיקות לכת הרבה מעבר לסוגיה של למידה ורכישת ידע. הן תופסות מקום מרכזי בעיצוב היחסים הבין-אישיים של האדם, בעיצוב הבנתו את עולמו החברתי, הרגשי והנפשי ובעיצוב התנהגותו ויחסו לסביבתו החברתית.

למאמר זה שלוש מטרות: הראשונה היא להציג את המאפיינים העיקריים של הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב ואת השפעותיהן על עיצוב עולמם הרגשי, החברתי והקוגניטיבי של עוברי חוק ואנשים המצויים במצבי סטייה חברתית. המטרה השנייה היא לחבר בין גוף הידע המחקרי על אודות עוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב לבין פרדיגמה תיאורטית ביקורתית בעבודה החברתית (עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה וחינוך) ולנתח את גוף הידע מתוך פרספקטיבה זו. הציר של חיבור זה יהיה המושג "קו הצנרת בית הספר-בית הסוהר" (School-to-Prison Pipeline), שהוא מונח מרכזי בהבנת מקומן של הפרעות למידה והפרעות קשב כגורם מחולל עבריינות. המחשבה הביקורתית מתבוננת על האדם המצוי בהדרה חברתית קיצונית כאדם המצוי בהצטלכות מיקומי שוליים וכבעל ידע ייחודי שצָרף מתוך ניסיון חייו האישי. ידע זה מהותי להבנת הקשר חייו ולהבנת הבחירות שלו במהלך התמודדותו עם נסיבות חייו. מתוך החיבור והניתוח האלה נגזרת המטרה השלישית של המאמר - להציג שלושה עקרונות עבודה המותאמים לעוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב, החווים תדיר מצבים של הדרה חברתית ושוליות חברתית: (1) שימוש בידע מן החיים כידע חיוני למחקר ולבניית מדיניות מקצועית; (2) עבודה בשותפות כאמצעי התגברות על הצטלכות מיקומי שוליים; (3) התגברות על הפרדוקס סביבה-אישיות.

¹ ד"ר גילה אמיתי, מרצה בכירה בחוג לקרימינולוגיה, המכללה האקדמית עמק יזרעאל.

מבוא

הפרעת למידה ספציפית (עד שנת 2013 כונתה לקויות למידה) מתבטאת בקשיים ברכישת הקריאה (אי דיוק או איטיות ומאמץ רב בקריאה), בהבנת הנקרא, באיות, בהבעה בכתב, בשליטה במושג המספר ובחישובים ובהסקה מתמטית. חשד להפרעת למידה ספציפית מתעורר כשקשיים אלה נמשכים שישה חודשים לפחות למרות התערבות ממוקדת לפתרונם, ואי אפשר לקשור אותם ליכולת אינטלקטואלית, ללקות פיזית, לחיים בתנאי מצוקה או להוראה לא טובה (APA, 2013). הפרעת קשב (ADHD) מורכבת מליקוי בקשב ומהתנהגות אימפולסיבית והיפראקטיבית, כאשר בששת החודשים האחרונים התקיימו לפחות שישה סימפטומים באחד מן התחומים הקשורים לקשב, להיפראקטיביות ולאימפולסיביות באופן שמקשה על האדם להסתגל ושאיננו תואם את רמת ההתפתחות שלו לפי גילו (APA, 2013).

סקרי אוכלוסייה נרחבים מניחים, ש-10% בקירוב מכלל האוכלוסייה לוקים בהפרעת למידה ספציפית ו-5% לוקים בהפרעת קשב (APA, 2013), אלא שהם "זוכים" לייצוג יתר במוסדות התקון (corrections). עם זה יש מחסור ניכר במחקרים על אודות הקשר בין הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב אצל עוברי חוק לבין מאפיינים שאינם קשורים לכישורי הלמידה שלהם - מאפיינים התנהגותיים, חברתיים, קוגניטיביים ורגשיים. מחסור זה עלול למנוע ממערכות האכיפה והתקון לפתח מודלים יעילים לעבודה עם רוב השוהים במיתקנים של מעצר, מאסר ושיקום. ועוד זאת, המחשבה הביקורתית מציעה לאנשי המקצוע והמחקר פריזמה חדשה להתבונן דרכה על הנתונים ועל דרכי העבודה עם עוברי חוק הלוקים בהפרעת למידה ספציפית ובהפרעות קשב. מטרתו של מאמר זה היא לבחון דרך פריזמה זו מידע עדכני על הפרעות אלה בקרב עוברי חוק ולהציע תוכנות חדשות בנוגע אליהן, וכן דרכי עבודה חדשות ברוח התפיסה הביקורתית-הומוניסטית. אמנם מעטים אימצו אותן עד כה, אבל טמון בהן פוטנציאל גבוה לשינוי

מרחיק לכת בשיעור ההצלחה בעבודה עם עוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב. למאמר זה שלוש מטרות. המטרה הראשונה היא להציג את המאפיינים העיקריים של הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב והשפעותיהן החוץ-למודיות על עיצוב עולמם הרגשי, החברתי והקוגניטיבי של עוברי-חוק ואנשים המצויים במצבים של סטייה חברתית. אלו הם מאפיינים ברמת המיקרו של האדם היחיד ושל חווייתו את הפרעות הלמידה והקשב. מטרתו השנייה של המאמר היא לחבר בין גוף הידע המחקרי על הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב לבין הפרדיגמה הביקורתית בעבודה חברתית (עבודה סוציאלית, קרימינולוגיה וחינוך) ולתאר את ההשלכות של הפרעות הלמידה והקשב מתוך הפרספקטיבה הביקורתית, המתבוננת על האדם המצוי בהדרה חברתית קיצונית כאדם המצוי בהצלכות מיקומי שוליים וכבעל ידע ייחודי שצריך מתוך ניסיון חייו האישי. ידע זה מהותי להבנת הקשר חייו ולהבנת הבחירות שלו במהלך התמודדותו עם נסיבות חייו. חיבור זה ייעשה תוך הדגשת המושג "קו הצנרת בית הספר-בית הסוהר" (School-to-Prison Pipeline), שהוא מונח מרכזי בהבנת השפעתן של הפרעות הלמידה והפרעות הקשב על הופעתה של עבריינות. מתוך החיבור והניתוח האלה נגזרת המטרה השלישית של המאמר - להציע מתוך הגישה הביקורתית עקרונות עבודה המותאמים לעוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב, החווים תדיר מצבים של הדרה חברתית ושוליות חברתית.

להלן אציג את השלכותיהן האחרות - מלבד פגיעה בכשורי למידה - של הפרעות למידה והפרעות קשב על כלל האוכלוסייה ועל נוער במצבי סיכון, ואת תרומתן לעיצובם ההתנהגותי, הרגשי, הקוגניטיבי והחברתי של הלוקים בהן, ובמיוחד לעיצוב תפיסותיהם של עוברי החוק בנוגע לעצמם ולחברה. תמונה מקיפה זו היא התשתית שעליה אניח הבנות ועקרונות עבודה מיטביים לעבודה עם עוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב.

הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב

הפרעת למידה ספציפית שכיחה בקרב אסירים פי שלושה או ארבעה מאשר באוכלוסייה הכללית, והיא משפיעה הן על הישגיהם בלימודים והן על יכולת השתלבותם בתעסוקה (Rack, 2005). במחקר שנערך בישראל על אסירים בוגרים אובחנה אצל כ-70% מהם הפרעת למידה ספציפית. אצל מחציתם דרגת חומרה גבוהה, 57% מתוכם לקו בהפרעת קשב בלבד, ו-30% לקו בהפרעת למידה ספציפית ובהפרעת קשב גם יחד (עינת ועינת, 2006). במדגם אסירים בפיילנד נמצאה אצל 88% מהם בעיה נורו-התפתחותית אחת לפחות, הקשורה למיומנויות למידה והעלולה ללמד על הפרעת למידה ספציפית (Tuominen et al., 2014). עד כה נערכו רוב המחקרים על אודות מעצרים והיתקלויות ברשויות החוק, בהקשר של הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב, בקרב בני נוער. מחקר אחד מצא ש-38% מבני הנוער במיתקני המעצר והמאסר במדינת מרילנד לוקים בהפרעת למידה ספציפית (Shelton, 2011). 40% מבני הנוער עם הפרעת למידה ספציפית, המשולבים בכיתות קטנות בחינוך הרגיל, ייתקלו ברשויות האכיפה, וכ-20% ייעצרו בידי המשטרה לפחות פעם אחת במהלך שנות לימודיהם (Huizinga, et al., 2000). מחקר אחר מצא שלרבע מבני הנוער עם הפרעת למידה ספציפית היו היתקלויות עם המשטרה בשנות נעוריהם; מחציתם היו עבריינים חוזרים, ששבו ונעצרו על עבירות כגון גניבה, תקיפה בניסיונות מחמירות, בריחה מהבית ושוטטות (Werner, 1993). בהשוואה לאוכלוסייה הכללית, גם כשמביאים בחשבון משתנים דמוגרפיים כגון עוני ומוצא אתני, נערים ונערות עם הפרעת למידה ספציפית מעורבים יותר בתקריות אלימות. וכשהם נעצרים, הם מתקשים להבהיר את עצמם בשיחותיהם עם אנשי מקצוע מתחום האכיפה הפלילית או למלא הנחיות הניתנות להם בכתב או בעל-פה. קושי זה גורם להם להיות פגיעים עוד יותר לתגובות שליליות של המערכת כלפיהם (Hughes & Chitsabesan, 2014; Mallett, 2014). הוא נובע מיכולתם

הנמוכה יותר לעבד מידע שפתי, לנהל שיחה מותאמת למצב ולתכנן אסטרטגיות שיח מקדמות עם כוחות החוק (Hughes & Chitsabesan, 2014). מחקר על הפרעות קשב שעקב אחר 207 בנים לבנים בניו יורק, מגיל בית הספר היסודי עד גיל 38, מצא שיעורים גבוהים מאוד של היתקלות עם החוק בגילים אלה: 47% נעצרו, 42% הועמדו למשפט ו-15% ריצו עונש מאסר (Mannuzza, et al., 2008). סקירה שיטתית של ממצאים מ-11 מחקרים העלתה שהסבירות שילדים עם הפרעת קשב ייעצרו בכגרותם גבוהה פי שניים והסבירות שיועמדו לדין ויקבלו עונש מאסר גבוהה פי שלושה (Mohr-Jensen & Steinhausen, 2016). אולם הוראה טובה של כישורי שפה מצמצמת מאוד את הסכנה שבני נוער עם הפרעות למידה וקשב ייקלעו לאירועים פליליים (Drakeford, 2002; Green et al., 2018). עם זה העבודה עם עוברי חוק מצריכה התייחסות מקיפה יותר למורכבויות שמציב הקשר בין הפרעות למידה וקשב לבין עבריינות וסטייה חברתית. עד כה דיברנו בעיקר על נערים, משום שנערכו אך מחקרים ספורים על שיעור הפרעות הלמידה והקשב בקרב אסירות או נערות עוברות חוק (Hayes, 2007), אולם מחקר שמיפה הפרעת למידה ספציפית בקרב נערות במוסדות נעולים של רשות חסות הנוער מלמד על שיעור של 67% הפרעת למידה ספציפית אצל אותן נערות (Amitay & Gumpel, 2015).

הפרעת למידה ספציפית, הפרעת קשב וייצוג יתר בעבריינות

נהוג לדון בהשפעותיהן של הפרעת הלמידה הספציפית והפרעת הקשב בעיקר בהקשר של למידה ורכישת ידע (Gilmour, et al., 2019), וכך גם השפעותיהן על התנהגותם של תלמידים (Evans, et al., 2015). אולם להפרעות אלה השפעה רבה על מגוון רחב מאוד של תחומים מדי יום. היכרות עם תוצאות השפעה זו תסייע לגבש דרכי עבודה יעילות עם אנשים במצבי סיכון - שוליות חברתית וסטייה חברתית - המתמודדים עם הפרעת למידה ספציפית ועם הפרעת קשב. מכיוון שרבים מהמאפיינים של אנשים עם הפרעת

שלהם שטחיות יותר, הדדיות פחות ותומכות פחות (Margalit & Al-Yagon, 2002). לכן הם מועדים לבנות רשת תמיכה חברתית מחוררת יותר, ונקלעים יותר, הן כפוגעים והן כנפגעים, לגילוי בריונות ברשתות החברתיות המקוונות (היימן ואחרים, 2014). התנהגות חברתית תקינה מצריכה לא רק ידע על אודות אסטרטגיית הפעולה המתאימה, אלא גם יכולת להוציאה לפועל תוך שימוש בידע האסטרטגי הרלוונטי למצב נתון. אף שנמצא שהידע החברתי של בני נוער עם לקויות למידה זהה לזה של עמיתיהם ללא לקויות אלו (Tur-Kaspa & Bryan, 1994), הראשונים יודעים פעמים רבות מהי אסטרטגיית הפעולה הנכונה, אך חסרה להם יכולת הוויסות העצמי הנדרשת כדי לנהוג בה בזמן אמת. יכולת הוויסות כוללת פעולות של עיבוד מידע (זיהוי איום למשל), מודעות עצמית, הבנה איך אחרים עשויים להגיב אליו והפקת תגובה מושכלת (Moura & Aghababaei, 2013; Simões, 2015). אלה מרכיבים חיוניים הן להבנת העולם החברתי הן לנקיטת פעולה מסתגלת בתוכו. קשיים בוויסות העצמי ובעיבוד מידע, המאפיינים אנשים עם הפרעות למידה וקשב, מפורשים לעיתים קרובות כאי רצון לשתף פעולה או כחוסר עניין בשיקום (Mallett, 2014; Rucklidge, et al., 2009). פיתוח אמצעי תמיכה ייחודיים לנערי חוק המצויים בהליכים פליליים, יקל את התנהלותם ואת העבודה עימם (Maniadaki & Kakouros, 2011).

מאפיינים רגשיים-התנהגותיים

קשייו הרגשיים של היחיד הם גורם בעל השפעה מהותית על רמת החוסן שיפתח לנוכח אתגרי חייו או רפיונו מולם. יש חפיפה (קומורבידיות) בין הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב לבין הפרעות רגשיות-התנהגותיות (Livingston, et al., 2018). בהשוואה לכלל האוכלוסייה, לאנשים עם הפרעת למידה ספציפית יש נטייה חזקה לפתח קשיים רגשיים-התנהגותיים כגון דיכאון, בדידות, תסכול כבד, תחושת אי חוללות עצמית, חרדה ומועדות למעשי אובדנות (Bayrami, et al., 2017; Buonomo, et al., 2017; Daniel,

למידה ספציפית והפרעת קשב לא נחקרו בקרב אסירים, יוצג במאמר זה גם מידע על אודות מאפיינים רגשיים-התנהגותיים, חברתיים וקוגניטיביים, שנשאב ממחקרים שנערכו על כלל האוכלוסייה ועל נוער במצבי סיכון עם הפרעות למידה וקשב. מתוכם אפשר להסיק בזהירות המתחייבת על מצבם של אסירים עם הפרעות אלה.

מאפיינים קוגניטיביים וחברתיים

ההיתקלויות הרבות של בני נוער בעלי הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב עם כוחות החוק נובעות לא בהכרח משיעורי עבריינות גבוהים יותר, אלא מהקושי לנהל שיח עם מערכת אכיפת החוק. המחקר מצא שיכולות מילוליות נמוכות של בני נוער לקויי למידה ופער ביניהן לבין יכולות הביצוע שלהם קשורים למעורבות בסטייה חברתית ובעבריינות (Hayes, 2007), ואילו יכולות קריאה גבוהות מצויות בקשר שלילי עם סיכויי התפתחותה של פסיכופתולוגיה (Zucker, et al., 2003). אנשים העומדים לדיון, קל וחומר אלה הלוקים בהפרעת למידה ספציפית המקשה עליהם לעבד מידע מילולי, מתקשים להבין את מהלך המשפט והשפה המשפטית, ולא תמיד מבינים מה נאמר עליהם ואת פסק הדין וגזר הדין שהושתו עליהם (Hughes & Chitsabesan, 2014).

מאפיין קוגניטיבי אחר של אנשים עם הפרעת למידה ספציפית הוא פיתוח לקוי של מיומנויות חברתיות וקושי לפתור באפקטיביות בעיות חברתיות (McNamara, et al., 2015; Sahoo et al., 2005). אצל אוכלוסיות בסיכון, בכללן ילדים (Bolger & Patterson, 2003) ואסירים (Adair-Stantiall, 2018), חברות היא גורם חוסן המגביר את תחושת הרווחה והמגדיל את סיכוייהם להסתגלות חברתית ורגשית תקינה. עם זה יכולותיהם החברתיות של תלמידים עם הפרעת למידה ספציפית או הפרעת קשב נמוכות במובהק מאלה של תלמידים ללא הפרעות אלה (Balboni et al., 2017). אנשים עם הפרעות אלה חווים בדידות גדולה יותר (Al-Yagon & Margalit, 2017; Margalit & Al-Yagon, 2002; Wiener, 2002; Wong & Donahue, 2002). יש להם פחות חברים, והחברויות

הנדסה חברתית

מכל האמור לעיל אפשר להבין שאדם עם הפרעות למידה וקשב מועד יותר לחוות קשיי הסתגלות מרוכבים ומצטלבים, שעלולים לדחוף אותו למצבי קיצון של עבריינות ושיבה בבית הסוהר. הגישה הביקורתית לחקר החברה אומרת שלצד בחינת הפרט יש לבחון איך ההקשר החברתי מעצב את תגובותיו ואת דרכי התמודדותו (Fook, 2002). עוברי חוק רבים המתמודדים עם הפרעת למידה ספציפית ועם הפרעות קשב, חיים בתוך הקשר חברתי מסוים, הכולל שלל חסמים חברתיים נוספים (Annamma, 2013; 2018). לכן יש סיכוי גבוה שינשרו מבית הספר ויגיעו לידיהן של מערכות אכיפת החוק, המשפט והכליאה. סיכוי גבוה זה כונה "קו הצנרת בית הספר-בית הסוהר" (School to Prison Pipeline, STPP), מונח שהגיע מהשדה החינוכי וחלחל בשנת 2003 למחקר אקדמי (Wald & Losen, 2003). המונח נוגע למדיניות ולפרקטיקות המסלילות ילדים עם הפרעות למידה וקשב, בעיקר ילדים במצבי סיכון ומצוקה, מחדרי הכיתה אל זרועות החוק, ומדיגיש את העדפת החוק והסדר על פני החינוך בעבודה עם ילדים המצויים בשוליים החברתיים (American Civil Liberties Union, ACLU, 2008). "קו הצנרת בית ספר-בית סוהר" הוא תהליך שבו האוכלוסיות העניות והמודרות ביותר מגיעות בקלות רבה יותר לבית הסוהר ולמוסדות תקון. פרקטיקות ההסללה הן המשך ישיר של הקרימינליזציה של התנהגויות בלתי-רצויות בבית הספר (כלומר מסגור התנהגויות אלה כפליליות) ואף נקיטת תגובות משמעתיות חוקיות כלפי התנהגויות מסוימות, כגון התכרצויות זעם, שוטטות בחצר בית הספר והשתתפות בתגרות (Annamma, 2013). בשנים האחרונות בתי ספר מערבים משטרה בתחומם יותר ויותר (Florida American Civil Liberties Union, 2010). ההסללה והקרימינליזציה מתחילות בגיל צעיר ומתבטאות בהעברת ילדים מהחינוך הכללי למסלולים חלופיים, כגון חינוך מיוחד וחינוך מקצועי וטכנולוגי, ואף בהגשרה מבית הספר. השמה בחינוך מיוחד מנבאת הסתברות להגיע לשוליות חברתית ולבית הסוהר (Adams & Meiners, 2014). נתון זה לא

et al., 2006; Mammarella, et al., 2016; McCarthy, et al., 2018). במדידות ההתאמה להגדרות ה-DSM-IV, כמחצית מהתלמידים עם הפרעת למידה ספציפית מצויים בגבול הטווח או בטווח הקליני של הפרעות רגשיות-התנהגותיות (Mayes et al., 2007; McConaughy, 2015; Sahoo, et al., 1996; Achenbach, 2015). קשיים רגשיים-התנהגותיים משפיעים הן על עיבוד מידע חברתי ופרשנות של המציאות והן על התנהגות היחיד. למשל: אותה מטלה עשויה להלך אימים על אדם הנתון ברגשות שליליים כגון דיכאון או חרדה, ולהיות אתגר מזמין במצב של רגשות חיוביים (Margalit, 2003; Al-Yagon & Margalit, 2017). יתרה מזו, השפעתם של רגשות שליליים ארוכת טווח וחזקה מזו של רגשות חיוביים (Lackaye, et al., 2006). 64% מהאסירים עם הפרעת קשב מתמודדים גם עם הפרעה רגשית-התנהגותית אחרת, אחת או יותר, כגון דיכאון, חרדה והפרעת אישיות גבולית (Rösler, et al., 2007). בניסור המשתנה הפרעות רגשיות-התנהגותיות לא נמצא הבדל מובהק ברמת העבריינות בין נערים עם הפרעת למידה ספציפית לבין נערים שאינם סובלים מההפרעה (Evans, et al., 2015). ממצא זה משמעו שהמועדות הגבוהה יותר להפרעות רגשיות בקרב נוער עם לקויות למידה היא גורם המאיץ והמגביר את הקשר בין הפרעת למידה ספציפית לעבריינות. לכן אבחון מוקדם של הפרעות למידה והפרעות רגשיות וכן הבנת הקשר ביניהן עשויים להיות גורם כבד משקל במניעת עבריינות. על הקשר בין הפרעות רגשיות-התנהגותיות מופנמות (כגון דיכאון, חרדה, נטייה לאובדנות והפרעות אכילה) לבין יכולות חברתיות מעידה גם התערבות שבמהלכה למדו אסירים טכניקות של פתרון בעיות יעיל. עם סיומה פחתו רמות הדיכאון והחרדה שנמדדו לפני שהחלה התוכנית (Bigam & Power, 2002). ההבנה שהפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב פוגעות בתפקודם ובהסתגלותם של עוברי חוק, עשויה לתרום להבנת דרכי העבודה שיסייעו לשיפור התפקוד ההתנהגותי, הרגשי והחברתי שלהם.

ככלל ושל אלה עם הפרעות של למידה וקשב בפרט (Annamma, 2018; Gillborn, 2015).

הצטלבות מיקומי שוליים

הפרדיגמה של הצטלבות מיקומי השוליים מציעה מבט מערכתי רחב בלי לאבד את המבט הממוקד. המונח "הצטלבות מיקומי שוליים" מתאר מצב שבו הדרה חברתית ושוליות בהיבט חיים אחד קשורות על פי רוב להדרה חברתית ושוליות בהיבטים אחרים, למשל קשר בין עוני למוצא אתני, להגירה, להצלחה בלימודים ולתעסוקה (Crenshaw, 1991). הצטלבות מיקומי שוליים נוגעת הן לאופן שבו אנשים חווים ומנהלים משא ומתן על זהויות חברתיות והן לפעולתן ההדדית של זהויות אלה בכיוון של הנגשת משאבים חברתיים או חסימתם (Collins & Bilge, 2016). אם כן הפרדיגמה של הצטלבות מיקומי השוליים לא רק מגלמת מבט על ריבוי הזהויות והמיקומים של האדם, אלא גם משמשת פריזמה להבנת השילוב של מגוון מופעי אי-שוויון מצטלבים.

מגדר, מוצא אתני, מעמד כלכלי, נגישות למשאבים חברתיים וכיוצא באלה הם חסמים חברתיים המחוללים הדרה חברתית, תרבותית, כלכלית, גיאוגרפית והדרה מנגישות למשאבי חינוך, בריאות, רווחה וצדק (לסקירה על חסמים חברתיים המונעים גישה למערכת הצדק ראו אלבשן, 2005). חסמים חברתיים מתווסים - לא בשל מאפייני הפרט, אלא בשל המאפיינים החברתיים שלתוכם נולד - נגישות דיפרנציאלית למוסדות שלטון, לכוח חברתי, למשאבים ולפריבילגיות (Connor, 2008). חסמים חברתיים משפיעים על האדם המצוי בהדרה חברתית בעת ובעונה אחת במישור מבני-חברתי - יכולתו לרכוש משאבים חברתיים - ובמישור אישי-פסיכולוגי - השפעת ההדרה החברתית על דימוי עצמי, על תחושת מסוגלות ועל תחושות של ניכור וחוסר אונים (Björnsdóttir & Traustadóttir, 2010). הצטלבות מיקומי שוליים אינה תופעה מקרית, אלא

רק ידוע, אלא גם משמש באופן אירוני, ואפילו ציני, את קובעי המדיניות. למשל: תוצאות מבחני קריאה בכיתות ג'-ד' הן מדד המנבא נשירה בגיל תיכון והמסייע לתכנון המרחב העתידי של בתי סוהר (Allen & White-Smith, 2014).

הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב - הן עצמן לא בהכרח מביאות לעבריינות. בשל השפעותיהן המגוונות והרבות על היחיד, הפרעת למידה ספציפית היא גורם סיכון לא-ספציפי (Richman & Fraser, 2001). נכוחותן מגבירה את פגיעותם של הלוקים בהן, והן משמשות "מנוע" המאיץ את פעולתם של גורמי סיכון אחרים, אבל אין להן כוח משל עצמן הדוחף לעבריינות (Spekman, et al., 1993). כל גורם סיכון המצטרף להפרעות הלמידה והקשב - עוני, מוצא אתני מקבוצה מודרת, מיצב חברתי-כלכלי נמוך, לכידות משפחתית חסרה, מזג סוער - מגביר את הלחץ, הגבוה גם כך, של בני נוער עם הפרעת למידה ספציפית והפרעת קשב, ולכן עלול להשפיע עליהם ביתר שאת. ללא הפרעות הלמידה הספציפיות, השפעתם של גורמי סיכון אחרים מתמתנת (אמיתית, 2010).

התערבות בנקודות מסוימות בקו הצנרת בית הספר-בית הסוהר יכולה להכתיב מחדש ולטובה את עתידם של אנשים עם הפרעות למידה וקשב, השרויים בהדרה חברתית. לשם כך עלינו להיות ערים לכל ההשפעות החברתיות המעצבות את חייהם של ילדים ובני נוער עם הפרעות למידה וקשב, אבל רוב המחקרים על קו בית הספר-בית הסוהר לא עסקו בהשפעות החברתיות ולא חיברו בין חוויותיהם של תלמידים עם הפרעת למידה ספציפית או הפרעת קשב לבין משתנים של יחסי כוחות חברתיים (Annamma, et al., 2014). רק כשמתוודעים לדיון על אודות הצטלבות מיקומי שוליים (intersectionality), המתנהל בזרם התיאורטי-ביקורתי של העבודה הסוציאלית והחינוך, מתבהרת נקודת ההתחלה של צעירים עוברי חוק

² על כך שוררה המשוררת יונית נעמן (2014): "מחקר חדש חושף כי רמת האינטליגנציה מושפעת ממצבו של המקרר."

לבנים (Donovan & Cross, 2002), אלא רק בקטגוריות שאבחון מצריך שיפוט סובייקטיבי יותר (Annamma, 2013). גם ברזניץ וימין (2008) התייחסו לבעיית ייצוג היתר של קבוצות פריפריאליות בישראל וקבעו שבאבחון הפרעת למידה ספציפית בקרב מהגרים, מתעלמים ממשתני הגירה ושפה. עוני והדרה חברתית בצירוף הפרעת למידה ספציפית רוקחים מתכון לקשיים חברתיים, רגשיים, התנהגותיים וקוגניטיביים. הגיוני (ומוכח אמפירית) שעם משא כזה, הנער יקדים להגיע לכביש המהיר של בית ספר-בית הסוהר.

אם לסכם את המבט של הצטלכות מיקומי השוליים על הקשר בין הפרעות למידה וקשב לעבריינות, אפשר להסיק שהפרדוקס בעבודה עם עוברי חוק עם הפרעות למידה וקשב הוא שברוב המחקרים מתייחסים אינדיבידואלית להפרעת למידה ספציפית, ואילו מאפיינים מוכנים תלויי שייכות חברתית בצירוף הפרעות אלה, משפיעים על ייצוג היתר של אוכלוסיות מסוימות בעבריינות.

בליבתה של הגישה הצטלכות מיקומי השוליים טמונה ההנחה שאנשים הם אקטורים פעילים בחייהם - מפרשים אותם, ומתוך הפרשנות בונים משמעות, מתמודדים אקטיבית עם חסמים חברתיים, מנהלים תהליכים רציונליים של קבלת החלטות ופועלים מתוך מגוון שיקולים. אנו, אנשי המקצוע, לא תמיד ערים למגוון זה של תהליכים ולמגוון החסמים החברתיים שהאנשים שאנו עובדים עימם נתקלים בהם (De Coster & Heimer, 2017). בשונה מהגישות התוספתיות (additive), המתייחסות לכל חסם כשהוא לעצמו, הצטלכות מיקומי השוליים מכירה בהשפעתם ההדדית של סוגי שוליים רבים ומזהה את הדינמיקה המורכבת המציבה ככל זמן שהוא את האדם במיקום מסוים, שממנו הוא חווה את חייו (Collins, 2015). לכן תפיסה זו היא לא רק כלי תיאורטי, אלא כלי יישומי של ממש, המאפשר להבין את חוויית חייהם המורכבת של האנשים שאנו עובדים עימם ולבנות למענם תוכנית עבודה יעילה, רלוונטית ומדויקת.

תוצר של דיכוי ומאפיינים של אי-צדק ואי-שוויון, פרי המדיניות הנוהגת בחברה (McCall, 2005). נקודת מבט זו על המבנה החברתי חדשה יחסית. בשנים האחרונות החלו שירותים חברתיים אחדים בישראל לפעול בעקבות המודעות להשפעתה הרבה של הצטלכות מיקומי השוליים (קרומר-נבו וקומם, 2012). מחקרים מסוימים מצאו קשר בין הפרעות למידה וקשב לבין הצטלכות עם שלל מאפיינים חברתיים של הדרה ושוליות חברתית (Allen & White-Smith, 2014; Annamma, 2014; 2018). בהקשר של הצטלכות עם הפרעת למידה ספציפית ומוצא אתני נמצא, שתלמידים ממוצא אפריקני והיספני עם הפרעת למידה ספציפית מושעים ונעצרים על התנהגויות מסוימות בבית הספר יותר מאשר תלמידים אפריקנים והיספנים ללא הפרעות אלה ויותר מאשר תלמידים לבנים עם הפרעות אלה (Skiba, et al., 2014). באמצעות פעולות פיקוח מסיביות כופה קו הצנרת על תלמידים עם הפרעות למידה וקשב, שאינם לבנים, תהליכי קרימינליזציה והדרה מוצאים (Annamma, 2013; 2014). יתר על כן הפרעות הלמידה הספציפיות אצל התלמיד הפריוילגי (הלכן, בדרך-כלל) מזכות אותו על פי רוב בשירותי חינוך מוגברים, ואצל חברו הלא-לבן הן עלולות דווקא לצמצם אותם (Reid & Knight, 2006). בישראל, למשל, שיעור תלמידי הכיתות יי-יב' שניגשו לבחינות הבגרות במגזר הערבי והזוכים להתאמות, נמוך במיוחד (29%) בהשוואה למגזר היהודי חילוני (50%) ולמגזר החרדי (29%) (הכנסת, 2018).

המחוקק ניסה אמנם לקדם מדיניות של צמצום חסמים חברתיים, למשל חוק לימוד חובה עד כיתה יב', מפעלי הזנה בית-ספריים, רפורמות אופק חדש ועוז לתמורה, אבל גם אחרי פיקוח על משתנה העוני (Artiles, 2013), ההשמות בחינוך המיוחד עדיין חורגות מהאבחנה הקלינית ומושפעות מהמוצא האתני של המאבחן (זכי, 2003). עוצמת הטיה זו מתחדדת לנוכח ההבנה שבקטגוריות של מוגבלות שהגדרתן הרפואית אובייקטיבית יותר, כגון לקות שמיעה או ראייה, אין ייצוג יתר של תלמידים שאינם

עקרונות לעבודה עם עוברי חוק

בפרק מסכם זה אשלב את כל המרכיבים שהוזכרו לאורך הסקירה במודל לעבודה עם עוברי חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב. המאמר נפתח בהצגת מאפייניהם האישיים של עוברי חוק עם הפרעות (רמת המיקרו), ולאחר מכן נדון ההקשר החברתי (רמת המקרו). על בסיס זה, דרך הפריזמה הצטלכות מיקומי שוליים, הונחה תשתית המחשבה הביקורתית, הגורסת שגם ממיקום שולי ומודר האדם פעיל במידה מסוימת בייצור מהלכי חייו או תגובה להם. מתוך תשתית זו גובשו עקרונות לעבודה עם אנשים המצויים בהדרה חברתית.

לפני שניגש לעקרונות אוסיף שתי הערות על השפה שהתפתחה במסגרת המחשבה הביקורתית. מכיוון שהיא רואה אנשים כסובייקטים אוטונומיים (Giddens, 1984), אלה הבאים ממנה מעדיפים לכנות את הפונים לשירותים החברתיים "האנשים שאנחנו עובדים איתם", כי חשוב להם להדגיש את היותם של הפונים בני אנוש ואת השתתפותם האקטיבית בתהליך שמציעים השירותים החברתיים (קרומר-נבו, 2000). גישה זו שונה בתכלית מגישות אחרות המדגישות את המאפיינים הפתולוגיים של האדם (אסיר, לקוי-למידה) ואת הפסיכיות שלו מול השירותים החברתיים (פונה, לקוח, נתמך), ולמעשה רואות בו מישהו שלא יוזם תהליכים של קבלת החלטות הנוגעים לתהליכי העבודה המתנהלים עם השירותים החברתיים עקב פנייתו אליהם והמגע שלו עימם. ועכשיו לעקרונות.

עיקרון ראשון

העיקרון הראשון הוא "ידע מן החיים כידע חיוני למחקר ולכניית מדיניות מקצועית". מחקרים המעוגנים בגישה הצטלכות מיקומי השוליים מדגימים את ההקצאה, המפלה בין מגזרי החברה, של המשאבים להשגת הצלחה חברתית. הקצאה זו מחולקת למדרגי כוח חברתיים על פי מפתחות של מגדר, מוצא אתני, מעמד כלכלי, מיקום במרחב ועוד (Collins, 2019). חקר תהליך קבלת החלטות אצל אנשים שנדחקו

למיקומי שוליים, המהווים את תפאורת חייהם, יניב תובנות באשר למורכבויות הנוצרות בתוך בחירה ממוקמת-חברתית ובאשר להגיונות המובילים אותה בחירה. מיקום חברתי מובנה בתפיסה זו כמעצב בחירה אישית (Crenshaw, 1991). בהקשר של אסירים עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב, תכלול עבודה מתוך הצטלכות מיקומי שוליים את חוויית האנשים עצמם, משום שהם המומחים הפוגשים מדי יום את הפרעת הלמידה הספציפית והפרעת הקשב בהקשרים של הדרה חברתית, הם מי שחווים את המשמעות של חיים בהדרה חברתית בשל היותם עניים, עוברי חוק, לקויי למידה, בעלי הפרעת קשב ומגוון מיקומים חברתיים שוליים נוספים (פוסטן-אייזיק וסטריר, 2019). ידע מן החיים מבוסס על חוויות אישיות של אנשים. הוא נרכש בחיים האמיתיים, ב"רחוב", בדרכים טבעיות ויומיומיות מתוך התמודדויות של אנשים עם מצוקות חיים מגוונות (קרומר-נבו, 2000). האקדמיה רואה בידע מן החיים ידע לא מהימן, כי הוא לא נחקר על מדגם רחב והוא מבטא חוויות אישיות סובייקטיביות של אנשים (קרומר-נבו, 2000). מלבד זאת יש החושבים בגלוי ובסמוי שאם אנשים החווים הדרה חברתית עדיין שרויים במצבי מצוקה, נראה שהידע שלהם לא מספק דרכים לצאת ממנה. ואולם הגישה הביקורתית שהוצגה במאמר זה מלמדת אותנו שזה ידע חיוני, המאפשר לנו לדייק את ההבנה ואת העבודה שלנו עם אנשים החיים במצוקות והפותח לפנינו צוהר לתובנות חדשות ומפתיעות (וייט, 2009; קומס, 2006; קרומר-נבו וברק, 2006). פעמים רבות אנחנו, אנשי המקצוע, לא באמת מבינים עד כמה מצוקה משפיעה והיכן היא נוגעת. בהקשר זה סיפר דוח של ארגון ATD, העובד עם אנשים החיים בעוני קיצוני, על אפילויות קטנות שמחקרים אקדמיים לא תמיד מודעים להן. למשל: כתובתו של מועמד לעבודה על קורות החיים עשויה לדחוק אותו לתחתית הערימה; לבוש או צבע עור עלולים לגרום לנהגי אוטובוסים ולנהגי מוניות לחלוף על פניו של אדם בלי לעצור; שמו של אדם עשוי לגרום לכך שלא יזמינו אותו לריאיון עבודה

ניסיים" (עינת ואלבלק, 2018, עמ' 167) שקורים לא רק באגדות אלא גם בחיים. את הרגעים האלו חוו כל איש או אשת מקצוע בעבודתם, ואלה אכן רגעים קסומים, אלא שההעפלה אליהם ארוכה ומפרכת, ומצריכה ידע, מודעות עצמית ונחישות אין קץ. רכיב חיוני שעשוי להקל את הטיפוס הוא משתמש השירות שנהפך לשותף לדרך. השותפות והדיאלוג, שגם בהם עינת ואלבלק (2018) דנים, הם פרקטיקות מהותיות כשעובדים מתוך מודעות להצטלבות מיקומי שוליים, לעוני ולמוגבלות. כשהעמדה האתית היא שהאנשים שאנו עובדים עימם תורמים לתהליך ידע חיוני, יחסי גומלין ושותפות בעבודה הם פרקטיקה בסיסית, המניחה תשתית להמשכה (Amitay, 2017). במונח מסוים משמעות יחסי הגומלין היא ביטול היררכיות הבעלות על הידע ("מי בעל הידע?"), מתוך אמונה עמוקה שכל צד יוצא נשכר מהם ושכל צד תורם תרומה נכבדה הן ליחסים אלה והן לחברה בכללותה (רוזנפלד, 2017). שותפות נרקמת כאשר למשתמש השירות, האסיר במקרה זה, ניתן קול שלא רק מכיר בידע שהוא מחזיק, אלא נותן לו תוקף ומשלב אותו בכניית המדיניות, החל בכתיבת דוח סוציאלי דרך עיניו של הפונה (וייס-גל ואחרות, 2012), דרך כתיבת מסמכי מדיניות משותפים - למשל עם קבוצת נשים בעוני קיצוני (קרומר-נבו, 2000) - וכלה בשינוי מדיניות, למשל פעולתה של תנועת העולם הרביעי בצרפת לביטול החוק המורה לנתק חייבי חברת חשמל בחורף.⁴

השותפות מהותית, אם כי לא תמיד אפשרית (Payne, 2005). היא מהותית משום שהיא מאפשרת לא רק להשמיע קול, אלא גם לחבר מגוון מקורות ידע ופרשנויות אודות המציאות. כך היא תורמת להבנת המציאות על מורכבותיה ומאפשרת למשתמשי השירותים להיות שותפים פעילים בשינוי מצבם או בשינוי המדיניות (וייס-גל ואחרות, 2012). על פי רוב לומד משתמש השירותים להיות צרכן פסיבי שלהם,

(ATD, 2019). ג'ון סקלזי (scalzi) פרסם שיר ארוך המתאר את המשמעות של להיות עני בעיני ילד:³ "להיות עני זה לקוות שכאב השיניים יעבור | להיות עני זה שאנשים כועסים עליך סתם כי אתה מסתובב בקניון | להיות עני זה כשאנשים שופטים אותך לפי הבגדים שלך שתמיד יהיו לא המקור". לשיר זה אין תוקף מחקרי, אבל החוויות המדויקות שהוא מתאר עשויות לסייע לאנשי מקצוע להבין קצת יותר לעומק את מהות העוני מבחינתו של ילד ואת אופי הטראומה המתמשכת והמורכבת של ילד שחי בעוני. בהקשר של הפרעת למידה ספציפית וידע מן החיים, ד"ר עמלה עינת היא מחלוצות חקר הידע מן החיים בקרב אנשים מבוגרים עם הפרעות אלה. בסדרת ספריה "מפתח לדלת נעולה" ובמאמרים אחדים מאירה עינת באור אחר את ההתמודדויות של סטודנטים עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב. דרך עינה נעשה לפתע תהליך קבלת ההחלטות של הסטודנטים, שלצופה מהצד נראה לא רציונלי ולא יעיל, לתהליך מנומק, הגיוני ואמין (עינת, 2000, 2003; עינת ואלבלק, 2018). חוקרים אחדים, בהם עינת ועינת (2005) וטלבוט (Talbot, 2010), ערכו מחקרים שבהם תיעדו את קולותיהם של אסירים, לא רק כדי להעניק תוקף לדבריהם ולהכיר בהם, אלא אף מתוך התייחסות לדברים אלה כאל ידע מהותי בעל חשיבות בעבודה עימם.

עיקרון שני

העיקרון השני הוא עבודה בשותפות כאמצעי התגברות על הצטלבות מיקומי שוליים. אנשי מקצוע המודעים להצטלבות מיקומי השוליים והמוקירים את הידע הגלום בחוויותיהם של אנשים החיים בשוליים, מכירים בחשיבות העבודה בשותפות עם משתמשי השירותים (שמר, 2020; שמר ושמיד, 2006). בהקשר של עבודה עם אנשים עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב, עמלה עינת מספרת על רגעי "שינוי

³ <https://whatever.scalzi.com/2005/09/03/being-poor>

⁴ <https://www.atd-fourthworld.org/what-we-do/mobilizing-society/political-engagement/>

וגישה הרואה בו אדם אקטיבי ושותף לתהליך השיקום, תקדם רכישה של מיומנויות להתמודדות אקטיבית עם נסיבות חייו, שיגבירו את עצמאותו ואת התחושה שהוא שולט בחייו ובגורלו.

עיקרון שלישי

העיקרון השלישי: התגברות על הפרדוקס סביבה-אישיות. למעשה עיקרון זה הוא תוצאה של יישום עקרונות השותפות והידע מן החיים, אך הוא עצמו חשוב כעיקרון וכיעד. הסביבה חשובה למיצוי יכולותיו של האדם ותפקודו (Bronfenbrenner, 2000). עם זה מתוך ההבנה שאנשים עם הפרעות למידה וקשב חווים אחרת את המציאות, מעבדים חלקית את המידע החברתי ומגיעים לתובנות חלקיות ולעיתים אף שגויות, ומתוך המבט של הגישה הצטלכות מיקומי השוליים, אפשר להסיק שאף שאנו מצויים לכאורה באותה סביבה ובאותם אירועים, אין אנו חווים אותה החוויה (Staunæs, 2003). במובן זה הפרעות הלמידה והקשב הן "גראונד זירו" ונעשות חזות הכול: הפרעות הלמידה והקשב מכיאות לתגובות של התמודדות עם חוויות החיים, אך מתחזות למאפייני אישיות. כך למשל תיארה עינת (2000) באריכות איך כעסנות משמשת מנגנון של תוקפנות מניעתית שמטרתה להסתיר את הכישלון ואת קשיי הלמידה. כמוהן התנהגויות של הסתרה והכחשה שהסביבה מפרשת כאי-אמינות. כדי לעבוד כיעילות עם אסירים עם הפרעות למידה וקשב, נדרש להתגבר על הפרדוקס סביבה-אישיות. על פי רוב אין התנהגויות של שכחנות, תלותיות והיסטריה משקפות מאפייני אישיות אלא אסטרטגיות התמודדות עם כישלונות מתמידים ותדירים. כדי לשמר ערך עצמי, אנשים החווים כישלון נוטים לפתוח מרחק בינם לבין המעשה שהביא לכישלון ולהעביר את האחריות עליו לגורם חיצוני - לנסיבות (Snyder, 2002). יצירת סביבה בטוחה ולא שיפוטית לשיח פתוח על אודות אופני ההתמודדות, שפיתחו אסירים עם לקויות למידה לאורך שנות הלימודים, תסייע בהבנה עד כמה אופני התמודדות אלה "יעילים" ועד כמה הם מחבלים בתהליכים של צמיחה, שיקום ושינוי.

כדי להניע שינוי עלינו לרדת לעומק הדברים, להקשיב ללא שיפוט לאדם שאנו עובדים עימו ולהבין מה המידע הקוגניטיבי, הרגשי וההתנהגותי שהוא מוסר על עצמו, עלינו, על למידה ועל החיים, מה הוא יודע על עצמו ואיך הוא תופס את עצמו על סמך ניסיון חייו, איך הוא התמודד עד כה ועד כמה היו התמודדויות אלה יעילות מבחינתו (לסקירה על אודות פרקטיקה זו ראו Larruina & Ghorashi, 2016; Tuval-Mashiach, et al., 2019). דפוסי מחשבה והתנהגות שליליים מכריחים להתמודד עם כישלונות חוזרים ונשנים ועם אי הבנה מתמשכת של מצבים חברתיים, וכישלונות אלה עלולים להביס כל אדם. ואולם בישיבות ובדוחות על האדם שאנחנו עובדים איתו, אנחנו עדיין מתייחסים להתנהגותו ולדפוסי תגובתו כאל מאפייני אישיות ולא כאל תוצר של התמודדות עם ההכניות החברתיות והמדיניות כלפי הפרעות למידה וקשב. לכן יש מקום להחליף את השאלה "מה לא בסדר עם אמיר?" בשאלות אחרות: מה חווה אמיר ואיך הוא מפרש את האירועים? מה הם הצרכים של אמיר כפי שהוא מנסח אותם? האם לאמיר הונחלה שפה מגוונת שיוכל להביע בה את רצונותיו ואת צרכיו? מה הם צרכיו של אמיר כפי שאנחנו מנסחים אותם? איפה נקודות המבט שלנו מצטלבות? איזו סביבת תפקוד מיטבית עלינו לבנות לטובתו של אמיר?

בהקשר זה אפשר לציין את עבודתם הייחודית של עינת, עינת, גורה ושגב (2016), שחקרו את יישומה של שיטת הביבליודיקטיקה, שבבסיסה מונחת התפיסה שלכל אדם ניסיון חיים ייחודי, ומתוכו הוא מפרש ומבין את חייו ומפעיל שיקול דעת באשר לפעולתו בעולם. הביבליודיקטיקה היא שיטת לימוד שפה שבלבת עקרונות העבודה שלה מצויות פרקטיקות של שותפות, מגוון תרבותי, רגישות תרבותית ושילוב ידע מן החיים של המשתתפים. ברוח הגישות הביקורתיות לעבודה עם אנשים בהדרה חברתית, שיטת הביבליודיקטיקה משלבת אימון במיומנויות אקדמיות ושיתוף אסירים בתהליך ההוראה, תהליך הכולל גם אימון בהבעת רגשות מגוונים. תכלול זה של מיומנויות קוגניטיביות-אקדמיות עם אימון התנהגותי ורגשי מתייחס ללומד

להפרעת למידה ספציפית ולהפרעות קשב בקרב עוברי חוק יש באופן אובייקטיבי מאפיינים שהשפעתם מגוונת ורבה. עם זה ההבנה שהם מתמודדים בתוך הצטלכות מיקומי שוליים מביאה למסקנה שברשותם ידע מהותי על אודות נסיבות חייהם הייחודיות ועל אודות השיקולים וההחלטות שליוו את התמודדותם עם ההפרעות במגוון הקשרי התפקוד של עוברי החוק בתוך בית הסוהר, במערכות השיקום ובמרחבי החיים בכלל. מסגור ההפרעות כלקות של האדם המופיעה ומפריעה בעיקר בהקשרים אקדמיים, מעמעם את ההבנה שהפרעות למידה וקשב הן תופעה חוצת גבולות, הנוכחת במלוא העוצמה בכל תחומי החיים. מיזוג ידע מתוך שותפות יעניק לאנשים שאנו עובדים עימם חוויה של נראות והכרה בחוויות החיים ובידע שלהם כתרומה חיונית לתהליך העבודה עימם. שותפות והכרה אלה יגבירו את תחושת השליטה שלהם לתחושת פועלות, או יכולת פעולה (agency), המגלמת אמונה של האדם ביכולתו לנווט את מהלך חייו ולהגשים מטרות רצויות על אף נסיבות חיים של מצוקה (Giddens, 1984). ככל שהאדם חווה תחושת פועלות גדולה יותר, כך הוא לומד לנתב את חייו ולהרחיב את מנעד האפשרויות שלו גם אם אפשרויות החיים הראשוניות שהוענקו לו מצומצמות. פיתוח תחושת יכולת עשוי לחולל תמורה של ממש בתפיסת האדם את עצמו, אך דרושה לו סביבה בטוחה המאפשרת התמרה כזו באמצעות פרקטיקות המעצמות את תחושת הפועלות.

פיתוח תחושת הפועלות אפשרי מתוך ראיית עוברי החוק כשותפים שהם סובייקטים אוטונומיים ורציונליים, כלומר ראייתם כאנשים שהתמודדו עם נסיבות חייהם וניהלו תהליכים רציונליים של קבלת החלטות מתוך מיקומם החברתי. כינון תהליכים מתמשכים של משא-ומתן עם עוברי החוק וכן תהליך משותף עימם של קבלת החלטות, ידייקו את ההתכוונות הרגשית-קוגניטיבית של הצוות אליהם ויאפשרו להם עצמם למסגר מחדש את יחסיהם עם החברה ולפתח את היכולת, הן שלהם והן של הצוות, לסמוך על תהליך קבלת ההחלטות

כאל אדם שלם ולא רק כאל תלמיד, ובכך גם מתכלל את מגוון המיומנויות המאפשרות לו להסתגל לחיי חברה. כך הביבליודיקטיקה מצליחה להתכונן על האדם בתוך הקשרו החברתי ולהבין איך הקשר זה משפיע על פרשנותו את תנאי חייו ואת התנהלותו בתוכם. השיטה הצליחה מאוד בקרב קבוצת אסירים בישראל, שעד למחקר הני"ל התקדמו רק מעט ברכישת קריאה באמצעות שיטות לימוד אחרות (עינת ואחרים, 2016).

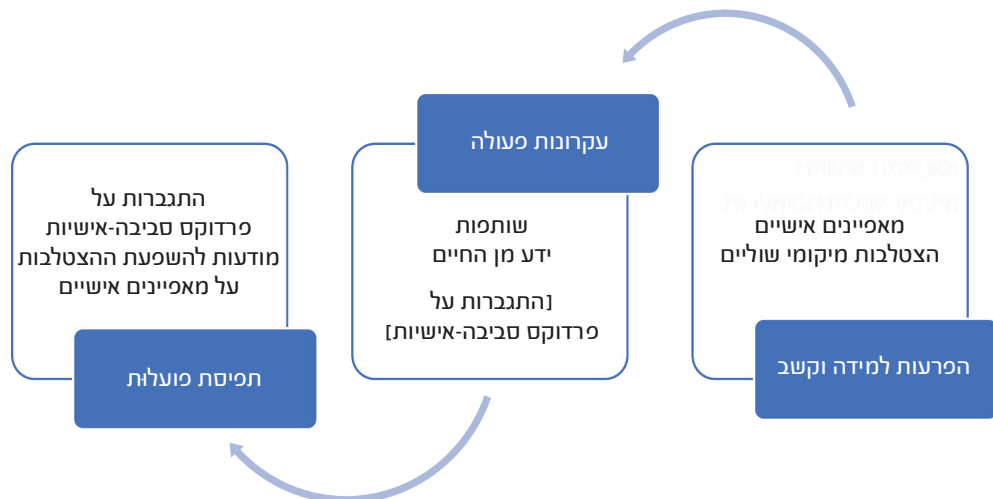
סיכום

אפשר לסכם פרקטיקות של פועלות (יכולת פעולה) כתשתית לעבודה ביקורתית ולתמצת בארבע נקודות עיקריות את הנחות היסוד על עבודה מתוך הפרספקטיבה הביקורתית עם עוברי חוק עם הפרעות למידה וקשב:

1. הפרעות למידה וקשב בקרב עוברי חוק הן מיקום שוליים אחד מני רבים, ומצטלכות עם מיקומי שוליים אחרים כגון עוני, שוליות אתנית וחוויות טראומטיות. הפרעות הלמידה והקשב מוסיפות משא כבד להצטלכות מיקומי השוליים הזו.
2. הפרעות למידה וקשב משפיעות לא רק על יכולתו של האדם ללמוד ולרכוש ידע. יש להן השפעה מסיבית והיקפית על הסתגלות חברתית, על הבנה חברתית, על תפיסות עצמיות, על ויסות עצמי, על מצב רגשי ועל היכולת להתמודד עם מגוון משימות בגיל ההתבגרות והבגרות. חוויותיו של האדם משפיעות על הפרשנות שלו את המציאות ואת אופני התגובה ועל התמודדותו עם המציאות כפי שהוא חווה אותה.
3. לכל אדם, בין שהוא עובר על החוק ובין שהוא איש מקצוע, יש ידע שאסף מניסיון חייו. חוויות חיים אלה הן ידע חיוני לעבודה משום שהן מזקקות את הידע המקצועי הרשמי ומוסיפות מדכים מהותיים להבנת החוויה של שוליות חברתית, סטייה חברתית והפרעות למידה וקשב.
4. כדי להגיע לעבודה מיטבית, רלוונטית ומדויקת, יש לאגם ידע ולכונן שותפות עם האנשים שאנו עובדים עימם.

תרשים 1: סיכום תהליך עבודה ביקורתית עם עוברי-חוק עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב

השוליים והפרעות הלמידה והקשב ושל השפעותיהן על ניסיון החיים של עוברי החוק. מחקר רחב כזה ימשיג טוב יותר הן את החוויות של אנשים אלה והן את המענה שהם זקוקים לו.

בהמשך למחקריה של אנאמה (Annamma, 2013; 2018) שהתעמקה בסוגיית הפרעות הלמידה הספציפיות והפרעות הקשב בקרב מיעוטים בארצות-הברית, חשוב לבחון את סביבת החיים של ילדים ובני נוער עם הפרעת למידה ספציפית והפרעות קשב המצויים בהדרה חברתית: מערכת החינוך, מערכת הרווחה והמערכת המשפטית והקהילתית. מחקרים כאלה יסייעו למנוע את התגלגלותן של הפרעות הלמידה והקשב החוברות עם הצטלבות מיקומי השוליים לתוצאות של עבריינות ושוליות חברתית קיצונית.

בד בבד יש לבחון דרכים מיטביות להרחיב את משרעת האבחון של הילדים ובני הנוער המצויים בהדרה חברתית, וכן יש לבחון יישומים של עקרונות העבודה שהוצעו בסקירה זו במרחבים חינוכיים וחברתיים כדי למנוע הידרדרות לשוליות חברתית קיצונית ולסייע לעוברי חוק למצוא אורח חיים מיטיב, שבו יוכלו לבטא את מגוון יכולותיהם במרחב מקבל, מעצים ומכבד.

אלה של אלה. תרשים 1 מסכם את מודל העבודה המתואר במאמר זה.

את העקרונות שהוצעו במאמר יש לפרוט לתוכנות ולאופני עבודה קונקרטיים עם האסירים במרחבי החיים המגוונים בבית הסוהר, במפגשיהם עם דרכי תפקוד במהלך שהותם בו וכן במרחבים אחרים, כגון בית המשפט, שבהם האסירים לא תמיד שותפים למתרחש ולא תמיד מבינים לגמרי את ההתנהלות בהם. גיבוש העבודה המדויקת לכל אחד, מתוך רפלקסיביות, שותפות ומיזוג ידע (יישום העיקרון nothing about us without us עד כמה שאפשר בהקשר של בית הסוהר), מאפשר להצמיח אותם כאקטורים פעילים בעולם, שלא רק נענים לתוכנית השיקום אלא שותפים במודע לפיתוחה.

כהמשך לסקירה זו, ראוי לחשוב על מספר מחקרי המשך שיבחנו לעומק הן את ההבנה התיאורטית וההמשגה של עוברי חוק עם הפרעות למידה וקשב והן את היישומים המיטביים בעבודה עימם. מחקרים הבוחנים עם עוברי החוק יחד את חוויות חייהם כאנשים המתמודדים עם הפרעות למידה וקשב, יעניקו תמונה לכידה יותר של הצטלבות מיקומי

מקורות

- אלבשן, יי (2005). זרים במשפט: נגישות לצדק בישראל. קו אדום (סדרה). הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- אמיתי, גי (2010). גורמי סיכון לסטייה חברתית בקרב נערת עם לקויי-למידה או קשיים לימודיים חמורים [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה]. האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לקרימינולוגיה.
- ברזניץ, צי וימין, רי (2008). אבחון, מדידה והערכה גן-ב: תמונת מצב והמלצות צוות הבדיקה לנושא אבחון, מדידה והערכה לפני הרך. משרד החינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- היימן, טי, אולניק-שמש, די ועדן, סי (2014). מעורבות וקרבנות ברשת בקרב תלמידים עם הפרעת קשב והיפראקטיביות וללא הפרעה זו והקשר למסוגלות עצמית חברתית, בדידות ותמיכה חברתית. *מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית*, כב(39), 93-112.
- הכנסת, מרכז המידע והמחקר (2018). *לקויות למידה במערכת החינוך בישראל*. מרכז המידע והמחקר, כנסת ישראל.
- וייט, לי אי (2009). הכפפה, כישורי הישרדות רטוריים ונעלי יום ראשון: הערות על השימוע בעניינה של גברת גי. *מעשי משפט: כתב עת למשפט ולתיקון חברתי*, כ, 119-132.
- וייס-גל, עי, לוין, לי וקרמר-נבו, מי (2012). המבקר המבוקר והביקורת: התבוננות בדוח סוציאלי ביקורתי בעבודה סוציאלית. *ביטחון סוציאלי*, 95, 89-119.
- זכי, מי (2003). *אשכב לכסיכולוגיה משפטית*. הקיבוץ המאוחד.
- נעמן, יי (2014). *כשירדנו מהעצים*. גמא והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- עינת, עי (2000). *מפתח לדלת נעולה: לכרוץ את מחסום הדיסלקסיה*. הקיבוץ המאוחד.
- עינת, עי (2003). *הורים מול מחסום הדיסלקסיה: מפתח לדלת נעולה*. הקיבוץ המאוחד.
- עינת, עי ואלבלק, שי (2018). רגעי מפגש ומפנה בעבודה משותפת עם סטודנט לקוי למידה. בתוך אי שמו, רי רזנפלד, אי דהן ואי דניאל-אלוינג (עורכים), *מה בעצם עשינו* (עמ' 166-190). מוכ"ם.
- עינת, עי ועינת, תי (2006). *כתב אישום: לקויי למידה, נשירה ועבריינות*. קו אדום (סדרה). הקיבוץ המאוחד.
- עינת, תי ועינת, עי (2005). *קולות מהכלא: אנתולוגיה של יצירות אסירים*. מאגנס.
- עינת, תי, עינת, עי, גורה, מי ושגב, עי (2016). מבראשית לויקרא: השפעת הביבליודיקטיקה על רכישת הקריאה על ידי אסירים פליליים. *קרימינולוגיה ישראלית*, ו, 183-205.
- כוסטן-אייזיק, די וסטריאק, רי (2019). הבניה חברתית של הדרה חברתית בקהילות מודרות. *חברה וחוחה*, 39(4), 579-608.
- קומם, מי (2006). *חימוש וקבלת עזרה אצל נערות שברחו מהבית* [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה]. אוניברסיטת תל-אביב.
- קרמר-נבו, מי (2000). "ידע מן החיים" לעומת "ידע אקדמי": המקרה של מקבלי גמלת הבטחת הכנסה. *ביטחון סוציאלי*, 58, 132-150.
- קרמר-נבו, מי וברק, עי (2006). מחקר פעולה משתף: מערכת הרווחה מנקודת מבטם של צרכני שירותי הרווחה. *ביטחון סוציאלי*, 72, 11-38.
- קרמר-נבו, מי וקומם, מי (2012). הצטלבות מיקומי שוליים: מסגרת מושגית לפרקטיקה של עבודה סוציאלית כמיינסטרים עם נערות. *חברה וחוחה*, לב, 347-374.
- רוזנפלד, יי (2017). *למידה מהצלחות: מהדרה ליחסי גמלן*. רסלינג.
- שמו, אי (2020). *שיתוף עכשיו! הרלוונטיות של ידע מהחיים בתמהיל קבלת ההחלטות בימי מגפת הקורונה*. *מידעיים - ביטחון העובדים הסוציאליים*, 92, 60-65.
- שמו, אי ושמיד, הי (2006). לקראת הגדרה מחודשת של שותפות קהילתית: גישה תלת-מימדית. *חברה וחוחה*, כז, 327-354.
- Adams, D., & Meiners, E. (2014). 'Who wants to be special?' Pathologization and the preparation of bodies for prison. In A. Nocella, P. Parmar, & D. Stovall (Eds.), *Critical urban education: Dismantling the School to Prison Pipeline* (pp. 145-164). Peter Lang Publishing.
- Allen, Q., & White-Smith, A. (2014). 'Just as bad as prisons': The challenge of dismantling the School-to-Prison Pipeline through teacher and community education. *Equity and Excellence in Education*, 47(4), 445-460. DOI: 10.1080/10665684.2014.958961
- Al-Yagon, M., & Margalit, M. (2017). Hope and coping in individuals with specific learning disorder. In M. W. Gallagher, & S. J. Lopez (Eds.), *The Oxford handbook of hope* (pp. 243-254). Oxford University Press.

- Bayrami, M., Hashemi, T., & Shadbafi, M. (2017). Comparison of emotional-social problems in students with and without specific learning disabilities in reading and mathematics. *Journal of Child Mental Health, 4*(3), 69-78. <https://doi.org/10.22098/JLD.2019.821>
- Bigam, F. H., & Power, K. G., (2002). A controlled, problem-solving, group-based intervention with vulnerable incarcerated young offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 46*(6), 678-698. <https://doi.org/10.1177/0306624X02238162>
- Björnsdóttir, K., & Traustadóttir, R. (2010). Stuck in the land of disability? The intersection of learning difficulties, class, gender and religion. *Disability & Society, 25*(1), 49-62. <https://doi.org/10.1080/09687590903363340>
- Bolger, K. E., & Patterson, C. J. (2003). Sequale of child maltreatment: Vulnerability and resilience. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 156-181). Cambridge University Press.
- Bronfenbrenner, U., & Evans, G. W. (2000). Developmental science in the 21st century: Emerging questions, theoretical models, research design and empirical findings. *Social Development, 9*(1), 115-125. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00114>
- Buonomo, I., Fiorilli, C., Geraci, M. A., & Pepe, A. (2017). Temperament and social-emotional difficulties: The dark side of learning disabilities. *The Journal of Genetic Psychology, 178*(3), 193-206. <https://doi.org/10.1080/00221325.2017.1304890>
- Collins, P., & Bilge, S. (2016) *Intersectionality* (1st ed.). Polity Press, Malden.
- Collins, P. H. (2015). Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology, 41*, 1-20. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142>
- Collins, P. H. (2019). *Intersectionality as critical social theory*. Duke University Press.
- American Civil Liberties Union, ACLU, (2008). *School to Prison Pipeline*. <https://www.aclu.org/issues/juvenile-justice/school-prisonpipeline?redirect=racial-justice/what-school-prison-pipeline>.
- Amitay, G. (2017). The evolution of co-dance: Social construction of power relationship and minor resistances within the therapeutic space. *Critical Social Work, 18*(1), 48-66. <https://doi.org/10.22329/csw.v18i1.5923>
- Amitay, G., & Gumpel, T. (2015). Academic self-efficacy as a resiliency factor among adjudicated girls with learning disabilities. *International Journal of Adolescence and Youth, 20*, 202-227. <https://doi.org/10.1080/02673843.2013.785437>
- Annamma, S. A. (2013). *Resistance and resilience: The education trajectories of young women of color with disabilities through the School to Prison Pipeline* (Doctoral dissertation). Colorado Boulder University. http://scholar.colorado.edu/educ_gradetds
- Annamma, S. A. (2018). *The pedagogy of pathologization: Dis/abled girls of color in the school-prison nexus*. Routledge.
- Annamma, S., Morrison, D., & Jackson, D. (2014). Disproportionality fills in the gaps: Connections between achievement, discipline, and special education in the School-to-Prison Pipeline. *Berkeley Review of Education, 5*(1), 53-87. <https://doi.org/10.5070/B85110003>
- APA (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*. American Psychiatric Association.
- Artiles, A. J., (2013). Untangling the racialization of disabilities an intersectionality critique across disability models. *Du Bois Review, 10*(2), 329-347. <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000271>
- ATD (2019). *Unveiling the hidden dimensions of poverty*. <https://www.atd-fourthworld.org/unveiling-the-hidden-dimensions-of-poverty/>
- Balboni, G., Incognito B., Belacchi, C., Bonichini, S., & Cubelli, R. (2017). Vineland-II adaptive behavior profile of children with attention-deficit/hyperactivity disorder or specific learning disorders. *Research in Developmental Disabilities, 61*, 55-65. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2016.12.003>

- Gillborn, D. (2015). Intersectionality, critical race theory, and the primacy of racism: Race, class, gender, and disability in education. *Qualitative Inquiry*, 21(3), 277-287. <https://doi.org/10.1177/1077800414557827>
- Gilmour, A. F., Fuchs, D., & Wehby, J. H. (2019). Are students with disabilities accessing the curriculum? A meta-analysis of the reading achievement gap between students with and without disabilities. *Exceptional Children*, 85(3), 329-346. <https://doi.org/10.1177/0014402918795830>
- Hayes, S. C. (2007). Women with learning disabilities who offend: What do we know? *British Journal of Learning Disabilities*, 35, 187-191. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3156.2007.00462.x>
- Hughes, N., & Chitsabesan, P., (2014). *Supporting young people with neurodevelopmental impairment*. Centre for Crime and Justice Studies. www.crimeandjustice.org.uk
- Huizinga, D., Loeber, R., & Thornberry, T. (2000). *The co-occurrence of persistent problem behavior: A report of the program of research on the causes and correlates of delinquency* (Juvenile Justice Bulletin, NCJ 182211). U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Green, K., Shippen, M., & Flores, M. (2018). An examination of the writing skills of incarcerated male youth. *Reading & Writing Quarterly*, 34(1), 18-28. <https://doi.org/10.1080/10573569.2017.1318427>
- Koo, A. (2015). Correctional education can make a greater impact on recidivism by supporting adult inmates with learning disabilities. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 105(1), 233-270. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7549&context=jclc>
- Lackaye, T., Margalit, M., Ziv, O., & Ziman, T. (2006). Comparisons of self-efficacy, mood, effort, and hope between students with learning disabilities and their non-Id-matched peers. *Learning Disabilities Research & Practice*, 27(2), 111-121. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5826.2006.00211.x>
- Connor, D. J., (2008). Michael's story: "I get into so much trouble just by walking": Narrative knowing and life at the intersections of learning disability, race, and class. *Equity & Excellence in Education*, 39(2), 154-165. <https://doi.org/10.1080/10665680500533942>
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Daniel, S. S., Walsh, A. K., Goldston, D. B., Arnold, E. M., Reboussin, B. A., & Wood, F. B. (2006). Suicidality, school dropout, and reading problems among adolescents. *Journal of Learning Disabilities*, 39(6), 507-514. <https://doi.org/10.1177/00222194060390060301>
- De Coster S., & Heimer, K., (2017). Choice within constraint: An explanation of crime at the intersections. *Theoretical Criminology*, 21(1), 11-22. <https://doi.org/10.1177/1362480616677494>
- Donovan, S., & Cross, C. T. (2002). *Minority students in special and gifted education*. National Academy Press.
- Drakeford, W. (2002). The impact of an intensive program to increase the literacy skills of youth confined to juvenile corrections. *Journal of Correctional Education*, 53(4), 139-144. <http://www.jstor.org/stable/41971101>
- Evans, M. K., Clinkinbeard, S. S., & Simi, P. (2015). Learning disabilities and delinquent behaviors among adolescents: A comparison of those with and without comorbidity. *Deviant Behavior*, 36, 200-220. <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.924361>
- Florida American Civil Liberties Union (2010). *Still haven't shut off the School to Prison Pipeline: Evaluating the impact of Florida's new Zero-Tolerance law*. <https://www.acluf.org/en/floridas-school-prison-pipeline>.
- Fook, J. (2002). *Social work: Critical theory and practice*. Sage.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press.

- Margalit, M., & Al-Yagon, M. (2002). The loneliness experience of children with learning disabilities. In B. Y. L. Wong, & M. Donahue (Eds.), *The social dimensions of learning disabilities* (pp. 53-75). Routledge.
- Mayes, S. D., & Calhoun, S. L. (2007). Frequency of reading, math, and writing disabilities in children with clinical disorders. *Learning and Individual Differences, 16*, 145-161. <https://doi.org/10.1177/0143034307084134>
- McCall, K. (2005). The complex of intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 30*(3), 1171-1800. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/426800>
- McCarthy, J., Chaplin, E., Underwood, L., Forrester, A., Hayward, H., Sabet, J., Young, S., Asherson, P., Mills, R., & Murphy, D. (2018). Prisoners with neurodevelopmental difficulties: Vulnerabilities for mental illness and self-harm. *Criminal Behaviour and Mental Health, 29*, 308-320. <https://doi.org/10.1111/jir.12237>
- McConaughy, S. H., & Achenbach, T. M. (1996). Contributions of a child interview to multimethod assessment of children with EBD and LD. *School Psychology Review, 25*(1), 24-39. <https://doi.org/10.1080/02796015.1996.12085800>
- McNamara, J. K., Willoughby, T., & Chalmers, H. (2005). Psychosocial status of adolescents with learning disabilities with and without comorbid attention deficit hyperactive disorder. *Learning Disabilities Research and Practice, 20*(4), 234-244. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5826.2005.00139.x>
- Mohr-Jensen, C., & Steinhausen, S. (2016). A meta-analysis and systematic review of the risks associated with childhood attention-deficit hyperactivity disorder on long-term outcome of arrests, convictions, and incarcerations. *Clinical Psychology Review, 48*(1), 32-42. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.002>
- Moura, O., Simões, M. R., & Pereira, M. (2015). Executive functioning in children with developmental dyslexia. *Clinical Neuropsychology, 28*(1), 20-41. <https://doi.org/10.1080/13854046.2014.964326>
- Larruina, R., & Ghorashi, H. (2016). The normality and materiality of the dominant discourse: Voluntary work inside a Dutch asylum seeker center. *Journal of Immigrant & Refugee Studies, 14*(2), 220-237. <https://doi.org/10.1080/15562948.2015.1131877>
- Livingston, E. M., Siegel, L. S., & Ribary, U. (2018). Developmental dyslexia: Emotional impact and consequences. *Australian Journal of Learning Difficulties, 23*(2), 107-135. <https://doi.org/10.1080/19404158.2018.1479975>
- Malekpour, M., & Aghababaei, S. (2013). The effect of executive functions training on the rate of executive functions and academic performance of students with learning disability. *International Journal of Developmental Disabilities, 59*(3), 145-155. <https://doi.org/10.1179/2047387712Y.0000000004>
- Mallett, C. A. (2014). Youthful offending and delinquency: The comorbid impact of maltreatment, mental health problems, and learning disabilities. *Child and Adolescent Social Work Journal, 31*, 369-392. <https://doi.org/10.1007/s10560-013-0323-3>
- Mammarella, I. C., Ghisi, M., & Bomba, M. (2016). Anxiety and depression in children with nonverbal learning disabilities, reading disabilities, or typical development. *Journal of Learning Disabilities, 49*(2), 130-139. <https://doi.org/10.1177/0022219414529336>
- Maniadaki, K., & Kakouros, E. (2011). Attention problems and learning disabilities in young offenders in detention in Greece. *Psychology, 2*(1), 53-59. <https://doi.org/10.4236/psych.2011.2100>
- Mannuzza, S., Klein, R. G., & Moulton, J. L. (2008). Lifetime criminality among boys with ADHD: A prospective followup study into adulthood using official arrest records. *Psychiatry Research, 160*(3), 237-246. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2007.11.003>
- Margalit, M. (2003). Resilience model among individuals with learning disabilities: Proximal and distal influences. *Learning Disabilities Research and Practice, 18*(2), 82-86. <https://doi.org/10.1111/1540-5826.00062>

- Shelton, D. (2011). A study of young offenders with learning disabilities. *Journal of Correctional Health Care*, 12(1), 36-44. <https://doi.org/10.1177/1078345806287573>
- Skiba, R. J., Arredondo, M. I., & Williams N. T. (2014). More than a metaphor: The contribution of exclusionary discipline to a School-to-Prison Pipeline. *Equity & Excellence in Education*, 47(4), 546-564. <https://doi.org/10.1080/10665684.2014.958965>
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01
- Spekman, N. J., Herman, K. L., & Vogel, S. A., (1993). Risk and resilience in individuals with learning disabilities: A challenge to the field. *Learning Disabilities Research and Practice*, 8(1), 59-65. <https://doi.org/10.2307/1511092>
- Staunæs, D. (2003). Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 11(2), 101-110. <https://doi.org/10.1080/08038740310002950>
- Talbot, J. (2010). Prisoners' voices: Experiences of the criminal justice system by prisoners with learning disabilities. *Tizard Learning Disability Review*, 15(3), 33-41. <https://doi.org/10.5042/tldr.2010.0403>
- Tuominen, T., Korhonen, T., Heikki Hämäläinen, H., Temonen, S., Salo, H., Katajisto, J., & Lauerma, H. (2014). Functional illiteracy and neurocognitive deficits among male prisoners: Implications for rehabilitation. *Journal of Forensic Practice*, 16(4), 268-280. <https://doi.org/10.1108/JFP-10-2013-0044>
- Tur-Kaspa, H., & Bryan, T. (1994). Social information processing skills of students with learning disabilities. *Learning Disabilities Research & Practice*, 9(1), 12-23. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5826.2004.00084.x>
- Tuval-Mashiach, R., Levy, D., Refaeli, T., Polak-Verdiger, N., Zeira, A., & Benbenishty, R. (2019). Between being unique and being like everyone else: The development of sense of agency in young women at risk. *Children and Youth Services Review*, 107, 104524. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104524>
- Murphy, M., Harrold, M., Carey, S., & Mulrooney, M. (2000). *A survey of the level of learning disability among the prison population in Ireland*. Department of Justice, Equality, and Law Reform.
- Needs, A., & Adair-Stantiall, A. (2018). The social context of transition and rehabilitation. In G. Akerman, A. Needs, & C. Bainbridge (Eds.), *Transforming Environments and Rehabilitation* (pp. 31-62). Routledge.
- Payne, M. (2005). *Modern social work practice* (3rd ed). Palgrave Macmillan.
- Rack, J. (2005). *The incidence of hidden disabilities in the prison population*. Dyslexia Institute.
- Reid, D. K., & Knight, M. G. (2006). Disability justifies exclusion of minority students: A critical history grounded in disability studies. *Educational Researcher*, 35(6), 18-23. <https://doi.org/10.3102/0013189X035006018>
- Richman, J. M., & Fraser, M. W., (2001). Resilience in childhood: The role of risk and protection. In J. M. Richman, & M. W. Fraser (Eds.), *The context of youth violence: resilience, risk and protection* (pp. 1-12). Praeger.
- Rösler, M., Retz, W., Retz-Junginger, P., Hengesch, G., Schneider, M., Supprian, T., Schwitzgebel, P., Pinhard, K., Dovi-Akue, N., Wender, P., & Thome, J. (2007). Prevalence of attention deficit-hyperactivity disorder (ADHD) and comorbid disorders in young male prison inmates. *European Archives of Psychiatry Clinical Neuroscience*, 254, 365-371. <https://doi.org/10.1007/s00406-004-0516-z>
- Rucklidge, J. J., McLean, A. P., & Bateup, P. (2009). Criminal offending and learning disabilities in New Zealand youth: Does reading comprehension predict recidivism? *Crime & Delinquency*, 59(8), 1263-1286.
- Sahoo, M. K., Biswas, H., & Padhi, S. K. (2015). Psychological co-morbidity in children with specific learning disorders. *Journal of Family Medicine and Primaty Care*. 4(1), 21-25. <https://doi.org/10.1177/001128709336945>
- Scalzi, J. (n.d.). *Being poor*. <https://whatever.scalzi.com/2005/09/03/being-poor>

Wald, J., & Losen, D. (2003). Defining and redirecting a School-to-Prison Pipeline. *New Directions for Youth Development*, 99, 9-15. <https://doi.org/10.1002/yd.51>

Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 5(4), 503-515. <https://doi.org/10.1017/S095457940000612X>

Wiener, J. (2002). Friendship and social adjustment of children with learning disabilities. In B. Y. L. Wong, & M. Donahue (Eds.), *The social dimensions of learning disabilities* (pp. 93-114). Lawrence Erlbaum Associate Press.

Wong, B. Y. L., & Donahue, M. (2002). *The social dimensions of learning disabilities*. Lawrence Erlbaum Associates.

Zucker, R. A., Wong, M. M., Puttler, L. I., & Fitzgerald, H. E., (2003). Resilience and vulnerability among sons of alcoholics: Relationship to developmental outcomes between early childhood and adolescence. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 76-103). Cambridge University Press.

קשובים להפרעה

השפעתם של מרכזי הקשב בבתי הכלא על דימוי וחוללות עצמית של אסירים

עדי תויאור¹, קתרין בן-צבי², טמיר אפשטיין³ וענת מאיר-אבוחצירה⁴

בספרות מתואר קשר חזק בין הפרעות קשב לבין התנהגות עבריינית ופשיעה. בעלי הפרעות קשב מעורבים יותר בפעילויות פליליות בהשוואה לאוכלוסייה שלא מאובחנת כבעלת הפרעת קשב, וכך האסירים מאופיינים בשיעור גבוה של הפרעות קשב (25%-45%), עד פי עשרה מהאוכלוסייה הכללית. לאנשים בעלי הפרעת קשב יש בדרך כלל דימוי עצמי וחוללות עצמית נמוכים לעומת אנשים ללא הפרעות קשב. עד היום השתתפו בתוכניות הקשב בשב"ס יותר מ-400 אסירים. המחקר הנוכחי בחן את אפקטיביות הטיפול הניתן לאסירים במרכזי הקשב בהפחתה של תסמיני התופעה והעלאה של הדימוי העצמי ותפיסת החוללות העצמית. במחקר נכללו 91 אסירים בקבוצות מחקר (N=60) וביקורת (N=31), שנמדדו בשתי נקודות זמן: לפני הכניסה לתוכנית ועם סיום התוכנית. המחקר התבסס על שאלוני דיווח עצמי לשתי הקבוצות ועל תצפיות על אסירים בקבוצת המחקר לבחינת הפחתה של תסמיני התופעה (חוסר קשב, היפראקטיביות ואימפולסיביות). ממצאי המחקר הראו, כי הדימוי העצמי נותר ללא שינוי בשתי הקבוצות, ואילו תפיסת החוללות העצמית עלתה בקרב קבוצת המחקר. כמו כן תסמיני הפרעת הקשב היו בירידה. העלאה של תפיסת החוללות העצמית חשובה, שכן מחקרים הראו שהיא עשויה להיות מפתח לחדילה מפשיעה ולהפחתת רצידיביזם.

¹ רב-כלאי עדי תויאור - קצינת מחקר בענף מחקר בשב"ס.
² ד"ר קתרין בן-צבי בונן, סג"ד - ראש ענף מחקר בשב"ס ובעלת תואר שלישי בקרימינולוגיה מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

³ ד"ר טמיר אפשטיין - פסיכיאטר, מנהל מרפאת "פוקוס" להפרעת קשב במבוגרים במרכז הרפואי שיבא, תל השומר.

⁴ גבי ענת מאיר-אבוחצירה - ראש ענף השכלת אסירים בשב"ס.

נוספים כגון חוסר סדר וארגון, תהליך למידה איטי, נטייה לחיפוש ריגושים והסתגלות חברתית לקויה. בשל כך אנשים עם הפרעות קשב נוטים להיות פחות משכילים, נמצאים בסיכון גבוה יותר לתאונות דרכים ולהתמכרויות, נוטים להיות אלימים יותר ומעורבים יותר בפעילויות פליליות (Buitelaar & Ferdinand, 2012). מחקרים מצאו כי למבוגרים עם הפרעות קשב דימוי עצמי ותפיסת חוללות עצמית נמוכים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית (Newark et al., 2016).

אבחון והערכה של הפרעת קשב

שכיחותה של הפרעת הקשב בקרב האוכלוסייה הבוגרת נמוכה מזו שבקרב אוכלוסיית הילדים. חוקרים אינם תמימי דעים לגבי איזה מהתסמינים הוא זה שמגדיר באופן אופטימלי הפרעת קשב בקרב האוכלוסייה הבוגרת (Sibley et al., 2016). המדריך האבחוני הפסיכיאטרי (DSM-5) הגדיר את הפרעת הקשב כבעלת שני תחומים: חוסר קשב והתנהגות היפראקטיבית ואימפולסיבית. האבחון מורכב מ-18 תסמינים המחולקים לשני תחומים: תשעה תסמינים לחוסר קשב ותשעה תסמינים להיפראקטיביות ואימפולסיביות. אדם יוגדר כבעל הפרעת קשב אם מתקיימים אצלו שישה או יותר מהתסמינים באחד מהתחומים או בשניהם (אצל ילדים עד גיל 17 הרף נמוך יותר, ודי בחמישה תסמינים). שלא כאוכלוסיית הילדים, בקרב האוכלוסייה הבוגרת המרכיב של ההיפראקטיביות מוחלש לעיתים. האבחון נועד לבדוק אם מתקיים דפוס התנהגות קבוע של חוסר קשב או של התנהגות היפראקטיבית ואימפולסיבית, שפוגע באיכות התפקודים. התסמינים צריכים להופיע בתקופה של שישה חודשים ויותר ברמה כזו, שישנה השפעה שלילית ישירה על עיסוקים ופעילויות סוציאליות ואקדמיות. כמו כן במהלך האבחון נבדק אם חלק מהתסמינים הופיעו כבר לפני גיל 12, ואם חלקם משפיעים על שתי מסגרות חיים לפחות. נוסף על

מבוא

בשנת 2012 נפתח מרכז הקשב הראשון בשירות בתי הסוהר, בכלא "מעשיהו" במרכז הארץ, והחל המחזור הראשון של התוכנית להתמודדות עם הפרעות קשב. לאחריו נפתחו שלושה מרכזי קשב בשב"ס בזה אחר זה: בשנת 2013 נפתח מרכז הקשב בכלא "חרמון" בצפון הארץ, ב-2017 נפתח המרכז בכלא "אופק" וב-2018 נפתח המרכז בכלא "דקל" בדרום הארץ. מרכזי הקשב טיפלו עד כה ב-400 אסירים בערך (לא כולל אופק)⁵. לאחר הקמתו של המרכז בדרום הארץ, הוחלט לבדוק את אפקטיביות התוכנית.

הפרעת קשב

הפרעת קשב (Attention Deficit and Hyperactivity Disorder - ADHD) היא הפרעה התפתחותית נוירולוגית עם ביטויים קוגניטיביים-התנהגותיים, הנובעת משילוב של גורמים גנטיים וסביבתיים. המדריך האבחוני הפסיכיאטרי (DSM-5) מגדיר הפרעה זו כרמות גבוהות של היפראקטיביות (פעילות יתר), אימפולסיביות וחוסר תשומת לב, שמתחילים בגיל הילדות המוקדם (Appelbaum, 2008; Young et al., 2015a). הפרעת קשב נחשבת תופעה שכיחה בגיל הילדות, וברוב המקרים ממשיכה גם לחיים הבוגרים. שכיחותה באוכלוסייה הצעירה נעה בין 3% ל-7%, ובקרב האוכלוסייה הבוגרת השכיחות יורדת לשיעורים שבין 1% ל-5% (Ginsberg et al., 2013; Young et al., 2015a). המאפיינים המזוהים ביותר עם הפרעת קשב הם קושי בשליטה על הקשב והריכוז וויסות שלהם (בעיקר קשב מתמשך - קושי להישאר מרוכזים בביצוע משימות מסוימות לאורך זמן), התנהגות אימפולסיבית והיפראקטיביות, שהיא למעשה כשל ביכולת לווסת התנהגות. מאפייני ההפרעה עשויים לגרום קשיים ולפגוע בתפקוד בכל תחומי החיים, בהם לימודים, תעסוקה, חברה ומשפחה. ההיבט הקליני של הפרעת הקשב מתבטא בסימנים ובסימפטומים

⁵ בית סוהר "אופק" לא נכלל במחקר, שכן זהו כלא לנערים והמחקר עסק באוכלוסייה הבוגרת.

כך נחוצה הבחנה מبدלת, היינו שלילה של הופעת התסמינים בעקבות הפרעה נפשית אחרת (American Psychiatric Association, 2013).

תסמינים המעידים על חוסר קשב

על פי DSM-5, ישנם תשעה תסמינים המלמדים על הפרעת קשב: חוסר תשומת לב לפרטים או נטייה לבצע טעויות במהלך לימודים, עבודה או פעילויות אחרות; קושי להתרכז בפעילויות לאורך זמן; אדם שנראה לא קשוב גם כאשר מדברים אליו ישירות; קושי לעקוב אחר הוראות או לסיים מטלות בזמן; קושי לארגן מטלות ופעילות; נטייה להימנע ממטלות המצריכות השקעת מאמץ מנטלי ממושך; נטייה לאבד חפצים הכרחיים למטלות או לפעילויות; נטייה להסתחח דעת בקלות על ידי גירויים חיצוניים; ונטייה לשכחות במהלך פעילויות ביום יום (American Psychiatric Association, 2013).

תסמינים המעידים על התנהגות היפראקטיבית ואימפולסיבית

על פי DSM-5, ישנם תשעה תסמינים המלמדים על התנהגות היפראקטיבית ואימפולסיבית: נטייה להזיז ידיים או רגליים ולהתנועע בכיסא; קושי להישאר בכיסא במצבים המצריכים ישיבה; תחושת אי-שקט (אצל מבוגרים); קושי לבצע פעולות שקטות בשעות הפנאי; התנהגות כאילו "מונע על ידי מנוע"; נטייה לדברנות יתר; נטייה לענות על שאלות בטרם נשאלו עד תומן; קושי להמתין בתור; ונטייה להתפרץ לדברי אחרים (American Psychiatric Association, 2013).

עבריינות והפרעת קשב

להפרעות קשב ביטויים קליניים של התנהגות קיצונית העלולה להתבטא גם בעבריינות. ואכן, נמצא כי עבריינות היא אחת מהתוצאות השליליות של הפרעת קשב (Buitelaar & Ferdinand, 2012). נמצא קשר בין הפרעת קשב להתנהגות עבריינית ופשיעה. למעשה, הפרעת קשב היא גורם סיכון להתנהגות עבריינית ופילולית, בעלי הפרעת קשב מעורבים יותר בפעילויות

פליליות, והם נעצרים ומואשמים כשהם צעירים יותר מאשר האוכלוסייה שאינה בעלת הפרעת קשב (Pratt et al., 2002; Young & Cocallis, 2019).

בספרות קיימות כמה הערכות לגבי שכיחות התופעה הפרעת קשב בקרב אסירים, אולם כולן מלמדות על שיעורים גבוהים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית. מחקרים בעולם מצאו, כי שכיחות התופעה בקרב אוכלוסיית האסירים הבגירים גבוהה פי כמה וכמה מאשר באוכלוסייה הכללית, ונעה בין 25% ל-45% (Ginsberg et al., 2013). על אף הערכת שכיחותה הגבוהה של הפרעת הקשב בקרב אסירים, עדיין לא נעשים אבחונים תדירים לאסירים בבתי הכלא (Young et al., 2015a; Young & Cocallis, 2019).

במטה-אנליזה שבדקה 42 מחקרים מ-15 מדינות נמצא, כי שכיחות הפרעת הקשב בקרב אסירים היא 43% בביצוע אבחון באמצעות שאלון screening. עם זה בביצוע אבחון קליני נמצאה שכיחות ממוצעת נמוכה יותר, של 25.5%. שכיחות התופעה אינה אחידה בין המדינות, ועלו הבדלים גדולים בשכיחות הפרעת הקשב בבתי הכלא במדינות שונות (בתחתית הרשימה מופיעה ברזיל עם שיעור של 6.6%, ובראש הרשימה מופיעה שוודיה עם שיעור של 65.2%), אך בקיבוץ המדינות לשלושה אזורים - אמריקה, אירופה ושאר המדינות - נראה שאיחופה ואמריקה דומות, ואילו שאר המדינות נוסות לדיווח נמוך יותר (אירופה - 32.1%, צפון-אמריקה - 26.9% ושאר המדינות - 17.6%). כמשוויים אסירים המאובחנים עם הפרעת קשב לכלל האסירים, נמצא כי הם בדרך כלל התחילו את דרכם הפלילית בגיל צעיר יותר, הם חווים קושי רב יותר להסתגל למוסדות ושיעורי הרצידיזם בקרבם גבוהים יותר (Young, 2015a; Young & Cocallis, 2019).

רצדיביזם והפרעת קשב

כאמור, נמצא כי אסירים בעלי הפרעת קשב הם בקבוצת סיכון גבוהה יותר לחזרה למאסר (Young et al., 2015b; Young et al., 2015a). לא נראית ירידה בשיעורי הפרעת הקשב בקרב אסירים מבוגרים. אחת ההשערות של החוקרים היא שהדבר מלמד שאותם

אסירים חוזרים ומושעים שוב ושוב, ונשארים במערכת ("דלת מסתובבת"). ואכן, מחקר שעקב במשך 15 שנים אחר אסירים צעירים מצא, כי הפרעת קשב היא גורם סיכון המגביר מאוד שיעורי רצידיביזם. אסירים עם הפרעת קשב שהשתחררו, פשעו שוב בשיעורים גבוהים (פי 2.5 יותר), יותר מאסירים ללא הפרעת קשב. 73% מהנבדקים עם הפרעות קשב נאסרו לפחות פעם אחת נוספת, ולטענת החוקרים, 18.1% מהמאסרים מוסברים על ידי הפרעת הקשב. חצי מהנבדקים עם הפרעות קשב פשעו שוב לאחר שישה-שבעה חודשים (Philip-Wiegmann et al., 2017). אסירים בעלי הפרעת קשב לא רק נוטים לחזור למאסר בשיעור גבוה יותר, אלא מאופיינים בהתנהגות שלילית יותר במהלך המאסר. אסירים הסובלים מהפרעת קשב חווים קושי רב יותר לתפקד בסביבת הכלא, המתבטא בבכעיות התנהגותיות ובאירועי אלימות רבים, כמעט פי שלושה מאסירים שאינם בעלי הפרעת קשב (Retz & Rosler, 2009) (OR 2.7, 95% CI 1.5-10.79). כך לדוגמה, במחקר שנערך בבית סוהר בסקוטלנד נמצא כי אסירים עם הפרעות קשב היו מעורבים באירועים אלימים עד פי שמונה יותר מאסירים ללא הפרעות קשב (Young & Thome, 2011; Young et al., 2015b). הדבר עלול להשפיע לרעה על אפקטיביות הטיפול בהם בכלא. במחקר אחר נמצא, כי מכיוון שאסירים עם הפרעות קשב מעורבים ביותר באירועים שליליים, כגון העלבה של אנשי סגל ואסירים, כוחת הסיכוי שלהם לשחרור מוקדם (Harpin & Young, 2012). מלבד התנהגות שלילית בכלא, אסירים בעלי הפרעת קשב נמצאים בסיכון כפול לתחלואה כפולה (OR 2.19-3.70, 95% CI 1.19-2.10) ובסיכון גבוה כמעט פי 2.5 להתמכרויות בהשוואה לאסירים ללא הפרעת קשב (Young & Cocallis, 2019) (OR 2.41, 95% CI 1.22-4.79).

אסירים חוזרים ומושעים שוב ושוב, ונשארים במערכת ("דלת מסתובבת"). ואכן, מחקר שעקב במשך 15 שנים אחר אסירים צעירים מצא, כי הפרעת קשב היא גורם סיכון המגביר מאוד שיעורי רצידיביזם. אסירים עם הפרעת קשב שהשתחררו, פשעו שוב בשיעורים גבוהים (פי 2.5 יותר), יותר מאסירים ללא הפרעת קשב. 73% מהנבדקים עם הפרעות קשב נאסרו לפחות פעם אחת נוספת, ולטענת החוקרים, 18.1% מהמאסרים מוסברים על ידי הפרעת הקשב. חצי מהנבדקים עם הפרעות קשב פשעו שוב לאחר שישה-שבעה חודשים (Philip-Wiegmann et al., 2017). אסירים בעלי הפרעת קשב לא רק נוטים לחזור למאסר בשיעור גבוה יותר, אלא מאופיינים בהתנהגות שלילית יותר במהלך המאסר. אסירים הסובלים מהפרעת קשב חווים קושי רב יותר לתפקד בסביבת הכלא, המתבטא בבכעיות התנהגותיות ובאירועי אלימות רבים, כמעט פי שלושה מאסירים שאינם בעלי הפרעת קשב (Retz & Rosler, 2009) (OR 2.7, 95% CI 1.5-10.79). כך לדוגמה, במחקר שנערך בבית סוהר בסקוטלנד נמצא כי אסירים עם הפרעות קשב היו מעורבים באירועים אלימים עד פי שמונה יותר מאסירים ללא הפרעות קשב (Young & Thome, 2011; Young et al., 2015b). הדבר עלול להשפיע לרעה על אפקטיביות הטיפול בהם בכלא. במחקר אחר נמצא, כי מכיוון שאסירים עם הפרעות קשב מעורבים ביותר באירועים שליליים, כגון העלבה של אנשי סגל ואסירים, כוחת הסיכוי שלהם לשחרור מוקדם (Harpin & Young, 2012). מלבד התנהגות שלילית בכלא, אסירים בעלי הפרעת קשב נמצאים בסיכון כפול לתחלואה כפולה (OR 2.19-3.70, 95% CI 1.19-2.10) ובסיכון גבוה כמעט פי 2.5 להתמכרויות בהשוואה לאסירים ללא הפרעת קשב (Young & Cocallis, 2019) (OR 2.41, 95% CI 1.22-4.79).

מרכזי קשב בשב"ס

בעקבות ההכרה בשב"ס כי על ידי טיפול בהפרעת הקשב יתאפשר להגביר את אפקטיביות הטיפול באסיר ואת שיקומו במהלך מאסרו ואף עם שחרורו וקליטתו בקהילה, החלו להיפתח מרכזים להתמודדות עם הפרעת קשב וניהולה. פתיחת המרכזים משרתת את אחת ממטרותיו האסטרטגיות של שירות בתי הסוהר בכלל ומערך החינוך בפרט: מתן כלים מתקנים, מותאמים לצרכי האסיר, כדי להשיבו לתפקוד תקין בקהילה.

השכלת אסירים

אוכלוסיית האסירים מאופיינת בדרך כלל ברמת השכלה נמוכה יחסית לאוכלוסייה הכללית. בארצות הברית, כ-40% מהאסירים בבתי הסוהר היו חסרי השכלה תיכונית לעומת 18% מהאוכלוסייה הכללית

תוכנית הליוי במרכזי הקשב ויישומה

העצמית. זאת כדי לשפר את סיכויי ההשתלבות בטיפול בכלא ובקהילה (באמצעות מדד הקטנת שיעורי החזרה למאסר).

מרכזי הקשב מבוססים על עקרונות של למידה ותרגול, קרי התבססות על תוכנית קוגניטיבית התנהגותית שנועדה לשפר אסטרטגיות של משמעת עצמית ולהפחית התנהגויות אנטי סוציאליות. הנחת היסוד בתוכנית היא כי יצירת שינוי אצל האסיר פועלת בשני מישורים: האחד, לימוד ותרגול של התנהגויות חדשות, והשני, שינוי תפיסת המציאות. אפשר לומר כי התוכנית מנסה ליצור שינוי בדפוס **החשיבה** בד בבד עם שינוי בדרכי **הפעולה**. באמצעות התוכנית מזהים את הפער במיומנויות של ניהול עצמי בקרב האסירים ומסייעים להם בלמידה וזיהוי של קשיים (לדוגמה, קושי להתארגן ולעמוד בזמנים). הבנת הקושי נעשית על ידי פירוק לגורמים של הבעיה, קרי פירוק למשימות (תתי-משימות אופרטיביות), ונישור על הפער על ידי הצעה של דרכי התמודדות. משך התוכנית במרכזי הקשב הוא כארבעה חודשים. על פי תורת ההפעלה, יש לה ארבעה שלבים ואלו מטרותיהם:

1. האסיר המשתתף בתוכנית יכיר ויבין את התופעה (הפרעת קשב) ואת הסימפטומים הייחודיים לה.
  2. האסיר ירכוש כלים ללמידה והשתלבות בבית הסוהר ומחוצה לו באופן יעיל ומותאם.
  3. האסיר יציב לעצמו מטרות המתאימות למאפייניו ולייחודו כבעל הפרעת קשב.
  4. האסיר יכיר דרכי פעולה אפקטיביות בעבורו להתמודדות עם הסביבה.
- עוד לפני שהתוכנית תתחיל יתקיימו שני מפגשי גיבוש בהנחיית קצינת החינוך. בתוכנית שש מסגרות קבועות בשבוע, המועברות על ידי צוות המאמנים של "זמן לשינוי" (חברה לאימון לטיפול בהפרעות קשב), כמפורט:
1. קורס להבנת התופעה - עשרה מפגשים קבוצתיים בני שעה וחצי כל אחד.
  2. אימון (קואצינג) אישי - עשרה מפגשים אישיים בני שעה וחצי כל אחד.

מרכז הקשב הראשון נפתח בשנת 2012 בכלא "מעשיהו" במרכז הארץ, ומשנת 2018 פועלים ארבעה מרכזי קשב ביחידות שב"ס ("דקל", "מעשיהו", "אופק" ו"חרמון"). מרכזי הקשב נותנים מענה לאסירים שאובחנו כבעלי הפרעות קשב, ומתבססים על טיפול חינוכי-התנהגותי. מרכזי הקשב הוקמו כדי ליצור שינוי בדפוס ההתמודדות וההתנהגות של האסירים במסגרת בית הסוהר, ובכך לסייע להם גם לאחר שחרורם.

סגל החינוך מאתר אסירים בעלי מאפיינים של הפרעת קשב. הם מאובחנים על ידי פסיכיאטר שהוסמך לכך מתוקף חוזר מנכ"ל משרד הבריאות, המגדיר את הרשאים לאבחון הפרעות קשב. לכל אסיר שאותר על ידי קצין החינוך נבנה תיק, שמועבר בטרם האבחון לפסיכיאטר המאבחן. בתיק יש שאלונים שמילא קצין החינוך על כל אחד מהאסירים. לאחר אבחון הפסיכיאטר מגובשת קבוצת אסירים שישתלבו במרכז הקשב. האסיר עשוי להשתלב במרכז הקשב בכמף לקירטוריום אלה:

- אבחון פסיכיאטרי המאשש את קיומה של הפרעת קשב.
  - יתרת מאסר של חצי שנה לפחות מרגע תחילת התוכנית.
  - שליטה בהבנת הנקרא באופן בסיסי, המקבילה לשמונה שנות לימוד.
  - חוות דעת רב-תחומית של בעלי תפקיד בשירות בתי הסוהר - עובד סוציאלי, מפקד אגף, מנהל עבודה, קצין תעסוקה וקצין חינוך - לגבי התאמת האסיר לתוכנית.
  - הבעת מוטיבציה להשתתף בתוכנית.
  - ללא שימוש פעיל בסמים.
- תכליתה של התוכנית במרכזי הקשב היא לשפר את יכולת הלמידה והתפקוד של האסיר בבית הסוהר. במרכז הקשב שמים דגש ביצירת חוויית למידה חיובית ובעלת משמעות, וכפועל יוצא מצפים **להעצמת הדימוי העצמי והגברת תחושת החוללות**

נבדקו תאריכי השחרור והחזרה למאסר בטווח של חמש שנים מתוך מערכות שב"ש של כלל האסירים שהשתתפו במרכזי הקשב. עד היום השתתפו בתוכנית הטיפול במרכזי הקשב וסיימו אותה 469 אסירים, מתוכם 304 השתחררו ו-33 חזרו למאסר. לוח 1 מציג את נתוני החזרה למאסר בהתאם לשיטה שפירוטו ועקבין וכן צבי (2019) בדו"ח הרצידיביזם. נתוני החזרה למאסר של אסירים שטופלו במרכזי הקשב לאורך השנים מלמדים על שיעורי חזרה למאסר נמוכים יותר מאשר באוכלוסיית האסירים הכללית, כפי שעולה מדו"ח הרצידיביזם בשב"ס (ועקבין ואחרים, 2019). שיעור החזרה למאסר של כל אוכלוסיית האסירים שהשתחררה בשנת 2014 הוא 39.2% כעבור חמש שנים מהשחרור, ואילו שיעור החזרה הממוצע של אסירים אשר טופלו במרכזי הקשב הוא 24.4% בחלוף חמש שנים מהשחרור⁶. שיעורי החזרה למאסר כעבור שנה מהשחרור מלמדים גם הם על שיעורים נמוכים יותר בקרב האסירים שהשתתפו במרכזי הקשב לעומת אוכלוסיית האסירים הכללית (5.3% אל מול 10.4%, בהתאמה).

השוואה כללית של נתוני החזרה למאסר בין אסירים אשר טופלו במרכזי הקשב לבין אוכלוסיית האסירים

3. אימון (קואצינג) קבוצתי - שישה מפגשים קבוצתיים בני שעה וחצי כל אחד.

4. הבעה באמצעים אומנותיים - שישה מפגשים קבוצתיים בני שעה וחצי כל אחד.

5. שיעור אסטרטגיות למידה: לאורך התוכנית כל אסיר משתתף בשיעור פרטני עם מורה מומחית בתחום הפרעות קשב בנושא אסטרטגיות למידה. בשיעורים אלו האסיר לומד לזהות את סגנון הלמידה שלו ולנהל את הלמידה באפקטיביות.

6. פעילות ספורט מונחית: פעם בשבוע לאורך התוכנית.

מלבד אלה יש ליווי קבוצתי מדי שבוע לאורך התוכנית, בהנחיית קצין חינוך ועובד סוציאלי, שנועד לתרגל את הנלמד בקורס הבנת התופעה, הן כדי שלא יישאר ברמה התיאורטית בלבד והן כדי לגבש דרכי התמודדות אפקטיביות בעבודה, בלימודים ובאגף. במסגרת האימון האישי כל אסיר קובע לעצמו מטרה שעליה יעבוד לאורך האימון.

רצידיביזם ומרכזי הקשב

כדי לבדוק את שיעורי החזרה למאסר בקרב אוכלוסיית האסירים אשר השתתפה במרכזי הקשב משנת 2012,

לוח 1. שיעורי חזרה למאסר בקרב אסירים שהשתתפו במרכזי הקשב

שנה שחרור	מספר משוחררים	מספר שנות מעקב	חמש שנים מיום השחרור	ארבע שנים מיום השחרור	שלוש שנים מיום השחרור	שנתיים מיום השחרור	שנה מיום השחרור
2019	102	1					7
2018	65	2				5	2
2017	54	3			3	3	2
2016	38	4		7	6	4	2
2015	28	5	6	5	3	3	1
2014	17	5	5	4	4	4	2
שיעור כלי	304		11 (24.4%)	16 (19.3%)	16 (11.7%)	19 (9.4%)	16 (5.3%)

⁶ אחוז החוזרים למאסר חושב לכל שנת מעקב בנפרד ומתוך סך המשתחררים באותו פרק זמן. לדוגמה, כעבור שנתיים חזרו 19 אסירים מתוך 202 (השתחררו בשנים 2014-2018).

ובדימוי העצמי בקרב מבוגרים עם הפרעות קשב, לאחר טיפול התנהגותי קוגניטיבי. דימוי עצמי ותפיסת החוללות העצמית הם פקטורים חשובים לטיפולים, משום שהם יכולים ליצור אמונות חיוביות של אדם כלפי עצמו וכלפי היכולות שלו.

העברייני, לפי פיטס (Fitts & Hamner, 1969), אינו אוהב את עצמו ובעל דימוי עצמי שלילי. תימור ואופנהיים (2007) מצאו, כי עבריינים מאופיינים בדימוי עצמי נמוך משאר האוכלוסייה. למושג "דימוי עצמי" יש תפקיד חשוב בתפיסת הזהות הקרימינולוגית בזמן המאסר (Oser, 2006).

גאלון ואחרים (Gullone et al., 2000) בדקו דימוי עצמי בקרב אוכלוסיית אסירים בהשוואה לקבוצת סטודנטים, ומצאו כי לאסירים היה דימוי עצמי נמוך הרבה יותר. במחקר אחר נמצא קשר בין דימוי עצמי גבוה לשיעורי רצידיביזם נמוכים ובין דימוי עצמי נמוך להתנהגויות אלימות ואגרסיביות. אחת התיאוריות גורסת, כי האסיר ינהג באלימות כדי להעלות את ערכו ודימויו העצמי (Blatier, 2000; Oser, 2006; Psychou et al., 2018). במחקר שבדק את הקשר בין פשע לדימוי עצמי (באמצעות שימוש בשאלון של רוזנברג) בקרב אסירים, נמצא קשר בין פשיעה להתנהגות אלימה לדימוי עצמי. מהמחקר עולה, כי לאסירים אשר הורשעו בעבירות סמים ואלימות היה דימוי עצמי נמוך באופן בולט. עוד נמצא, כי לאסירים השפוטים לתקופות מאסר קצרות ונמצאים בתחילת הקריירה הפלילית שלהם, דימוי עצמי נמוך יותר מאשר אסירים ותיקים בעלי קריירה פלילית עשירה (Oser, 2006). עם זה אין הרבה מחקרים הבוחנים דימוי עצמי בקרב אסירים, והשדה הזה עודנו דל.

בשל חשיבותו הרבה של הדימוי העצמי לחיזוק הפסיכולוגי והפיזית של האדם, פותחו הרבה שאלונים הבודקים מושג מופשט זה. בשנת 1973 סקר קרנדול (Crandall) 33 שאלונים הבודקים דימוי עצמי. הוא מצא כי ישנם ארבעה שאלונים מובילים, ובראשם השאלון של רוזנברג (Crandall, 1973; Debowska et al., 2016; Rosenberg, 1965), שבאמצעותו מתבטאים נחקרים לדווח במישרין כיצד הם מרגישים כלפי עצמם (Blatier, 2000).

הכללית מלמדת על שיעורים נמוכים יותר בקרב הראשונים. עם זה אי אפשר להשוות בין הקבוצות האלו, וכדי לקבוע כי למטופלים במרכזי הקשב יש שיעורי רצידיביזם נמוכים, נדרש להשוות את שיעורי החזרה למאסר לקבוצת ביקורת רלוונטית, קרי אסירים עם הפרעות קשב שלא עברו טיפול במרכזי הקשב. ואכן, זו אחת ממטרותיו של מחקר זה.

דימוי עצמי

כאמור בפרק המתאר את תוכנית הליווי במרכזי הקשב, אחת ממטרות התוכנית היא להעלות את דימויו העצמי של האסיר. דימוי עצמי הוא מושג פסיכולוגי הנוגע לאופן שבו אדם מעריך את עצמו ולמידה שבה הוא רואה עצמו כמסוגל וראוי. דימוי עצמי הוא מונח המשקף את הדעה הכללית שיש לאדם כלפי עצמו, התגובה הרגשית הסובייקטיבית שלו כלפי עצמו (Debowska et al., 2016), ונוגע לכבוד העצמי וליחס החיובי של אדם כלפי עצמו (Oser, 2006). מחקרים מצאו קשר בין דימוי עצמי גבוה לבריאות איתנה וליכולת להתמודד ביעילות עם נסיבות שליליות. מנגד נמצא קשר בין דימוי עצמי נמוך למצוקה נפשית, דיכאון והתנהגות אנטי סוציאלית (Debowska et al., 2016; Newark et al., 2016).

מבוגרים עם הפרעות קשב סובלים בדרך כלל מתוצאות חיים שליליות ומחסור הישגיות. ייתכן שהחוויות השליליות האלו משפיעות על עיצוב הדימוי העצמי. דימוי עצמי נמוך מעיד על הרבה אמונות שליליות של אדם כלפי עצמו (Newark et al., 2016).

דימוי עצמי והפרעת קשב

מחקרים מצאו קשר גם בין דימוי עצמי להפרעת קשב. מחקר שבדק דימוי עצמי בקרב מבוגרים בעלי הפרעת קשב מצא, כי לסובלים מההפרעה דימוי עצמי נמוך יותר מאשר לקבוצת ביקורת ללא הפרעת קשב (Mazzone et al., 2013). לא נעשו הרבה מחקרים במבוגרים עם הפרעות קשב, ולכן תחום זה עדיין לוט בערפל, אך במחקרו של ניוארק (Newark et al., 2016) נראה שיפור בתפיסת החוללות העצמית

תאוריית החוללות העצמית היא כי אנשים מאמינים ביכולתם להביא לתוצאה רצויה על ידי מעשיהם. לתפיסת החוללות העצמית השפעה על ההתמודדות של אנשים עם מכשולים ואתגרים. תפיסת החוללות עצמית מוגדרת כאמונה ביכולת, כהערכת יכולתו האישית של האדם לארגן ולבצע פעולות הנדרשות כדי לשלוט בסיטואציות למיניהן, וכדי להשיג תוצאה נדרשת. תפיסת חוללות עצמית איננה מה אדם מאמין שיעשה, אלא מה שאדם מאמין שיכול ומסוגל לעשות (Maddux, 2002). תפיסת חוללות עצמית גבוהה נמצאה קשורה לחשיבה חיובית, להערכה עצמית גבוהה למדי ולהצבת מטרות גבוהות (Allred et al., 2013; Newark et al., 2016).

אנשים בעלי ביטחון גבוה ביכולותיהם יתייחסו למשימות קשות כאתגר להתגבר עליו, יותר מאשר כאיום שצריך להימנע ממנו. נקודת מבט כזו מייצרת תחושת השלמה ומפחיתה לחץ, תחושת פגיעות או דיכאון. אנשים עם תחושת חוללות עצמית גבוהה מעורבים בפעילויות ופועלים בבטחה כאשר הם מעריכים שהם מסוגלים להתמודד עם המצב. נמצא כי תחושת חוללות גבוהה תגביר את תחושת הרווחה האישית של האדם. מנגד, אנשים החשים ספק ביכולות שלהם ומתחמקים מהתמודדות עם קשיים אשר מהווים איום הם אנשים בעלי מחויבות נמוכה למטרות שרצו להשיג ונוטים לוותר בקלות. אנשים אלה מתקשים לשקם את תחושת החוללות העצמית, וגם כישלון קטן עלול לגרום להם לאבד את האמון ביכולותיהם. כמו כן הם חווים דיכאון ולחץ מהר יותר לאחר כישלונות לעומת אנשים בעלי תפיסת חוללות עצמית גבוהה (Bandura, 1982; 1994; Bandura & Schunk, 1981). חוללות עצמית איננה תכונה אלא מערכת של אמונות לגבי היכולת לתאם כישורים ויכולות כדי להשיג מטרות בתחום מסוים (Maddux, 2002). תחושת החוללות העצמית של אדם משפיעה על תחומי העניין שלו, על ערכיו, מטרותיו, פעולותיו ואף על תפקודו המקצועי (Pinquart et al., 2003). לפי תאוריית תפיסת החוללות העצמית, אמונות לגבי חוללות משפיעות על הבחירות של אנשים, דרכי

מרבית השאלונים הבודקים דימוי עצמי לא מביאים בחשבון אוכלוסיות מגוונות ורקע תרבותי. הביקורת העיקרית נגד השאלון שפיתח רוזנברג (Rosenberg, 1965) היא שאומנם השימוש בו במחקרים נרחב, אך התוקף שלו מוטל בספק באוכלוסיות עברייניות. כמו כן נטען כי השאלון של רוזנברג מתאים לבחינת דימוי עצמי כללי בקרב האוכלוסייה הכללית הבוגרת, אך פחות מתאים לשימוש עם אוכלוסייה של אסירים (Debowska et al., 2016). למרות הביקורת שצוינה, במחקרים המעטים הבודקים דימוי עצמי בקרב אסירים, השאלון השכיח הוא שאלון הדימוי העצמי של רוזנברג. מחקר שבדק דימוי עצמי על אסירים בצרפת מצא מהימנות של 77. מחקרים אחרים שבדקו דימוי עצמי על אסירים מצאו מהימנות של 79 ו-88 (Blatier, 2000; Boduszek et al., 2013a). מחקר שנבדקו היו אסירים משוחררים בדק את המבנה של השאלון של רוזנברג. במחקר זה יצרו מהשאלון שני מדדים: דימוי עצמי חיובי (הערכת דימוי עצמי חיובי בהיגדים החיוביים) ודימוי עצמי שלילי (הערכת דימוי עצמי שלילי בהיגדים השליליים). המחקר מצא שממוצע הדימוי העצמי החיובי היה גבוה יותר מממוצע הדימוי העצמי השלילי (18.4 ו-16.6 בהתאמה), ונמצא שרק הדימוי העצמי החיובי קשור לרצידיביזם בקורלציה הפוכה, כלומר דימוי עצמי חיובי גבוה נמצא במתאם עם שיעור רצידיביזם נמוך (Boduszek et al., 2013b).

חוללות עצמית

מטרה נוספת של מרכזי הקשב בשב"ס היא העלאה של תפיסת החוללות העצמית של האסירים. חוללות עצמית היא מושג שפיתח הפסיכולוג החברתי אלברט בנדורה במסגרת תאוריית הלמידה החברתית-קוגניטיבית. בשנת 1977 פרסם אלברט בנדורה מאמר שעסק בחוללות עצמית, והמושג נעשה שכיח מאוד מאז (Maddux, 2002). אלברט בנדורה המשיג את המושג "חוללות עצמית" כמכלול האמונות של אנשים כלפי היכולת שלהם ליצור ולבצע פעולות אשר משפיעות על אירועים הנוגעים לחייהם (Bandura, 1982; 1994; Bandura & Schunk, 1981). ההנחה העומדת בבסיס של

הפרעות קשב⁷ מצא, שהערכת החוללות העצמית ללמידה נמוכה יותר בקרב התלמידים בעלי הפרעת

הקשב (Tabassam, 2002).

קוסטלו (Costello & Stone, 2012) הוא חוקר מתחום הפסיכולוגיה החיובית שבחן הצלחה אקדמית וטען כי אם רוצים להעלות את ההישגים האקדמיים צריך להעלות את תחושת החוללות העצמית. המחקר מצא כי סטודנטים עם הפרעות קשב ולקויות למידה אינם ממצים את הפוטנציאל האינטלקטואלי שלהם, ולמעשה הפערים אצלם בין רמת האינטליגנציה למידת ההצלחה האקדמית גדולים. פרבט (Prevatt, 2016) מצא, כי טיפול התנהגותי קוגניטיבי בסטודנטים עם הפרעות קשב עשוי להשפיע על תפיסת החוללות העצמית והמוטיבציה של הסטודנט. בראמהם ועמיתים (Bramham et al., 2009) בדקו במחקרם אפקטיביות של שני סוגי טיפולים בקרב מבוגרים עם הפרעות קשב. המחקר בדק תפיסת חוללות עצמית בין שתי קבוצות: קבוצת המחקר טופלה בטיפול התנהגותי קוגניטיבי (CBT) עם טיפול תרופתי, וקבוצת הביקורת טופלה בטיפול תרופתי בלבד. הממצאים הראו כי הערכת החוללות העצמית של הקבוצה שטופלה בטיפול התרופתי בלבד ירדה, ואילו הערכת החוללות העצמית של קבוצת המחקר, שקיבלה גם טיפול התנהגותי קוגניטיבי, עלתה.

תפיסת חוללות עצמית חדילה מפשיעה

מדוע כה חשובה תפיסת החוללות העצמית? מחקרם של ג'ונסטון ואחרים (Johnston et al., 2019) מצא, כי לתפיסת החוללות העצמית השפעה מכרעת על החדילה מפשיעה. אין זה המקום לדון במורכבות המונח "חדילה מפשיעה", מתי היא מתרחשת או מתי אפשר לקבוע בוודאות כי העברין חדל מפשיעה. לפי לאוב וסמפסון (Laub & Sampson, 2003), אפשר להבין חדילה מפשיעה כתהליך סיבתי

הפעולה שלהם ורמת המאמץ והנחישות שיפעילו (Brezina & Topalli, 2012).

הספרות מציגה שלוש דרכים מרכזיות לפיתוח ולחיזוק של תפיסת החוללות העצמית. האחת, התנסות בחוויה המספקת תחושת הצלחה - נמצאה כיעילה ביותר בפיתוח תחושת חוללות עצמית. הצלחות בזכות אצל האדם תחושת חוללות חזקה ביכולות שלו, וכישלונות מפחיתים את האמונה ביכולות. השנייה, השפעה חיובית של הסביבה האנושית באמצעות שכנוע של האדם בחוזקות שלו. קבלת חיזוקים רבים מהחברה, הנוגעים לחוללות העצמית של האדם, גורמת לאנשים להתאמץ יותר כדי להצליח, וכך הם מפתחים תחושת חוללות עצמית גבוהה יותר. השלישית, תצפית אשר משמשת דרך עקיפה לחיזוק תחושת החוללות העצמית. כאשר אדם צופה על אנשים דומים לו בזמן שהם מבצעים פעילות באופן מוצלח, תצפית זו עשויה לתרום להגברת אמונתו ביכולות שלו להצליח בפעילות (Bandura, 1994).

תפיסת חוללות עצמית והפרעת קשב

מחקר שבדק דימוי עצמי ותפיסת חוללות עצמית בקרב מבוגרים עם הפרעות קשב והשווה לקבוצת ביקורת ללא הפרעת קשב מצא, כי מבוגרים עם הפרעות קשב הראו תפיסת חוללות עצמית נמוכה יותר (Newark et al., 2016). הספרות איננה עשירה במחקרים שבדקו את הקשר בין הפרעות קשב לחוללות עצמית, או הערכת החוללות העצמית בקרב מבוגרים בעלי הפרעות קשב. מעט המחקרים שבדקו זאת מצאו, כי הערכת החוללות העצמית נמוכה יותר בקרב בעלי הפרעת קשב. במרבית המחקרים שבדקו חוללות עצמית הנבדקים היו תלמידים בבתי ספר או סטודנטים, ותפיסת החוללות העצמית נגעה ליכולות למידה. לדוגמה, מחקר שבדק תפיסת חוללות עצמית ללמידה בקרב תלמידים בבית ספר יסודי עם

⁷ כל המחקרים שבדקו הפרעות קשב ומסוגלות עצמית התייחסו להפרעות קשב וללקויות למידה כקבוצה אחת (קבוצת המחקר).

השערות המחקר

1. יימצאו הבדלים בין רמת הדימוי העצמי של אסירים שהשתתפו בתוכנית במרכזי הקשב לבין אסירים מקבוצת הביקורת.
2. יימצאו הבדלים בין הערכת תפיסת החוללות העצמית של אסירים שהשתתפו בתוכנית במרכזי הקשב לבין אסירים מקבוצת הביקורת.
3. חומרת מאפייני הקשב (חוסר קשב, היפראקטיביות ואימפולסיביות) תפחת בעקבות השתתפות בתוכנית במרכזי הקשב בהשוואה לחומרתם בטרם הכניסה לתוכנית.

שיטת המחקר

קבוצת המחקר: בין התאריכים 1 במרס 2019 ל-31 ביולי 2019 השתתפו 66⁸ אסירים במרכזי הקשב, בתוכנית להתמודדות עם הפרעות קשב באחד מבתי הסוהר: "מעשיהו", "חרמון" ו"דקל". סגל החינוך בבית הסוהר, עם גורמי הטיפול והניהול, איתר אסירים שהראו סימנים של הפרעת קשב בהתנהגותם. לאחר מכן מולאו בעבורם דוחות (איתם יחד) לגבי הילדות, תקופת בית הספר ועוד. דוחות אלה נשלחו לפסיכיאטר המאבחן ממרפאת פוקוס בתל השומר, שסינן ודירג אותם לפי הסיכוי להימצאות הפרעת קשב. הדירוג נע בין 1 (סיכוי נמוך) ל-5 (סיכוי גבוה מאוד). בעלי סיכויים 4 ו-5 להימצאות הפרעה הופנו לאבחון קליני. האבחון הקליני נעשה על ידי הפסיכיאטר שהגיע לבתי הסוהר.

קבוצת הביקורת: אותרו 35 אסירים פליליים מבית סוהר "צלמון", העומדים בקריטריונים להשתלבות במרכזי הקשב (כגון יתרת מאסר של חצי שנה לפחות, ללא התמכרות פעילה לסמים או אלכוהול וידיעת קרוא וכתוב ברמה מספקת). סגל החינוך, בהתייעצות עם גורמי הטיפול והניהול בבית הסוהר המכיר את האסירים, איתר אסירים שהראו סימנים של הפרעת קשב בהתנהגותם. לאחר מכן מולאו בעבורם דוחות (איתם יחד) לגבי הילדות, תקופת בית הספר ועוד.

התומך בחדילה מעבריינות. עולה גם שאלה לגבי אופן מדידת החדילה - אם באמצעות רצידיביזם רשמי אם באמצעות דיווח עצמי. נאגין, פרינגטון ומופיט (Nagin et al., 1995) מצאו במחקרם פער עצום בין דיווח רשמי, לפיו 62% מהקבוצה חדלו מפשיעה, לעומת דיווח עצמי, לפיו רק 11% חדלו מפשיעה. למרות הפער, במחקרנו זה נגדיר חדילה באמצעות רצידיביזם למאסר חדש. כאמור, נמצא כי לתפיסת חוללות עצמית קורלציה גבוהה עם חדילה מפשיעה. לפיכך ככל שעולה רמת החוללות הנתפסת של העבריינין לחדול מפעילות עבריינית, כך יש ירידה בפועל בהתנהגות העבריינית (Johnston et al., 2019). מחקר אחר שבדק חדילה מפשיעה מצא, כי לאסירים משוחררים שחדלו מפשיעה היו תפיסות חיוביות יותר לגבי היכולות שלהם לשלוט בחייהם בעתיד ולשפרם, כלומר הייתה להם תפיסת חוללות עצמית גבוהה (Terry & Abrams, 2017). עוד נמצא, כי בעבור אסירים שהיו במאסר ממושך, הבדל מהותי בין אלה שחדלו מפשיעה לבין אלה שלא, נמצא בתפיסת החוללות העצמית שלהם (Martin et al., 2019). מרונה (Maruna, 2004) כתב, כי לשם הפסקת פשיעה על האדם להעריך את החוללות העצמית שלו כנכונה, ורק אז יהיה מסוגל לבצע את השינויים ההתנהגותיים הנדרשים.

מטרת המחקר הנוכחי היא להעריך את אפקטיביות הטיפול במרכזי הקשב הקיימים בשב"ס הן בהתמודדות עם תסמינים של הפרעת קשב והפחתתם, הן בהעלאת הדימוי העצמי ותפיסת החוללות העצמית והן בהפחתת רצידיביזם של מטופלים במרכזים. ככלל, אפשר לשער שאסיר בעל הפרעת קשב יהיה בעל דימוי עצמי נמוך ויעריך את החוללות העצמית שלו כנמוכה. המטרה המוצהרת של מרכזי הקשב בשב"ס היא לגרום לאסירים להכיר את התסמינים של הפרעת הקשב ולאמץ דרכי התנהגות, באופן שיסייע להם להשתלב במערכי הטיפול טוב יותר הן במאסר והן לאחר השחרור.

⁸ חמישה אסירים נשרו במהלך התוכנית.

כלי המחקר

1. שאלון דיווח עצמי הבודק דימוי עצמי (self-esteem) (ראה נספח 1). השאלון פותח על ידי רוזנברג (Rosenberg, 1965) ותורגם לעברית על ידי

זוחות אלה נשלחו לפסיכיאטר המאבחן ממרפאת פוקוס בתל השומר, שסינן ודירג אותם לפי הסיכוי להימצאות הפרעת קשב. הדירוג נע בין 1 (סיכוי נמוך) ל-5 (סיכוי גבוה מאוד). בעלי הסיכויים 4 ו-5 להימצאות

לוח 2. מאפיינים דמוגרפיים וקרימינוגניים של קבוצות המחקר והביקורת

משתנה	קבוצת מחקר	קבוצת ביקורת
גיל ממוצע	32 (SD=8.4)	33 (SD=7.7)
ממוצע שנות לימוד	9 (SD=4.0)	9 (SD=4.3)
דת	יהודים 64%	יהודים 66%
	מוסלמים 35%	מוסלמים 29%
ילידי ישראל	79%	77%
מאסר ראשון	17%	14%
מצב משפחתי	רווקים 58%	רווקים 66%
	גרושים 23%	גרושים 17%
	נשואים 18%	נשואים 11%
סוג עבירה	עבירות סמים 26%	עבירות סמים 9%
	עבירות ביטחון המדינה 23%	עבירות ביטחון המדינה 17%
	עבירות אלימות 12%	עבירות אלימות 14%
	עבירות רכוש 11%	עבירות רכוש 6%
	עבירות כלפי חיי אדם 9%	עבירות כלפי חיי אדם 6%
	עבירות שוד 5%	עבירות שוד 3%
	עבירות מין 5%	עבירות מין 26%
	שאר עבירות 9%	שאר עבירות 19%

זק (1976) (Hobfoll & Walfisch, 1984). באמצעות שאלון זה נבדק הדימוי העצמי של האסיר בשתי נקודות זמן: לפני הכניסה לתוכנית ובסיומה (בקבוצת הביקורת באותו זמן כמו בקבוצת המחקר). בשאלון של רוזנברג עשרה היגדים המשקפים הערכה עצמית של דימוי עצמי שלילי ודימוי עצמי חיובי. התשובות להיגדים נעות על סולם ליקרט שבו ארבע קטגוריות (1 - מאוד לא מסכים עד 4 - מסכים מאוד). חמישה מההיגדים חיוביים (היגדים 1, 3, 4, 7 ו-10) וחמישה שליליים (היגדים 2, 5, 6, 8 ו-9). שאלון זה תוקף, ואף נעשה בו שימוש במחקרים שבדקו דימוי עצמי

ההפרעה הופנו לאבחון קליני. האבחון הקליני של קבוצת הביקורת נעשה על ידי מתמחים בפסיכולוגיה שיקומית מענף הפסיכולוגיה בשירות בתי הסוהר. יודגש כי בטרם האבחון עברו הפסיכולוגים הכשרה על ידי הפסיכיאטר, והם התלוו אליו לתצפית ביום האבחון. אסירים שאובחנו כבעלי הפרעת קשב והסכימו להשתתף במחקר הוגדרו כקבוצת ביקורת. ארבעה אסירים נשרו במהלך המחקר וסירבו להשתתף בחלקו השני. לוח 2 מציג מאפיינים דמוגרפיים וקרימינוגניים של שתי הקבוצות (מחקר וביקורת). הקבוצות דומות במשתנים הדמוגרפיים אך שונות מעט בסוגי העבירות.

דוח תצפית כזה לא התאפשר לגבי קבוצת הביקורת. בתוכניות הקשב ישנן קצינות חינוך המלוות את האסירים לאורך התוכנית והתהליך. קצינות החינוך רואות את התנהלות האסירים באופן תדיר ויומיומי ובכל מרחבי הכלא (תעסוקה, קבוצות ועוד), ועל כן יכולות להעיד על התנהגות האסירים והשינוי בה. כאשר לקבוצת הביקורת, אין פונקציה המלווה את האסירים לאורך התקופה, חלקם עובדים במטבח, חלקם לומדים בחינוך, חלקם עובדים במפעלים. לכן אין מי שיעיד על התנהגותם ובעיקר על השינוי בה. מגבלה נוספת הנוגעת לאסירים בקבוצת הביקורת היא כי ייתכן שהאסירים שובצו לבתי סוהר אחרים, לפיכך לא התאפשר לבצע מעקב מסודר אחריהם. מלבד האמור לעיל ייבדקו נתוני חזרה למאסר ולמעצר של האסירים בקבוצות המחקר והביקורת במשך שלוש שנים של מעקב.

ממצאים דימוי עצמי

השערת המחקר היא כי הדימוי העצמי של האסירים שהשתתפו במרכזי הקשב יעלה בהשוואה לטרם התוכנית, ואילו הדימוי העצמי של קבוצת הביקורת יישאר ללא שינוי. השערת מחקר זו לא אוששה. בטרם נבחנו השינוי בדימוי העצמי, וידאנו כי אין הבדל מובהק בנקודת ההתחלה (t_1) בין שתי הקבוצות. ואכן, לא נמצאו הבדלים מובהקים ביניהן בתפיסת הדימוי העצמי לפני התוכנית. הממוצע של תפיסת הדימוי העצמי בקרב קבוצת המחקר היה 26.0, והממוצע של תפיסת הדימוי העצמי של קבוצת הביקורת היה 25.7. כאמור, ללא הבדל מובהק בין הקבוצות ($t(98)=.674, p=.502$).

בבחינה של ממוצע הדימוי העצמי לכל משתתף לפי קבוצת הייחוס שלו (מחקר/ביקורת), לא נמצאו הבדלים מובהקים בין נקודת ההתחלה לנקודת הסיום בניתוח מדידה חוזרת (Repeated Measure Analysis), כפי שאפשר לראות בלוח 3 ובתרשים 1. מחקר שנעשה על אסירים בנורווגיה לימד על קיומם של שני פקטורים בדימוי העצמי: פקטור של הערכת

בקרב אסירים (Psychou et al., 2018). מהימנות אלפא קרונבאך נמצאה בין 0.95 ל-0.75 (ורדי, 2006; Hobfoll & Walfisch, 1984).

2. שאלון דיווח עצמי הבודק תפיסת חוללות עצמית (self-efficacy) (ראה נספח 2). השאלון פותח על ידי חן וגאלי ותורגם לעברית על ידי גרנט-פלומין (1998). באמצעות שאלון זה נבדקה תפיסת האסירים את חוללותם העצמית לפני הכניסה לתוכנית ובסיומה (בקבוצת הביקורת - באותו זמן). השאלון כולל שמונה היגדים, שנועדו להעריך עד כמה אנשים מאמינים שהם יכולים להשיג את המטרות שלהם למרות הקשיים. התשובות להיגדים נעות על סולם ליקרט בין ארבע קטגוריות (1 - מאוד לא מסכים עד 4 - מסכים מאוד). מהימנות אלפא קרונבאך נמצאה בין 0.90 ל-0.79 (טובול, 2011; Chen et al., 2001).

3. דוח תצפית הבודק מאפייני קשב והיפראקטיביות על פי DSM (ראה נספח 3). דוח התצפית כולל תשעה היגדים הבוחנים חוסר קשב ותשעה היגדים הבוחנים היפראקטיביות ואימפולסיביות. התשובות שבמקור היו בינאריות - כן/לא, ושוננו לסולם ליקרט בין 1 (אף פעם) ל-5 (לעיתים תכופות מאוד). דוח זה מולא על ידי קצינות החינוך המלוות את מרכזי הקשב בשתי נקודות זמן, בתחילת התוכנית ובסיומה, בעבור כל האסירים מקבוצת המחקר שהשתתפו בתוכנית קשב. 4. נתוני חזרה למאסר - נמדדו לאחר שחרור האסירים ובתקופות מעקב של שנה, שנתיים ושלוש שנים מיום שחרורם.

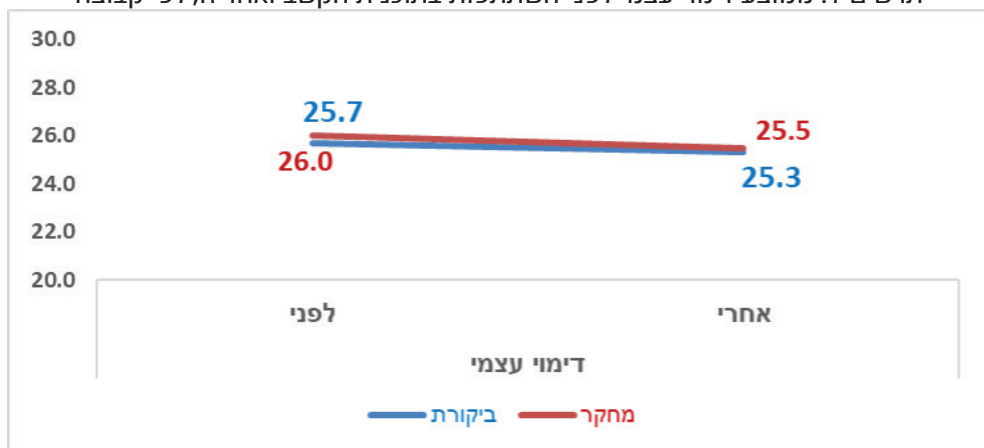
הליך המחקר

אסירים מקבוצת המחקר ומקבוצת הביקורת מילאו את שני השאלונים המתוארים בכלי המחקר בשתי נקודות זמן: האחת לפני כניסתם לתוכנית והשנייה בסיום התוכנית (אסירים בקבוצת הביקורת מילאו את השאלון באותו זמן כמו קבוצת המחקר). קצינות החינוך המלוות את מרכזי הקשב מילאו דוחות תצפית כמתואר לעיל, הבודקים מאפייני חוסר קשב, היפראקטיביות ואימפולסיביות, על כל אחד מהאסירים בקבוצת המחקר בתחילת התוכנית ובסיומה. מילוי

לוח 3. השפעת ההשתתפות בתוכנית הקשב על הדימוי העצמי

אפקט	F	Sig
שינוי לאורך זמן - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	1.204	0.275
דימוי עצמי - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	0.035	0.853

תרשים 1. ממוצע דימוי עצמי לפני השתתפות בתוכנית הקשב ואחריה, לפי קבוצה

המחקר בשתי נקודות הזמן. לוח 4 מציג תוצאות של מבחן t בחלוקה לפקטור חיובי ופקטור שלילי. הממצאים בלוח 4 מראים ירידה קטנה בדימוי העצמי השלילי בקרב קבוצת המחקר, אך לא בדימוי העצמי החיובי. בקרב קבוצת הביקורת לא נראו כלל הבדלים בחלוקה לפקטורים חיובי ושלילי. בניתוח מדידה חוזרת לא נמצא הבדל מובהק בין שתי נקודות הזמן ובין קבוצות המחקר והביקורת.

דימוי עצמי חיובי ופקטור של הערכת דימוי עצמי שלילי (Boduszek et al., 2013b). בדקנו אם פיצול הדימוי העצמי לשני משתנים חדשים יניב תוצאה אחרת. הפקטור הראשון שבנינו הוא דימוי עצמי חיובי, שכלל את חמש השאלות החיוביות (1, 3, 4, 7, 10). הפקטור השני שבנינו הוא דימוי עצמי שלילי, שכלל את חמש השאלות השליליות (2, 5, 6, 8, 9). נבדקו הבדלים בחלוקה לשני הפקטורים בין קבוצות

לוח 4. תוצאות מבחן t מזווג דימוי עצמי - חיובי ושלילי

קבוצה	לפני התוכנית	אחרי התוכנית	פער	מבחן	מובהקות
מחקר דימוי עצמי חיובי	12.7	13.1	0.4 (+3.1%)	-1.572	0.121
מחקר דימוי עצמי שלילי	13.3	12.4	0.9 (-6.8%)	3.046	0.003
ביקורת דימוי עצמי חיובי	12.7	12.8	0.1 (+0.8%)	-0.394	0.697
ביקורת דימוי עצמי שלילי	13.0	12.5	0.5 (-3.8%)	1.361	0.184

העצמית, וידאנו כי אין הבדל מובהק בנקודת ההתחלה (t1) בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת. ואכן, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות בתפיסת החוללות העצמית לפני התוכנית. הממוצע של תפיסת החוללות העצמית בקרב קבוצת המחקר היה 21.5, וממוצע הדימוי העצמי של קבוצת הביקורת היה 21.2. כאמור, ללא הבדל מובהק בין הקבוצות

לוחות 5 ו-6 מציגים את תוצאות המדידה החוזרת לפי שני הפקטורים שנבנו.

כפי שאפשר לראות בלוחות 5 ו-6, גם בחלוקה לשני הפקטורים לא נמצא הבדל בין זמני המילוי וקבוצת ההשתייכות.

לסיכום, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הדימוי העצמי בתחילת תוכנית הקשב לבין הדימוי העצמי

לוח 5. השפעת ההשתתפות בתוכנית הקשב על פקטור הדימוי העצמי החיובי

אפקט	F	Sig
שינוי לאורך זמן - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	0.002	0.968
דימוי עצמי - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	0.002	0.968

לוח 6. השפעת ההשתתפות בתוכנית הקשב על פקטור הדימוי העצמי השלילי

אפקט	F	Sig
שינוי לאורך זמן - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	1.204	0.275
דימוי עצמי - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	0.035	0.853

בסיומה. כמו כן לא נמצאה השפעה לסוג הקבוצה (מחקר או ביקורת) על הדימוי העצמי. היינו, במשך זמן הבדיקה לא השתנה הדימוי העצמי של כלל הנבדקים באופן מובהק. $(t(99)=-.165, p=.870)$. המשתנה נבדק במבחן מדידה חוזרת (repeated measure) כפי שמוצג בלוח 7. לוח 7 מראה כי יש שינוי מובהק בתפיסת החוללות העצמית בשתי נקודות המדידה (לפני התוכנית ואחריה), מכיוון שהשתתפות בתוכנית הקשב השפיעה באופן מובהק על תפיסת החוללות העצמית של משתתפיה. ראה הנתונים גם בתרשים 2. תרשים 2 מציג ממוצעים של תפיסת החוללות העצמית של קבוצת הביקורת והמחקר. במדידה הראשונה (לפני התוכנית) אין הבדלים, אך במדידה השנייה (אחריה) נמצאו הבדלים בין הקבוצות. תפיסת

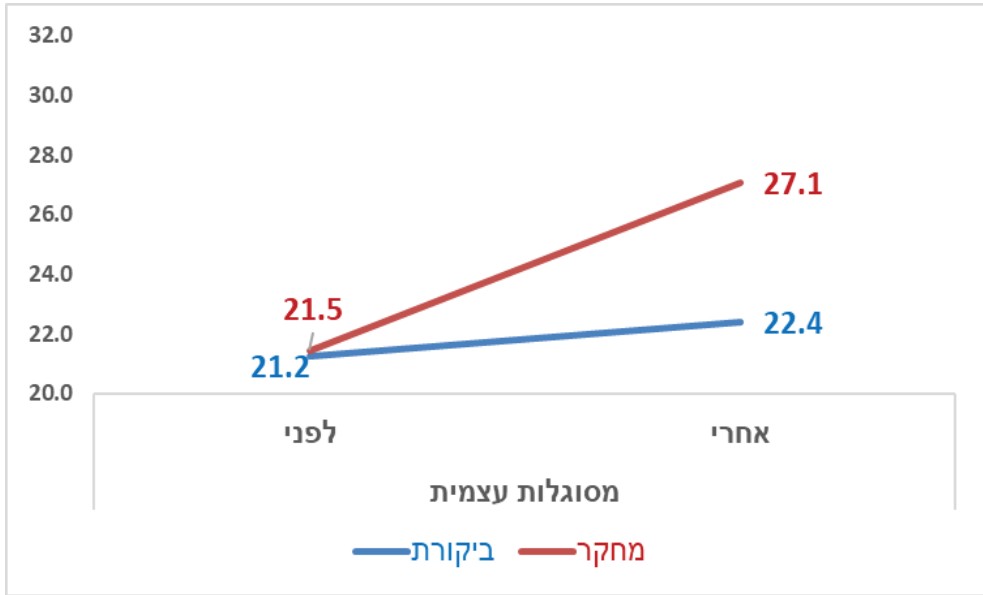
השערת המחקר היא כי תפיסת החוללות העצמית של האסירים שהשתתפו במרכזי הקשב תעלה לעומת טרום התוכנית, ואילו תפיסת החוללות העצמית של קבוצת הביקורת תישאר ללא שינוי. השערת מחקר זו אוששה. בטרם נבחן השינוי בתפיסת החוללות

תפיסת חוללות עצמית

לוח 7. השפעת ההשתתפות בתוכנית על תפיסת החוללות העצמית

אפקט	F	Sig
שינוי לאורך זמן - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	35.648	0.000
חוללות עצמית - לפני/אחרי השתתפות בתוכנית הקשב	6.546	0.012

תרשים 2. ממוצע של תפיסת החוללות העצמית

התוכנית ובסיומה. הנתונים נותחו באמצעות מבחני t מזווגים. בלוח 8 ובתרשים 3 מוצגים הממצאים. לוח 8 ותרשים 3 מציגים את מדדי הקשב וההיפראקטיביות של קבוצת המחקר שנמדדו בתחילת התוכנית ובסיומה. נמצא כי האסירים הפחיתו באופן מובהק את המאפיינים של חוסר קשב והיפראקטיביות. במאפייני חוסר קשב חלה ירידה של כ-18%, ובמאפייני היפראקטיביות חלה ירידה של כ-14%.

רצידיביזם והפרעת קשב

השערת המחקר היא כי שיעורי החזרה למאסר של אסירים שטופלו במרכזי הקשב יהיו נמוכים יותר משיעורי החזרה הכלליים. בחלוף שנה למחקר ובתום שנה מיום השחרור נבדקו שיעורי החזרה למאסר. רק

החוללות העצמית של קבוצת המחקר עלתה מ-21.5 ל-27.1, עלייה מובהקת של 5.6, ואילו בקבוצת הביקורת הייתה עלייה קטנה, של 1.2, שכאמור איננה מובהקת.

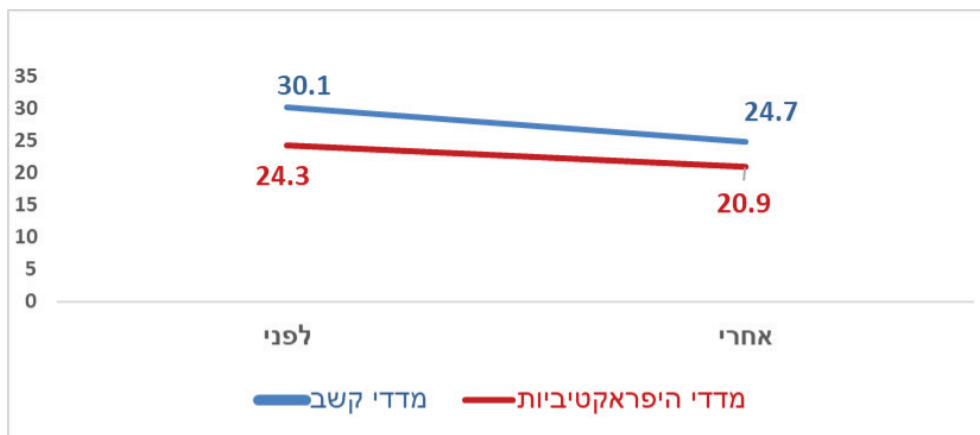
מאפייני קשב והיפראקטיביות

השערת המחקר היא כי החומרה של מאפייני הקשב וההיפראקטיביות של האסירים שהשתתפו במרכזי הקשב תרד לעומת חומרתם לפני התוכנית. השערה זו נוגעת רק לאסירים בקבוצת המחקר שטופלו במרכזי הקשב. כאמור, להפרעת הקשב 18 מאפיינים הנחלקים לשני פקטורים: תשעה מאפיינים לפקטור הקשב ותשעה מאפיינים לפקטור ההיפראקטיביות. מאפיינים אלה דורגו בדוח התצפית על אסירים שהשתתפו בתחילת

לוח 8. תוצאות מבחן t מזווג

תצפית	לפני התוכנית	אחרי התוכנית	פער	מבחן	מובהקות
מאפייני קשב	30.1	24.7	-5.4 (-17.9%)	5.731	<0.001
מאפייני היפראקטיביות	24.3	20.9	-3.4 (-14.0%)	4.318	<0.001

תרשים 3. ממוצע של מאפייני קשב והיפראקטיביות של קבוצת המחקר, לפני הטיפול ואחריו

נבדק (וימשיך להיבדק) מדד הרצידיביזם. **דימוי עצמי והפרעת קשב:** השערת המחקר הראשונה שנבדקה הייתה כי להשתתפות בתוכנית הקשב תהיה השפעה חיובית על הערכת הדימוי העצמי. השערה זו לא אוששה, שכן לא נמצאו הבדלים בין הערכת הדימוי העצמי בין קבוצת המחקר והביקורת בסיום תוכנית הקשב. למעשה נמצא, כי הערכת הדימוי העצמי לא השתנתה הן בקרב קבוצת המחקר והן בקרב קבוצת הביקורת. תוצאה זו עשויה להיות מוסברת באופן שבו מתייחסים למושג דימוי עצמי. מחקר-על שבדק את יציבות הדימוי העצמי במהלך החיים מצא, כי אנשים שומרים על רמת דימוי עצמי דומה לאורך החיים, למרות התנסויות בהצלחות ובכישלונות (Trzesniewski et al., 2003). תוצאות מחקר זה תומכות בתאוריה, כי דימוי עצמי הוא תכונה קבועה, בניגוד לתפיסתו של רוזנברג שסבר כי הצלחות והתנסויות עשויות לשנות את הדימוי העצמי. חוקרים אינם תמימי דעים ביחסם למושג זה. יש הטוענים כי דימוי עצמי הוא תכונה אישיותית מובנית ועל כן לא ישתנה במהלך החיים (או שינויים מינוריים בלבד), ויש הטוענים כי הדימוי העצמי עשוי להשתנות במהלך החיים, וסוברים שהוא תהליך שמשתנה לפי ניסיון חיים, כישלונות והצלחות וכתגובה לסביבה (Trzesniewski et al., 2003). שני מחקרי-על של Trzesniewski מצאו

53 אסירים (מתוך 102 שהשתתפו במחקר) השתחררו מהמאסר, ורק 17 מהאסירים היו משוחררים שנה. בקבוצת המחקר שוחררו שמונה אסירים, וחזר למאסר אסיר אחד. בקבוצת הביקורת שוחררו תשעה אסירים, וחזרו למאסר שניים. אי אפשר להסיק מכך על שיעורי הרצידיביזם בשל מיעוט הנתונים. נמשיך ונעקוב אחר שיעורי החזרה למאסר של קבוצת המחקר והביקורת בשנים הבאות, לקבלת נתוני רצידיביזם כעבור שנה, שנתיים ושלוש שנים מיום השחרור.

דיון

מחקר זה בדק לראשונה את היעילות של התוכנית החינוכית להתמודדות עם הפרעות קשב המתקיימת במרכזי הקשב בבתי הסוהר "מעשיהו", "חרמון" ו"דקל". נערכו בשב"ס מספר מחקרים שבדקו את האפקטיביות של תוכניות השיקום, אך רובם היו אלו מחלקות טיפוליות שנבדקו ולא תוכניות חינוכיות. יתרה מזו, על פי רוב נמדדה האפקטיביות של התוכניות באמצעות מדד אחד, והוא רצידיביזם. אך כי אין אנו חולקים על היותו מדד הזהב לבחינת אפקטיביות, יש להכיר בחשיבות של מדדים נוספים לבחינתה. במחקר זה המדדים שנבדקו בהיבט התפיסתי היו דימוי עצמי ותפיסת חוללות עצמית, ובהיבט ההתנהגותי - מאפייני חוסר קשב, אימפולסיביות והיפראקטיביות. כמו כן

מבלבול בין שני מושגים דומים זה לזה, אך לא זהים, ומייצגים עולמות תוכן שונים.

למעשה, מרבית פעילות החינוך בבתי הכלא נוגעת למושג "תפיסת חוללות עצמית", מתוך הבנה שבאמצעות אוסף חוויות חיוביות ומעצמות האסיר ירגיש בשינוי ויאמין במסוגלותו לבצע משימות מורכבות ולהגיע להישגים. זאת בלי לטפל בהיבטים הרכים והנפשיים הנוגעים לדימויו העצמי.

הפחתת המאפיינים של הפרעת קשב: ההשערה השלישית שנבדקה הייתה כי אסיר שיסיים התערבות באחד ממרכזי הקשב יהיה מודע יותר למאפייני התופעה, והדבר יביא לירידה במאפיינים של חוסר קשב והיפראקטיביות. השערה זו אוששה, שכן המחקר הראה שיפור מהותי ומובהק במאפיינים של חוסר קשב, אימפולסיביות והיפראקטיביות של האסירים לאחר תום תקופת ההתערבות. כפי שצויין, זו תוכנית חינוכית התנהגותית שמבוססת על לימוד ותרגול ומלמדת את האסיר להתמודד, לשים לב להפרעה ולשלוט במאפייניה.

תוצאות המחקר מלמדות כי לתוכנית השפעה חיובית על האסירים והיא מסייעת להם להתמודד עם התופעה ומאפייניה על ידי הבנתה ובאמצעות הקניית כלים המסייעים לתפקוד יומיומי. מחקרים בעולם מצאו, כי שכיחות התופעה בקרב אוכלוסיית האסירים גבוהה יותר מאשר באוכלוסייה הכללית. אין ספק כי שיעור האסירים בעלי הפרעות קשב בבתי הסוהר בישראל גבוה, ועל כן אוכלוסייה זו צריכה לקבל יחס ברמות הטיפולית, החינוכית ואולי אף הכליאתית, כדי להפחית את הסימפטומים ההתנהגותיים של ההפרעות.

מחקר זה אינו חף ממגבלות. הראשונה שבהן נוגעת לקבוצת הביקורת. אסירים בקבוצה זו לא אוכחנו על ידי הפסיכיאטר של התוכנית. אמנם צוות המחקר עשה כל שביכולתו כדי להקטין את השונות בין המאבחים באמצעות הנחיה צמודה של הפסיכיאטר, אך אפשר לציין זאת כמגבלה. מגבלה אחרת קשורה למרכיב המוטיבציה להיות מטופל בתוכנית הקשב, אשר נבדק רק בקרב האסירים שהשתתפו במרכזי הקשב, קרי קבוצת המחקר, ולמעשה לא נבדק בקרב קבוצת

שיציבותו נמוכה למדי בילדות, עולה בכגרות ויורדת בזיקנה (Trzesniewski et al., 2003), ואילו ווגנר מצא כי הדימוי העצמי קבוע למדי לאורך החיים ועולה בגיל השלישי (Wagner et al., 2015). בכל מקרה, נראה כי בתקופת הכגרות, התקופה האופיינית לאסירים, מדד זה יציב.

תפיסת חוללות עצמית והפרעת קשב: השערת המחקר השנייה, שלפיה להשתתפות בתוכנית הקשב תהיה השפעה חיובית על תפיסת החוללות העצמית, אוששה. נמצא כי להשתתפות בתוכנית יש השפעה על תפיסת החוללות העצמית לעומת אסירים שלא השתתפו בתוכנית. תוצאה זו מוסברת גם לפי תפיסתו של בנדורה, שטען כי תפיסת החוללות העצמית יכולה להשתנות ותלויה ביכולת להתגבר על חרדות וכחדים או אחרי חוויה של הצלחות. ממצא זה חשוב ובעל משמעות משני היבטים. האחד, העלאת תחושת החוללות בקרב האסירים נחוצה כדי שיאמינו בעצמם וביכולותיהם. הדבר יתרום להצלחתם הן בטיפול בין כותלי הכלא והן בהשתלבותם בקהילה עם שחרורם. מההיבט השני, הממצא חשוב בשל הקשר בספרות שנמצא בין חדילה מפשיעה לתפיסת חוללות עצמית גבוהה. לפיכך העלאת של תפיסת החוללות העצמית בקרב האסירים המשתתפים בתוכנית הקשב תורמת להעלאת האמונה בחוללות העצמית שלהם וביכולותיהם, וזו מסייעת להם להתמודד עם הפרעת הקשב ואף עשויה לסייע להם לחדול מהחיים העברייניים.

אחת ממטרות התוכנית, כפי שמצויין בתורת ההפעלה, היא העלאת של הדימוי העצמי של האסיר והאמון במסוגלותו ובכוחותיו. ממחקר זה עולה, כי לתוכנית אין השפעה על הערכת הדימוי העצמי, אך כפי שצויין, ישנם כלים רבים לבדיקת דימוי עצמי וייתכן כי כלי אחר ישמש טוב יותר בבחינת משתנה זה בקרב אוכלוסיית אסירים ויצג תמונה אחרת. עם זה הממצאים הראו כי לתוכנית השפעה מובהקת על תפיסת החוללות העצמית של האסירים. נדמה כי התוכניות החינוכיות, במהותן, מכוונות יותר לתפיסת חוללות עצמית וכלל לא לדימוי עצמי. הדבר נובע

תימוך, א' ואופנהיים, מ' (2007). מאסר, חינוך ודימוי עצמי - השפעת הלימודים במרכזי החינוך בבתי הסוהר על דימוי עצמי של אסירים. *צוהר לבית הסוהר*, 11, 70-81.
<http://www.jaraisy.com/upload/1371980043.pdf>

Allred, S. L., Harrison, L. D., & O'Connell, D. J. (2013). Self-efficacy: An important aspect of prison-based learning. *The Prison Journal*, 93(2), 211-233. <https://doi.org/10.1177%2F0032885512472964>

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Association.

Appelbaum, K. L. (2008). Assessment and treatment of correctional inmates with ADHD. *The American Journal of Psychiatry*, 165(12), 1520-1524. <https://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.2008.08060849>

Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.37.2.122>

Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V.S. Ramachandran (Ed), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81).

Bandura, A., & Schunk, D. H. (1981). Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(3), 586-598. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.3.586>

Blatier, C. (2000). Locus of control, causal attributions, and self-esteem: A comparison between prisoners. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 44(1), 97-110. <https://doi.org/10.1177%2F0306624X00441009>

Boduszek, D., Adamson, G., Shevlin, M., Mallett, J., & Hyland, P. (2013a). Criminal social identity of recidivistic prisoners: The role of self-esteem, family, and criminal friends. *Police Crime Psych*, 28, 15-25.

Boduszek, D., Hyland, P., Dhingra, K., & Mallett, J. (2013b). The factor structure and composite reliability of the Rosenberg Self-Esteem Scale among ex-prisoners. *Personality and Individual Differences*, 55, 877-881. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.07.014>

הביקורת. מגבלה שלישית היא תקופות המאסר של האסירים המשתתפים בתוכניות הקשב וחוסר היכולת להעריך את התנהגותם במאסר לאחר השתתפותם בתוכנית. במרבית המקרים האסירים משתתפים בתוכנית של מרכז הקשב בחלק האחרון של מאסרם, לפיכך בהתקרב סיום התוכנית הם משתחררים. נתון זה לא מאפשר לאמוד את התנהגות האסירים לפני התוכנית ובסיומה.

בהמשך למחקר ראשוני זה, יש מקום לשלב את האסירים בעלי הפרעת קשב במרכזי הקשב כבר בתחילת המאסר, ולהרחיב ולבדוק את השתלבותם בתוכניות השיקום המגוונות אחרי התוכנית. יש גם לבדוק את השפעת התוכנית על מדדי התנהגות והשתלבות של האסיר בכלא, לאחר סיומה של התוכנית.

אנו מניחים כי אסיר בעל הפרעת קשב שישתתף בתוכנית להתמודדות עם הפרעות קשב, ישתלב בשיעורים גבוהים יותר בתחומי השיקום בבתי הסוהר. הדבר עשוי להשפיע על שחרורו המוקדם (בשליש), וישפיע לטובה על כלל המדדים המלמדים על השתלבות בכלא.

מקורות

ועקנו, י' וכן צבי, ק' (2019). *דוח רצידיזם בישראל 2018-2013*. ענף מחקר שב"ס. <https://www.gov.il/hef/departments/guides/mamrim?chapterIndex=25>

ורדי, א' (2006). תרומתם של הערכה עצמית, רמת הדיפרנציאציה של העצמי, תפיסת הדחק במשפחה ותפיסת הטימול הדיפרנציאלי של ההורים לצמיחה אישית בקרב אחאים לילדים עם או ללא פיגור שכלי. (עבודת גמר לתואר שני). אוניברסיטת בר אילן.

טובול, נ' (2011). תרומת לימודי המשך באקדמיה לאוריינטציה עתיד, מסוגלות עצמית ואופטימיות בקרב אנשים עם לקויות קוגניטיביות: המקרה של כפר תקווה - דיון מוגן לבורגים עם צרכים מיוחדים. (עבודת גמר לתואר שני). אוניברסיטת חיפה.

עינת, ע' ועינת, ת' (2007). *כתב אישום - ליקוי למידה, נשירה ועבריינות*. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

ענף השכלת אסירים, מחלקת חינוך טיפול ושיקום, שב"ס (2018). *כנס סיכום שנתי*.

ענף השכלת אסירים, מחלקת חינוך טיפול ושיקום, שב"ס (2019). *כנס סיכום שנתי*.

- Gullone, E., Jones, T., & Cummins, R. (2000). Coping styles and prison experience as predictors of psychological well-being in male prisoners. *Psychiatry, Psychology and Law*, 7(2), 170-181. <https://doi.org/10.1080/13218710009524983>
- Harpin, V., & Young, S. J. (2012). The challenge of ADHD and youth offending. Research. *Cutting Edge Psychiatry in Practice*, 2, 138-143. <https://www.researchgate.net/publication/235706780>
- Hobfoll, S. E., & Walfisch, S. (1984). Coping with a threat to life: A longitudinal study of self-concept, social support, and psychological distress. *American Journal of Community Psychology*, 12(1), 87-100. <https://doi.org/10.1007/BF00896930>
- Johnston, T. M., Brezina, T., & Crank, B. R. (2019). Agency, self-efficacy, and desistance from crime: An application of social cognitive theory. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 5(1), 60-85.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Harvard University Press.
- Maddux, J. E. (2002). Self-efficacy: The power of believing you can. In C. R. Snyder, & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology* (pp. 277-287). Oxford University Press.
- Martin, A. M., Padron, F., & Redondo, S. (2019). Early narratives of desistance from crime in different prison regimes. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 11(2), 71-79. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2019a2>
- Maruna, S. (2004). Desistance from crime and explanatory style: A new direction in the psychology of reform. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 20, 184-200. <https://doi.org/10.1177%2F1043986204263778>
- Mazzone, L., Postorino, V., Reale, L., Guarnera, M., Mannini, V., Armando, M., Fatta, L., De Peppo, L., & Stefano, V. (2013). Self-esteem evaluation in children and adolescents suffering from ADHD. *Clin Pract Epidemiol Ment Health*, 9, 96-102.
- Bramham, J., Young, S., Bickerdike, A., Spain, D., McCartan, D., & Xenitidis, K. (2009). Evaluation of group cognitive behavioral therapy for adults with ADHD. *Journal of Attention Disorders*, 12(5), 434-441. <https://doi.org/10.1177%2F1087054708314596>
- Brezina, T., & Topalli, V. (2012). Criminal self-efficacy: Exploring the correlates and consequences of "successful criminal" identity. *Criminal Justice and Behavior*, 39(8), 1042-1062. <https://doi.org/10.1177%2F0093854812438345>
- Buitelaar, N. J. L., & Ferdinand, R. F. (2012). ADHD undetected in criminal adults. *Journal of Attention Disorders* 20(3), 1-9. <https://doi.org/10.1177%2F1087054712466916>
- Chen, G., Gully, S. M., & Eden, D. (2001). Validation of a new general self-efficacy scale. *Organizational Research Methods*, 4(1), 62-83. <http://dx.doi.org/10.1177/109442810141004>
- Costello, C. A., & Stone, S. L. M. (2012). Positive psychology and self-efficacy: Potential benefits for college students with attention deficit hyperactivity disorder and learning disabilities. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 25(2), 119-129.
- Crandall, R. (1973). The measurement of self-esteem and related constructs. *Measures of Social Psychological Attitudes*, 45, 167.
- Debowska, A., Boduszek, D., & Sherretts, N. (2016). Self-esteem in adult prison population: The development and validation of the Self-Esteem Measure for Prisoners (SEM-P). *Deviant Behavior* 38(11), 1240-1251. <https://dx.doi.org/10.1080/01639625.2016.1246034>
- Fitts, W. H., & Hammer, W. T. (1969). *The self concept and delinquency*. Marshall & Bruce Co.
- Ginsberg, Y., Lngstorm, N., Larsson, H., & Lichtestein, P. (2013). ADHD and criminality: Could treatment benefit prisoners with ADHD who are at higher risk of reoffending?. *Expert Review of Neurotherapeutics*, 13, 345-348. <https://doi.org/10.1586/ern.13.22>

- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400876136>
- Sibley, M. H., Mitchell, J. T., & Becker, S. P. (2016). Method of adult diagnosis influences estimated persistence of childhood ADHD: A systematic review of longitudinal studies. *The Lancet Psychiatry*, 3(12), 1157-1165. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(16\)30190-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)30190-0)
- Tabassam, W., & Grainger, J. (2002). Self-concept, attributional style and self-efficacy beliefs of students with learning disabilities with and without attention deficit hyperactivity disorder. *Learning Disability Quarterly*, 25(2), 141-151. <https://doi.org/10.2307%2F1511280>
- Terry, D., & Abrams, L. S. (2017). Dangers, diversions, and decisions: The process of criminal desistance among formerly incarcerated young men. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61, 727-750. <https://doi.org/10.1177/0306624x15602704>
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., & Robins, R. W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 205-220. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.84.1.205>
- Wagner, J., Hoppmann, C., Ram, N., & Gerstorf, D. (2015). Self-esteem is relatively stable late in life: The role of resources in the health, self-regulation, and social domains. *Development of Psychology*, 51(1), 136-149. <https://doi.org/10.1037/a0038338>
- Wolf Harlow, C. (2003). *Education and correctional populations*. U.S. Department of Justice.
- Young, S., & Cocalis, K. M. (2019). Attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) in the prison system. *Current Psychiatry Reports*, 21, 41. <https://doi.org/10.1007/s11920-019-1022-3>
- Young, S., Moss, D., Sedgwick, O., Fridman, M., & Hodgkins, P. (2015a). A meta-analysis of the prevalence of attention deficit hyperactivity disorder in incarcerated population. *Psychological Medicine*, 45, 247-258. <https://doi.org/10.1017/S0033291714000762>
- Nagin, D. S., Farrington, D. P., & Moffitt, T. E. (1995). Life-course trajectories of different types of offenders. *Criminology*, 33(1), 111-139. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1995.tb01173.x>
- Newark, P. E., Elsasser, M., & Stieglitz, R. D. (2016). Self-esteem, self-efficacy, and resources in adults with ADHD. *Journal of Attention Disorders*, 20(3), 279-290. <https://doi.org/10.1177%2F1087054712459561>
- Oser, C. B. (2006). The criminal offending - self-esteem nexus. *The Prn Journal*, 86(3), 344-364. <https://doi.org/10.1177%2F0032885506291024>
- Philip-Wiegmann, F., Rosler, M., Clasen, O., Zinnow, T., Retz-Junginger, P., & Retz, W. (2017). ADHD modulates the course of delinquency: A 15-year follow-up study of young incarcerated man. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci*, 268(4), 391-399. <https://doi.org/10.1007/s00406-017-0816-8>
- Pinquart, M., Silbereisen, R. K., & Juang, P. L. (2003). Self-efficacy and successful school-to-work transition: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 329-346. [https://doi.org/10.1016/s0001-8791\(02\)00031-3](https://doi.org/10.1016/s0001-8791(02)00031-3)
- Pratt, T. C., Cullen, F. T., Blevins, K. R., & Daigle, L. E. (2002). The relationship of attention deficit hyperactivity disorder to crime and delinquency: A meta-analysis. *International Journal of Police Science and Management*, 4(4), 344-360. <https://doi.org/10.1350%2Fijps.4.4.344.10873>
- Prevatt, F. (2016). Coaching for college students with ADHD. *Attention Deficit Disorder*, 18, 110.
- Psychou, D., Kokaridas, D., Koulouris, N., Theodorakis, Y., & Krommidas, C. (2019). The effect of exercise on improving quality of life and self-esteem of inmates in Greek prisons. *Journal of Human Sport and Exercise*, 14(2), 374-384. <https://doi.org/10.14198/jhse.2019.142.10>
- Retz, W., & Rosler, M. (2009). The relation of ADHD and violent aggression: What can we learn from epidemiological and genetic studies? *International Journal of Law and Psychiatry*, 32, 235-243. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.04.006>

Young, S., & Thome, J. (2011). ADHD and offenders. *The World Journal of Biological Psychiatry, 12*(s1), 126-130. <https://doi.org/10.3109/15622975.2011.600319>

Young, S., Sedgwick, O., Fridman, M., Gudjonsson, G., Hodgkins, P., Lantigua, M., & Gonzalez, R. A. (2015b). Co-morbid psychiatric disorders among incarcerated ADHD populations: A meta-analysis. *Psychological Medicine, 45*, 2499-2510. <https://doi.org/10.1017/S0033291715000598>

נספחים

נספח 1: שאלון דימוי עצמי

מסכים מאוד	מסכים	לא מסכים	מאוד לא מסכים	תיאור שעוסק בהרגשתך כלפי עצמך
4	3	2	1	1. בסך הכול אני מרצה מעצמי
4	3	2	1	2. לפעמים אני חושב שאיני שווה דבר
4	3	2	1	3. אני חושב שיש לי מספר תכונות חיוביות
4	3	2	1	4. אני מסוגל לעשות דברים באותה מידת הצלחה כמו רוב האנשים
4	3	2	1	5. לעיתים אני מרגיש שאני חסר ערך לחלוטין
4	3	2	1	6. אני חושב שאין לי סיבות רבות להיות גאה בעצמי
4	3	2	1	7. אני חושב שאני אדם בעל ערך לפחות כמו אחרים
4	3	2	1	8. הייתי רוצה שיהיה לי יותר כבוד עצמי
4	3	2	1	9. בסך הכול אני נוטה לחשוב שאני כישלון
4	3	2	1	10. יש לי יחס חיובי כלפי עצמי

נספח 2: שאלון הבודק תפיסת מסוגלות עצמית

מסכים מאוד	מסכים	לא מסכים	מאוד לא מסכים	תיאור שעוסק בהרגשתך כלפי עצמך
4	3	2	1	1. אני יכול להשיג את מרבית המטרות שהצבתי לעצמי
4	3	2	1	2. כאשר אני ניצב מול משימות קשות, אני בטוח שאוכל לבצען
4	3	2	1	3. באופן כללי, אני חושב שאני יכול להשיג מה שחשוב לי
4	3	2	1	4. אני יכול להצליח בכל משימה כאשר אני נחוש בדעתי
4	3	2	1	5. אוכל לעמוד באתגרים רבים בהצלחה
4	3	2	1	6. אני בטוח שאני יכול לבצע היטב את מרבית המשימות
4	3	2	1	7. בהשוואה לאנשים אחרים, אני יכול לבצע את רוב המטלות היטב
4	3	2	1	8. גם כאשר המצב קשה, אני יכול לבצע טוב למדי

נספח 3: שאלון קשב

לעיתים תכופות מאוד	לעיתים תכופות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם	סימפטום
5	4	3	2	1	1. חוסר תשומת לב לפרטים או נטייה לבצע טעויות במהלך לימודים, עבודה או פעילויות אחרות
5	4	3	2	1	2. קושי להתרכז בפעילויות לאורך זמן
5	4	3	2	1	3. לעיתים האדם נראה לא קשוב, גם כאשר מדברים אליו ישירות
5	4	3	2	1	4. קושי לעקוב אחר הוראות או לסיים מטלות בזמן
5	4	3	2	1	5. קושי לארגן מטלות ופעילות
5	4	3	2	1	6. נטייה להימנע ממטלות הדורשות השקעת מאמץ מנטלי ממושך
5	4	3	2	1	7. נטייה לאבד חפצים הכרחיים למטלות או לפעילויות שונות
5	4	3	2	1	8. נטייה להיות מוסח בקלות על ידי גירויים חיצוניים
5	4	3	2	1	9. נטייה לשכחנות במהלך פעילויות ביומיום
					סה"כ

נספח 4: שאלון היפראקטיביות

לעיתים תכופות מאוד	לעיתים תכופות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם	סימפטום
5	4	3	2	1	1. נטייה להזיז ידיים או רגליים ולהתנועע בכיסא
5	4	3	2	1	2. קושי להישאר בכיסא במצבים שבהם יש לשבת
5	4	3	2	1	3. אצל ילדים: נטייה להתרוצץ גם כאשר הדבר לא הולם. אצל מבוגרים: תחושות אי-שקט
5	4	3	2	1	4. קושי לבצע פעילויות שקטות בשעות הפנאי
5	4	3	2	1	5. האדם מתנהג כאילו "מונע על ידי מנוע"
5	4	3	2	1	6. נטייה לדברנות יתר
					אימפולסיביות
5	4	3	2	1	7. נטייה לענות על שאלות בטרם נשאלו עד תומן
5	4	3	2	1	8. קושי להמתין בתור
5	4	3	2	1	9. נטייה להתפרץ לדברי אחרים
					סה"כ

"כמו כל זקן אחר"

הזדקנות בצל קריירה עבריינית ארוכת
שנים מנקודת מבטם של אסירים
רצידיוויסטים: החוויה ומשמעותה

הילה אביאלי¹, טובה בנד וינטרשטיין²

בשל העלייה בשיעורי האסירים המזדקנים בכתי הכלא בעולם בכלל ובישראל בפרט, עולה הצורך להרחיב את הידע הקיים בכל הנוגע לחוויית המאסר של אסירים אלה. מטרת המחקר הנוכחי היא ללמוד על חווייתם של אסירים רצידיוויסטים מזדקנים בכלא והמשמעות שהם מעניקים לשהותם בו בשלב זה של חייהם. המחקר התבצע באמצעות מתודולוגיה איכותנית-פנומנולוגית. ריאיונות עומק חצי מובנים התקיימו עם שבועה-עשר אסירים בני חמישים וחמש ומעלה. מניתוח הממצאים עלו ארבע תימות מרכזיות: צרכים ייחודיים של אסירים מזדקנים רצידיוויסטים; המשמעות של להיות זקן וחולה בכלא; הזדקנות בכלא כהזדמנות לנרמול אורח החיים העברייני; ותובנות חדשות הנוגעות לחדילה מפשיעה. המחקר הנוכחי שופך אור על המאפיינים הייחודיים של אסירים רצידיוויסטים מזדקנים ועל צרכיהם בתחום הכליאה והשיקום תוך דיון ביישומם האפשרי של מאפיינים אלה, בהתחשב בגישת מהלך החיים כמסגרת תיאורטית המאפשרת דיון באפשרות של חדילה מפשיעה והיבטים של הדרה מרובה בחייהם של אסירים מזדקנים. חשיבותו של המחקר בהתוויית מדיניות המכירה באסירים אלה כקבוצה ייחודית המצריכה דרכי התערבות ושיקום מותאמות.

¹ ד"ר הילה אביאלי, מרצה בחוג לקרימינולוגיה, הפקולטה למדעי החברה והרוח, אוניברסיטת אריאל. עמיתת מחקר במרכז לחקר אלימות והחלמה באוניברסיטת ניו יורק ובמרכז מינרבה לחקר אוכלוסיות מודרות בזיקנה.

² פרופ' טובה בנד וינטרשטיין, החוג לגרונטולוגיה, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה, חוקרת איכותנית ומשמשת ראש מרכז מינרבה לחקר אוכלוסיות מודרות בזיקנה.

מבוא

עבריינים מזדקנים בכלא - הגדרה ומאפיינים

אחת המגמות הבולטות בכתי הסוהר בעולם בעשור האחרון היא עלייה חדה בגילם של האסירים. תופעה זו, אשר זכתה לכינוי The Prison Boomers (Psick et al., 2017), באה לידי ביטוי בזינוק של עשרות אחוזים במספרם של אסירים מבוגרים בארצות הברית ובבריטניה (Bows & Westmarland, 2018). הנתונים מלמדים, כי קבוצה זו צומחת בקצב המהיר ביותר מבין כל קבוצות האסירים (Chodos et al., 2014; Pro & Marzell, 2017).

משרד המשפטים האמריקני הגדיר אסירים מזדקנים כאנשים מעל גיל 50 הנמצאים במאסר (Kim & Peterson, 2014). הספרות המחקרית בתחום משתמשת בכמה הגדרות גיל הנעות בין 45 ל-60. הגדרת הגיל הנפוצה ביותר במחקר היא 50 (Merk et al., 2020). גילם הצעיר יחסית של אסירים המוגדרים כזקנים נובע מהנטייה לתהליכי זקנה מואצת בכלא בשל תנאי חיים קשים וסגנון חיים הכולל בחירות לא בריאות כגון עישון ותזונה קלוקלת (Prost et al., 2019).

גם בישראל גדל מספרם של האסירים הפיליליים בני 55 ומעלה בשנים האחרונות. על פי נתוני הדו"ח השנתי של שירות בתי הסוהר (שב"ס) לשנת 2018, בשנת 2010 היה מספרם של האסירים בני 55 ומעלה 759 מתוך מספר כולל של 12,124 אסירים פיליליים בשב"ס, כלומר כ-6% מסך כל האסירים; ואילו בשנת 2018 היה מספרם 901 אסירים מתוך 9,003 אסירים, כלומר כ-10% מסך כל האסירים. אם כן מספרם של האסירים המזדקנים בישראל עלה בארבעה אחוזים בעשור האחרון (כולל אסירים ממגוון קבוצות, לרבות אלו אשר נאסרו לראשונה בגיל מבוגר). נתון זה בולט עוד יותר על רקע הירידה במספרם הכולל של אסירים בכתי הכלא בישראל בשנים אלה, ב-25% כמעט (שירות בתי הסוהר, 2018).

לתופעה זו מספר הסברים. המרכזי שבהם הוא המגמה הכוללת של הזדקנות האוכלוסייה, אשר אינה פוסחת על בתי הכלא (Maschi & Aday, 2014). נוסף על כך

תופעת ההזדקנות של בתי הכלא בעולם משקפת את רטוריקת "החוק והסדר" אשר שלטה בפנולוגיה האמריקנית מאז שנות השמונים של המאה העשרים. גישה זו תרמה להחמרה במדיניות הענישה, והביאה לכך שעבריינים רבים מצאו עצמם בכלא פרקי זמן ממושכים והם אף מזדקנים בתוך כותלי בית הכלא (Cartwright, 2016).

בספרות מקובלת האבחנה בין שלוש קבוצות של אסירים מזדקנים: (1) אסירים אשר ביצעו את העבירה הראשונה שלהם בגיל מבוגר ומתמודדים לראשונה עם עולם העבריינות ולעיתים גם עם מאסר; (2) אסירים אשר ביצעו פשע או מספר פשעים, נשפטו עליהם למאסר ארוך ובמהלכו הם מזדקנים בין כותלי בית הסוהר; ו- (3) אסירים בעלי קריירה ארוכה של עבריינות, שבמהלכה יצאו מהכלא ונכנסו אליו פעמים רבות בגין מגוון עבירות, והם ממשיכים לצאת מהכלא ולהיכנס אליו גם לעת זקנה (Currey et al., 2013; Hayes, 2017). קבוצה זו של אסירים מכונה בספרות ככל מיני שמות, כגון עבריינים כרוניים, עבריינים מועדים, עבריינים הרגליים, עבריינים מכורים, עברייני קריירה ועבריינים או אסירים רצידיוויסטים (DeLisi, 2016; Farrington, 2003; Kramer, 1982; Zara & Farrington, 2016), ובהם עוסק מחקר זה.

קבוצת האסירים הרצידיוויסטים, מוקד מחקר זה, מאופיינת בפשיעה מתמשכת, בכיצוע עבירות רבות ובמאסרים מרובים אך לא בהכרח ממושכים, בשיטת הדלת המסתובבת. חלקם רואים עצמם כלכודים באורח החיים העברייני. חיהם סובבים במעגליות סביב ההליך המשפטי והם חשים בודדים ולא מסופקים (Pulkkinen et al., 2020; Zara & Farrington, 2016). אסירים רצידיוויסטים מזדקנים נחקרו בדרך כלל כחלק מקבוצה הטרוגנית של אסירים מזדקנים ולא כקבוצה ייחודית. זאת למרות שהם קבוצה גדולה מקרב האסירים המזדקנים, המהווה מושא מרכזי לתוכניות טיפול ושיקום לאורך שנים הן בתוך הכלא והן מחוצה לו. עקב כך מעט מאוד ידוע על המאפיינים הייחודיים של אוכלוסייה ספציפית זו ועל אופני הטיפול הרצויים לאסירים אלו (DeLisi, et al., 2011a).

הוא שאסירים מזדקנים חווים פחד וחשש מהרעיון שיסיימו את חייהם בכלא, ומתמודדים עם אובדנים ופרידות מאחרים משמעותיים בעודם מאחורי סורג ובריח (Handtke & Wangmo, 2014). חששות אלו מלווים את האסירים המזדקנים גם בסוף תקופת מאסרם ובצעדיהם הראשונים כאסירים משוחררים המנסים להשתלב בקהילה, ונוגעים למקום מגוריהם, לביטחונם האישי ולקבלת טימול רפואי (Crowley & Sparks, 2005). ממצא נוסף העולה במחקרים מסוימים נוגע לאיבוד הקשר של רבים מהאסירים המזדקנים שנשאו תקופת מאסר ממושכת עם משפחותיהם וחבריהם, עד כי נותרו ללא מעגלי תמיכה חברתיים וכלכליים. מקצתם אף מעדיפים להישאר בין כותלי בית הסוהר משום שלתפיסתם אין להם "די שנים לחיות" או "די כוחות כדי להתחיל מחדש" (Frazer, 2003). מחקרים אלה, למרות תרומתם, אינם מתייחסים במישרין לתפקיד הכלא ולמשמעותו בחוויה של האסיר הרצדייוויסט המזדקן, ומתמקדים יותר באפיון אוכלוסיית האסירים המזדקנים בכללותה.

פרספקטיבת מהלך החיים והעברין המזדקן ככלא

פרספקטיבת מהלך החיים בקרימינולוגיה (Life Course Perspective) עוסקת במסלול החיים של האדם העבריין ובצמתים ונקודות מפנה במסלול חיים זה שעשוים לחזק את נטייתו לעסוק בפשע, או להיפך - להכחיד נטייה זו (Farrington, 2003). לפי גישה זו, מכלול חייו של העבריין הוא מערכת לא דטרמיניסטית המשופעת בהזדמנויות, באכזבות, באנשי מפתח ובאירועים מכוננים, המתלכדים עם מאפיינים אישיותיים וגורמים סוציו-כלכליים ואפילו היסטוריים המתווים את מהלך חייו (Elder, 1998; Farrington, 2003).

פרספקטיבת מהלך החיים עוסקת בשלושה מרכיבים מרכזיים במהלך החיים של עבריינים רצדייוויסטים: כיצד מתפתחת התנהגות עבריינית ואנטי חברתית; גורמי סיכון המקדמים התנהגות זו והשתנותם על פני רצף הגילים; והשפעת אירועים מסוימים בחיים על התהליך ההתפתחותי העבריין (Farrington, 2003).

בישראל, כמו בעולם כולו, נושא האסירים המזדקנים זכה לתשומת לב אקדמית מעטה. מחקרים שפורסמו בתחום אינם מהשנים האחרונות, והם נותנים מענה חלקי בכל הנוגע לקבוצות מובחנות בקרב אוכלוסיית האסירים המזדקנים. כך למשל מחקרם של סורדו ופישמן (1981) משנות השמונים, אשר בדק את יחס הרשות השופטת לאסירים מזדקנים, ומחקרם של ברק פרי ועמיתים (Barak et al., 1995) משנות התשעים, אשר בדק את מצבם הנפשי של אסירים מזדקנים. מחקרים אחרים הציגו לעיתים מסקנות סותרות. לדוגמה, במחקרם של ברנמן ואמיר (Bergman & Amir, 1973) נטען כי חוויית האסירים המזדקנים בכלא קשה ושליילית - ממצא אשר סתר את ממצאי מחקרם של סילפן וכן דוד (Silfen & Ben-David, 1977), שדיווחו על חוויות חיוביות של צמיחה ואופטימיות בקרב אסירים מזדקנים. מחקרים אחרים הסתפקו בהצגת ממצאים תיאוריים בלבד, הכוללים למשל התפלגות אסירים לפי גיל, סוג עבירות, מספר עבירות, מצב משפחתי וכו' (ירושלמי, 1996). מחקרים אלו אינם מספקים תמונה מלאה ומעמיקה של הקבוצה המובחנת של אסירים רצדייוויסטים מזדקנים. את המחקר האחרון והמעמיק ביותר שבוצע בישראל בתחום זה, למיטב ידיעתנו, ביצע דורון (Doron, 2007). קבוצת האסירים המזדקנים תוארה בו כאסירים בשלים רגשית, פרגמטים וקונפורמיסטים, אשר מתייחסים אל הכלא כאל עיר מקלט מגוננת אשר אינה חפה מקשיים.

מאפיינים של עבריינים מזדקנים ככלא

בשנים האחרונות התפתחה ספרות ענפה העוסקת בזקנה בכלא. רבים מן המחקרים עוסקים בהיבטים בריאותיים של השהות בכלא בתקופה זו של החיים ומדווחים על תחלואה גבוהה (Bretschneider et al., 2013), ריבוי הפרעות פסיכיאטריות (Aday, 2003; Anno et al., 2004) ותסמינים גריאטרים כגון ירידה בראייה ובשמיעה, נפילות, נייודות מוגבלת וקשיים קוגניטיביים, אשר מסכנים את ביטחונם של האסיר (Anno et al., 2004). היבט נוסף שעלה במחקרים

להבנת התופעה, ובשל העלייה הצפויה במספר האסירים המזדקנים בקרב אוכלוסיית האסירים ומיעוט המחקרים בתחום זה, עולה חשיבות המחקר הנוכחי בהבנת חוויות היום יום של האסיר המזדקן ככלא. פרספקטיבת מהלך החיים עשויה לשמש מסגרת להבנה ולבחינה של מקומם של החיים ככלא במהלך הקריירה של אסירים רצידיביים מזדקנים, תוך ניסיון ללמוד מניסיונם ומהיסטוריית החיים שלהם. מתוך כך שאלת המחקר היא איך מתארים אסירים רצידיביים מזדקנים את חוויית שהותם ככלא ומה המשמעות שהם מעניקים לה.

שיטה הגישה האיכותנית-פנומנולוגית כבסיס תיאורטי

מחקר זה מתמקד בחוויות החיים והיום יום של האסיר הרצידיביסט המזדקן, תוך ניסיון להבין את המשמעות הסובייקטיבית המוענקת לחוויה זו. מחקר מעין זה מתאפשר באמצעות הגישה הפנומנולוגית, המניחה כי אין "אמת" אחת אלא ריבוי פרספקטיבות. בהקשר זה, המשימה הבסיסית של הפנומנולוגיה היא תיאור, הבניה ומתן משמעות לעולם החברתי-פסיכולוגי של האסירים הרצידיביים המזדקנים המשתתפים במחקר (Lincoln & Guba, 2013; Spinelli, 2005).

משתתפים

לצורך המחקר נדגמו באופן מכוון (purposive sampling) 17 אסירים בני חמישים וחמש שנים ומעלה מקרב אוכלוסיית בתי הכלא בשבי"ם ישראל. הקריטריונים להשתתפות במחקר היו אסירים בגיל האמור, אשר נושאים במאסר שלישי לפחות ואשר החלו לבצע עבירות בשנות העשרים לחייהם או מוקדם יותר (Patton, 2015). הגיל הממוצע של המשתתפים הוא 69.29, ומספר שנות המאסר המצטברות הוא 12 בממוצע. גודלו של המדגם נקבע על פי עיקרון "הרוויה התיאורטית", ולפיו הפסקנו לאסוף נתונים כאשר מצאנו שריאיונות נוספים אינם מעלים נושאים חדשים בעלי משמעות (Morse, 2000).

בהקשר זה, נרטיבים של אסירים רצידיביים מזדקנים עשויים לשמש כמקור ידע בכל הנוגע לנקודות מפנה, לצמתים ולאירועי מפתח בתהליך העברייני, לרבות תהליכי חדילה מפשיעה, הסתגלות למאסר וקורבנות (DeLisi et al., 2011b; Farrington, 2003; Warr, 1998).

חיו של העבריין הרצידיביסט רצופים מטבעם בכניסות לכלא וביציאות ממנו. הן נהיות חלק ממארג החיים, עד שהכלא נעשה לעיתים סוג של בית שני שאליו הוא מגיע מדי פעם. בספרות הקרימינולוגית הקלסית ישנן התייחסויות מגוונות לסוגיית חיו של האסיר הרצידיביסט ככלא. כך למשל גופמן (Goffman, 1961) מתייחס להסתגלות למאסר בדרך של קולוניזציה כאל תהליך שבו אדם מפתח העדפה לחיים ככלא והופך את הכלא לביתו. קלמר (Clemmer, 1940) עסק בפריזוניזציה המאפיינת אסירים המאמצים את ערכי הכלא והנורמות שלו. כל מפגש כזה בין העבריין הרצידיביסט לכלא הוא צומת בחיים, מעין נקודת מפנה הטומנת בחובה פוטנציאל לשינוי חיובי ואולי שלילי (Loeffler, 2013). מפגשים אלה מקבלים פנים אחרות במהלך החיים בד בבד עם הזדקנותו של האסיר והתהליכים הפיזיים, הנפשיים והחברתיים שהוא חווה כאדם מזדקן מחוץ לכלא (Erosheva et al., 2014). בהקשר זה, גם פרדיגמת החדילה מפשיעה (Sampson & Laub, 2003), הנוגעת לתהליך של הימנעות מפשע בקרב אלה אשר התנהגותם בעבר הייתה חלק מדפוס מתמשך של פניעה ועבריינות (Maruna, 2001), עשויה להיות רלוונטית לחוויותיו של האסיר המזדקן, שכן ההזדקנות עצמה מהווה נקודת מפנה אפשרית אשר תסייע בתהליך החדילה מפשיעה (Avieli, 2020). כך, לצד עלייה ברמת הפשיעה בקרב בני הגיל השלישי בעשורים האחרונים, קיימת ספרות מחקרית המתייחסת לתהליך ההזדקנות של עבריינים כהזדמנות לתובנה בעלת משמעות על החיים בפשע וליישום ניסיון החיים המצטבר לטובת חדילה מהתנהגות עבריינית (Laub & Sampson, 2003; Rocque, 2015; Sparkes & Day, 2016).

לסיכום, לצד חשיבותם הרבה של המחקרים החלוציים בתחום בישראל בהנחת תשתית תיאורטית ומחקרית

כלי המחקר

הנתונים נאספו באמצעות ריאיונות עומק חצי מובנים שמטרתם הייתה ללמוד ולהבין לעומק את הנרטיבים שמציגים אסירים רצידיביים לאורך החיים. מדריך הריאיון כלל מספר עולמות תוכן: עבריינות כשגרה ביום יום לאורך החיים (לדוגמה: מה הם שלושת הדברים החשובים שתוכל לספר על תקופות שבהן היית בכלא ועל תקופות מחוץ לכלא?), הזדקנות בתוך קריירה עבריינית (לדוגמה: כשאתה מסתכל על עצמך כיום לעומת איך שהיית לפני עשר שנים, מה השתנה לדעתך? מה חשוב לך היום בשלב הזה של החיים לעומת לפני עשר שנים?), תפקיד הכלא בחייו של האסיר הרצידיביסט המזדקן (לדוגמה: מה אתה יכול לספר על היחס של הסביבה בכלא - סוהרים, אסירים אחרים - לאורך השנים וכעת, כשאתה כבר אסיר ותיק? איך יחס זה התפתח והשתנה?) ומבט רטרוספקטיבי ופרוספקטיבי על החיים עם קריירה עבריינית בכלא ומחוצה לו (לדוגמה: אם היית יכול להחזיר את הגלגל אחורה, מה היית משנה?). נוסף על כך התבקשו המראיינים למלא שאלון סוציו-דמוגרפי אשר השלים את הידע האיכותני שנאסף.

הליך

המחקר נערך על ידי שתי חוקרות בעלות רקע מחקרי בקרימינולוגיה ובגרונטולוגיה ובסיועו של ענף מחקר בשב"ס. לאחר קבלת אישור ועדת האתיקה האוניברסיטאית לביצוע המחקר, וכן לאחר קבלת אישור ענף המחקר בשב"ס לעריכת המחקר, החלו תיאומי הריאיונות עם האסירים. ענף המחקר בשב"ס מיפה ריכוזי אסירים רלוונטיים למחקר ותיאם בין החוקרות לבין הגורמים הרלוונטיים בבתי הכלא שבהם שוהים אסירים אלה. בעת ביצוע המחקר שהו האסירים המשתתפים בשלושה בתי כלא: שניים במרכז הארץ ואחד בדרום. באחד מבתי הכלא במרכז הארץ התקיימו הריאיונות גם באנף ייעודי לקשישים. עם זאת יש לציין, כי מאחר שמדובר באסירים רצידיביים שונים, אשר ריצו תקופות מאסר מרובות בבתי כלא שונים, התכנים שהועלו בריאיונות נגעו למכלול של חוויות

המשתתפים מתקופות מאסר בבתי הכלא השונים ולא דווקא לכלא שבו נכחו בעת ביצוע הריאיון. העובדות הסוציאליות בבתי הכלא שנבחרו קיבלו דף הסבר על המחקר לצורך חלוקה לאסירים. נכתבו בו מטרות המחקר, משך הריאיון ותנאיו, והסבר על שקיפות, סודיות ומחויבות לכללי האתיקה. אסירים אשר הביעו נכונות להשתתף במחקר פנו לעובדת הסוציאלית באגפם. לאחר הליך תיאום ראשוני זה תואמו ריאיונות פרטניים מול העובדות הסוציאליות באגפים.

הריאיונות עם משתתפי המחקר נקבעו בהתאם לשעות הפעילות של האסירים באגפים ובכפוף להנחיות הביטחון של שירות בתי הסוהר. הריאיונות נערכו במקום שהקצתה לכך הנהלת האגף (בדרך כלל חדר העובדת הסוציאלית או המועדון), הוקלטו, והתקיימו בנוכחות החוקרת והאסיר בלבד. לאחר מכן הם תומללו לצורך ניתוחם באופן מלא ומדויק כדי לתת ביטוי לחוויה הסובייקטיבית של המשתתפים בקולם האישי ובשפתם. כל פרט מזהה הוסר מן הריאיון בעת התמלול. משך הריאיון היה שעה וחצי עד שעתיים. לפני הריאיון חתם כל משתתף על טופס הסכמה מדעת, לאחר שקיבל הסבר מעמיק לגבי מטרות המחקר, שמירה על סודיות וזכויותיו כמשתתף. במהלך הריאיון ולאחריו החוקרות אשררו את ההסכמה שניתנה.

קידוד הנתונים

ברוח הגישה הפנומנולוגית-פרשנית (Smith et al., 2009) כלל ניתוח הממצאים תהליך אינדוקטיבי של מספר שלבים: בשלב ראשון קריאת הריאיונות לצורך היכרות עם הטקסטים. בשלב השני נעשה קידוד ראשוני על ידי שתי החוקרות, אשר חיפשו "יחידות משמעות" בכל אחד מהריאיונות. כך למשל קובץ מגוון של התייחסויות לקשיים שחווים אסירים מזדקנים בכלא לקטגוריות בעלות נושא או תוכן משותף (Patton, 2015). קיבוץ "יחידות המשמעות" איפשר לחוקרות בשלב זה לבחון מחדש את הדמיון והשוני בין הריאיונות לפי מאפיינים ייחודיים כגון ניהול מחלה קשה בכלא והתמודדות

עם ביורוקרטיה. התנקזות ואיחוד של מספר יחידות משמעות הביאו לגיבוש תימת על. לדוגמה: תימה העוסקת במשמעות של להיות אדם מזדקן וחולה ככלא. בסופו של התהליך עלו ארבע תימות מרכזיות המהוות את תמצית חווייתם של אסירים מזדקנים רצידיוויסטים ככלא כפי שהובאה בפנינו בריאיונות. כדי לוודא את התוקף והמהימנות של הליך האיסוף והניתוח של הנתונים, בוצע הליך של "השמה בסוגריים" (Bracketing) לאורך תהליך העבודה באמצעות דיונים רפלקטיביים בין החוקרות, שיתוף במחשבות ותחושות שעלו בעת ביצוע הריאיונות וניתוחים הנוגעים לשילוב שבין זקנה לאסירים ככלא (Moustakas, 1994).

ממצאים

מניתוח הממצאים עלו ארבע תימות מרכזיות: (1) "בן אדם לא יכול כל היום לשבת עם עצמו ולחשוב": תקופת הזקנה והתאפיינותה בצרכים ייחודיים של אסירים רצידיוויסטים; (2) "זה הרגשה של גיהנום": "העונש הכפול" של להיות זקן וחולה ככלא; (3) "כמו פנסיה פה": זקנה ככלא כהזדמנות לנרמול אורח החיים העברייני; (4) "אני הולך להיות בן אדם רגיל": תובנות חדשות - חדילה מפשיעה בתקופת הזקנה? תימות אלה מתארות היבטים מרכזיים בחיי היום יום של אסירים רצידיוויסטים מזדקנים ככלא לאורך השנים, כפי שיפורט להלן.

"בן אדם לא יכול כל היום לשבת עם עצמו ולחשוב" - תקופת הזקנה והתאפיינותה בצרכים ייחודיים של אסירים רצידיוויסטים: תקופת הזקנה במסלול חיים נורמטיבי מתאפיינת בשינויים פיזיים, בריאותיים וחברתיים. למשל, פרישה מעולם העבודה היא תחנת מעבר לסגנון חיים אחר המלווה במערך של תחושות, מחשבות וקבלת החלטות. בעבור האסיר הרצידיוויסטי, השינוי אינו בא לידי ביטוי במעבר מסוג זה אלא באמצעות שימת דגש בצרכים אחרים שמקבלים חשיבות מרבית ובהם גיבוש אפשרויות לתעסוקה מותאמת ככלא, הצורך בהתכוונות לאורח חיים מתון ולהגנה, מפגשים תרפויטיים המכוונים לעיבוד זהות בתוך הקריירה העבריינית וסגירת מעגל חיים.

הצורך בגיבוש אפשרויות לתעסוקה מותאמת מודגם בציטוט הבא:

"כשאני נמצא באגף, זה... נכון נשאר לי שבוע וחצי, אבל אני ארגיש כמו שבוע שנים. כי אני נשאר פה באגף, לא מוציאים אותי, לא... ביקשתי מהם לעבוד בחינם, יותר מזה? אני לא רוצה את החמש שקל ולא רוצה את העשר שקל. אבל אני רוצה קצת לשכוח, כמו בנאדם תקוע. למשל יש הרבה תוכניות מביאים, אני קופץ, כי לעבוד כמו קודם לא נותנים לי... זה אתה לא יכול וזה לא יכול מחדים עליי בגלל הסכרת שלי, אבל לשבת בחדר זה גם לא פתרון... בן אדם לא יכול כל היום לשבת עם עצמו ולחשוב." (אסיר, 63)

האסיר מתאר מציאות שבה הזמן מבחינתו לא עובר בשל שעמום וחוסר מעש שהוא חווה ככלא. תחושות אלו מעוגנות במגוון המוגבל של אפשרויות התעסוקה במצבו הבריאותי והתפקודי של האסיר המזדקן. לפיכך הוא מוצא את עצמו "תקוע": העבודה שנהג לבצע אסורה עליו, ועבודה פוטנציאלית חדשה אף היא איננה מתאימה.

צורך נוסף שעלה הוא התכוונות לאורח חיים מתון ולהגנה:

"קודם כל את נכנסת לחדר, שאדם מבוגר רוצה שקט, רוצה ניוח לישון כבר בתשע, עשר, הוא כבר רוצה שקט. צעיר לא מעניין אותו, עושה רעש, צועק, משתולל, לפעמים גם מפעיל כוח כלפי המבוגר, הוא אומר לו - תיזהר, אני פה... יש אנשים מבוגרים שהדיבור שלהם הוא דיבור חלש, הם מפחדים, את מבינה? הם חסרי אונים. הם סובלים, סובלים, פשוט סובלים. אין להם, הם לא יכולים להביע את הדעה שלהם... בא צעיר עולה לפוסטה, אם ישבו לו - זוז, זוז, תן לי לשבת פה, את מבינה? התנהגות משפילה כזאת. ואם הוא לא זז הוא אומר לו 'לא', אז הוא כבעיה איתו..." (אסיר, 84)

מדברי האסיר עולה, כי קצב החיים של אסיר מזדקן משתנה, והוא זקוק יותר לשעות של מנוחה. נראה כי האמירה של האסיר שהוא "רוצה שקט" טומנת בחובה היסטוריה של אירועי חיים רווי לחץ שהקריירה העבריינית זימנה לו במרוצת השנים. כעת, בשלב זה

על השירותים ונרדם שם, מרוב שהייתי יוצא ונכנס ויוצא ונכנס, וזה בתא עם עוד שישה אנשים, איזה ריבים, איזה צעקות חטפתי על הרעש, על סירחון, שאני תופס את השירותים. ככה זה התחיל... סבלתי תופת עד שגילו את זה, כי פה הם עשו בכוונה, בגלל שעשיתי להם מעצר שעבר, עשיתי להם עתירה, לקח להם זמן. כשאתה עושה עליהם עתירה, הם אומרים - 'בסדר? אתה מתלונן עליי? חכה אני אראה לך'. זהו, אז אתה משלם את המחיר של סבל אלוהים ישמור... היה איתי מישהו בחדר בן אדם מבוגר... הוא אמר לי - אתה, יש לך סרטן. אבל עד שלקחו אותי לקולונוסקופיה... התחננתי עד שלקחו אותי. ואז, על המקום גילו, זה כבר היה בשלב ארבע, עוד רגע מתפרץ למקומות אחרים." (אסיר, 69)

מהציטוט עולה מצוקה קשה של האסיר, שמקורה בהופעת סימפטומים של חולי. סימפטומים אלו יוצרים מצבים יומיומיים של לחץ, קונפליקטים בגלל שימוש מוגזם במיתקני הכלא שעומדים לרשות כל האסירים והתמודדות בפרהסיה עם הסימפטומים הלא נעימים של החולי. בהמשך, מלבד חרדות ואי הידיעה, הבקשה לאבחון נתקלת בבירוקרטיה האיטית של רשויות הכלא, ולתפיסתו של האסיר עתירה קודמת גרמה לדחייה מכוונת של בקשתו. בסופו של תהליך, המחלה התגלתה כבר בשלביה המאוחרים.

ההמתנה והציפייה לאבחון ולטיפול הולם נתקלות בהליכים בירוקרטיים מערכתיים של שירות בתי הסוהר: "אני חי עם מכשיר לחמצן 'סיפאפ' (מכשיר חמצן נייד). אני לא יכול בלעדיו. זה כבר כמה ימים התקלקל לי המכשיר, הביאו לי המשפחה את המכשיר החדש. ומיום שיש לי זה כבר שבועיים אני בלי מכשיר, ולא ישן בלילות. אני ישן, קופץ, אין לי אוויר, ועוצר לי הנשימה. הבאתי חדש, הכניסו את זה בכיקור. והיו צריכים להביא את זה ביום שישי. אמרו 'ברגע שמכניסים, מביאים'. היום רציתי, לפני שבאתי לפה ללכת למפקדת להגיד לה, להזכיר לה, היא כבר איננה, דיברתי עם קצין ביום שישי ביקשתי אותו שיעשה טובה. זה גרם לי כאב ראש וסחרחורת בבוקר כל יום שזה גרם לי לא ישון. בגיל מבוגר כשבאים לבית סוהר סובלים

של חייו, הוא מבקש למתן תחושה זו ולעבור לאורח חיים אחר, הכולל שינה מוקדמת ואווירה רגועה יותר. מציאות שבה אסירים צעירים וזקנים שוהים יחד, עומדת בסתירה לצרכיהם של האסירים המבוגרים. יתרה מזו, יש המפרשים את התנהגותו של האסיר המזדקן כחולשה ומנצלים זאת כדי להשתלט על המרחב הפיזי והנפשי שלו.

צורך נוסף שעולה הוא הצורך במפגשים תרפויטיים המכוונים לעיבוד זהות בתוך הקריירה העבריינית, להעברת מסרים ולסגירת מעגל החיים:

"הדבר שאנשים ככה בגיל שלנו רוצים זה מישהו לדבר איתו... והיום אין לי קושי לדבר, ההיפך, יש לי אולי אפילו צורך לדבר. יש לי ילדים, יש לי נכדים, יש לי ילדים גדולים שלא רוצים לדבר איתי, ודי בצדק. יכול להיות שאם אני הייתי במקומם הייתי עושה אותו דבר. אני לא דמות חיובית בואי נגיד, בשנים האחרונות נכנס ויוצא מבית סוהר, נכנס ויוצא... מה להגיד לילדים? כל מה שניסיתי בחיים לא הצלחתי, אם אני עושה סיכום אז זה משיוצא... היום אני בן 81, וזה משהו שחסר לי כאן שמישהו יהיה פנוי אליי, לשמוע את הסיפור שלי..." (אסיר, 81)

האסיר המזדקן מתאר עולם חיים התנסותי עשיר, שהביא למערך יחסים משפחתי לא פשוט, הבא לידי ביטוי בנתק מהילדים והנכדים. הנתק הוא תוצר של הבחירות שלו בקריירה עבריינית רציוויסטית, שכלל הנראה כגעו בקשר המשפחתי. הוא בוחן את עצמו מול מציאות זו ומבקש אוזן קשבת שתסייע לו בעיבוד מסכת חייו.

"זה הרגשה של גיהנום" - "העונש הכפול" של להיות זקן וחולה בכלא: תימה זו מתארת מציאות יום יומית בכלא, המצליבה שלוש קטגוריות: היות האסיר מזדקן, חולה ורציוויסט. מציאות זו מביאה להדרה מרובה, שתמציתה בתחושת סבל קיומי הבא לידי ביטוי בשיא עוצמתו בהתמודדות עם מחלה קשה בכלא, כפי שמוודגם בציטוט הבא:

"בכלא התחיל לי סרטן במעי, סרטן בכלא זה גיהנום, זה הרבה שעות בשירותים, ואתה נכנס 40-50 פעמים בלילה לשירותים. הייתי נרדם בשירותים. הייתי יושב

לי"טרמינל שדה התעופה" ומשם סוף סוף "המראה" ליעד המבוקש. השימוש במטפורה של "שדה תעופה" עומד בניגוד גמור לתכלית הנסיעה: בסוף המסע לא עומדת יציאה לחופשה אלא שיבה לבית הסוהר, כך שהסבל הוא לשווא. בעבור אסיר מזדקן חולה זה מסע עינויים, ולכן חלק מן האסירים המזדקנים מעדיפים לוותר עליו ולהזניח את מצבם הרפואי.

"כמו פנסיה פה": הזדקנות בכלא כהזדמנות לנרמול אורח החיים העברייני: ההכרה בהזדקנות בכלא מביאה חלק מן האסירים המזדקנים לתהליך של השלמה עם החיים בכלא, כך שהאסירים מנסים למסגר מציאות זו באופן מיטבי כפי שמודגם באמצעות הציטוט הבא:

"מה רע לי פה תגיד לי? יש לי כאן הכול, זה לא ממש שונה, חברים טובים, יושבים כאן בשמש, משחקים שש בש, בסך הכול כמו כל זקן אחר. זה לא שהחברים שלי בחוץ כל היום עם המשפחה, לכולם יש ילדים גדולים שעזבו את הבית בקושי באים לבקר, אני אומר לך אותי באים לבקר יותר מאשר אותם בחוץ. אין לי כאן בעיה של פרנסה, כמו פנסיה פה..." (אסיר, 66)

ההשוואה בין הזדקנות בבית להזדקנות בכלא, והמסגור - "כמו כל זקן אחר" - מאפשרים לאסירים הרצידיוויסטים להעניק משמעות חיובית לחייהם בכלא כחלק מתהליך ההשלמה. המשמעות החיובית מתוארת באמצעות שימוש באלמנטים הנורמטיביים של יציאה לפנסיה והדגשתם, כגון זמן לתחביבים, בילוי עם חברים והיעדר דאגות פרנסה. המשמעויות השליליות, כגון אובדן של חירות וכבוד עצמי, לא מוזכרות.

מציאת משמעות חיובית מתאפשרת גם על ידי חיזוק המעמד האישי כ"זקן השבט", כפי שמודגם בציטוט הבא:

"אנשים למדו להכיר אותי. ונמצאתי כ... אולי כאיש הכי מכובד בבית הסוהר. כאן מכבדים אותי, באו להתיעץ איתי, להשמיע כאב, הייתי מכובד וחשתי את זה במיוחד במרכז החינוך, איזה הערכה קבלתי... זה משהו שלא היה לי, אך פעם לא היה לי אבל עם השנים נהיה לי ניסיון מסוים במסגרת הזו... ואנשים

הרבה. בשבילם עוד משהו שצריך לעשות חתימות בשבילו, ואין להם כוח לזה... ובשבילי זה חיים ומוות הדבר הזה והם לא מבינים את זה..." (אסיר, 79)

הציטוט מדגים את הקשיים המתלווים לחיים עם מחלות כרוניות מתמשכות בכלא. השילוב בין זקנה וחולי בכלא לצרכים המתרבים בעקבות זאת, כגון שימוש במכשיר חמצן או בכל מכשיר עזר אחר, לא מקבל מענה מידי מצד נושאי תפקיד בכלא. כלומר ההיררכיה בכלא, הנהלים ואכיפתם, מביאים למדרג של סמכויות שבפועל אינו מותאם לצורכי האסיר החולה בכלא. מציאות זו של בירוקרטיה "שב"סית" היא בבחינת "חיים ומוות" בעבור אסיר חולה. ההזדקנות מעצימה את המצוקה והסבל שלו, אבל רבים מבעלי התפקידים חסרי אונים או אינם מודעים כלל לבעיות הנובעות מפערים בירוקרטיים אלה.

מלבד הבירוקרטיה הפנימית בשב"ס, התהליך הכרוך ביציאה מהכלא לצרכי טיפול מתואר באופן הבא:

"פריצת דיסק זה כאבי תופת, זה הרגשה של גיהנום, אבל אין מה לעשות, זה ככה... אני מקבל כדורים נגד כאבים, אבל משתדל לא לעשות צילומים, לא לראות מה קורה, כי הכול זה ייסורים איתם. זה סיפור, זה לנסוע כבול ידיים, רגליים, זה המתנות של שעות, וזה פוסטות וסבל. זאת אומרת עדיף לא לנסוע. מעדיף לא לקבל טיפול, רק לא לעבור את זה... יש פה אנשים 90 אחוז בקבר כבר שהם משלימים עם המצב הזה... אין להם כוחות לנסיעות האלה... נניד בצהרים יש לך צילום, בשתיים בלילה מעירים אותך, מתחיל נסיעה, עוצרים, אוספים עוד אנשים, מגיעים לפעמים לבית משפט שם יורדים למטה למרתפים, שזה הלם הקרב זה כלוב שבגן חיות אין דבר כזה... איזה 60 (כלובים), כמו שדה תעופה, באים מכל הבתי סוהר, ומשמה כל ההסעות יוצאים... את יושבת שמה איזה 7-8 שעות מחכה עד שתגיעי לאיפה שאת צריכה להגיע, ובלי אוכל ובלי כלום, ושירותים מסריח..." (אסיר, 73)

האסיר מתאר את היציאה מהכלא לצרכי טיפול כמסע תופת של הישרדות. המסע כרוך בקימה מוקדמת, כבילה, שהייה ממושכת בדרכים בתנאים פיזיים קשים, המתנה, נקודות איסוף רבות הכוללות "כלבים", הגעה

חדילה מפשיעה בתקופת הזקנה? בסקירת הקריירה העבריינית הרצידיוויסטית עולות תובנות חדשות באשר לעבר, להווה ולעתיד, המביאות לחשבון נפש מחודש:

"מה לא עבר עליי? כבר ישנתי באוטו שבועות, הייתי מנקה במכון כושר בתמורה נתנו לי שם להתקלח, לשתות כוס תה, רדפו אחריי אנשים שהייתי חייב להם כסף, ולא הייתי מסוגל לחשוב כמו שצריך כי כל הזמן הייתי צריך לתכנן איך אני מגרד את הארוחה הבאה, ואני לא מדבר איתך על גיל עשרים, בגיל 75 זה היה לי, התגלגלתי מחוסר, אני קורא לזה, חוסר... הבנה למקרה, טיפשות. איך כתבה השוכטת בגזר דין שלה? ילו היה הנאשם לוקח את מעשיו לכיוון הפוך, הוא היה היום אחד העורכי דין הטובים בארץ, אם לא הטוב ביניהם, בנושא אזרחי: יש לי את הכישורים, היה לי את הכישורים... עכשיו כבר אין כלום, כמה ניסיתי בחיים שלי וכל פעם נפלתי, עד שהגעתי לגיהנום הזה כאן שנקרא בית כלא... היום אני יותר חכם אבל מה זה כבר עוזר לי." (אסיר, 78)

הציטוט מדגים כיצד סדרה של אובדנים במהלך החיים מביאה להתפכחות מעולם הפשע, ותקופת הזקנה מוקדשת לעיבוד האובדנים כחלק מהתבוננות רפלקטיבית במהלך חייו של האסיר הרצידיוויסט המזדקן. בעת תהליך הרפלקציה עסוק האסיר בסוגיית ה"אילו". כלומר הוא מבקש לומר כי אילו היה אפשר להחזיר את הגלגל אחורנית הוא היה יכול להתפאר בקריירה נורמטיבית ומכבדת, כי הרי "היה לי את הכישורים". היות שאי אפשר לממש את משאלת ה"אילו", המציאות בשלב זה של חייו, בכלא, נחוות באמצעות מטפורה של "גיהנום" ומצבת אותו מול אובדנים, בהם עוני, חובות, הדרה חברתית והשפלות. ניסיון חיים זה משמש פלטפורמה לקבלת החלטה לגבי חדילה מפשיעה. נראה כי רק כאשר הכישלונות חוזרים על עצמם ללא רחם, מגיעה התפכחות מסוימת לגבי הפסקת פשיעה.

אסירים מזדקנים אחרים דיברו על סיום הקריירה העבריינית שלהם מתוך חוסר ברירה, כפי שמודגם בציטוט הבא:

עם כל מיני בעיות באו לשאול מה צריך לעשות בכל מיני מצבים..." (אסיר, 77)

למרות מציאות החיים הקשה שתיארו האסירים המזדקנים וכחלק מתהליכי ההשלמה, יש הזוכים להכרה, קבלה והערכה בכלא. מעמד זה, המבוסס על הדרת כבוד בפני אנשים מבוגרים, מקבל ביטוי בתפקיד חונכים או מנטורים בלתי רשמיים. הדבר נעשה באמצעות שיחות עם אסירים אחרים בעיתות משבר, יעוץ לצעירים וייצוג האסירים בפני סגל המפקדים בכלא. נראה כי אסירים מזדקנים בריאים, בעלי כריזמה אישית וניסיון חיים עשיר, עשויים להנות ממעמד של מנהיגים בלתי פורמליים ולחוות - באגפים מסוימים - גאווה, תחושת הישג וקבלה שאולי לא זכו להן קודם לכן בחייהם.

ממד נוסף בתהליך ההשלמה עם ההזדקנות בכלא הוא היכולת לצמיחה ומימוש עצמי מאוחר: "אני, דווקא במאסר הזה, למדתי לקרוא, כל החיים לא ידעתי, יכול להיות שזה בא עם הגיל, וגם נהיה עידן אחר, זה תקופה אחרת. התקופה שאני באתי זה היה תקופה של סוס ועגלה, זה לא היה תקופה של חינוך, הייטק, לימודים. זה היה משהו אחר בכלל. אנשים גם לא ידעו לקרוא אז עבדו, אנשים לא ידעו לכתוב אז עבדו בברזלים, עבדו בנגרות. לי גם לא הייתה סבלנות לשבת ללמוד, עכשיו בא לי השקט, אני יושב לומד, מתעניין, פתאום אני יכול לקחת עיתון לקרוא, להקריא לנכד סיפור כשאני בחופש... זה אני קיבלתי כאן מהחינוך." (אסיר, 76)

מיסגור היציאה לפנסיה "כמו כל זקן אחר" בין כותלי הכלא, מביא את האסיר לתחושה של רוגע, שקט פנימי ועניין בלמידה, ואלה מביאים למימוש עצמי בשלב זה של חייו. כאסיר רצידיוויסט הוא מספק מבט רטרופקטיבי על התפתחות חיי הכלא בהתאם לרוח התקופה - מתקופה של "סוס ועגלה" שהתאפיינה בעבודות כפיים ועד לתקופת ההייטק כיום שמחייבת חינוך ולמידה מסודרים. הוא, כפנסיונר בכלא, הולך עם רוח התקופה, לומד קרוא וכתוב ומשדרג את עצמו מבחינת רווחה אישית הן בכלא והן מחוץ לו. "אני הולך להיות בן אדם רגיל" - תובנות חדשות:

נשאר לי רק למות בכבוד... אז בשביל זה אני מוכן לעשות דברים, מוכן לעשות הכול, קבוצות, טיפולים, מה שצריך, מה שלא עשיתי כל החיים שלי שתמיד אמרו לי שאני לא משתף פעולה... עכשיו אני אסיר למופת. אני לא רוצה למות בכלא, לא רוצה שהילדים שלי ימשכו גופה מאבו כביר... (אסיר, 64)

תודעת המוות המתקרבת היא גורם מוטיבציוני אצל אסירים רצידיוויסטים. לשתף פעולה עם הגורמים השיקומיים בכלא. שיתוף הפעולה אמור להיות "כרטיס הכניסה" לסיום החיים כאדם חופשי. האמירה "אין לי חיים בלאו הכי, נשאר לי רק למות בכבוד" מבטאת את המשאלה האחרונה והכמוסה של האסיר - למות כאדם חופשי ובכך לשמר את כבודו כבן אנוש. החשש הנובע ממשכית גופתו מאבו כביר הוא חלק מהמשאלה לא למות בעודו כלוא.

דין

ממצאי המחקר העלו ארבע תימות מרכזיות השופכות אור על חוויית ההזדקנות של אסירים רצידיוויסטים בכלא: תקופת הזקנה המתאפיינת בצרכים ייחודיים של אסירים רצידיוויסטים; העונש הכפול של להיות זקן וחולה בכלא; זקנה בכלא כהזדמנות לנרמול החיים; ותובנות חדשות: חדילה מפשיעה בתקופת הזקנה? הזקנה היא פרק זמן הצובע את חווייתם של אנשים, ובכלל זה החוויה של אסירים בכלא, בשני ממדים עיקריים: ממד פיזי וממד פסיכולוגי (Brown & Romanchuk, 1995; Mostofsky & Lomranz, 1997). לצד ירידה ביכולת התפקודית, הופעתן של מחלות כרוניות וחשיפה לאובדנים בין-אישיים ואישיים מצטברים, ראוי לייחס לתקופה זו היבטים חיוניים הקשורים ליכולת להשתמש בניסיון חיים וחוכמת חיים לצורך אינטגרציה, ואלה עשויים להעניק לזקנה איכויות בעלות משמעות של כוחות ואוטונומיה אישית (Bengtson et al., 1999; Kenyon et al., 1999). לפי גישת מהלך החיים, תקופת הזקנה מאופיינת בשלושה מעברי חיים עיקריים: הראשון הוא פרישה לגמלאות, שהיא נקודת מפנה המלווה בשינוי תפקיד ומעמד, מעגל חברתי ועצמאות כלכלית (Reitzes et al., 1996). מעבר

"הגניבות זה הוכחה כזאת שאני מסוגל לעשות, הנה אני מסוגל להביא כסף, הנה אני מסוגל לעשות משהו. וזה דברים קצרים, זה דברים מסוכנים. לגנוב זה לא היה הרבה מאמץ בשבילי פעם, לא צריך לחכות למשכורת כל החודש, כמו שאת עושה, כמו שכל בנאדם עושה. בא ועובד ומחכה למשכורת ויש לך את הקשיים שלך ואת הטופ שלך שאת יכולה להגיע אליו ואת מסתדרת איתם פחות או יותר... בגניבה זה לא ככה השמיים הם הגבול, וזהו זה מה שאני יודע לעשות בגלל זה עשיתי את זה גם עם המחלה והכול... אם היה לי כוח הייתי גם ממשיך אבל די נגמר לי, עכשיו תופסים אותי לא כמו פעם שהייתי מהיר (צוחק)... עכשיו שאני אצא אד די, אישתי לחצה עליי, אני הולך להיות בן אדם רגיל כמו כולם..." (אסיר, 65)

כחלק מחשבון הנפש שהאסירים הרצידיוויסטים המזדקנים עסוקים בו, עולים בנוסטלגיה חיי הפשע כשהם שזורים בזיכרונות וגעגועים ליכולת העבר שלהם. ביכולות אלו נכללים זריזות, מהירות וכוח פיזי שאבדו במהלך ההזדקנות. האסיר המצוטט מודע לכך ומבין שהוא בשלהי קריירה עבריינית, שמאלצת אותו לעבור ממסלול של סטייה חברתית למסלול נורמטיבי, "כמו כולם". כלומר הבחירה באורח חיים נורמטיבי בשלב זה של חייו היא תולדה של התבוננות רפלקטיבית שתמציתה הכרה במציאות נכוחה, מציאות של חולי ומגבלות פיזיות שלא מותרות ברירה, ומביאה לתובנה שאי אפשר להתכנס מעבריינות אולם רק בגלל סיבות טכניות ולא מהותיות.

נדבך נוסף שעולה מהריאיונות עם האסירים הרצידיוויסטים הוא הקירבה למוות וסופיות החיים: "זה כבר לא עניין של לקח כעת, זה לא עניין של לתקן מידות, זה כבר פחד למות בפניה שאף אחד לא יודע איפה אני. זה הפך להיות כבר משהו אחר לגמרי, איום אחר. ואי אפשר להגיד את זה, אני לא יכול להגיד פה לאף אחד, כי אז אף אחד לא ייתן לי אפילו לא לצאת לחופש ולא לשום דבר. אבל האיום הזה (למוות בכלא) מלווה אותי הרבה שנים כבר. אני לא רוצה למות כמו כלב בכלא, רוצה למות אדם חופשי. מה יש לי להפסיד? אין לי חיים בלאו הכי,

האסיר הרצידיוויסט שחי בשני העולמות יודע שאנשים בשלב זה של החיים פורשים מעולם העבודה, והפרישה היא מעבר התפתחותי נורמטיבי וחלק טבעי במהלך החיים של אנשים נורמטיביים. נראה כי מודעות זו מביאה להבניית תפיסת חיים "כמו פנסייה" בתוך הכלא. תפיסה זו עולה מהממצאים ומודגמת באמירות כגון "זה לא ממש שונה", "משחקים שש-בש, בסך הכול כמו כל זקן אחר". נראה כי היכולת למסגר ולנרמל את המעבר לגמלאות כתקופה בעלת אפיונים אוניברסליים מקלה את ההסתגלות לשהייה בכלא בתקופה זו של החיים. בעבור האסירים מהווה תקופה זו הזדמנות למימוש חיים נורמליים, דווקא בתקופת הזקנה, על בסיס הדמיון בין היות הכלא מוסד טוטלי לבין מעבר לבית אבות הרחק מבני המשפחה. ההקבלה המוצגת בצייטוט מייצרת שוויון לכאורה בין האדם המזדקן בכלא למקבילו בקהילה, ומאפשרת לאותם אסירים, אולי כפעם הראשונה בחייהם, לחוש שהם לגמרי כמו כל אחד אחר. בהקשר זה ישנה חשיבות למושג המסגור הנוגע לתהליך הסלקטיבי של גיבוש מסגרת התייחסות למידע אודות נושא או אירוע (Chong & Druckman, 2007). המסגור יכול להשפיע על הפרשנות הסובייקטיבית שנותן הפרט למידע העומד לרשותו. אפקט המסגור מתרחש כאשר שינוי כלשהו בדרך הצגת הדברים גורם לשינויים בדעות של האנשים בנוגע לנושא או לאירוע המוצג בפניהם (Tversky & Kahneman, 1981). הזדקנות מקבילה של האסירים המזדקנים מחוץ לכלא, מעברם לבתי אבות ופרישתם מעולם העבודה, מאפשרים מסגור מחדש של החיים בכלא.

מעבר החיים השני נוגע להזדקקות לטיפול והשגחה, לירידה תפקודית של האסירים המזדקנים ולהשפעה המצטברת של מחלות ומצבים כרוניים המגבילים את פעילויות היום יום. המציאות מעלה את הצורך בעזרה, בטיפול ובהשגחה ארוכי טווח. מעבר זה קיבל את ביטויו בממצאי התימה השנייה, "העונש הכפול של להיות זקן וחולה בכלא". האסירים שהשתתפו במחקר תיארו סבל רב מעצם היותם חולים במחלות כרוניות המאפיינות את גיל הזקנה ובמחלות אקוטיות

נוסף הוא הזדקקות לטיפול והשגחה בגלל ירידה תפקודית, השפעה מצטברת של מחלות כרוניות ומצבים כרוניים המגבילים את הפרט בפעילויות יומיומיות (Eifert et al., 2016). המעבר השלישי מיוחס לקירבה למוות ולסופיות החיים, ואף הוא חלק אינהרנטי מוויית ההזדקנות (Wink & James, 2013). בהקשר זה, פרספקטיבת מהלך החיים היא מסגרת שבאמצעותה אפשר להתבונן על חייהם של אסירים רצידיוויסטים כאשר תקופת הזקנה היא בבחינת שלב אחד מתוך מהלך חיים שלם שאותו בילו לסירוגין בתוך הכלא ומחוץ לו.

מציאות ייחודית זו מוצאת את ביטויה בממצאי המחקר הנוכחי, החל בהגדרת הצרכים הייחודיים כפי שמעלים האסירים עצמם, דרך קושי במציאת מענים בטווח המערכת של שירות בתי הסוהר כלפי אסירים הנזקקים לטיפול מוגבר, וכלה בתהליכים נפשיים הנוגעים לסגירת מעגל וחיפוש משמעות לקריירה עבריינית רצידיוויסטית ארוכת שנים.

מעבר החיים הראשון מיוחס לתהליך "הפרישה לגמלאות" כמטאפורה לשינוי המתרחש בחייהם של אסירים עם תהליך ההזדקנות. המעבר לגיל הזקנה בחיים הנורמטיביים מביא את הפרט לשקול מחדש את צרכיו המשתנים, ולהפנים בהדרגה את השינויים הנלווים למעבר זה. באופן דומה, נראה כי גם האסיר המזדקן מודע לצרכיו המשתנים בכל הנוגע לאפשרויות תעסוקה בכלא ולצורך בשינוי אורח חיים לסגנון מתון ומוגן יותר. בהקשר זה, בדומה למציאות הנורמטיבית שמחוץ לכלא, המרחב התעסוקתי מוגבל בשל ירידה בתפקוד ובפרמטרים רפואיים הבאים לידי ביטוי במחלות. אלא שמחוץ לכלא יש מגוון רחב של פעילויות ומסגרות לאנשים שיצאו לגמלאות והם יכולים לנצל את שעות הפנאי באופן מיטבי, ואילו האסיר המזדקן הרצידיוויסט מוצא את עצמו ללא עיסוק מתאים. האמירה "בן אדם לא יכול כל היום לשבת עם עצמו ולחשוב..." מעידה על הכרה בקושי הטמון במעבר לסגנון חיים אחר, שמצריך יותר רוגע, שקט סביבתי ותחושה של מוגנות שלא עולה בקנה אחד עם ההתנהגות של האסירים הצעירים.

והם מציעים עצמם כמנטורים לאסירים צעירים. כך מתאפשר לאסירים מזדקנים רצידיוויסטים מסוימים, בעלי כריזמה אישית וניסיון חיים עשיר, ליהנות ממעמד של מנהיגים בלתי פורמליים. אסירים אלה מצליחים להשתמש בזקנתם כמקור לגאווה ולתחושת הישג ומקבלים מעמד כשל "זקני השבט".

המעבר השלישי נוגע להכרה בקרבה למוות וסופיות החיים כמצב בלתי נמנע. ניהול מעבר זה מעלה בקרב האסירים הרצידיוויסטים חששות ופחדים. מהממצאים עולה, כי "הפחד למוות כפינה שאף אחד לא יודע איפה אני" הוא איום ממשי שמעסיק את האסיר הרצידיוויסט ככלא. האמירה "אין לי חיים בלאו הכי, נשאר לי רק למוות בכבוד" מבטאת את המשאלה האחרונה והכמוסה של האסיר - למוות כאדם חופשי, ובכך לשמר את כבודו ככן אנוש. על פי הספרות העוסקת בחרדת המוות בזקנה (Greenberg & Arndt, 2012), קבלה והשלמה עם המוות כבלתי נמנע מצריכות טרנספורמציה פסיכולוגית של העצמי (Nakashima, 2007). התהליך מלווה בשלבים, כגון עריכת סקירת חיים, יכולת לאינטגרציה ומתן משמעות לחיים, המסייעים בהגנה מפני חרדת המוות (Zhang et al., 2017). מהממצאים עולה כי האסירים אכן עסוקים בתהליך סקירת חיים המאפיין באופן טבעי את גיל הזקנה ודרך בכחינה מחדשת של אירועי החיים שהביאו אותם לנקודת הזמן הנוכחית, וכן עסוקים בהערכה של החלטות שקיבלו ובמשמעותן.

תהליך זה של חשבון נפש, הבנת העצמי ושימוש בחוכמת החיים כמאגר ידע זמין, משמשים לאסירים הרצידיוויסטים המזדקנים משאבים אל מול הקשיים והאובדנים הכרוכים בחיי הכלא בשלב זה של החיים. המבט הרטרופקטיבי באמצעות התבוננות אחורה על מהלך החיים בפשע, מביא לעיסוק בשאלה "מה אני מותר אחריי?" כך קורה שהכלא נהיה תחנה בעלת משמעות ושלב מסכם בחייו של האסיר המזדקן, ולכן חשוב לבדוק איזו משמעות ניתנת לכלא בשלב זה בקריירה העבריינית שלו.

מציאות זו מביאה לגוף ידע נוסף העולה מממצאי המחקר והנוגע לכוונות החדילה מפשיעה אשר

כגון סרטן. בהקשר זה, הגישה האינטרסקשונלית היא מסגרת תיאורטית החוקרת הצטלבות בין צורות או מערכות דיכוי, שליטה ואפליה (Nash, 2008). על פי תפיסה זו, קטגוריות חברתיות ותרבותיות של קבוצות החוות דיכוי על בסיס גזע, מגדר, מעמד, נטייה מינית וצירי זהות נוספים, אינן מתקיימות בנפרד אלא שלובות יחד ומשפיעות על האופן שבו מערכות כוח חברתיות פועלות על אנשים וקבוצות באופן מצטבר וייחודי (Cooper, 2015). על פי גישה זו, הוויה של אסיר מזדקן וחולה מביאה להדרה חברתית מרובה. מכיוון שמשותפי המחקר אסירים, הם משויכים לקבוצת אוכלוסייה המוגדרת במונחים של סטייה חברתית. היותם זקנים מלווה בהבניה חברתית גילנית (Ageism) המייחסת בישיות סטיגמות וסטראוטיפים שליליים לזקנים בשל גילם (Butler, 1969), המביאים לאפליה וקיפוח. כאשר אסירים זקנים אלה נעשים חולים, חלשים ותלויים, מצטרפת רמה נוספת של הדרה, אשר על פי הגישה האינטרסקשונלית אינה עומדת בפני עצמה אלא משתלבת עם שכבות הקיפוח הקיימות - הדרתם של האסירים בשל היותם אסירים ובשל היותם זקנים. כל אלה יוצרים, על פי הגישה האינטרסקשונלית, תבנית דיכוי ייחודית, אשר במחקר הנוכחי באה לידי ביטוי בסבל יום יומי, בהתמודדות עם בירוקרטיה, ואף בנכונות לותר על בדיקות וטיפול לנוכח הקושי לצאת מהכלא כדי לקבלם.

ועוד זאת, המעברים שצוינו מלווים, על פי תיאוריית החליפין החברתי, בחוסר איזון בין משאבים, תלות וכוח (Dowd, 1981). הנחת התיאוריה היא שחליפין חברתי מבוסס על נורמות של הדדיות, ולחלק מן האנשים הזקנים יש פחות משאבים להציע בתהליך של חליפין חברתי. בהקשר של אסירים מזדקנים רצידיוויסטים ככלא, מן הממצאים עולה כי חלקם מודעים לירידה בכוחם, לחליפין הלא מאוזן ולחשיפה אפשרית למצבי התעללות פיזית ונפשית על ידי אסירים צעירים. על כן עולה הצורך במוגנות ובהימנעות מאינטראקציות עם האסירים הצעירים. לעומת זאת נראה כי ישנם אסירים מזדקנים המשתמשים בחוכמת החיים ובניסיון העברייני המצטבר כאמצעי לאיזון יחסי החליפין,

עשויים לסייע לאסיר המזדקן להשלים בהצלחה את תהליך סקירת החיים.

עוד נראה, כי תקופת הזקנה בכלל טומנת בחובה הזדמנות למימוש עצמי, צמיחה, שינוי ואולי אף חדילה מפשיעה. אנשי מקצוע העובדים עם אוכלוסייה זו יכולים להסתייע בתובנות אלה כדי ליצור מסגרת שיקומית המאפשרת לתהליכים אלה להתקיים. לדוגמה, הקניית מיומנויות חדשות (כגון קריאה, כתיבה, כישול) בגיל זקנה או הפיכת האסיר המזדקן לחונך של אסירים צעירים יותר.

לבסוף נראה כי ישנו צורך ליצור אבחנה מעמיקה בין אסירים מזדקנים בריאים לחולים. החולים זקוקים יותר לסביבה הומוגנית ומגוננת, ואילו הבריאים עשויים ליהנות גם מחברתם של אסירים צעירים יותר.

מגבלות המחקר

המחקר הנוכחי עסק באסירים מזדקנים רצידיוויסטים בלבד - בקבוצת אסירים ייחודית, שכמעט לא זכתה להתייחסות מחקרית - אלא שהמחקר מציג רק תמונה חלקית של אוכלוסיית האסירים המזדקנים בכלל. כדי למפות את התמונה הכוללת של אסירים מזדקנים בבתי הכלא בארץ, מומלץ להרחיב את אוכלוסיית המחקר ולבחון גם אסירים הנכנסים לכלא לראשונה לעת זקנה ואסירים שנכנסו לכלא צעירים והזדקנו בו. כמו כן בהתחשב בממצאי המחקר, נראה כי יש מקום להעמיק את הידע בכל הנוגע לחוויית החולי בכלל, ולשם כך לבחון בנפרד את חייהם של האסירים המזדקנים החולים, החולים הכרוניים והסיעודיים בכלל. המדגם במחקר זה כלל אסירים מזדקנים אשר שהו באגפים רגילים לצד אסירים אשר שהו באגף ייעודי לקשישים. נראה כי בשל ההבדלים בתנאי החיים באגף הייעודי לקשישים, מחקרי המשך אשר יעסקו באגף זה בנפרד מאגפים אחרים ייבנו ממצאים ברמת דיוק גבוהה יותר. עם זאת יש לציין כי רוב האסירים המזדקנים בכלל עדיין שוהים באגפים רגילים, ולכן להערכתנו יש למקד את מאמצי המחקר באגפים אלה. המחקר עקב אחרי אסירים אשר ביצעו עבירות מגוונות, והתייחס לתימות המשותפות שעלו מאסירים ממגזרים

דווחו על ידי רבים ממשותפתי המחקר. ממצאים אלו מתכתבים עם אחת מהנחות היסוד המרכזיות של גישת מהלך החיים בקרימינולוגיה על אודות ירידה בשיעור הפשיעה עם העלייה בגיל (Horyniak et al., 2016). בהקשר זה גורסת גישת מהלך החיים, כי היבטים התפתחותיים משפיעים על המעבר לזקנה וכי כדי להסתגל היטב למעבר זה נדרשת התמתנות באורחות החיים העברייניים. אף על פי שנתוני כליאת האנשים המזדקנים מן העשור האחרון מלמדים על תחילת התפתחותה של מגמה אחרת, נראה כי המוטיבציה לחדילה מפשיעה בגיל הזקנה קיימת, גם אם מושפעת מסיבות מגוונות, חלקן קשורות לזקנה ולא לתהליך של שינוי פנימי עמוק המביא להפסקת העבריינות (Avieli, 2020). כלומר השאיפה לחדול מעבריינות נובעת מאילוצים הקשורים לזקנה, מפחדים קשים ומרצון למות מחוץ לכלא. אך בסופו של דבר אלו מביאים לאותה תוצאה - רצון להפסיק את אורח החיים העברייני לעת זקנה.

סיכום והמלצות

לסיכום, נראה כי חייהם בכלל של אסירים מזדקנים רצידיוויסטים אינם עשויים מקשה אחת וכי החוויה מורכבת ורב-ממדית, בעלת היבטים חיוביים ושיליים, ולמצבו הבריאותי והנפשי של האסיר המזדקן השפעות מקיפות על יכולתו להתמודד בהצלחה עם החיים בכלל בשלב זה של חייו. מכאן אפשר לציין מספר המלצות למדיניות שעשויות לעלות ממחקר זה. ראשית, נראה כי חלק מן ההליכים הביורוקרטיים הנהוגים, וכן תנאי החיים הפיזיים באגפי האסירים הרגילים, מותאמים באופן חלקי בלבד לצרכים המשתנים של האדם המזדקן בכלל, בעיקר במצבים של חולי, נכות או בעיה פיזית. הדבר בולט בעיקר בכל הנוגע ליציאה לבדיקות ולמעבר בין בית הכלא למיתקנים חיצוניים. שנית, עולה כי לאסירים המזדקנים צרכים ייחודיים בתחום התעסוקה והטיפול הנפשי. על כן ייתכן כי הבניית ההתערבות הטיפולית סביב תהליך סקירת החיים, אשר נעשה ממילא בשלב זה, וסיוע בסגירת מעגלים ויצירת נרטיב של השלמה וקבלה,

Bengtson, V. L., Rice, C. J., & Johnson, M. L. (1999). Are theories of aging important? Models and explanations in gerontology at the turn of the century. In V. L. Bengtson, & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of Theories of Aging* (pp.3-20). Springer.

Bergman, S., & Amir, M. (1973). Crime and delinquency among aged in Israel. An experience survey. *The Israel Annals of Psychiatry and Related Disciplines*, 11(1), 33-48. PubMed. <http://europepmc.org/abstract/MED/4515800>

Bows, H., & Westmarland, N. (2018). Older sex offenders - managing risk in the community from a policing perspective. *Policing and Society*, 28(1), 62-74. <https://doi.org/10.1080/10439463.2016.1138476>

Bretschneider, W., Elger, B., & Wangmo, T. (2013). Ageing prisoners' health care: Analysing the legal settings in Europe and the United States. *Gerontology*, 59(3), 267-275. <https://doi.org/10.1159/000345333>

Brown, J. A., & Romanchuk, B. J. (1995). Existential social work practice with the aged. *Journal of Gerontological Social Work*, 23(1-2), 49-66. https://doi.org/10.1300/J083V23N01_04

Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9 (4 Part 1), 243-246. https://doi.org/10.1093/geront/9.4_Part_1.243

Cartwright, M. E. (2016). The silver Tsunami: Aging prisoners, early release, guardianship and prisoner advocate initiatives for long term care beyond the prison walls. *Journal of Aging, Longevity, Law, and Policy*, 1, 54-95. <http://digitalcommons.tourolaw.edu/jallp/vol1/iss1/6>.

Chodos, A. H., Ahalt, C., Censer, I. S., Myers, J., Goldenson, J., & Williams, B. A. (2014). Older jail inmates and community acute care use. *American Journal of Public Health*, 104(9), 1728-1733. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.301952>

Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). Framing theory. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 103-126. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>

Clemmer, D. (1940). *The prison community*. Rinehart.

שונים אשר ביצעו עבירות במגוון רמות חומרה. ייתכן כי חוויית המאסר מושפעת גם ממאפייני העבירה, ולכן יש מקום למחקר המשך אשר יאפיין היבטים בחוויית המאסר של מבצעי עבירות שונות.

לבסוף, בשל חדשנותו של תחום מחקר זה בארץ, ייתכן שמחקר במתודה כמותנית, אשר ידגום יותר אסירים מזדקנים וייתחם למדדים אישיותיים והתנהגותיים, יסייע לשפוך אור על תופעת האוכלוסייה המזדקנת בכלא.

מקורות

ירושלמי, מ' (1996). העבריין הקשיש בכלא. *צוהר לבית הסוהר*, 5, 41-57.

סורדו, י' ופישמן, ג' (1981). העבריין הקשיש בזרועות החוק. *חברה ורווחה*, ד', 27-41.

שירות בתי הסוהר (2018). *דו"ח שירות בתי הסוהר לשנת 2018*. https://www.gov.il/BlobFolder/reports/annual_report_2018/he/%D7%93%D7%95%D7%97%20%D7%A9%D7%A0%D7%AA%D7%99%202018%20%D7%A9%D7%A2%D7%A8%20%D7%97%D7%93%D7%A9.pdf

Aday, R. H. (2003). *Aging prisoners: Crisis in American corrections*. Praeger Publishers.

Anno, B. J., Graham, C., Lawrence, J. E., Shansky, R., Bisbee, J., & Blackmore, J. (2004). *Correctional health care: Addressing the needs of elderly, chronically ill, and terminally ill inmates*. Criminal Justice Institute. <http://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=205597>

Avieli, H. (2020). Wasted lives: Aging as an incentive for reconstruction of desistance intentions among older adults in prison. *Criminal Justice and Behavior*, 47(11), 1547-1565. <https://doi.org/10.1177/0093854820937325>

Barak, Y., Perry, T., & Elizur, A. (1995). Elderly criminals: A study of the first criminal offence in old age. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 10(6), 511-516. <https://doi.org/10.1002/gps.930100611>

- Elder, G. H. (1998). The life course as developmental theory. *Child Development*, 69(1), 1-12. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06128.x>
- Erosheva, E. A., Matsueda, R. L., & Telesca, D. (2014). Breaking bad: Two decades of life-course data analysis in criminology, developmental psychology, and beyond. *Annual Review of Statistics and Its Application*, 1(1), 301-332. <https://doi.org/10.1146/annurev-statistics-022513-115701>
- Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues. *Criminology*, 41(2), 221-225. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb00987.x>
- Frazer, L. (2003). *Ageing inside: School for policy studies working paper series*. University of Bristol.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Doubleday.
- Greenberg, J., & Arndt, J. (2012). Terror management theory. In P. Van Lange, A. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology: Volume 1* (pp. 398-415). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446249215.n20>
- Handtke, V., & Wangmo, T. (2014). Ageing prisoners' views on death and dying: Contemplating end-of-life in prison. *Journal of Bioethical Inquiry*, 11(3), 373-386. <https://doi.org/10.1007/s11673-014-9548-x>
- Hayes, A. J. (2017). Aging inside: Older adults in prison. In B. S. Elger, C. Ritter, & H. Stöver (Eds.), *Emerging issues in prison health* (pp. 1-12). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-017-7558-8_1
- Horyniak, D., Dietze, P., Degenhardt, L., Agius, P., Higgs, P., Bruno, R., Alati, R., & Burns, L. (2016). Age-related differences in patterns of criminal activity among a large sample of polydrug injectors in Australia. *Journal of Substance Use*, 21(1), 48-56. <https://doi.org/10.3109/14659891.2014.950700>
- Kenyon, G. M., Ruth, J. E., & Mader, W. (1999). Elements of a narrative gerontology. In V. L. Bengtson, & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of theories of aging* (pp. 40-58). Springer.
- Cooper, B. (2015). Intersectionality. In L. Disch, & M. Hawkesworth (Eds.), *The Oxford handbook of feminist theory*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199328581.013.20>
- Crawley, E., & Sparks, R. (2005). Hidden injuries? Researching the experiences of older men in English prisons. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 44(4), 345-356. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2005.00380.x>
- Currey, C., O'Dowd, J., Shillabeer, T., & Wilson, S. (2013). Ageing offenders - a developing concern. *Australasian Journal of Correctional Staff Development*, 47, 777-787. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1050.1920&rep=rep1&type=pdf>
- DeLisi, M. (2016). Career criminals and the antisocial life course. *Child Development Perspectives*, 10(1), 53-58. <https://doi.org/10.1111/cdep.12161>
- DeLisi, M., Kosloski, A. E., Drury, A. J., Vaughn, M. G., Beaver, K. M., Trulson, C. R., & Wright, J. P. (2011a). Never desisters: A descriptive study of the life-course persistent offender. In M. Delisi, & P. J. Conis (Eds.), *Criminology theory: A life-course approach* (pp. 297-310). Jones & Bartlett.
- DeLisi, M., Trulson, C. R., Marquart, J. W., Drury, A. J., & Kosloski, A. E. (2011b). Inside the prison black box: Toward a life course importation model of inmate behavior. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(8), 1186-1207. <https://doi.org/10.1177/0306624X11383956>
- Doron, I. (2007). Heaven or Hell? Aging behind bars in Israel. *International Journal of Aging*, 9(2), 145-159. <https://doi.org/10.2190/HA.9.2.e>
- Dowd, J. J. (1981). Conversation and social exchange: Managing identities in old age. *Human Relations*, 34(7), 541-553. <https://doi.org/10.1177/001872678103400702>
- Eifert, E. K., Adams, R., Morrison, S., & Strack, R. (2016). Emerging trends in family caregiving using the life course perspective: Preparing health educators for an aging society. *American Journal of Health Education*, 47(3), 176-197. <https://doi.org/10.1080/19325037.2016.1158674>

- Nakashima, M. (2007). Positive dying in later life: Spiritual resiliency among sixteen hospice patients. *Journal of Religion, Spirituality & Aging, 19*(2), 43-66. https://doi.org/10.1300/J496v19n02_04
- Nash, J. C. (2008). Re-thinking intersectionality. *Feminist Review, 89*(1), 1-15. <https://doi.org/10.1057/fr.2008.4>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (Fourth edition). SAGE Publications.
- Pro, G., & Marzell, M. (2017). Medical parole and aging prisoners: A qualitative study. *Journal of Correctional Health Care, 23*(2), 162-172. <https://doi.org/10.1177/1078345817699608>
- Prost, S. G., Archuleta, A. J., & Golder, S. (2019). Older adults incarcerated in state prison: Health and quality of life disparities between age cohorts. *Aging & Mental Health, 1*-9. <https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1693976>
- Psick, Z., Simon, J., Brown, R., & Ahalt, C. (2017). Older and incarcerated: Policy implications of aging prison populations. *International Journal of Prisoner Health, 13*(1), 57-63. <https://doi.org/10.1108/IJPH-09-2016-0053>
- Pulkkinen, L., Fadjukoff, P., & Pitkänen, T. (2020). Persistent offenders and adolescence limited offenders: Differences in life courses. *Criminal Behaviour and Mental Health, 30*, 196-209. <https://doi.org/10.1002/cbm.2157>
- Reitzes, D. C., Mutran, E. J., & Fernandez, M. E. (1996). Does retirement hurt well-being? Factors influencing self-esteem and depression among retirees and workers. *The Gerontologist, 36*(5), 649-656. <https://doi.org/10.1093/geront/36.5.649>
- Rocque, M. (2015). The lost concept: The (re) emerging link between maturation and desistance from crime. *Criminology & Criminal Justice, 15*(3), 340-360. <https://doi.org/10.1177/1748895814547710>
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2003). Life course desisters? Trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70. *Criminology, 41*(3), 555-592. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb00997.x>
- Kim, K., & Peterson, B. (2014). *Aging behind bars: Trends and implications of graying prisoners in the federal prison system*. Urban institute. <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/33801/413222-Aging-Behind-Bars-Trends-and-Implications-of-Graying-Prisoners-in-the-Federal-Prison-System.PDF>
- Kramer, R. C. (1982). From "habitual offenders" to "career criminals": The historical construction and development of criminal categories. *Law and Human Behavior, 6*(3-4), 273-293. <https://doi.org/10.1007/BF01044298>
- Laub, J., & Sampson, R. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Harvard University Press.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (2013). *The constructivist credo*. Left Coast Press, Inc.
- Loeffler, C. E. (2013). Does imprisonment alter the life course? Evidence on crime and employment from a natural experiment. *Criminology, 51*(1), 137-166. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12000>
- Maruna, S. (2001). *Making good*. American Psychological Association.
- Maschi, T., & Aday, R. (2014). The social determinants of health and justice and the aging in prison crisis: A call for human rights action. *International Journal of Social Work, 1*(1), 15. <https://doi.org/10.5296/ijsw.v1i1.4914>
- Merkt, H., Haesen, S., Meyer, L., Kressig, R. W., Elger, B. S., & Wangmo, T. (2020). Defining an age cut-off for older offenders: A systematic review of literature. *International Journal of Prisoner Health, 16*(2), 95-116. <https://doi.org/10.1108/IJPH-11-2019-0060>
- Morse, J. M. (2000). Determining sample size. *Qualitative Health Research, 10*(1), 3-5. <https://doi.org/10.1177/104973200129118183>
- Mostofsky, D. I., & Lomranz, J. (1997). The psychology of pain and suffering. In D. I. Mostofsky, & J. Lomranz (Eds.), *Handbook of pain and aging* (pp. 3-18). Plenum Press.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412995658>

- Silfen, P., & Ben-David, S. (1977). The adaptation of the older prisoner in Israel. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 21(1), 57-65. https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0306624X7702100108?casa_token=_29u07EZ9acAAAA:A6W7XuFLNTG_ft-NAJUygAfdRBJepTH_li_lclrMxGx4F5KezGtnQR9DiPxOK5wEBR17UhE8LLydnE
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. SAGE.
- Sparkes, A. C., & Day, J. (2016). Aging bodies and desistance from crime: Insights from the life stories of offenders. *Journal of Aging Studies*, 36, 47-58. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.12.005>
- Spinelli, E. (2005). *The interpreted world: An introduction to phenomenological psychology* (2nd ed). SAGE.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). *The framing of decisions and the psychology of choice*. Science. <https://doi.org/10.1126/science.7455683>
- Warr, M. (1998). Life course transitions and desistance from crime. *Criminology*, 36(2), 183-216. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1998.tb01246.x>
- Wink, P., & James, J. B. (2013). The life course perspective on life in the post-retirement period. In M. Wang (Ed.), *The Oxford handbook of retirement* (pp. 59-72). Oxford University Press.
- Zara, G., & Farrington, D. P. (2016). *Criminal recidivism: Explanation, prediction and prevention*. Routledge.
- Zhang, X., Xiao, H., & Chen, Y. (2017). Effects of life review on mental health and well-being among cancer patients: A systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 74, 138-148. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.06.012>

"אני קורבן, לא רק עבריין" הבניית מציאות קורבנית בקרב אסירים - מודל קטגוריאלי

יהודית אבולעפיה¹

מטרת המאמר הייתה לבחון הבניה של זהות קורבנית בקרב אסירים ולהציג קריטריונים לבחינת הבניה קורבנית על ידי היחיד. במרוצת השנים חלו התפתחויות תיאורטיות ואמפיריות בשדה הוויקטימולוגיה, כשבבסיסה המשיכה הוויקטימולוגיה להיבחן מנקודת מבט פוזיטיביסטית. הולסטין ומילר היו הראשונים שהעלו את הצורך במחקרים לבחינת התהליך החברתי שבאמצעותו מוגדר יחיד כ"קורבן" מתוך ראייה סובייקטיבית, קרי על פי תפיסתו של היחיד את עצמו. בדרישתם לא הציגו החוקרים קריטריונים לבחינת הבניה קורבנית. במחקר נותחו 90 סיפורי חיים של אסירים מחמישה בתי סוהר בדרגות ביטחון שונות, אשר ביצעו עבירות מגוונות ונידונו למאסר ראשון. הניתוח הקטגוריאלי התוכני התבסס על קטגוריות שנמצאו במחקר מקדים שכלל בחינת 30 סיפורי חיים. הקטגוריות הכלולות במודל הקטגוריאלי הן אלו: נקודת פתיחה, שימוש בטכניקות נטרול ובהסברים, דומיננטיות של הפוגעים בחיי המספר, דומיננטיות בחיי המספר, דומיננטיות בהתרחשות האירועים. הממצאים מלמדים כי הדוברים הציגו נרטיב חוזר של ההבניה הקורבנית בקטגוריות למיניהן. יתרה מזו, הבניית הזהות הקורבנית אינה דיכוטומית אלא נעה על גבי רצף מקורבן ללא קורבן. ככל שאדם תופס את עצמו יותר כקורבן, כך הוא פחות נושא באחריות למהלך חייו. תרומת המחקר היא מעבר לאוכלוסיית המחקר הספציפית, דהיינו אסירים, שכן פיתוח והצגה של קריטריונים למדידת זהות קורבנית עשויים לשמש בסיס למחקרים עתידיים בנושא הבניה קורבנית במגוון רחב של אוכלוסיות.

¹ ד"ר יהודית אבולעפיה, החוג לקרימינולוגיה, המכללה האקדמית אשקלון; המרכז הרפואי לבריאות הנפש והמערך הקהילתי באר יעקב נס-ציונה, מב"ן - שב"ס.

מבוא

בסיטואציה מסוימת. ראייה זו משמשת בסיס ראשוני לתפיסה המחודשת של תהליך ההגדרה של הקורבן והקורבנות במונחים של דו-שיח חברתי ואינטראקציה חברתית, ולניתוח תהליך הקורבנות כתהליך של הבניה חברתית. תהליך זה קשור בתהליך התיגוג והסיווג של יחידים בקטגוריות של סוטים או של עבריינים, אשר יוצר את הגדרתן של הקטגוריות המשלימות, כלומר הקורבנות. העבריין הוא "מי שאחראי ליצירת הקורבנות". מאחר שתיגוג אדם כסוטה או כפושע הוא תוצאה של פעילות הקשורה בתהליכי פיקוח חברתי (Becker, 1963; 1966; Kitsuse & Cicourel, 1963), גם סיווג הקטגוריות המשלימות, או המנוגדות, של הגדרת קורבן היא תוצאה של תהליכים אלה. על פי ראייה זו, אפיון בולט של הגדרת אדם כקורבן הוא חוסר יכולתו למנוע את תהליך הוויקטימיזציה של עצמו. האדם נתפס כפסיבי, כחסר אונים וכמי שנפגע פעמיים: פעם אחת בפגיעה הפלילית בו, ובפעם השנייה על ידי תיגוגו כקורבן (Holstein & Miller, 1990).

על פי הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1993), רטוריקה זו מציגה תחילה את מידת הפגיעה הנובעת מהתנהגות האובייקט (הקורבן או התוקף) הנדון, ולאחר מכן מדגישה את מידת הבחירה והכוונה אשר קדמו לאותה התנהגות פוגעת והביאו לביצועה. ככל שאחריות הפוגע נתפסת כגדולה יותר, כך מתעצמת זהותו הפסולה. לפיכך ככל שצד אחד יותר תוקפן, אשם ואחראי, כך הצד שכנגד יותר קורבן, פחות אשם ולא אחראי. כשם שמתאפשר מאבק על הצלחת התיגוג של הסוטה (stigma contest), כך מתקיים מאבק על הצלחת התיגוג של הקורבן (victim contest). שני מאבקים אלה הם שני היבטים של תהליך רטורי משלים, המתרחש בזמנית ואשר תכליתו שונה. מטרת המאבק בסטיגמה היא ניסיונו של הפרט לדחות את התיגוג השלילי המוטבע בו, ואילו מטרת הפרט במאבק קורבן היא לזכות בתיגוג חיובי המבוסס על זהות חדשה המתייחסת באופנים שונים לקורבנות. אפשר להסביר תופעה זו על בסיס מושג השאול מתחום ההבניה של בעיות חברתיות, הדין בטכניקה של "ניגודים משלימים" (complementary opposition). טכניקה זו היא שיטה

במרוצת השנים חלו התפתחויות בתחומים תיאורטיים ואמפיריים מגוונים בשדה הוויקטימולוגיה, אולם בבסיסה המשיכה הוויקטימולוגיה להיבחן מנקודת מבט פוזיטיביסטית, קרי בחינת המציאות במדדים ותפיסות אובייקטיביים בלבד (Horkheimer, 1974; Quine, 2011). תפיסה זו באה לידי ביטוי בתחומים מרכזיים בתחום הוויקטימולוגיה, למשל, בגישות המצויות בבסיס המחקר והתפיסה הוויקטימולוגיים (למשל, (Burgess, 2017; Cortina, 2017; Doerner & Lab, 1999), בהגדרות הקורבן למיניהן (למשל, (Fattah, 2000; Landau & Fremman-Longo, 1990) ובטיפולוגיות למיניהן (למשל, (Mendelson, 1974; Von Hentig, 1948; Wolfgang & Singer, 1978). ההגדרות והגישות הקיימות חסרות את ההתייחסות ליכולתו של פרט להגדיר עצמו כקורבן על סמך חוויותיו, ללא קשר לתגובה החברתית ולמתן התג החברתי על ידי החברה. בכל הגישות, הגדרת הקורבן מניחה בבסיסה פגיעה שהסביבה יכולה להצביע עליה או לקבלה.

הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1993) היו הראשונים שהעלו את הצורך במחקרים שיבחנו את התהליך החברתי שבאמצעותו מוגדר פרט כקורבן מתוך ראייה סובייקטיבית. הדרישה היא לדיון בתהליך הוויקטימיזציה בראייה סובייקטיבית, שבו היחיד יכול להגדיר עצמו כקורבן (victim contest), בדומה לתהליך התיגוג של הסוטה - מאבק סטיגמה (stigma contest) (Schur, 1980) שבו יחיד יכול לדחות את הגדרתו כסוטה. מטרת המאמר הייתה לבחון הבניה של זהות קורבנית בקרב אסירים ולהציג קריטריונים לבחינת המושג "הבניית זהות קורבנית". מדובר בבחינה של הגדרת הקורבן, המבוססת על ראייה חדשה שלפיה הקורבן אינו פסיבי בהגדרתו, והיחיד יכול לנהל דו-שיח על תפיסת קורבנותו שלו, ולבחון על בסיס ראייה זו את היחסים שבין הפוגע לנפגע. המודל יציג קריטריונים לבחינת המושג כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפורי החיים של המשתתפים.

ברטוריקת קורבנות קיימת התייחסות מובנת גם לפוגע, שבאמצעותה מתקיים מאבק על הגדרת הקורבן

מתקיימות שלוש רמות פעולה - בינאישית, ארגונית וחברתית (Schur, 1971) - כך גם באשר לתהליך ההבניה החברתית של קורבנות, יש לבחון את התהליך המקנה למפגש החברתי את משמעותו בשלוש הרמות. הרעיון של מאבקי קורבן (victim contest) נדון עד כה ברמה התיאורטית בלבד (Holstein & Miller, 1990; 1993). במחקר הנוכחי נבחנה הסוגייה באופן אמפירי, כאשר "מאבק קורבן" הוא המושג התיאורטי של התופעה שתיארו הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1990; 1993), ו"הבניה קורבנית" (הבניית הקורבנות/ הבניית מציאות קורבנית) (the social construction of victimization) היא הביטוי האופרציונלי של מושג זה. מטרת המחקר הייתה לבחון הבניית זהות של מציאות קורבנית בראייה סובייקטיבית על בסיס ניתוח סיפורי חיים של אסירים, ולהציג את האופן שבו יחיד מבנה את עצמו כקורבן למול ההתוויה החברתית שלו כסוטה. תהליך זה נותח בניתוח איכותני על בסיס מודל קטגוריאלי, שבו הוגדרו הקטגוריות לבחינת המושג "הבניית זהות קורבנית".

שיטה משתתפים

בחינת המודל התבססה על 90 סיפורי חיים של אסירים מחמישה בתי סוהר בשלוש דרגות ביטחון (מזערית, בינונית ומרבית), אשר ביצעו עבירות שונות ונידונו למאסר ראשון.

מלוח 1 עולה, כי ממוצע הגיל של אוכלוסיית המחקר הוא 30 שנה, כ-70% מהמשתתפים הם ילידי הארץ, ההשכלה הממוצעת היא עשר שנות לימוד, 80% מהם לא שירתו בצה"ל או שירתו שירות חלקי בלבד. ביחס לנתון זה חשוב לזכור כי כ-30% מהמשתתפים אינם יהודים ולכן אינם חייבים בשירות, וחלק מהמשתתפים הגיעו לישראל לאחר גיל חובת השירות.

כלי מחקר

במחקר נעשה שימוש בכמה כלים. א. סיפור חיים: כתיבת סיפור חיים באופן עצמאי על ידי הנבדק (ללא הגבלת זמן): גשת סיפור החיים

רטורית המשמשת לכיסוס הבעייתיות הנעוצה באירוע או באדם מסוים. היא מאפשרת ליצור קטגוריות של בעיות חברתיות למקרים ספציפיים, תוך הבחנה דיכוטומית בין טוב לרע, בין נורמלי לחריג ובין עבריו לקורבן. תהליך רטורי זה מלמד על הבעייתיות בהגדרה של עבריו וקורבן, ובהבחנה הדיכוטומית והחד-משמעית בין טוב לרע ובין מותר לאסור (Holstein & Miller, 1993; Loseke, 1993).

במונחי "רטוריקת הקורבן", קורבן אינו כל אדם החווה נזק, אלא אותו פרט שתואר ונתפס על ידי הסביבה כלא אחראי לנזק שנגרם לו (Holstein & Miller, 1990; 1993). רטוריקת הקורבנות משמשת את הקורבן כאמצעי להפחתה או להכחשה של אחריותו, או למתן הסבר חיובי לכישלונו. מכאן, שסטטוס של קורבן נקבע על ידי החברה בתנאים מסוימים, ועם השינויים בהם עשוי אף הוא להשתנות על ידי החברה. בדומה להגדרת הסטייה החברתית, הגדרת הקורבן היא הגדרה משתנה. הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1993) טוענים, כי לא די לבחון את המושג "מאבק קורבן" בקטגוריות של התוויות התרבותיות הקיימות, או על פי הסדר החברתי הקיים, אלא יש לבחון את החיבור שבין הפרשנות הציבורית ובין ההיבטים בחיי היום יום, המתוארים על ידי הסובייקטים, לעיתים תוך הפרה מכוונת של "כללי המשחק" המקובלים בחברה (Garfinkel, 1967). ראייה זו מכונה "תהליך של הכרה בבעיה חברתית" (social problems work) (Holstein & Miller, 1993; Miller & Holstein, 1989; 1993), כלומר יצירת בעיה חברתית ברמה הבינאישית. לטענתם, אנו יודעים בדרך כלל הרבה יותר על תהליך ההבניה החברתית של בעיות חברתיות, אולם התוכן של בעיות אלו, כפי שהוא מועלה על ידי הסובייקט, אינו ידוע ואינו זוכה להתייחסות מספקת. בראייתם מוסיפים הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1993) מדבר לגישת ההבניה החברתית במתן התייחסות לטענות סובייקטיביות של אנשים פרטיים הקשורים בהבניה זו, כלומר ניתוח תהליך ההבניה ברמה הבינאישית והתוך-אישית.

הטענה במחקר הנוכחי היא שכפי שבהבניית הסטיגמה

לוח 1. רקע סוציאקונומי של המשתתפים

עבירה ממניע מוליטי*		עבירה ממניע אינסטרומנטלי*		עבירה ממניע אקספרסיבי*		מדד	משתנה	
מספר	ערך	מספר	ערך	מספר	ערך			
28.25	4	28.73	49	31.27	37	ממוצע שנים (סטיית תקן)		גיל
(6.5)		(6.36)		(9.74)				
100	4	73.5	36	70.3	26	אחוזים	ישראל	ארץ לידה
0	0	20.4	10	18.9	7		אירופה ואמריקה	
0	0	6.1	3	10.8	4		אסיה ואפריקה	
0	0	24.5	12	37.8	14	אחוזים	נשוי	מצב משפחתי
75.0	3	61.2	30	51.4	19		רווק	
25.0	1	14.3	7	10.8	4		גרוש	
0	0	2.61	18	2.69	18	ממוצע (סטיית תקן)		מספר ילדים
(0)		(0.37)		(1.94)				
25.0	1	71.4	35	70.3	26	אחוזים	יהודי	דת
		4.1	2	2.7	1		נוצרי	
75.0	3	16.3	8	21.6	8		מוסלמי	
		6.1	3	5.4	2		דרוזי	
		2	1				אחר	
11.75	4	10.15	48	10.42	36	ממוצע שנים (סטיית תקן)		השכלה
(4.03)		(2.00)		(2.58)				
25.0	1	20.4	10	21.6	8	אחוזים	שירות מלא	שירות בצה"ל
		24.5	12	16.2	6		חלקי שירות	
75.0	3	55.1	27	62.2	23		לא שירת	
100	4	65.3	32	70.3	26	אחוזים		בעלי מקצוע

* החלוקה לסוג העבירה היא החלוקה הקלסית הרחבה (Hurowitz, 1952), על פי המניע שתיארו הדוברים.

החיים. ההנחה בבסיס קריטריון זה היא שהמשתתף בוחר להתחיל את סיפור חייו בנקודה משמעותית, המייצגת את תפיסתו באשר לזהותו.

שימוש בטכניקות נטרול (Techniques of neutralization) (Sykes & Matza, 1957) ו**בהסברים (Accounts)** (Scott & Lyman, 1968): "הסברים" יכולים להיות מובנים כ"אוצר מילים מוטיבציוני" (vocabulary of motive) המסביר התנהגות חברתית (Mills, 1940). ככלל, כאשר אדם "תופס" את עצמו או נתפס על ידי אחרים בעשיית משהו שונה / מוזר / לא מקובל / לא נורמטיבי, הוא רוצה / צריך / נדרש להסביר את התנהגותו. כך גם כאשר לעבריו. אם הוא ייתן הסבר מוצלח, מקובל עליו או על הסביבה, התנהגותו תיראה פחות יוצאת דופן. המידה שבה הסברים מתקבלים תלויה באופן שבו אנשים תופסים את ההיגיון העומד מאחורי ההסברים. ההנחה במחקר הנוכחי היא, שכשם שעבריינים משתמשים בהסברים למעשים העברייניים בקשר למאבק על הסטיגמה המוטבעת בהם, כך הם עשויים להשתמש בהסברים אלו במאבק על זהותם הקורבנית.

ההסברים שבהם נעשה שימוש הם הכחשת האחריות, הכחשת הנזק, הכחשת מצבו של הקורבן, האשמה של המאשימים, פנייה לערכים נעלים (Sykes & Matza, 1957). לפי סקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968), מלבד חמש טכניקות אלו קיימים שני סוגים של הצדקות: האחד, "הסיפור העצוב" (sad tale), והשני, "הגשמה עצמית". **דומיננטיות של הפוגעים בחיי המספר:** במהלך ניתוח התוכן זוהו הגורמים שלהם מייחס המספר את הפגיעה בו תוך בחינת מספר היבטים: **זהות הפוגעים** - הפגיעה הנתפסת כבוצעה על ידי אנשים קרובים שהם אחרים משמעותיים ובסביבת המיקרו של הנבדק, כגון משפחה ובת זוג, או על ידי אנשים רחוקים, מסביבת המאקרו של הנבדק, כגון מוסדות וממסד. כלומר הפגיעה הנתפסת כבוצעה על ידי סביבת המיקרו או סביבת המאקרו; **כוונת הפוגעים** - המספר מייחס להם כוונה רעה, או סובר שהתנהגותם לא הייתה מכוונת לפגוע, אלא אירוע מקרי של נסיבות, גורל וסיטואציה מצבית; **משך הפגיעה** - ההתנהגות

(Life Story) מאפשרת למידה על תופעות ואנשים. סיפור חיים הוא הדרך שבה מתאר המספר את חייו. רוב התיאורטיקנים (למשל, Lieblich, 1998; Atkinson, 1995) מדגישים שבאמצעות תיאור החיים על ידי היחיד (המספר), באה לידי ביטוי ההבניה שעושה המספר לחייו ומתגלות המשמעויות הנסתרות שהוא מייחס לנושאים המרכזיים מבחינתו. במחקר הנוכחי בוצע ניתוח קטגוריאלי תוכני, כאשר החוקר מתייחס לחלק מתוך סיפור החיים מתוך הקשרו לטקסט כולו, ומפרש אותו על פי התוכן שעולה בשאר חלקי הסיפור. בניתוח זה שואל החוקר את עצמו מה התוכן העיקרי של הסיפור, מה הנרטיב המרכזי (Lieblich et al., 1998). סיפור החיים נותן בהתייחס לקטגוריות שנקבעו מראש בניתוח הקטגוריאלי התוכני.

ב. ניתוח קטגוריאלי תוכני: ניתוח זה מוכר כ"ניתוח תוכן". החוקר מגדיר קטגוריות של הנושא הנחקר, מבודד חלקים מהטקסט, מסווגם, מקבץ לקטגוריות על פי הנושאים ונותן להם פרשנות. כשיטת קריאה זו, היקף הקטגוריות ומידת ההכללה בהן משתנה על פי בחירת החוקר (Lieblich et al., 1998).

ניתוח קטגוריאלי תוכני עשוי להתבסס על מיצוי קריטריונים מהחומר בשיטת ניתוח איכותנית או להתבצע על סמך קריטריונים שמוצו מתיאוריות ומחקרים קודמים (כגון; McAdams, 1988; 1993; 1997; Rosenthal, 1993; Rosenthal & Bar-On, 1992). במחקר הנוכחי נקבעו קטגוריות הניתוח לאחר ביצוע מחקר מקדים שכלל בחינת 30 סיפורי חיים, שאינם חלק מהמדגם, והתבססו על ניתוח ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות של עבריינים שפורסמו כספרים (למשל, גילמור, 1995; לשם, 1990; ניר, 1999; Simpson, 1995). קריטריונים אלו נבחנו בכל סיפור חיים. בהקשר זה חשוב לציין כי ניתוח התוכן הקטגוריאלי הוא חלק מממצאי המחקר, הכולל גם ניתוח הוליסטי תוכני. במחקר הנוכחי ניתוח התוכן הקטגוריאלי כומת ברמת סטטיסטיקה תיאורית (שכיחות). להלן הקריטריונים לבחינת הבניה של זהות קורבנית.

נקודת פתיחה: קריטריון זה הוא "כרטיס הביקור" שהציג כל דובר במשפט הפתיחה שכתב בסיפור

אחרים", "הקורבן על פי החוק", "יד הגורל").

- המספר הציג את האירועים בחייו כמתרחשים מתוך אחריות הדדית שווה שלו ושל דמות נוספת או גורם נוסף.
- המספר הציג את עצמו כנמנע מפעולה שיכול היה לבצע, הימנעות שיש לה השפעה על התרחשות או אי התרחשות.

ג. שאלון פרטים דמוגרפיים: שאלון זה חובר במיוחד לצורך המחקר הנוכחי, והוא מכיל שאלות לגבי המאפיינים האישיים של המשתתפים בעבר ובהווה ולגבי קיומו או היעדרו של עבר פלילי.

הליך

המפגש הראשון התקיים בקבוצות קטנות של עד חמישה משתתפים, בדרך כלל באחת מכיתות החינוך בבית הסוהר. במפגש זה הציגה החוקרת את עצמה והסבירה שהמחקר עוסק בסיפורי חיים של אסירים המרצים מאסר ראשון. הובהר, כי חלה על דבריהם חובת סודיות ושיפורי החיים ישמשו למטרת מחקר בלבד. כל משתתף קיבל כלי כתיבה ומספר דפי שורות שבהם נתבקש לכתוב את סיפור חייו. ההנחיה שניתנה לכתבת סיפור החיים הייתה "כתוב את סיפור החיים שלך כפי שאתה רואה אותו". שאלת המשתתפים מאיזו תקופה להתחיל, מאיזה גיל, נענתה: "מהיכן שאתה בוחר". משתתפים שאינם שולטים בשפה העברית, כתבו את סיפור חייהם בשפה שבה הם יודעים קרוא וכתוב. בפני משתתפים אלו הודגש הצורך לחשוף את סיפור החיים למתורגמן. הניתוח החל בקריאה חוזרת של סיפורי החיים כליווי עריכת רשימות מפורטות של התכנים שהעלו הדוברים, ובהמשך בוצע ניתוח תוכן קטגוריאל על פי הקטגוריות שהוצגו, מלווה בסטטיסטיקה תיאורית שהציגה את השכיחות בחלוקה לקטגוריות.

ממצאים

ניתוח התוכן של הקטגוריות משמש מודל קטגוריאל ללכתינת המושג הבנייתי זהות קורבנית.

הפוגענית הייתה חד-פעמית או מתמשכת, האם לפגיעה הספציפית היו השלכות מתמשכות.

דומיננטיות של הפגיעה בחיי המספר: בחינת הדומיננטיות של תחושת הפגיעה המועלית בסיפור החיים. ניתוח התוכן נגע לבחינת מספר מצבים משתנים בנרטיב שתיאר המספר.

- המספר הציג את הפגיעה שחש ואת מצבו הנוכחי כשתי סוגיות שזורות: הפגיעה ומהלך החיים תלויים ושלוכים זה בזה לאורך כל חייו.

- המספר הצביע על סיבתיות ישירה בין הפגיעה שחש לבין מצבו בעבר.

- המספר הצביע על סיבתיות ישירה בין הפגיעה שחש לבין מצבו בהווה.

- המספר הצביע על סיבתיות ישירה בין הפגיעה שחש לבין ראיית מצבו בעתיד.

- קיימת פגיעה, אך המספר לא הצביע על סיבתיות.
- לא קיים תיאור של פגיעה על ידי המספר.

השמטת אירועים: קריטריון זה בוסס על רעיונותיו של דרידה (2002), שטען כי כאשר יחיד בוחר לומר דבר, הוא למעשה מסתיר את כל השאר. לדידו, מה שלא נאמר חשוב יותר, ופעולת הדיבור עצמה היא פעולת הסתרה. לפיכך בקריטריון זה הכוונה היא לאירוע, לדמות או לכל התרחשות חשובה שנעשה ניסיון להשמיטה מהסיפור, בין שהניסיון הצליח בין שלא, ובין שהיה זה ניסיון מודע בין שלא מודע. אפשר לשער כי ההשמטה היא כלי מסייע למספר המעוניין להימנע מתכנים או מאירועים קשים, לא נעימים, שנעשו לו או שעשה לאחרים. נוסף על כך זה כלי המסייע למספר לעצב את סיפורו באופן חיובי יותר לשומע, ובכך אולי להיות פחות סוטה ולזכות בהערכה חיובית יותר.

דומיננטיות של המספר בהתרחשות האירועים: בניתוח זה נבחנו מקומו ותפקידו של המספר בנרטיב שהועלה על ידו. נקבעו מספר תתי קטגוריות לניתוח:

- המספר הציג עצמו כפועל דומיננטי האחראי להתרחשות הפעולה.

- המספר הציג עצמו כמקבל פסיבי של הפעולה, כך שהאחריות אינה מוטלת עליו (הבחנה בין "אנשים

נקודת פתיחה

מטרת קטגוריה זו הייתה לבחון את "כרטיס הביקור" שהציג כל דובר כלפי עצמו במשפטי הפתיחה. ההנחה הייתה שלאופן שבו בוחר משתתף להתחיל את סיפור חייו יש משמעות, והוא מייצג את תפיסותיו באשר לזהותו. בנייתו משפטי הפתיחה בלבד, ללא התייחסות לסיפור החיים השלם שהוצג על ידי הדוברים, התבררו מספר קטגוריות אשר חזרו על עצמן בכל סיפורי החיים. לוח 2 מציג קטגוריות אלו.

לוח 2. התפלגות קטגוריות נקודת הפתיחה

נרטיב הפתיחה	שכיחות	אחוזים
אני קורבן	23	25.6
אני נורמטיבי	29	35.0
אני עבריין, אבל...	35	38.9
אני עבריין	3	3.3

מלוח 2 נראה כי כרבע (כ-26%) מהמשתתפים פתחו את סיפור חייהם בנרטיב המלמד על תפיסה קורבנית. קטגוריה זו כונתה **אני קורבן**. הבניית הקורבנות כללה את הנרטיבים האלה: **סביב העבירה**, כגון "אני התחלתי לבנות בית... שילמתי כסף... הכריזו לי, רדפתי אחריהם ורבתי איתם והם הציתו את האוטו שלהם ואמרו שזה אני" (סיפור 2). **סביב ננטשות וחוסר אהבה מצד המשפחה**, כגון "נולדתי בשנת... (כשם העיר), בכור לעוד 4 אחים, זהו סיפור חיי, כמו שאת כבר יודעת אני בן בכור, נולדתי למשפחה די ממוצעת (אבא נהג ואמא מנהלת חשבונות). הוריי היו מאוד צעירים וחסרי כל ניסיון כאשר נולדתי מעבר להיותם פרימיטיביים מאוד. (ישנה איזושהי סברה שבעצם די מוכחת, שאני הסיבה שהם התחתנו, אמי נכנסה להריון לא מתוכנן עלי ולכן הם נשאר). כבר בתור ילד קטן חשתי והרגשתי מוזר מאוד גדלתי בדחייה נוראית מצד הוריי, דחייה נוראית הכוונה היא לחום ואהבה שחשכו ממני. בכור, אבל ילד לא רצוי - לא מתוכנן" (סיפור 8).

שליש מהמשתתפים (35%) הציגו כרטיס ביקור נורמטיבי, שכלל התייחסות למסלול חיים נורמטיבי ולמשפחה מתפקדת. קטגוריה זו כונתה **אני נורמטיבי**. לדוגמה, "נולדתי בשנת 72 (מקום) להוריי שהם עלו לארץ בגיל צעיר 6-8 שנים ממרוקו, למשפחה דתית ציונית. יש לי אחות תאומה. שהיא גם הבכורה בהפרש של 10 דקות. הוריי בשנת 72 הם זוג צעיר לאחר שנתיים של נשואים שנהיים עובדי הוראה אבי סיים סמינר גננות" (סיפור 18); "שם) נולדתי בחדרה... ילד שני ולי 3 אחיות. גדלתי במשפחה נהדרת ומיוחדת בסביבה חיובית שהשפיעה על כל מהלך חיי. למדתי 8 שנים בבית ספר יסודי (שם בית הספר) בחדרה ותיכון (שם התיכון)" (סיפור 39).

מעל שליש מהמשתתפים (39%) הציגו במשפטי הפתיחה את הווייתם העבריינית תוך מתן תירוץ והסבר. קטגוריה זו כונתה **אני עבריין, אבל...** עולמות התוכן כללו בדרך כלל סיפור עצוב אשר הסביר את תהליך הכניסה לעבריינות, למשל: "נולדתי בקווקז באתי לארץ בגיל 5.5 גדלתי במשפחה שאבא אלכוהוליסט, אמא עקרת בית, בית באזור של פשע שכונה של פשע" (סיפור 4); "אני הייתי בן 7 היה לנו הרבה כסף. היו אחים שלי מתעסקים בסמים וגם אבא לפני האחים אני הייתי רואה הכל אנשים קונים סמים הרבה מכוניות הרבה נשים הרבה גברים למד אותנו אם יש לך שקל אתה שווה שקל ואם אין לך אתה לא שווה" (סיפור 28).

שלושה משתתפים בלבד הציגו עצמם כעבריינים במשפט הפתיחה. קטגוריה זו, שכונתה **אני עבריין**, מאופיינת בכך שהדוברים הציגו זהות עבריינית ללא מתן צידוק או הסבר. למשל, "אני רוצה לספר את סיפור חיים שלי אני שהתחלתי עם הפשע הייתי בגיל 13 שנה, התחלתי לברוח מהבית ספר התחלתי להכיר חברים התחלתי ללכת עם חברים והתחלנו לגנוב דברים קטנים עד שהגעתי לגניבת מכוניות ודברים הרבה והתחילו לתפוס אותי משטרה ולהיכנס למעצרים וחקירות יום יומיים וצאת ולחזור לחברים והתחלתי לעשן סמים כל סוגי הסמים והתחלתי לברוח מהבית ולקלל את אמא ואת אבא עד שהתחלתי למכור סמים

וטכניקות נטרול המוכרים על פי סייקס ומצא (Sykes & Matza, 1957) וסקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968). בנייתו התוכן נמצאו שני הסברים שכיחים נוספים, אשר הוגדרו במחקר הנוכחי כך: א. **אי שימוש** בהסברים כאשר לעבירה שביצעו. קטגוריה זו נוגעת ליחידים אשר הודו בביצוע העבירה, אך לא חשו צורך להסביר לסיבתם מדוע ביצעו את העבירה המיוחסת להם; לחילופין אינם חשים צורך לנמק את הווייתם העבריינית. ב. **הכחשת קיום העבירה**: העבריין מכחיש את ביצוע המעשה ושולל לחלוטין את התרחשותו. הכחשת קיום העבירה היא הרבה מעבר להכחשת האחריות. במקרה הזה הדובר מכחיש את עצם התרחשותו של האירוע שבגיניו הוא שפוט, ולמעשה מציג עצמו כקורבן של הפללה, עיוות דין ונקמה. הסבר זה צוין בעבר על ידי שלנקר (Schlenker, 1980), אך ההתייחסות אליו במחקרים אינה שכיחה.

ביד שלי ואני נעלם שבוע מהבית והמשפחה לתפוס אותי ואני שם זין עליהם לא אכפת לי אני מתחת השפעת סמים ועד שהגעתי למשפטים" (סיפור 30). מכל המדגם רק כרבע מהנבדקים פתחו את סיפור חייהם בפתח המלמד על תפיסה קורבנית, כ-40% הציגו עצמם כעבריינים בליווי הסבר למסלול חיים זה וכ-35% שללו את הגדרתם כעבריינים והציגו עצמם כנורמטיביים.

שימוש בטכניקות נטרול ובהסברים

מטרת הקריטריון שימוש בטכניקות נטרול ובהסברים (Scott & Lyman, 1968; Sykes & Matza, 1957) הייתה לבחון אם סיפורי החיים מכילים טכניקות נטרול והסברים לא רק בהקשר העבירה, ואם השימוש בהסברים הוא נרטיב שחוזר על עצמו בסיפור החיים ביחס לאירועים

לוח 3. התפלגות שימוש בהסברים על פי מניע העבירה

פוליטי % (N)	אינסטרומנטלי % (N)	אקספרסיבי % (N)	כלל המדגם % (N)	סוג ההסבר
0 (0)	6.1 (3)	10.8 (4)	7.8 (7)	אין שימוש
0 (0)	12.2 (6)	13.5 (5)	12.2 (11)	הכחשת האחריות
0 (0)	4.1 (2)	10.8 (4)	6.7 (6)	הכחשת הנזק
0 (0)	2.0 (1)	29.7 (11)	13.3 (12)	הכחשת מצבו של הקורבן
0 (0)	6.1 (3)	2.7 (1)	4.4 (4)	האשמת המאשימים
0 (0)	18.4 (9)	8.1 (3)	13.3 (12)	פנייה לערכים נעלים
0 (0)	34.7 (17)	8.1 (3)	22.2 (20)	סיפור עצוב
0 (0)	6.1 (3)	2.7 (1)	4.4 (4)	הגשמה עצמית
100 (4)	10.2 (5)	13.5 (5)	15.6 (14)	הכחשת ביצוע

לוח 3 מראה כי כ-8% מהמשתתפים לא השתמשו בהסברים כתיאור מוהלך חייהם, ובפרט ביחס לעבירה. משתתפים אלו קיבלו בדרך כלל אחריות למעשיהם ולא הבנו זהות קורבנית. השימוש השכיח ביותר בקרב הדוברים (כ-22%) היה "סיפור עצוב". באמצעותו הבנו

שונים, לאו דווקא לעבירה. כלומר בחינת השימוש בהסברים לא נעשתה על בסיס התייחסות לעבירה בלבד אלא על בסיס בחינת ההתייחסות הכללית של הדובר לאירועים במהלך חייו. הקריטריון הבסיסי היה הימצאותם של הסברים

קצר המדגים שימוש בהסברים. להלן מספר דוגמאות קצרות.

הכשורת האחריות: דובר השפוט בגין אלוטות במשפחה הסביר כי הוא מכחיש את האחריות למעשיו תוך ציון ששתה אלוטות ופנה למשטרה בטרם חזר לביתו: "יום אחד נגעתי במשקה חריף אצל חבר ושתיתי שתי כוסיות הבית של החבר לבית שלי הדרך עוברת ליד תחנת המשטרה נכנסתי לתחנה ואמרתי ליומנאי שאני קצת שותי ואשתי מחפשת אותי להכניס אותי לכלא. בשבילה המצב שאני נמצא סיבה למסיבה. השוטר אמר לי שפה אין מעצר ואני לא יכול להשאיר אותך בתחנה. הוא אמר לאחד השוטרים שייקח אותי עם ניידת הביתה. הגעתי הביתה ולאחר חצי שעה הגיעה הניידת ולקחו אותי לתחנה" (סיפור 1, 48-52).

דובר השפוט בגין עבירות כלכליות ובהן זיוף מסמכים, מרמה ועושק, תקיפה והכשלת שוטר, הכחיש את אחריותו וטען כי מצבו הנפשי, חברים שפגש והתמכרות להימורים הם שהביאו אותו לביצוע העבירות:

"נגמלתי מסמים בכוחות עצמי, עזרה רבה של אשתי בגיל 21 נגמלתי מסמים הכל כולל הכל. אחרי שנה התחתנתי אני ואשתי התחלנו חיים חדשים אשתי עבדה... ואני בתור... אחרי שלמדתי את המקצוע פתחתי עסק... שנתיים אחרי הנישואים בא הילד ואז המצב המשפחתי ירד אשתי התפטרה מעבודה וכל תחזוקת הבית + העסק הייתה עלי. היה מאוד קשה אבל שרדתי הלוואות משוק אפור ומכל מיני מקומות להחזיק את המשפחה ופה התחיל הבלגן למה עקב חובות לשוק האפור נכנסתי ללחץ ולא ידעתי מאיפה להביא את הכסף ויום אחד מן הימים בא אלי בחור ואמר לי... בוא יש פטנט להביא כסף קל שאלתי אותו מה והוא אמר לי כרטיסי אשראי השבתי לו בחיוב. והתחלתי לעבוד עבדתי בתור שכיר זאת אומרת אם הייתי מרוויח ביום 10,000 שקל הסחורה הייתה נמכרת ב- 5,000 ומתחלק ל-4 אנשים. כך שכל יום היה יוצא 1,300 שקל ופה באה המשכיה ראיתי שהכסף קל ואז אני באתי בדרישות ביקשתי כל יום לעבוד בכרטיסים עד שייסגר החוב עם שוק אפור. ואז עוד נפילה כשיש כסף יש בעיות אחרי

הדוברים את הביוגרפיה של חייהם כמסבירה את מהלך חייהם, ובכלל זה את התנהגותם העבריינית. מטרתם הייתה להסביר לעצמם ולשכנע את הקורא כי מהלך חייהם נבע מחייהם הקשים ומהאירועים הפוגעניים שהתרחשו בהם. משתתפים אלו קיבלו עליהם בדרך כלל אחריות חלקית בלבד לעבירה, אך גם למהלך חייהם. כ-13% מהמשתתפים השתמשו בהסבר של האשמת הקורבן, וכ-13% נוספים הסבירו את ביצוע העבירה על ידי פנייה לערכים נעלים. משתתפים אלו לא ראו עצמם כתוקפים, ומדבריהם היה אפשר להבין כי הם חשים כקורבנות של היחיד שהפליל אותם או של מערכת חוקים אשר אינה מתחשבת בקיומן של תתי קבוצות בתוך החברה הכללית. השימוש בהסבר של פנייה לערכים נעלים נעשה בדרך כלל על ידי משתתפים שגדלו בחברות מסורתיות, שבהן הקודים החברתיים הבלתי פורמליים הם הדומיננטיים. כ-14% ממשתתפי המחקר הכחישו את ביצוע העבירה. דוברים אלו לא קיבלו עליהם כלל אחריות לעבירה. הם שללו את זהותם העבריינית וראו בהליך הפלילי ובהרשעתם פגיעה. הבניית קורבנות סביב העבירה הייתה מוחלטת. אצל דוברים אלו נמצאה בדרך כלל הבניה קורבנית דומיננטית יותר גם כאשר לתחומים אחרים, מעבר לעבירה.

נראה כי משתתפים שעברו עבירה ממניע אינסטרומנטלי נוטים להציג עצמם כעבריינים בעלי הסבר לעבריינותם. ממצא זה תואם את השימוש השכיח שלהם בהסבר הסיפור העצוב, המבנה את קורבנותם. לעומתם משתתפים שעברו עבירה ממניע אקספרסיבי הציגו עצמם כקורבנות או כנורמטיביים, ובכל מקרה דחו את הגדרתם כסוטים. ממצא זה תואם את השימוש השכיח בהסברים כגון האשמת הקורבן, הכחשה והכחשת אחריות.

להלן מספר דוגמאות לשימוש בטכניקות נטרול והסברים על ידי הדוברים בסיפור חייהם. לציין כי חלק מהדוגמאות עשויות ליצור רושם מוטעה שהשימוש בהסברים ממוקד בעבירה, אלא שלא כך. בסיפורי החיים מסלול החיים העברייני חזר בנרטיבים, שכן מדובר באסירים. יתרה מזו, הבחירה הייתה בציטוט

ששולם הכסף לשוק האפור בעיית ההימורים... עוד פעם הלוואות ועוד פעם שוק אפור עוד פעם סגירת חובות ואז בא מעצר. נעצרתי עליתי לשופט וקיבלתי עד תום ההליכים... גם עומדת נגדי תביעה אזרחית בסכום 700,000 שקל..." (סיפור 44, 9-24).

הכחשת הנזק: דובר השפוט בגין עבירת רצח, התייחס למהלך חייו בטרם עלה לישראל ותיאר את התנהגותו השלילית כהתנהגות אשר לא גרמה נזק של ממש - "כל מיני קומבינות" שלידו היו מקובלות: "בגיל 19 הייתי בחבורה שלקחו פרוטקשן מבעלי עסקים קטנים ברוסיה, מכרנו סחורות של יצור פרטי ולא ממשלתי וזה היה אסור. הייתי מדבר אנגלית, היינו קונים... כל מיני קומבינות, הייתי קונה דולרים... מוכר... עשיתי את החודשית שלך כי ההבדלים היו עצומים בין שוק שחור לממשלתי. זה היה גדל כי התיאבון היה גדל. ברוסיה לא עשיתי פשע רציני, כל מיני שטויות, לא הייתי לבד, הייתי בחבורה קטנים בני 20. לא גדלתי ברחוב היו לי נורמות התנהגות ברורות. נורמות מוסר היו... זה שילוב של דברים... למדתי באוניברסיטה הכלכלית... המכנשים עם החוק ברוסיה מתחילים מוקדם כי כולם מפירים... כי כולם שנאו את החוק מתמיד, אני זוכר שאבא היה אומר לי אל תגיד בבית ספר מה שאומרים בבית. וזה מתחיל מקטן מזה..." (סיפור 84, 37-54).

הכחשת מצבו של הקורבן: דובר השפוט בגין עבירת אלימות במשפחה, שכללה חבלה גופנית חמורה, תקיפה, איומים וחטיפה, הכחיש את המיוחס לו, וטען כי הוא זה שהותקף על ידי אם בנו, שנגנבה את זרעו: "...למרות שלא תכננתי שיהיה ילד בצורה הזאת שאני לא יכול להיות אבא מבחינה פרקטית מעשית והילד גדל בלי אבא וזה הכאב הכי גדול שלי. אני מרגיש מרומה לקחו ממני - גניבת זרע... כמו שהיו מבינים שאמרתי שלהרוג אותה מתוך כעס של הרגע. אולי צריך טיפול לא עונש בטח לא מסגרת של בית סוהר עם אנשים אלימים... ויש עסקת טיעון - ואני מודה בסחיטה באיומים שלא יודע מה אני צריך לסחוט ממנה ותקיפה חבלנית למרות שאני הותקפתי ואני קיבלתי מכות. והיא גם הוציאה סכינים מהמטבח ותפסתה

סכין ונחתכתי ביד והאשימו אותי שאני הוצאתי סכין למרות שבעסקת טיעון התביעה אמרה שתוריד את סיפור הסכינים ובסוף כן הגישו את זה והשופט לא הסכימה להוריד את זה וזה החמיר את המצב שלי..." (סיפור 39, 101-125).

משתתף אחר, השפוט בגין עבירת מין שכללה אונס בכוח, אונס ובעילה שלא כחוק ומעשה מוגנה בכוח, תיאר את קורבן העבירה כיוזמת וכשותפה מלאה לעבירה שבה הורשע. הדובר הציג עצמו כקורבן של הפללה מכוונת ומתוכננת, ולמעשה מכחיש את היותה של הקורבן - קורבן.

"...וספרה שהיה לה חבר ערבי והוא ניצל אותה מינית ועזב אותה... עצרנו בפניה ואמרה בוא נשב קצת היינו יד ביד והיא שלחה ידיים וגם אני אבל לא מלא. היא לקחה את היד שלה והכניסה אותה לאיבר המין שלה (לא נעים להגיד לה) והיא יזמה את העניין וזרמה... באה משטרה ואמרה שעשיתי כך וכך וכו'... עד עכשיו הבחורה מצטערת, אומרת החברה השפיעה עלי לרעה... בגלל זה אני פה. נשפטתי לשלוש שנים, מבחינה חוקית מתחת לגיל 18 אסור לי היא נראתה גדולה... ובאמת גם במשפט אבא שלה אמר" (סיפור 33, 67-84).

האשמת המאשימים: הדובר נדון בגין עבירות כלכליות-פיסקליות, שווד את מעשיו במהלך חייו תוך האשמת רשויות המס במדינה במצבו.

"...והתחלתי לבנות את עצמי, תקופה כלכלה מאוד טובה עד שנות ה-90, התחלתי להסתבך. עבדתי ולא העברתי כספים למס הכנסה ומע"מ ובשנת '94 תפסו אותי מע"מ, התחילו להציק בעסק, לעשות עיקולים, הפריעו לעבוד... נמאס לי להיות נרדף, עזבתי את האישה והילדים וירדתי לאילת, באילת הכרתי מישהי שעד היום אני איתה וחי בשקט. עד שבא הקטע של המאסר המגעיל הזה... המאסר... כל ההסתבכויות של חזרות עם מס הכנסה מ-94 בא בשנת 2003 בבת אחת. השופט שהיה התנכל לי כל הדרך כאילו אנסתי את הבת שלו, התייחס אלי כמו אל רוצח ושפט אותי כמו רוצח על עבירות שאנשים מקבלים שבועיים" (סיפור 89, 48-61).

לשרוף שדות. עברתי עם הרכב ליד הפיגוע והדם של הפיגוע היה שם ואז נשבעתי לעצמי שזה לא יעבור בשתיקה... בחדשות הודיעו שרק המתנחלים עושים בעיות... ולא איכפת לי שיעיפו אותי מהסדר העיקר להגשים ישוב ארץ ישראל... ממש בצאת השבת היו אנשים עם נפט שתכננו לשרוף את השדות, ניגשתי לראש המועצה ואמרתי חייבים לעשות משהו כי יהיה בלגאן... מבחינה טכנית לא מגיע לשבת בכלל, לא עשיתי משהו שמגיע לי, רק הקמנו מאחז. לא מסכים עם זריקת אבנים, לא חכם, אבל צריך לעשות משהו... אי אפשר שיהרגו בנו, צריך ליישב את ארץ ישראל" (סיפור 90, 84-130).

הכחשת ביצוע: משתתף ערבי ישראלי השפוט בגין עבירות הצתה, שביצע עבירות נגד ערבים תושבי שטחים, הציג את הקורבנות על פי החוק כסוטים ואת עצמו כקורבן. הדובר שלל את ביצוע העבירה לחלוטין, וטען כי את העבירה ביצעו אלו שהגישו נגדו את התלונה.

"הזמנתי אכן לבית... הזמנתי אותו מ... האנשים האלה שהזמנתי את האבן, שילמתי כסף. אחרי כמה חודשים באתי לקחת את הסחורה, לא היה במקום. חיפשתי אותם מצאתי את הבית שלהם רציתי את הכסף בחזרה, הבריזו לי. אחרי 6 חודשים ראיתי אותם ב... רדפתי אחריהם ורבותי אתם והם הציתו את האוטו שלהם ואמרו שזה אני. קיבלתי שנתיים מאסר בית ואחר-כך 18 חודש בכלא הזה... הגישו תלונה ולקחו טביעות אצבעות של ידיים שלי. אין סימנים. הם משת"פים, אלה שהתלוננו מ... בגלל שהם משת"פים בחרו להאמין להם" (סיפור 2, 1-9).

אי שימוש בטכניקות נטרול: בקטגוריה זו הדוברים אינם משתמשים בטכניקות נטרול או בהסברים. הם מקבלים על עצמם אחריות למהלך חייהם ולבחירות שביצעו, הם לא מתחרטים ולא מרגישים צורך להצדיק את מעשיהם. למשל, דובר השפוט בגין עבירת רצח, מקבל על עצמו את האחריות למעשה, אך מסביר כי מבחינתו כדי לשמור על משפחתו הרחבה ועל עסקים משפחתיים כגון מכוני ליווי, המעשה שלו היה נדרש. "המשפחה היתה בסכנה, אחים שלה (של אשתי)

פנייה לערכים נעלים: משתתף השפוט בגין עבירות של אלימות במשפחה, הסביר את מעשיו בכך שיש לנהוג על פי קודים תרבותיים. מעשיו מבחינתו הם לגיטימיים, ומי שסוטה היא אישתו שלא שמרה על חוקי המסורת.

"הנשים של היום זה בעיה היום כשאני מסתכל לא מבינה וגם אם אני נותן מכות היא צריכה להוריד את הראש ולא ללכת למשטרה... היום אין כבוד אישה הולכת לעבוד, אישה עו"ד, עו"ס הולכת לעבוד רופאה אז היא מסתכלת על כל הפינות שרוצה להיות יותר מהגבר וזה התחיל להשפיע במגזר הערבי... אני רוצה שהנשים הערביות ילמדו אבל שלא יעשו בוטיות על הבעלים שלהם הבעל צריך לשלוט על כל דבר לא באלימות..." (סיפור 32, 96-111).

סיפור עצוב: דובר השפוט למאסר עולם בגין עבירת רצח, תיאר כיצד מהלך חייו הביא למצבו הנוכחי: "מגיל 10 אני יודע מה זה סמים כי בשמנה שנוולדתי יש מלא תחנות והייתי מתערבב עם ילדים שיש בבית תחנות. היינו מוכרים לנרקומנים חול ככה התגלגלנו משם לנגוב אופניים מהשיכונים לא יודע מה... רציתי שיהיה לי טוב כמו כולם עם הכסף... גיל 12 מתחיל להשתמש בנגרס לא בחומר. חברים נותנים את הנגרס הייתי עושה דברים הייתי שומר הרבה בתחנות הייתי מעביר מפה לפה... רואים ילד פיזי כל היום במעגל וכל היום רק מתעסק בזה גם לא היו נותנים לי דברים בחינם לא נותנים שום דבר בחינם. תושיט יד תקבל יד. הפשע הושיט לי" (סיפור 75, 19-32).

הגשמה עצמית: דובר שנדון בגין יידוי אבנים, התייחס להתנהגותו לאורך זמן ולעבירה כהגשמה עצמית, משום שמבחינתו התנהלותו קשורה בהגשמה של יישוב ארץ ישראל והגנה עצמית הנובעת מהתנהגותם של אחרים.

"...הייתה תקופה קשה של פיגועים והייתה החלטה שחייבים לעשות משהו שלא יכול להיות שככה יהרגו בנו... וזו הייתה תקופה די קשה בבית... הגעתי לקריית ארבע באוטובוס, לקחנו רכב, התחלנו לעבור בקריה והודענו לכולם... למיקום הפיגוע ואחרי כמה דקות... ראיתי שכל היהודים התחילו להתכרע ולזרוק אבנים,

עם השלכות עתידיות או בלעדיות. ממצא זה עשוי ללמד כי מרבית המשתתפים חשים כי לפגיעה בהם השלכות על חייהם בהווה ובעתיד.

דומיננטיות של הפגיעה בחיי המספר

בקריטריון זה נבחנה הדומיננטיות של תחושת הפגיעה שהעלה הדובר בתיאור מעגל חייו וביחסו למצבים משתנים לאורך חייו. ההנחה בקריטריון זה היא שכל שתחושת הפגיעה המדווחת מקיפה ממדים רחבים יותר בזמן ושזורה ביותר אירועים והחלטות, הבניית זהותו הקורבנית רחבה והוליסטית יותר.

מלוח 5 נראה, כי מרבית הדוברים (כ-47%) תיארו בסיפור חייהם את הפגיעה ואת מצבם הנוכחי כשתי סוגיות המתנהלות כל העת במקביל. לא נמצאו משתתפים שדיווחו על סיבתיות בין הפגיעה שהם חשים לבין מצבם בעתיד. ממצא זה אפשר להסיק, בזהירות, כי ייתכן שהדוברים אינם בעלי זהות קורבנית

אחים שלי. אשתי סיפרה לי שמישהו סוחט את המשפחה, בגלל שהאחים שלי ושלה מתעסקים מגיל קטן במסעדות ומישהו היה סוחט אותם. אז הלכתי ורצחתי אותו... אני אשב בבית סוהר, כי לעבוד במפעל לא רציתי ולקחתי עלי... כי מישהו היה רוצח אותו, אם היה מתלונן (הקורבן) היו מקבלים מאסרים כמה אנשים מהמשפחה, כי יש דברים מפלילים. יש להם מכונים, מסעדות איך הישראליים קוראים לזה, מאפיה רוסית... " (סיפור 86, 25-40).

דומיננטיות של הפוגעים בחיי המספר

בניתוח התוכן זוהו הגורמים שלהם מייחס הדובר את הפגיעה בו תוך בחינת ההיבטים: זהות הפוגעים, חומרת הפגיעה ומשך הפגיעה. ההנחה היא שכלל שהפגיעה תיוחס לגורמים רבים יותר היא תחוה כמכוונת וכמתמשכת והשלכותיה על זהותו של היחיד יהיו דומיננטיות יותר.

לוח 4. קטגוריות של דומיננטיות הפוגעים

אחוזים	שכיחות		
5.6	5	סביבת מיקרו	זהות הפוגעים
27	30	סביבת מאקרו	
63.3	57	סביבת מיקרו ומאקרו	
87.8	79	מכוונת	כוונת הפגיעה
12.2	11	בלתי מכוונת	
5.6	5	חד-פעמית	משך הפגיעה
51.1	46	מתמשכת	
41.1	37	מתמשכת עם השלכות עתידיות	
2.2	2	מתמשכת אך ללא השלכות עתידיות	

קבועה ואין הם מבנים דפוס של קורבן קריירה (בן דוד, 1989). ממצא זה עשוי להיראות כסותר את הממצא בקריטריון דומיננטיות של הפוגעים בחיי הדוברים באשר למשך הפגיעה, שבו נמצא כי כ-41%

מלוח 4 אפשר ללמוד, כי מתיאורי הדוברים מרבית הפגיעות היו מסביבת המיקרו ומסביבת המאקרו גם יחד (כ-63%). כלומר היקפן היה רחב. מרביתן נחוו כפגיעות מכוונות (כ-88%) ומתמשכות (כ-92%),

לוח 5. התפלגות הקטגוריות של דומיננטיות הפגיעה בחיי הדוברים

ערכי המשתנה	שכיחות	אחוזים
הפגיעה והמצב הנוכחי דוחו כשתי סוגיות שזורות	42	46.7
דוחה סיבתיות בין הפגיעה למצב בעבר	5	5.6
דוחה סיבתיות בין הפגיעה למצב בהווה	25	27.8
דוחה סיבתיות בין הפגיעה למצב בעתיד	0	0
לא דוחה סיבתיות בין הפגיעה למצב הדובר	15	16.7
אין תיאור של פגיעה	3	3.3

העבירה כלל לא הוזכרה לאורך כל הריאיון, ובדבריהם הייתה התייחסות להשלכות ה"אירוע". אמנם אפשר לומר כי כ-50% ניסו להתעלם מהווייתם העבריינית, ולפיכך ההנחה הבסיסית שהשמטה היא כלי מסייע למספר להימנע מתכנים או אירועים קשים, נכונה. בקריטריון זה, בניגוד לקריטריונים אחרים, חלק מהממצאים שולל את ההנחה מאחר שכ-24% בחרו להתעלם מאירועים חיוביים ושליליים במהלך חייהם, ועשרה משתתפים אחרים בחרו להשמיט את הווייתם הלא סוטה, את מהלך חייהם הנורמטיבי.

דומיננטיות בהתרחשות האירועים

בניתוח זה נבחנו מקומו ותפקידו של הדובר בנרטיב המועלה על ידו. קריטריון זה בחן כיצד הציג כל דובר את עצמו ביחס למכלול חייו. ההנחה בקריטריון זה

מהמשתתפים ייחסו לפגיעה השלכות עתידיות (ראה לוח 4).

השמטת אירועים

דרידה (2002) טען כי כאשר יחיד בוחר לומר דבר, הוא למעשה מסתיר את כל השאר. בקריטריון זה הכוונה היא לאירוע, לדמות או לכל התרחשות חשובה שנעשה ניסיון להשמיטה מהסיפור, בין שהניסיון הצליח בין שלא, ובין שזה היה ניסיון מודע בין שלא מודע. אפשר לשער כי ההשמטה היא כלי מסייע למספר המעוניין להימנע מתכנים או מאירועים קשים, לא נעימים, שנעשו לו או שעשה לאחרים. נוסף על כך זהו כלי המסייע למספר לעצב את סיפורו באופן חיובי יותר לשומע, ובכך אולי להיראות פחות סוטה ולזכות בהערכה חיובית יותר.

לוח 6. התפלגות קטגוריות של השמטת אירועים

ערכי המשתנה	שכיחות	אחוזים
מזעור של תיאור העבירה	37	41.1
מזעור של התייחסות לעולם העברייני	9	10.0
התעלמות רגשית מאירועים שצוינו כמשמעותיים	21	23.3
התעלמות מהעולם שאינו קשור בעבירה ובסטייה	10	11.1
אין משתנה ספציפי	13	14.4

הייתה, כי ככל שמתתף יתפוס את מעשיו והתנהגותו כתלויים בו, כך פחות יבנה זהות קורבנית. חשוב

לוח 6 מלמד כי כ-41% ממשתפי המחקר השתדלו מאוד להמעיט בדבריהם על העבירה. במספר מקרים

שהתבטאו בסיפורי החיים. המאמר הנוכחי הציג מודל קטגוריאל וקריטריונים אופרציונליים לבחינת הסוגייה. למעשה המודל הקטגוריאל הוא מחציתו של המודל השלם, הכולל גם מודל הוליסטי, שאינו מוצג במאמר הנוכחי (אבולעפיה, 2005). ממצאי המחקר במודל זה מלמדים כי הבניה קורבנית אינה נוגעת בהכרח לסוגיית העבירה או למהלך החיים הפלילי, אלא

להדגיש כי קריטריון זה נבחן ביחס לכל מכלול חייו של אדם, והעבירה והשלכותיה נתפסות כאירוע במהלך החיים. ייתכן שבבחינה של הקריטריון בחלוקה לשתי תקופות חיים, עד לעבירה ולאחריה, היו מתקבלות תוצאות אחרות. ההחלטה להציג דווקא התייחסות זו נבעה מהטיעון המרכזי כי הבניית זהות קורבנית אינה קשורה רק לסטטוס הסוטה של היחיד.

לוח 7. התפלגות הקטגוריות של דומיננטיות בהתרחשות האירועים

ערכי המשטנה	שכיחות (N)	אחוזים
פועל דומיננטי	46	51.1
אחריות הודנית	16	17.8
פועל פסיבי	26	28.9
פועל נמנע	2	2.2

היא רחבת היקף ונוגעת למכלול חייו של אדם, שכן אנשים מסבירים את הצלחותיהם וכישלונותיהם בכל תחום במעגל חייהם. מכאן שהמושג "הבניית זהות קורבנית" אינו מוגבל למי שעברו על החוק הפלילי. ממצאי המחקר הנוכחי מספקים מענה לקושי אמפירי מרכזי שעלה בבחינת המושג "מאבק קורבן" על פי גישתם של הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1990; 1993), שהתייחסו לרטוריקה של קורבנות (rhetoric of victimization). לשיטתם, אפשר להתייחס להגדרה קורבנית כגורם הקשור בתהליך של אינטראקציה עם הסביבה. לדידם, אינטראקציה זו צריכה להיבחן באמצעות "דרמטיזציה של תמימות", רשע ומק, תוך התייחסות לקורבן ולתוקפן. הגדרתם זו היא תיאורטית, בלי שנקבעו הגדרות או הנחיות לאופן הבחינה של הרטוריקה המתקיימת ויכולת בחינה אמפירית.

הדרך שהוצעה על ידי הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1990) אינה מספיקה, אינה בלבדית והתבססה בעיקרה על מסגרת תיאורטית. לכן התאפשרו מסקנות שונות בבחינת סיפור חיים שהוצג, כך שהקריטריונים הקטגוריאלים לבחינת הבניית זהות הקורבנית

מלוח 7 נראה כי מחצית מהמשתתפים במחקר מציגים את עצמם כדומיננטיים בניהול חייהם ובהתרחשות האירועים בהם, וכ-30% מציגים עצמם כנמנעים וכפסיביים בניהול חייהם, כך שהאירועים בחייהם מתרחשים בעבורם. בבחינת ההתאמה בין הניתוח התוכני לקריטריון זה עלה, כי משתתפים אשר תופסים עצמם כפסיביים וכנמנעים, נוטים להבנות זהות קורבנית רחבה יותר מאלו המציגים עצמם כדומיננטיים וכיזמים.

דיון

המחקר הנוכחי הציג מודל המבוסס על ניתוח תוכן קטגוריאל (Lieblich et al., 1998) לבחינת המושג "הבניית זהות קורבנית". מדובר בבחינה של הגדרת הקורבן, המבוססת על ראייה חדשה שלפיה הקורבן אינו פסיבי בהגדרתו. על פי ראייה זו היחיד יכול לנהל דו-שיח על תפיסת קורבנותו, ולבחון על בסיס ראייה זו את היחסים שבין פוגע לנפגע.

המושג "הבניית המציאות של זהות קורבנית" (victim contest) נבחן באמצעות ניתוח תפיסתם הסובייקטיבית של המשתתפים את מכלול חייהם כפי

מין בלבד (אכולעפיה, 2008) לא נמצאו משתתפים אשר הצהירו על הווייתם כעל הווייה עבריינית, ובקרבם נמצאו יותר משתתפים אשר הציגו עצמם כקורבנות. במחקר הנוכחי בוצע ניתוח של שימוש בהסברים ובטכניקות נטרול (Scott & Lyman, 1968; Sykes & Matza, 1957) באופן שונה מהניתוח הקלסי, שכן בהתייחסות נכללה בחינה של סיפור החיים ולא העבירה בלבד. הבחינה נעשתה באמצעות דו-שיח וניתוח הרטוריקה שמנהל היחיד על הבניית המציאות הקורבנית, ולא כמתן הסבר או צידוק למעשה שביצע. באמצעות שימוש בהסברים נבחן האופן שבו יחיד מנהל משא ומתן כדי להכנות את עצמו כקורבן למרות ההבדלים בין העבריינים בשימוש שעשו בהסברים. מטרתם הייתה זהה: להיחפך לקצת יותר קורבן ולפחות תוקפן או עבריי. באמצעות שינוי זה יתאפשר לצמצם סטטוס מרכזי קודם (Becker, 1963) של סוטה, ולהכנות באופן עקבי סטטוס מרכזי של קורבן. כדי לבחון את האופן שבו נעשה ניסיון המעבר מסטטוס מרכזי אחד לאחר, נבחנו ההסברים לאורך סיפור החיים. בחינה זו אפשרה לבחון את הנרטיב בקשר לאופן של הבניית הזהות הקורבנית. במחקר נמצא כי המשתתפים השתמשו בטכניקות נטרול ובהסברים המסורתיים (למשל, Copes et al., 2013; Levenson & Macgowan, 2004; May, 1999; Pogrebin et al., 2006; Ray & Simons, 1987; Rajah et al., 2014) משתתפים שעברו עבירות אינסטרומנטליות נעשה שימוש שכיח בהסבר של "הסיפור העצוב" (sad tale), הנוגע להבניית הביוגרפיה. באמצעות הסבר זה הבנו המשתתפים שהשתמשו בו לא רק את ההסבר לביצוע העבירה על ידם אלא גם את מהלך חייהם ודרכם הפלילית. הנרטיב של הסיפור העצוב שלט לאורך כל סיפורם, וההבניה הקורבנית הייתה דומיננטית מאוד. משתתפים אלו ניהלו בדרך כלל דו-שיח עם החברה ועם האחרים המשמעותיים בחייהם. הם למעשה הבנו את הביוגרפיה שלהם כך שתתמודד עם הסטטוס העיקרי (master status) שלהם (Becker, 1963). קיטסוס (Kitsuse, 1962) טען כי לאחר ביצוע העבירה נהפך מעמד הסוטה לדומיננטי, וגוברת הנטייה להדגיש את

שהוצגו ונבחנו במחקר הנוכחי, מספקים לכך מענה. יתרה מזו, הם נקבעו במחקר מקדים שבו נותחו ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות של עבריינים שפורסמו כספרים (למשל, גילמור, 1995; לשם, 1990; ניר, 1999; Simpson, 1995), ונבחרו קריטריונים העשויים ללמד על הבניה קורבנית ותפיסת זהות קורבנית (Social Construction of Victimization). קריטריונים אלו מקבלים חיזוק תיאורטי באמצעות טענתו של לופלנד (Lofland, 1969), שאוטוביוגרפיות מתאפיינות ב"טקס העקביות" (consistency rite), המתגלה בעיקר במקרים של סוטים ושל פושעים. עבירותיהם משמשות מלכתחילה כסטטוס העיקרי (Becker, 1963). בשלב זה נעשה על ידי החברה תהליך של אינטרפרטציה רטרופקטיבית, שבו נבחנת הביוגרפיה של היחיד שנמצא סוטה לאור האינפורמציה החדשה (הסוטה), המחזקת את הסטטוס העיקרי שנרכש. במחקר הנוכחי השתדלו הדוברים, לא תמיד בהקשר לעבירתם, לנקוט אינטרפרטציה רטרופקטיבית אישית למהלך חייהם ולסיבות להגעתם למסלול חיים עברייני, לדחות את הסטיגמה שהוטלה בהם, להסיר חלק מהאחריות למעשיהם ולהכנות עצמם כקורבנות. כלומר מדובר באינטרפרטציה רטרופקטיבית הנעשית על ידי היחיד, ולא על ידי האחרים. הקריטריונים נותחו והוצגו כל אחד בפני עצמו, אך השלם מספק מענה רחב יותר מסך חלקיו. אפשר לומר כי "טקס העקביות" (Lofland, 1969) בא לידי ביטוי בקריטריונים השונים בנרטיב הכולל שהוצג בסיפור החיים. נקודת הפתיחה שבה בחר הדובר להתחיל לתאר את מהלך חייו היא קריטריון תוכני ולא רק צורני. בזהירות רבה אפשר לומר שמשפט הפתיחה שהציגו הדוברים מסכם את הנרטיב המרכזי בסיפורי החיים של הפרט. אפשר לומר בכיטחון רב יותר כי משפט הפתיחה, באופן מודע או לא מודע, יציג בעבור הדובר את האופן שבו יציג בהמשך את סיפור חייו, את הנרטיב המרכזי של מהלך חייו. מהמחקר עלה, כי מרבית הנבדקים תפסו עצמם כקורבנות או כנורמטיביים, ודחו את הגדרתם כעבריינים. בנייתו שבדק עברייני

טובה". תהליך זה הוא מה שסניידר והיגנס (Snyder & Higgins, 1988) מגדירים תירוץ: "תהליך מוטיבציוני של הסתת הסיבה לתוצאות שליליות ממקורות הקרובים למרכז העצמי למקורות שוליים או חיצוניים, באופן המתגמל את הדימוי העצמי ואת תחושת השליטה". התירוץ האולטימטיבי מעביר את המוקד אל מחוץ לאדם. התירוץ אינו מתקיים בחלל ריק, והמספר חייב לשמור על קשר עם המציאות כפי שהיא מוגדרת על ידי הקונצמוס שבין האנשים. אמירת התירוץ עצמה מאשררת את החוזים החברתיים הקיימים גם בלי קשר לקבילותו של התירוץ. לכן צפוי שהקהל ישתף פעולה, ויאפשר למתרחץ לצאת מהמצב עם דימוי עצמי חיובי (Snyder & Higgins, 1988) כ"קצת קורבן". סקאלי ומרולה (Scully & Marolla, 1996) מצאו כי אנשים מורשעים הצדיקו את התנהגותם על ידי השמצת הקורבן והצגתה כאשמה באמצעות מספר סטריאוטיפים שכיחים של "האישה המפתה" או "בנות טובות אינן נאנסות". על פי סניידר והיגנס (Snyder & Higgins, 1988), ההכחשה והתירוץ מתפקדים כסכמה תפיסתית, המאפשרת לאדם להטות לטובתו נתונים המתקבלים מהמציאות. התירוץ קובעים את ה"אמת" ומשפיעים בדרך אשלייתית על הקוגניציות, הרגש וההתנהגות בעתיד. מסקנתם זו תואמת את דבריהם המוקדמים של סקוט ולימן (Scott & Lyman, 1968). יש חוקרים הרואים את האשליה כחיובית ומסתגלת, בעלת שלושה יתרונות: הערכה עצמית חיובית (באופן לא ראלי); תפיסה מוגזמת של שליטה; אופטימיזם (לא ראלי) (Taylor, 1992). באירוניה מסוימת אפשר לציין כי יתרונות אלו ממש משמשים אצל חוקרים ממסורת שונה מהסוציולוגיה (פסיכיאטריה) כסימני היכר לפסיכופתיה (Hare, 2003). כידוע, הפסיכופת אינו נושא באחריות למעשיו ומבנה את המציאות כך שתשרת אותו. למרות שההתייחסות לטכניקות הנטרול וההסברים (Scott & Lyman, 1968; Sykes & Matza, 1957) הוגדרה מראש והתבססה על הקיים בספרות, בניית התוכן עלו שני הסברים נוספים, שעד כה לא נכללו במחקרים שעסקו בתחום ונמצאו רלוונטיים במיוחד להבנת ההבניה

אותם אספקטים בכיורגפיה של האדם, המאשרים קיומו של מעמד סוטה והמתעלמים מאספקטים הנוגדים סטטוס זה. תהליך זה כונה "אינטרפרטציה רטרוספקטיבית". נראה שהמשתתפים משתדלים בסיפורי החיים לבצע אינטרפרטציה רטרוספקטיבית הפוכה, כלומר "אני קורבן ולא סוטה, ולא אדם רע, וכהוכחה לדבריי ראו כיצד מהלך חיי הביא אותי למעשי העברייניים".

נעשה שימוש בשכיחות גבוהה גם בטכניקת הנטרול של כנייה לערכים נעלים, שבאמצעותה נמנע הדובר מהתמודדות עם המניעים הפסולים של עבירתו, ואין לו צורך להתמודד עם סטייתו. שימוש שכיח בטכניקה זו נעשה על ידי משתתפים שעברו עבירות ממניע אינסטרומנטלי. בדרך כלל מדובר בדוברים בני מיעוטים שגדלו בחברה מסורתית וביצעו עבירות על רקע של כבוד, ריב חמולות ואלימות במשפחה. ממצא זה תואם את תיאוריית "crime as social control" (Black, 1983), שעל פיה עבירות מבוצעות לעיתים קרובות מתוך תרעומת על ידי אנשים שהחליטו לעשות צדק, גם אם הדבר יגרום להגדרתם כעבריינים. למשל, גבר שרוצח את בת זוגו על רקע של בגידה. הדוגמאות שהציגו בלייק ושותפיו (Black et al., 1997) הן בעיקר אלה שבהן אנשים חשים תרעומת על עוול שנעשה להם, שהופך לסוטים דווקא את האובייקטים שכלפיהם מופנה הזעם. עוול זה מניע אותם לפעול באופן הנוגד את החוק, לעיתים במובן של הגנה עצמית (self-help). במקרים כאלה רואה התוקף את עצמו כנפגע, וזה גם יחסם של הדוברים במחקר הנוכחי. השימוש השכיח ביותר בקרב משתתפים שעברו עבירות אקספרסיביות היה הכחשת מצבו של הקורבן. שימוש בטכניקה זו בלט בעיקר בקרב עברייני מין ועברייני אלימות במשפחה. הדו-שיח שהתנהל גם באמצעות טכניקת הנטרול היה לגבי מי שהוא למעשה הקורבן. הדוברים תופסים את עצמם כקורבנות יותר מאשר תוקפים, ובסיפור החיים הכללי הם נטו להסיט את תשומת הלב מעבירותיהם אל יתרונם היחסי בהשוואה לאסירים אחרים: תפקוד בעבודה, היעדר שימוש בסמים, היעדר עבר פלילי ו"התנהגות

ראו עצמם כלל כעבריינים או כסוטים אלא כקורבנות אולטימטיביים בלבד, שכן מבחינתם הורשעו במעשה שלא ביצעו. ממצא זה נתמך בממצאיהם של סקאלי ומרולה (Scully & Marolla, 1996), שמצאו כי 83% מאנשים שהורשעו לא ראו עצמם כאנשים כלל וכמי שביצעו עבירה.

אורבך (Orbuch, 1997) טוענת כי ההסברים נותנים ליחיד תחושת שליטה טובה יותר והבנה של סביבתו, מאפשרים לו להתמודד רגשית עם האשמות ועם אירועים מלחיצים, מייצרים דרגה מסוימת של שלמות, מספקים תקווה לעתיד ומבססים סדר בחוויות היום-יומיות שלו. ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים כי שימוש בטכניקות נטרול והסברים משמש מנגנון בהעצמה של האני הקורבני, שמטרתו להפחית אחריות ותחושת אשמה על תחושת כישלון, חוסר הצלחה או מסלול חיים עברייני, והשימוש בטכניקות אלו אינו ממוקד בביצוע עבירה ספציפית או במהלך החיים העברייני בלבד. השימוש שנעשה על ידי מרבית המשתתפים נגע לערכים חיוביים המקובלים בחברה הכללית, שאותם הם מקצינים. שימוש בהסברים הקשורים לערכים מקובלים בחברה הכללית נמצא במחקרים נוספים (Dorr, 2001; Fine, 2000; Liska & Warner, 1991; May, 1999; Taylor, 1992).

ממצאי המחקר מלמדים כי מרבית המשתתפים מקבלים את התרבות הנורמטיבית הקיימת בחברה, וניסיון ההבניה הקורבנית מבוסס על מה שמקובל או על מה שנתפס על ידי הדובר כמקובל. הבניית הזהות הקורבנית אינה דיכוטומית, והיא נעה על גבי רצף מקורבן ללא קורבן. ככל שאדם מבנה את עצמו יותר כקורבן, כך הוא נושא בפחות אחריות למהלך חייו. הבניה זו חזרה בקריטריונים השונים באופן דומה בכל סיפור, כך שניתוח כל הקריטריונים מאפשר בחינה מהימנה יותר של הבניית הזהות הקורבנית. **תרומת המחקר:** במישור התיאורטי, ניתוח הבניית המציאות הקורבנית בקרב אסירים מספק תובנה חדשה על התפקיד המרכזי שתחושת הקורבנות ממלאת בהתפתחות הזהות של אסירים. תרומת המחקר היא מעבר לאוכלוסיית המחקר הספציפית

של הזהות הקורבנית. האחד, אי שימוש בהסברים, באותם מקרים שבהם הדוברים לא הבנו עצמם כלל כקורבנות - מצב שבא לידי ביטוי בהודאה בעבירה ובחוסר צורך לתרץ ולהסביר אותה. משתתפים אלו ראו את מעשיהם הפליליים כתלויים בהם עצמם, וייחסו להם הסברים פנימיים (Bandura, 1990; Gilbert, 1994; Wardlaw, 1989). בסיפורי חיים של משתתפים שלא השתמשו בהסברים לא נמצאה הבניה קורבנית. אחד ההסברים לממצא זה נמצא בטענתו של כץ (Katz, 1988), שחקר פשיעה תוך התמקדות בחיפוש אחר גורמי רקע (בדרך כלל פגמים ברקע הפסיכולוגי של העבריין או בגורמים סביבתיים) וזנח את "הצד החיובי" של ביצוע העבירה: משיכה לחוויות החיים של עולם העבריינות. בסיפורי חיים אלו תיארו חלק מהדוברים את הבחירה בדרך העבריינית כנובעת מתוך חיפוש ריגושים ומתחושה של גדלות ושל הגשמה, והיו אף שצינו כי אינם מתכוונים לפרוש מדרך חיים זו, אלא לשכלל את תפקודם. על רקע זה ברור מדוע הם לא חשו צורך לתרץ את ביצוע העבירה. סטטוס הסוטה והעבריין אינו בעייתי מבחינתם, שכן הפשע הוא מקצוע כשאר המקצועות. אין הם מכנים את עצמם כקורבנות. תחושת השליטה בחייהם חשובה להם, ולדבריהם מתלווה תחושת גדלות הנובעת מהישגיהם הפליליים. ממצא זה מזכיר את דבריו של גינה (אדד, 2005), היוצא בנישתו נגד התרבות הנורמטיבית המונוליטית.

קטגוריה נוספת שנמצאה תוך כדי ניתוח הייתה הכחשת ביצוע העבירה, או בשפת הדוברים "אני חף מפשע". בשונה מטכניקות אחרות, במקרה הנדון הדוברים שללו לחלוטין את קיומו של האירוע. בקטגוריה זו נמצאו בדרך כלל אסירים שהבניית הקורבנות שלהם נסובה סביב העבירה בלבד, והם חשים שההליך הפלילי והעונש הפכו אותם לנפגעים. בדרך כלל מדובר במשתתפים שהורשעו בביצוע עבירה ממניע אקספרסיבי. בקרב משתתפים שעברו עבירות אינסטרומנטליות, שטענו כי הם חפים מפשע, היוותה העבירה נדבך נוסף בהבניית זהותם הקורבנית. קטגוריה זו היא הקצה השני של רצף הבניית הקורבנות. משתתפים אלו לא

Bandura, A. (1990). Mechanism of moral disengagement. In R. Walter (Ed.), *Origins of terrorism: Psychologies, identities, theologies, states of mind* (pp. 161-191). Aldine de Gruyter.

Becker, H. S. (1963). *Outsiders*. Free Press.

Becker, H. (1966). *Social problems: A modern approach*. John Wiley.

Black, D. W. (1983). Crime as social control. *American Sociological Review* Bloomington, 48(1), 34-45.

Black, D. W., Monahan, P., Baumgard, C. H., & Bell, S. E. (1997). Predictors of long-term outcome in 45 men with antisocial personality disorder. *Annals of Clinical Psychiatry; Official Journal of the American Academy of Clinical Psychiatrists*, 9(4), 211-217. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.1023/a:1022348225425>

Burgess, A. W. (2017). *Victimology: Theories and applications*. Jones & Bartlett Learning.

Copes, H., Brookman, F., & Brown, A. (2013). Accounting for violations of the convict code. *Deviant Behavior*, 34, 841-858. doi: 10.1080/01639625.2013.781444

Cortina, L. M. (2017). From victim precipitation to perpetrator predation: Toward a new paradigm for understanding workplace aggression. In N. A. Bowling, & M. S. Hershcovis (Eds.), *Research and theory on workplace aggression* (pp. 121-135). Cambridge University Press. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.1017/9781316160930.006>

Doerner, W. L., & Lab, S. P. (1999). *Victimology*. Sage.

Dorr, C. (2001). Listening to men's stories: Overcoming obstacles to intimacy from childhood. *Families in Society*, 82, 509-515.

Fattah, E. A. (2000). Victimology: Past, present and future. *Criminologie*, 33(1), 17-46.

Fine, G. A. (2000). Games and truths: Learning to construct social problems in high school debate. *Sociological Quarterly*, 41(1), 103-123.

Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Prentice-Hall.

Gilbert, P. (1994). *Terrorism and unjust war: Terrorism, security and nationality*. Routledge.

שנבדקה, שכן פיתוח והצגה של הקריטריונים למדידת זהות קורבנית שהעלו המשתתפים, מהווה הרחבה חשובה לעבודה החלוצית של הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1990; 1993). קריטריונים אלו עשויים לשמש בסיס למחקרים עתידיים על הבניה קורבנית בקרב מגוון רחב של אוכלוסיות. נוסף על כך מחקר זה משמש מודל יישומי של רעיון תיאורטי שהציגו הולסטין ומילר (Holstein & Miller, 1990; 1993). המחקר הנוכחי "תרגם" את הדרישה והביקורת התיאורטית למחקר אמפירי, ונקבעו קריטריונים לבחינת התהליך של הבניית הזהות הקורבנית ברמת הניתוח הקטגוריאלי. במישור היישומי, ממצאי המחקר הנוכחי עשויים לשמש בסיס לאיתור אסירים שיש להם סיכוי רב יותר מאחרים להפיק תועלת מהליך טיפולי במסגרת המאסר.

מקורות

אבולעפיה, י" (2005). הבניית מציאות קורבנית בקרב אסירים נחיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר אילן.

אבולעפיה, י" (2008). הבנייה קורבנית ככלי להערכת מסוכנות בקרב עברייני מין - האומנם? בתוך אי שוהם (עורכת), *הפיקוח על עברייני מין בישראל: ענישה או טיפול?* (עמ' 63-90). פרלשטיין-גנוסר והמכללה האקדמית אשקלון.

אדד, מ' (2005). גינה - האיש והסופר שבחר להיות עברייני. *נפש*, 22-21, 18-32.

בן-דוד, ש' (1989). קרבן קריירה: גורמים ותהליך. *עבריינות וסטייה חברתית*, י"ז, 5-15.

גילמוה, מ' (1995). ירייה בלב. ספריית מעריב.

דרידה, ז' (2002). *בית המרקחת של אכלטון*. הניבוי המאוחד.

לשם, ב' (1990). "נורמאליזם" צבי גור ופרשת רצח הילד אוחן ירדן. הוצאת עידנים - ידיעות אחרונות.

ניר, י" (1999). אריה דרעי - העלייה, המשבר, הכאב. הוצאת ידיעות אחרונות - ספרי חמד.

Atkinson, R. (1995). *The grief of stories*. Bergin and Garvey.

Atkinson, R. (1998). *The life story interview*. Qualitative research methods series 44. Sage Publications.

- Loseke, D. R. (1993). Constructing conditions, people, morality, and emotion: Expanding the agenda of constructions. In G. Miller, & J. A. Holstein (Eds.), *Constructionist controversies: Issues in social problems theory* (pp. 207-216). Aldine De Gruyter.
- May, H. (1999). Who killed whom?: Victimization and culpability in social construction of murder. *British Journal of Sociology*, 50(3), 489-506.
- McAdams, D. P. (1988). *Power, intimacy and the life story: Personological inquiries into identity*. Guilford Press.
- McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. Morrow.
- McAdams, D. P. (1997). The case for unity in the (post) modern self. In R. D. Ashmore, & L. Jussim (Eds.), *Self and identity: Fundamental issues* (pp. 46-80). Oxford University Press.
- Mendelson, B. (1974). *Introduction to topology*. Allyn & Bacon.
- Miller, G. (1990). *Enforcing the work ethic*. Suny Press.
- Miller, G., & Holstein J. A. (1989). On the sociology of social problem. In J. A. Holstein, & G. Miller (Eds.), *Perspectives on social problem* (pp. 1-16). JAI Press.
- Miller, G., & Holstein J. A. (1993). Constructing social problems: Context and legacy. In G. Miller, & J. A. Holstein (Eds.), *Constructionist controversies: Issues in social problems theory* (pp. 3-18). Aldine De Gruyter.
- Mills, C. W. (1940). Situated actions and vocabularies of motive. *American Sociological Review*, 5, 904-913. doi: <http://dx.doi.org/10.2307/2084524>
- Orbuch, T. L. (1997). People's accounts count: The sociology of accounts. *Annual Review of Sociology*, 23, 455-478.
- Pogrebin, M., Stretesky, P. B., Unnithan, N. P., & Venor, G. (2006). Retrospective accounts of violent events by gun offenders. *Deviant Behavior*, 27, 479-501. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/01639620600721429>
- Quine, W. V. O. (2011). *Two dogmas of empiricism*. Princeton University Press.
- Hare, R. D. (2003). *Hare psychopathy checklist-Revised (PCL-R): Technical manual* (2nd ed.). Multi-Health Systems.
- Holstein, J. A., & Miller, G. (1990). Rethinking victimization: An interactional approach to victimology. *Symbolic Interaction*, 13(1), 103-122. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.1525/si.1990.13.1.103>
- Holstein J.A., & Miller, G. (1993). Social constructionism and social problems work. In G. Miller, & J. A. Holstein (Eds.), *Constructionist controversies: Issues in social problems theory* (pp. 131-151). Aldine De Gruyter.
- Horkheimer, M. (1974). *Eclipse of reason* (Vol. 1). Bloomsbury Publishing.
- Hurowitz, S. (1952). *Criminology*. Allen & Unwin.
- Katz, J. (1988). *Seduction of crime: Moral and sensual attractions in doing evil*. Basic Books.
- Kitsuse, J. (1962). Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method. *Social Problems*, 9(3), 247-257. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.2307/799235>
- Kitsuse, J., & Cicourel A. V. (1963). A note on the uses of official statistics. *Social Problems*, 12(2), 131-139. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.2307/799220>
- Landau, S. F., & Fremman-Longo, K. E. (1990). Classifying victims: A proposed multidimensional victimological typology. *International Review of Victimology*, 1(3), 57-70.
- Levenson, J. S., & Macgowan, M. J. (2004). Engagement, denial, and treatment progress among sex offenders in group therapy. *Sexual Abuse: Journal of Research and Treatment*, 16(1), 49-63. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.1177/107906320401600104>
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis and Interpretation*. Sage Publications.
- Liska, A., & Warner, B. D. (1991). Functions of crime: A paradoxical process. *American Journal of Sociology*, 96(1), 1441-1463.
- Lofland, J. (1969). *Deviance and social identity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

- Taylor, C. (1992). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.
- Von Hentig, H. (1948). *The criminal and his victim*. Yale University Press.
- Wardlaw, G. (1989). *Political terrorism: Theory, tactics and counter measures*. Cambridge University Press.
- Wolfgang, M. E., & Singer, S. L. (1978). Victim categories of crime. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 69, 379-394.
- Rajah, V., Kramer, R., & Sung, H. E. (2014). Changing narrative accounts: How young men tell different stories when arrested, enduring jail time and navigating community reentry. *Punishment & Society*, 16(3), 285-304. DOI: 10.1177/1462474514527148
- Ray, M. C., & Simons, R. L. (1987). Convicted murderers' accounts of their crimes: A study of homicide in small communities. *Symbolic Interaction*, 10(1), 57-70. <https://doi-org.ezproxy.aac.ac.il/10.1525/si.1987.10.1.57>
- Rosenthal, G. (1993). Reconsideration of live stories: Principles of selection in generating stories for narrative bibliographical interviews. *Narrative study of lives*, 1, 55-91.
- Rosenthal, G., & Bar-On, D. (1992). A biographical case study of A victimizer's daughter's strategy: Pseudo-identification with the victims of the Holocaust. *Journal of Narrative and Life History*, 2(2), 105-127.
- Schlenker, B. R. (1980). *Impression management: The self-concept, social identity and interpersonal relations*. Brooks/Cole Publishing Company.
- Schur, E. M. (1971). *Labeling deviant behavior: Its sociological implications*. Harper & Row, Publishers.
- Schur, E. M. (1980). *The politics of deviance: Stigma contests and the uses of power*. Prentice-Hall.
- Scott, M. B., & Lyman, S. (1968). Accounts. *American Sociological Review*, 33, 46-62.
- Scully, D., & Marolla, J. (1996). Convicted rapists' Vocabulary of motive: Excuses and justifications. In P. Cromwell (Ed.), *In their own words: Criminals on crime - an anthology* (pp. 107-116). Roxbury Publishing Company.
- Simpson, O. J. (1995). *I want to tell you: My response to your letters, your messages, your questions*. Little Brown & Company.
- Snyder, C. R., & Higgins, R. L. (1988). Excuses: Their effective role in the negotiation of reality. *Psychological Bulletin*, 104(1), 23-35.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22, 664-670.

"דחוף!" יש לי שאלה"

תפיסותיהם של תגובנים (טוקבקיסטים)
את מערך השיקום גחל"ת
הפועל בבתי הכלא הצבאיים בישראל

לאה איציק

מערך השיקום גחל"ת (גורמי חזרה לשירות תקין) פועל בבתי הכלא הצבאיים ותפקידו לבחון את הקשיים שמביאים חיילים לכדי כליאה, וכן לבנות "חליפה שיקומית" אשר תוכל להשפיע על אופן שירותם של החיילים והמשכו עם תום ריצוי עונשם. המערך מבצע אבחון פסיכו-סוציאלי מקיף לחייל, ובונה על בסיסו תוכנית התערבות ושיקום אשר מתקיימת במהלך הכליאה ומשפיעה על אופן חזרת החייל לשירות ועל המשכו. מטרת המחקר הנוכחי לבחון את האופן שבו נתפס מערך גחל"ת על ידי תגובנים (טוקבקיסטים) בפורום פתוח בנושא צבא וביטחון במרשתת. לשם כך נדגמו 373 תגוביות (טוקבקים) ב-34 דיונים שהתקיימו בעשור האחרון על מערך גחל"ת. נערך ניתוח תוכן איכותני וכמותי ובעקבותיו עלו שלוש תמות אשר עוסקות בסוג הדיון, בתוכן ובסגנון הכתיבה של התגוביות. מן התמה הראשונה עולה, כי חיילים משתמשים בפורום בעיקר כשהם מחפשים מקור עזרה והתייעצות. התמה שנייה מציגה את מערך גחל"ת ככלי בידי חיילים לשם השגת מטרותיהם האישיות בכל הקשור לשירותם הצבאי, באופן שהם מבצעים עבירה שדינה כליאה כדי להגיע לטיפול המערך. התמה השלישית מראה, כי סגנון הכתיבה האינטלקטואלי הוא הסגנון השכיח. מסקנות המאמר מציגות את הצורך לבנות מערך מקביל לרשות לשיקום האסיר האזרחית, אשר יפעל בצה"ל ללא תלות בבתי הכלא הצבאיים כדי להביא לצמצום רצידיביזם בעתיד.

¹ ד"ר לאה איציק, קרימינולוגית שיקומית, מרצה לקרימינולוגיה במכללה האקדמית אשקלון.

מבוא

בתי הכלא הצבאיים בישראל

בצה"ל קיימים כיום שני בתי כלא צבאיים אשר פועלים על פי תקנות השיפוט הצבאי (בתי סוהר צבאיים), התשמ"ז-1987, ונמצאים באחריותו הפיקודית והניהולית של מפקד חיל המשטרה הצבאית. חיילים המרצים את עונשם משוכצים לפלוגות כליאה נפרדות, והקריטריונים לשיבוץ נוגעים לסוג העבירה, למשך המאסר ולמידע מודיעיני בעניינם. לעומת זאת באשר לחיילות, בכל אחד מבתי הכלא קיימת פלוגה נפרדת אשר אינה מופרדת על פי הקריטריונים האלו (איציק, 2019). מכיוון שהחיילים נמצאים בשירות ביטחון מתוקף חוק, בתי הכלא הצבאיים נדרשים לספק להם את מלוא הזכויות המגיעות להם בשל היותם חיילים (טשנר, 2013; משרד מבקר המדינה, 2010). לפיכך שגרת יומם של החיילים מכילה - מלבד זמני ניקיונות, מסדרים, זמני תפילה, ארוחות וביקורי משפחות - מפגשי רופא או קצין בריאות הנפש לפי הצורך, מפגשים עם מש"קית ת"ש (תנאי שירות), שיעורי עברית והוראה וסדנאות חינוך (איציק, 2019). למפקדי בתי הכלא הסמכות להפעיל סנקציות משמעתיות על אסירים אשר חורגים מהנהלים כגון שלילת הזכות לקנות בקנטינה ושליחת ביקורי משפחות במקרים קיצוניים יותר, של אלימות כלפי סגל הכליאה או כלפי אסירים אחרים וכן ניסיונות פגיעה עצמית, בסמכותם לבודד אסיר באגף הבודדים לתקופה מסוימת המעוגנת בכקודות. מבחינת תנאי הכליאה, בחדרים מסוימים ובאזורים עשויים ללון בין 12 ל-20 אסירים. נוסף על אלה, בכלא קיים מערך מודיעין אשר נועד למנוע מקרי אלימות והברחות סמים לכלא, והוא מעביר ידיעות רלוונטיות למפקדים ולא אחת מעורר ספקות, השגות ותהיות בקרב האסירים. כלא צבאי אומנם פועל על פי החוק הצבאי, אך מקביל במטרותיו לכלא אזרחי. לפיכך מלבד מטרת-על הנוגעת לשמירה במשמורת חוקית, אחת המטרות המוצהרות היא לסייע לחייל לחזור לשירות הצבאי ולסיימו במלאו. על כן קיים בכלא מערך שיקום, וזה תפקידו (איציק, 2019).

בשנת 2019 נכלאו בבתי הכלא הצבאיים בישראל 11,224 חיילים ו-1,799 חיילות. העבירה השכיחה שבגינה נכלאו הייתה היעדרות משירות שלא ברשות (64%), אחריה עבירות משמעת (25%) ועבירות פליליות (9%) (דובר צה"ל, דואר אלקטרוני, 3 במאי, 2020). החברה הישראלית תופסת את השירות הצבאי כחוויה מבגרת, אישית ורגשית, אשר מאיצה את תהליך עיצוב האישיות של הפרט (Livio, 2011). הישגיו האישיים והבין-אישיים של החייל עשויים להשפיע ישירות על מצבו החברתי והכלכלי העתידי (רובינשטיין, 2017), ונשירה משירות צבאי בעקבות רציו עונש מאסר בבית כלא צבאי עלולה לפגוע במארג ההזדמנויות החברתיות, הלימודיות והתעסוקתיות של החייל (Benbenishty, 2008). השלכות אלה נמצאות בליבת העשייה של מערך השיקום גחל"ת (גורמי חזרה לשירות תקין), הפועל בבתי הכלא הצבאיים כדי לסייע לחיילים הכלואים לסיים שירות מלא לאחר רציו עונשם (איציק, 2020). שיח פתוח וא-פורמלי בין חיילים ומיועדים לשירות ביטחון באשר לתפקידים הקיימים בצה"ל והיחידות המגוונות הוא אירוע שבשגרה. עם תפוצת המרשתת הורחב השיח גם למרחב המקוון, אשר מאפשר לקבוצות להתגבש סביב עניין משותף (Barak et al., 2008; Barzilai-Nahon, 2004). מציאות וירטואלית זו מאופיינת בנגישות הן מבחינת זמינות והן מבחינת מחיר נאה לכל דורש, וכן באנונימיות ולעיתים אף בתוקפנות (קאבאליון ושהם, 2016). התגובות ("טוקבק") היא ערוץ חשוב שבאמצעותו ניתנת לציבור האפשרות להביע את דעתו במרחב המקוון (הכט, 2004). עד כה טרם נעשו מחקרים באשר לאופן שבו המרשתת כלכל ותגוביות כפרט משמשות במה בשיח המקוון בין חיילים. מטרת המחקר הנוכחי היא לנתח את מאפייני התגוביות במרשתת לאורך העשור האחרון תוך התייחסות למערך השיקום הצבאי גחל"ת, וכן להבין את האופן שבו נתפס מערך השיקום על ידי תגובנים (טוקבקיסטים).

מערך השיקום גחל"ת

מערך השיקום גחל"ת, הפועל בבתי הכלא הצבאיים, הוקם בצה"ל בשנת 2003 בעקבות מרד כלואים שהתרחש בבסיס הכליאה 396 בשנת 1997. במהלך המרד עשרה כלואים השתלטו על סגל הכליאה תוך איומים על חייהם. הצוות שניהל את המשא ומתן לשחרורם זיהה כי דרישות הכלואים הן טיפול רפואי, סיוע מש"קית ת"ש ואוזן קשבת לנסיבות שהביאו לביצוע העבירה (שוויץ, 2017). ועדת חקירה מטכ"לית לעניין גיבוש מדיניות הכליאה שהוקמה בשנת 1999 המליצה להקים גוף ייעודי שעיקר תפקידו לתת מענה מקצועי מקיף לטיפול בחיילי צה"ל, גברים ונשים, הכלואים בבתי הכלא הצבאיים (משרד מבקר המדינה, 2010). מערך גחל"ת, אשר כפוף למפקדת קצין משטרה צבאית ראשי, מאגד סגל מאבחנות ומאבחנים - תפקיד ייעודי שהוקם לטובת מערך השיקום ופועל אך ורק במסגרתו. תפקיד הסגל לבצע אבחון פסיכו-סוציאלי מקיף לחייל, שמטרתו בין היתר לזהות צרכים קרימינוגניים וגורמי סיכון שעלולים לחבל בניסיונות החייל לסיים שירות צבאי מלא, וכד בבד לזהות משאבי חוסן, פנימיים וחיצוניים, שעשויים לסייע בידו (איציק, 2020). אפשר לבחון את עבודת מערך גחל"ת מנקודת מבטו של מודל (RNR (Risk-Need-Responsivity) (Andrews & Bonta, 2010; Andrews et al., 1990) ושלושת העקרונות שהוא מציע. עיקרון הסיכון מבקש לזהות את מידת המסוכנות של העבריין, ובקשר לשיקום הצבאי - אם סביר כי החייל יחזור ויבצע עבירה נוספת שדינה מאסר. עיקרון הצורך מאתר צרכים מעודדי פשיעה. ואכן, במהלך האבחון משוחחים החייל והמאבחנת על מעגלי החיים של החייל, ובהם מצבו הכלכלי, הבריאותי והנפשי, מערכת היחסים שלו עם בני משפחה וחברים, יכולות ההסתגלות שלו למערכות אזרחיות טרום גיוסו, מערכת היחסים שלו עם מפקדיו ואופן תפקודו בצה"ל עד יום הכליאה. עיקרון התגובה נוגע לדרישה לבנות תוכנית שיקום אשר מביאה בחשבון את יכולותיו וכישורי הלמידה של החייל. כחלק מבניית תוכנית השיקום של מערך גחל"ת לחייל, נבחנים התאמת התפקיד ותנאי שירותו.

בסיום פגישת האבחון המאבחנת כותבת דוח מפורט אשר מועבר לשלב הבא, שלב ההתערבות (איציק, 2020). בשלב זה, על בסיס מידע שנאסף במהלך האבחון ומידע שנאסף ממפקדיו של החייל, מתחילה שזירה של חליפת השיקום בעניינו (אבירם, 2008). לפי הצורך מועברים פרטיו של החייל לגורמי בריאות הנפש בכלל לשם התערבותם המקצועית וחיזוק מערכות התמך הפנימיות והחיצוניות העומדות לרשות החייל. בד בבד מועברים פרטים רלוונטיים למדור ת"ש של מערך גחל"ת כדי להתחיל בתהליך סיוע כלכלי לחייל ולמשפחתו, בהתאם לפקודת ת"ש כלואים הייחודית לבתי הכלא הצבאיים. המטרה היא למנוע ממצב כלכלי להוות זרז להיעדרות נוספת מהשירות, כך שהחייל יסיים לרצות את עונשו תוך שהוא מקבל את מלוא זכויותיו מבחינה כלכלית. פרטי החייל מועברים גם למדור חינוך של מערך גחל"ת, אשר מכניס לתוכנית ההתערבות כלים לחיזוק החיבור למדינת ישראל בכלל ולצה"ל בפרט. כמו כן החייל נחשף להרצאות שיש בהן כדי לתת לו כלים להתנהלות נכונה יותר בעתיד כגון עמותת "פעמונים" לניהול כלכלי נכון ועמותת "אור ירוק" לניהול נכונה. נוסף על כך המערך מקיים סדנאות ייעודיות המועברות על ידי אנשי מקצוע כגון סדנת העצמה לכלואות וסדנאות מותאמות לעולים (איציק, 2019; 2020).

נכון להיום, למעט מחקר הערכה שנעשה לפיילוט ההפעלה של מערך גחל"ת בשנת הקמתו (ויינשטיין, 2003), לא נעשה מחקר שבוחן את יעילות פעולתו. מערך גחל"ת מעורר שיח בקרב חיילי צה"ל מכיוון שבידיו הסמכות לשנות את שיבוצו של החייל ולהביא לסיום שירותו בהמלצת ועדת התאמה לשירות. כוחו של המערך נובע גם מהחיסיון של הקריטריונים המפרטים מי יטופל במסגרתו. המידע על אודות מערך השיקום גחל"ת מועבר בין החיילים מפה לאוזן, ובעיקר דרך חיילים וחיילות שריצו עונש מאסר וטופלו או לא טופלו על ידי המערך במשך כליאתם. המידע מועבר באופן לא פורמלי, בין היתר תוך שימוש בפלטפורמות במרשתת שבהן מועלות שאלות בנושא.

שיח התגוביות במרחב המקוון

ה"טוקבק" (Talk-back), "תגובית" בעברית, הוא כלי המאפשר למשתמשים במרשתת להגיב על מקורות תוכן כגון תכנים העולים בפורומים למיניהם, והוא חלק מתוכן מבוסס גולשים (User Generated Content) (דרור, 2011). תגובית בנויה משלושה חלקים: כותרת, שם הכותב ותוכן התגובה. לכותרת מספר מאפיינים בולטים, שהמרכזי בהם הוא היכולת לרכז את עיקר המסר בשורת הנושא ובכך לשפר את החשיפה שמקבל המסר המועבר (וייסמן וגון, 2011). התגובית מציעה לקוראים זירה חופשית לביטוי דעתם ללא הגבלות (סואן ונעמן-חביב, 2011; Valier, 2004). מחקרים העלו כי תגוביות מאפשרות להשתמש בערך חופש הביטוי על ידי עידוד אינטראקציות חברתיות, תוך שמירה על ספונטניות, מיידיות וזמינות (מלמד, 2006; Nagar, 2011). ברגסטרם (Bergstrom, 2008) מוסיף וטוען, כי בין המניעים של כותבי תגוביות אפשר למצוא חיפוש אחר פעולה יצרנית לשעות הפנאי. ניתוח אישיתי של כותבי התגוביות מעלה כי מדובר באנשים מוחצנים יחסית, בעלי תחושת שליטה בסביבה המקוונת, בעלי יכולת השפעה, מסוגלות עצמית גבוהה וצורך בסיפוקים (Gazit et al., 2018).

לצד מי שרואה בתגוביות אמצעי למעורבות חברתית, הפגת מתח ותסכול, יש מי שרואה בהן כלי אלים השואב את כוחו מהשמצות ולשון הרע (גולדשמידט, 2006). כך למשל במחקר שבחן את תפיסותיהם של תגובנים ישראלים באשר לאלמות נשים כלפי בני זוגן, נמצא כי השכיחה ביותר מבין התגובות הייתה תגובה המתייחסת בלעג לגבר המוכה תוך הגנחת האירוע (שהם ומגורי-כהן, 2017). במחקר אחר, שבחן את מאפייני הדיאלוג הספורטיבי-יריבוני של אוהדים במרחב המקוון, נמצא כי עולם התגוביות משמש לקיטוב בין קבוצות, לתקיפת האחר ולחיזוק הזהות הקבוצתית (לונטל, 2016; לונטל ואחרים, 2015). גם מנגנונים של נטרול והכחשה נבדקו בתגוביות. במחקר שבחן טכניקות הכחשה של תגובנים כלפי סיפורים על שימוש בכוח מופרז בקרב שוטרים, נמצאו הכחשת האחריות והכחשת הקורבן. התגובנים בדרך

כלל פגעו באמינות של הסיפור והמספר, העלו סדר אירועים חליפי שהציג את פעולות השוטרים כנבועות מהגנה עצמית, והציגו את האדם שהותקף כפוגעני ומסוכן (Shoham, 2012). בראיונות שהתקיימו עם עיתונאים ועורכי עיתונות בישראל ובמספר מדינות באירופה, הוצגו התגוביות כאימפולסיביות, שטחיות ותוקפניות בשל האנונימיות הרבה שהתגובנים זוכים בה (Dori-Hacohen, 2013; Reich, 2011).

יתרון של התגוביות נעוץ בהיעדר הגבלה על מספרן והיקפן, בהיעדר תהליך עריכה פורמלי ובאפשרות הניתנת לכותב לשמור על אנונימיות ועל ספונטניות התגובה כאחת (Galili, 2008). יתרון נוסף נוגע ליכולת של תגוביות ליצור שיח חברתי-תרבותי ולהבנות זהות קבוצתית, כפי שנמצא במחקר שבחן תגובות לידיעות חדשותיות מקוונות (Tenenboim & Cohen, 2015). מטרתו של המחקר הנוכחי היא לבדוק את תפיסותיהם של תגובנים במרשתת, כפי שנכתבו בעשור האחרון, בנוגע למערך גחלית, ולענות על השאלות האלו: כיצד נתפס מערך גחלית על ידי תגובנים אשר עתידים להיכלא בכלא צבאי? את מי משרת מערך גחלית יותר, את מערכת הכליאה או את החייל? עד כמה, טרם נבדק כיצד המערך נתפס על ידי חיילים אשר טופלו או לא טופלו במסגרתו. המחקר הנוכחי מספק מענה לחסר זה תוך התמקדות במרחב המקוון ונועד להביא להבנה עמוקה יותר של מנגנון הכליאה והשיקום בצה"ל. בהתאם לכך יתאפשר להציג דרכים ליעול עבודת המערך.

שיטת המחקר

המחקר הנוכחי מבוסס על הפרדיגמה האיכותנית, ובאופן ספציפי על "ניתוח תוכן" (Content-Analysis) - טכניקה מחקרית המשמשת לתיאור שיטתי, אובייקטיבי וכמותי של תוכן תקשורתי כלשהו (Berelson, 1952; Gideon, 2019). הולסטי (Holsti, 1968) מרחיב ומוסיף, כי מדובר בדרך להפקת היסקים, המזהה בשיטתיות ובאובייקטיביות מאפיינים של מסרים בתוכן הנחקר. גובה ולינקולן (Guba & Lincoln, 1981) טוענים, כי היכולת להסיק מתוך התוכן עצמו נובעת מעצם הדבר

תגובות כדי לאפשר ניתוח מעמיק. מבחינה מגדרית, כל הדיונים נפתחו על ידי גברים וכל התגובות נכתבו על ידי גברים בלבד.

במחקר הנוכחי נעשה ניתוח תוכן איכותני וכמותי באמצעות ניתוח תמטי שבבסיסו קידוד ויצירה של קטגוריות מובחנות שהוכללו לתמות מרכזיות. נבחנו גם תמות החוזרות על עצמן ונמדדה שכיחותן במדגם. תחילה בוצע ניתוח תוכן לכל דיון בנפרד, ולאחר מכן הושו הדיונים. השוואה זו שימשה בסיס למדידת שכיחות התכנים המגוונים שעלו בניתוח. לבסוף חזרה החוקרת לתכנים שנדגמו כדי לוודא את השכיחות של התמות המגובשות. תהליך מחזורי וממושך זה מאפשר לבצע קטגוריזציה של קידוד הנתונים (באואר וגאסקל, 2011; צבר בן-יהושע, 1990). את יחידות הניתוח שהוגדרו אפשר לחלק לשני סוגים: יחידות קידוד - המקטעים הקטנים ביותר המיועדים לניתוח - במחקר הנוכחי הכוונה לתגובות יחידה (טוקבק); ויחידות הקשר - גוף החומר המקיף את יחידת הקידוד. באופן ספציפי, הכוונה לכל אחד מהדיונים שנפתחו בפורום ומשויכות לו תגובות (Budd et al., 1967). נקודת המוצא של שיטת הקידוד במחקר הנוכחי נעוצה בגישת ניתוח תוכן מסכם (summative content analysis), שלפיה המחקר מתחיל במילות מפתח המבוססות על העניין האישי של החוקרת או על ספרות מחקרית רלוונטית, וזיהוי מילות המפתח נעשה לפני עבודת הניתוח ובמהלכה (Hsieh & Shannon, 2005). עריקות/נפקדות, קריטריונים, הנחיית גחל"ת, בית דין ומספר כליאות הם דוגמאות למילות המפתח המרכזיות שהוגדרו.

ממצאים

תוכנם של 34 הדיונים במדגם נותח במקביל ומתוכו נדלו עולמות תוכן אשר חזרו על עצמם וצורפו לכדי שלוש קטגוריות עיקריות: הראשונה נוגעת לסוג הדיון ומבקשת לענות על השאלה: מה המוטיב המרכזי שעולה מהשאלה שהעלה מנהל הדיון - מי שפתח את הדיון ומעלה שאלה או סוגיה שלגביה הוא מבקש את תגובותיהם של חברי הפורום. הקטגוריה השנייה

שתהליך הגילוי של מאפיינים אלו נכנה ומעוצב לפי תוכן ולא מתוך הנחות הנכפות כביכול על הטקסט או מאלצות אותו. ניתוח תוכן תופס תאוצה במחקרים המבוססים על תוכן המצוי במרשתת בקבוצות דיון, בפורומים וברשתות חברתיות (Krippendorff, 2018). הרינג (Herring, 2010) מתייחסת באופן פרטני לניתוח תוכן רשת (web content analysis) וטוענת כי מדובר בפרדיגמה מתודולוגית פלורליסטית אשר מכילה סוגים שונים של טכניקות. לדוגמה: ניתוח תמונות (image analysis), ניתוח מאפיינים (feature analysis), ניתוח שפות (language analysis), ניתוח שיח רשת (exchange analysis) וניתוח תמות (theme analysis).

המחקר הנוכחי מתמקד בטכניקה האחרונה. לצורך המחקר החוקרת חיפשה פורומים פתוחים שבהם מתקיימים דיונים בנושא השירות הצבאי וחיילים מעלים סוגיות אשר מקבלות תגובה מידי חיילים אחרים או מי ששירתו בצה"ל בעבר. בתום חיפוש מעמיק נבחר אתר FXP (www.fxp.co.il) המאגד בתוכו קהילות של פורומים הנבדלות בפילוח תוכני. באתר ישנה קהילה פעילה בנושא "צבא וביטחון" שמועלים בה מדי יום דיונים בשמות משתמשים בדויים או בכינויים וירטואליים שאינם שמותיהם האמיתיים של המשתמשים בפלטפורמה. הדיונים פתוחים לציבור, ואין צורך בשם משתמש וסיסמה כדי להיחשף אליהם.

חיפוש בדיוני הקהילה בעשור האחרון, 2010-2020 (הדיון האחרון שנותר בשנת 2020 התקיים בחודש ספטמבר), נעשה על פי מילות החיפוש גחל"ת ונחלת. אותרו 74 דיונים שמתוכם נפסלו 40 שלא עמדו בקריטריונים של המחקר הנוכחי: דיונים ללא תגובות כלל (עשרה), דיונים שהכילו תגובה אחת בלבד (עשרה), דיונים שהכילו שתי תגובות בלבד (עשרה), דיונים שנגעו לביטוי "גחלת" בהקשרים אחרים כגון יהדות וקולנוע (עשרה). כפועל נותרו 34 דיונים שאיגדו 373 תגובות הנוגעות למערך השיקום גחל"ת. הדיונים שנדגמו נבחרו על פי הקריטריונים האלה: 1) מתייחסים במישרין למערך השיקום גחל"ת בכתרת או בגוף השאלה; 2) מכילים יותר משלוש

הפורום וקבלת עזרה מהם. הנושא המרכזי שמעסיק אותם בהקשר זה הוא מעבר מהבסיס שבו הם משרתים באותו זמן לבסיס אחר והסתייעות במערך גח"ת לשם כך (45.5%). ניכר כי מנהלי הדיונים מחפשים

נוגעת לתוכן התגובות ולמסר המועבר בהן כמענה לשאלות שמעלים מנהלי הדיונים, והקטגוריה השלישית נוגעת לסגנון הכתיבה של התגובות. בלוח מספר 1 מרכזות קטגוריות המחקר.

לוח 1: חלוקת הקטגוריות במחקר

קטגוריה	תמה	פירוט
סוג הדיון	פנייה לעזרה והתייעצות	מטרת מנהל הדיון והמענה שהוא מבקש לקבל מחברי הפורום
	נוהל הפעולה של מערך גח"ת	חיפוש מידע על האופן שבו פועל מערך גח"ת
סוג התגובות	פנייה לאפיקים האוכפים גורמי פיקוד	קצין בריאות הנפש, רופא, נציב קבילות חיילים וכדומה
	התנהלות צה"ל	מתן הסברים לגבי האופן שבו פועלת המערכת הצבאית
	דוגמה אישית	שיתוף בסיפור אישי או בסיפור של מכר/קרוב משפחה
	נוהל הפעולה של מערך גח"ת	הצגת מידע על האופן שבו פועל מערך גח"ת
סגנון הכתיבה של התגובות	אינטלקטואלי	מתן מידע אופרטיבי
	פרודוקטיבי	הצעת פתרונות ודרכי התמודדות
	רגשי	התייחסות מתוך רגש
	אישי	שיתוף אישי של התנסות או חוויה

אחר מי שיוכלו להתייחס לבעיה שהם מעלים מתוך ניסיון אישי והיכרות עם הקושי שלהם. על כן הם מפרטים את הסיבות שבגללן הם מעוניינים לעבור בין בסיסים, ובסופו של הפירוט מציגים את השאלה על מערך גח"ת, שלגביה הם מבקשים עזרה והתייעצות. וכך כותב אחד ממנהלי הדיונים:

"אני משרת בשיזפון ולאחרונה הגעתי למסקנה שאני לא אוכל להמשיך לשרת שם. המצב הנפשי שלי מתדרדר ויש לי בעיות נפשיות קשות במשפחה. אני עדיין לא בטוח שאני רוצה לצאת מהצבא, למרות שקשה לי ממש לתפקד, וכנראה שהמצב יהיה דומה גם בבסיס אחר. בכל מקרה, משיזפון לא משחררים והרבה יותר קל לצאת על נפשי מהצבא לגמרי. אני כנראה אמשיך בנפקדות ואסגיר את עצמי, השאלה שלי היא מתי כדאי ואיפה בדיוק? והאם מתחשבים

סוג הדיון

כדי להבין לעומק את הממצאים בדבר ניתוח התוכן של התגובות יש להבין את הבסיס שעליו הן נשענות, קרי הדיון שבגניינו הניבו משתמשי הפורום. הקטגוריה הנוכחית מורכבת משתי תמות אשר מציגות את המסר העיקרי שמעבירים מנהלי הדיונים למיניהם. מסר זה בא לידי ביטוי בסיפור אישי ובשאלה שהם מעלים בפני חברי הפורום. התמה הראשונה היא כללית, מציגה פנייה לעזרה והתייעצות והופיעה ב-32.4% (N=11) מהדיונים, והתמה השנייה, הספציפית יותר, נוגעת לנוהל הפעולה של מערך גח"ת והופיעה ב-67.6% (N=23) מהדיונים במדגם.

פנייה לעזרה והתייעצות

מנהלי הדיון מציגים בקשה להתייעצות עם משתמשי

במקרים מוצדקים בכלא? אין לי בעיה לשבת קצת בשביל לראות גחל"ת."

בדיון אחר מועלית הסיטואציה הזו:

"אני בתפקיד לא טוב שלא מתאים לי וגם בכסיס שלא מתאים לי וניסיתי לצאת בכל דרך אפשרית אבל לא הצלחתי. עכשיו הבנתי שאם אתה עריק 75 יום אז אתה מקבל גחל"ת או אתה מבקש ואז משם יהיה יותר קל לעבור תפקיד ובסיס. אני רוצה לעשות את זה אבל יש לי כמה שאלות."

נושא נוסף שמעסיק את מנהלי הדיונים הוא מה הסיכוי שלהם להיות מטופלים במערך גחל"ת (36.4%).

מדובר בסוגיה מורכבת, שכן הדרך היחידה להגיע לטיפול במערך גחל"ת היא לכצע עבירת היעדרות משירות, שכבינה החייל יישפט בבית דין צבאי ועונשו יהיה מאסר בפועל בכלא צבאי. משך המאסר אינו נספר במניין ימי השירות, ולפיכך תאריך השחרור של החייל משתנה. מכאן ברור מדוע מנהלי הדיונים אינם מעוניינים להיכלא, אם במהלך הכליאה לא יטופלו על ידי מערך גחל"ת. כך מציג זאת אחד ממנהלי הדיונים: "יש לי בערך 140 יום דפוק? לרגע זה ואני מתכוון

להסגיר את עצמי לכלא עוד חודשיים ואני מאמין שאני אקבל חודש/חודש וחצי. השאלה שלי אם יש סיכוי שאני אראה גחל"ת³ בעריקות שלישית? אני יודע שזה לפי קריטריונים מסוימים אבל עדיין לפי ניסיון אישי של אנשים פה מה אתם אומרים אני אראה גחל"ת?" סוגיה אחרת שחוזרה על עצמה הייתה בקשה להתייעצות באשר למשך הזמן שרצוי להיעדר משירות ביטחון כדי להיות מטופל על ידי מערך גחל"ת (18.1%). זו שאלה קונקרטיית יותר מכי מי שפתחו דיונים בעת שהם מזונים במערכות הצה"ליות כנעדרים משירות ביטחון. ב-35.3% מתוך הדיונים שנותחו במדגם, מנהלי הדיון מעידים כי הם נפקדים או עריקים בזמן

פתיחת הדיון. ניכר כי מי ששואלים את השאלה גמרו בליבם להגיע לידי כליאה בגין היעדרות משירות, והם מוכנים לשלם את מחיר הכליאה על כל השלכותיה. כך לדוגמה נכתב באחד הדיונים:

"אני כרגע בבית נפקד, אין לי יותר מידי ברירות לא אפרט פה עליהם. לצערי אין לי שום טפסים שמוכיחים את המצב המורכב בבית והעובדות באות רק לרעתי. בקיצור המצב מורכב, התייעצתי כבר עם עורך דין צבאי שאמר לי עלייך להיות עריק לכחות חצי שנה. כמה זמן להיות עריק לדעתכם?"

נוהל הפעולה של המערך

מניתוח התוכן עולה, כי הנושא המרכזי שהעסיק את מנהלי הדיונים בעשור האחרון היה חיפוש מידע כללי על אופן הפעולה של מערך גחל"ת (47.8%). הסיפורים האישיים והשאלות הנלוות העלו תמונה של חיפוש אחר החתיכה החסרה בפאזל, שכן הבנה רחבה לגבי מערך גחל"ת מאפשרת להם להגיע להחלטות בנוגע להמשך שירותם הצבאי, כפי שאפשר לראות בדוגמאות להלן:

"אני משרת בקרבי ואני כבר בתהליכי יציאה אבל לתוך המפקדה ואני חייב יומיות כדי לעזור בבית. לא שבוע-שבוע, לא חמש-ששים. רק יומיות כדי להביא משכורת מלאה סוף כל חודש. אם המגיד⁴ לא ייתן לי יומיות אני רוצה לערוק ואז לנסות לראות בכלא גחל"ת, מישהו יודע איך עובד העניין הזה של גחל"ת? מתי רואים ואיך?"

"מישהו יכול להסביר לי קצת על גחל"ת. אני כרגע נפקד/עריק אני לא יודע עדיין. אבל אני רוצה לדעת קצת על גחל"ת. מתי רואים אותה? היא עוזרת תמיד? אני יכול לראות אותה על המעצר הראשון?" "הבנתי שאופציה טובה זה להיכנס לכלא אחרי

² "דפוק" - מושג בעגה הצה"לית אשר נוגע לתקופת הכליאה שאינה נספרת במניין הימים שהחייל נדרש לשרת על פי חוק.

³ "לראות גחל"ת" - מושג נוסף בעגה הצה"לית. חיילים המטופלים על ידי המערך פוגשים במאבחת גחל"ת, והיא מכחינתם הפנים של המערך וזו שיש בידיה את הכוח לסייע להם. לפיכך הביטוי שחוזר על עצמו במגוון הטיית נעשה שם קוד לטיפול גחל"ת.

⁴ מגיד - מפקד גדוד.

נוגעת להסברים בדבר אופן הפעולה של מערך גחל"ת (56.3%). חלק מהמגיבים התייחסו לזמן השירות שאינו מחושב, הכרוך בהיעדרות משירות ובימי כליאה/מעצרים כקריטריון כניסה לטיפול על ידי המערך: "מקבלים גחל"ת על יותר מ-80 יום עריקות"; "גחל"ת מאוד קשה לקבל אתה צריך להיות עריק בשביל זה (מעל ל-43 יום נפקדות)"; "ישביל לקבל גחל"ת אתה צריך לבקש או שאתה בעל איזה מיליון יום דפוק ואז אתה מקבל ישר (אין פה חשיבות למספר הימים המדויק, שיהיה הרבה פשוט)"; "גחל"ת אתה תראה כשתהיה לך כמות כזו גדולה של דפוק שאדם שפוי לא יהיה מוכן לסיים איתה שירות."

חלק התייחסו למספר הכליאה, כלומר להבדלים בין כליאה ראשונה לבין כליאות נוספות: "תקשיב בשביל לקבל גחל"ת אתה צריך להיות לפחות 3-4 פעמים בכלא"; "לפי מה שאני יודע גחל"ת מקבלים אחרי כמה כליאות או זמן ארוך בכלא"; "יש חיילים שבכליאה הראשונה כבר מקבלים גחל"ת ויש כאלו שלא מקבלים גם אחרי כליאה שישית. הכול תלוי בנסיבות של החייל. לא במספר הכליאות שלו."

התייחסות נוספת ניתנה לתפקידו של בית הדין הצבאי. בתי הדין הצבאיים דנים בעבירות שלא מקבלות מענה שיפוטי על ידי המפקדים ובהתאם לחוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955. הוראות בתי

נפקדות ושם אני אבקש לראות גחל"ת. זה יכול לעזור הדבר הזה?"

נושא שכיח נוסף שנמצא הוא דיון בקריטריונים לטיפול גחל"ת (26.1%). הקריטריונים הקובעים מי מהחיילים הכלואים יטופל על ידי מערך גחל"ת סודיים ואינם מפורסמים בצה"ל ומחוצה לו. הדבר מביא את החיילים לחפש מידע בקרב כל גורם שיכול לספק אותו, בין היתר מי שטופל על ידי המערך בעבר. כך מציג זאת אחד ממנהלי הדיון:

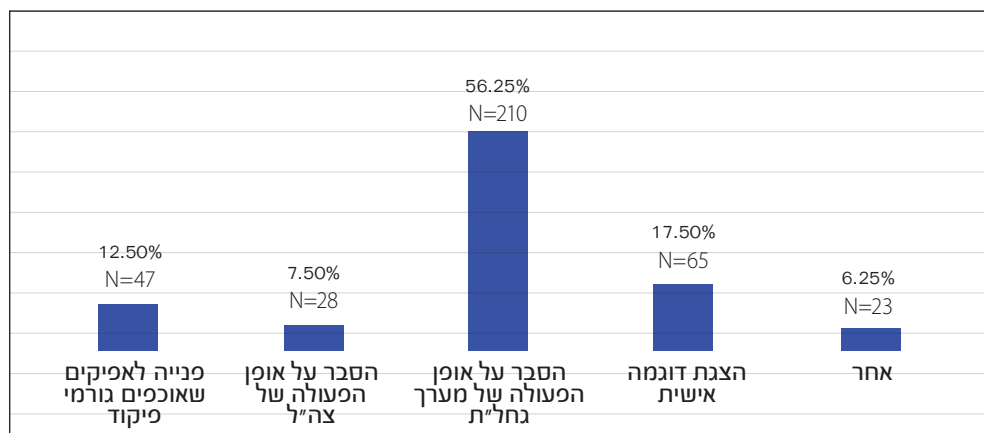
"אני עריק בגלל בעיות שונות בבית ואני לא רואה את עצמי חוזר להיות לוחם. המטרה שלי דרך הכלא זה לראות גחל"ת אך שמעתי שזה קשה לקבל. זה תלוי כמה שאני אגיד במשפט על מה שהייתי עריק? השופט יכול להמליץ על לראות את המש"קית הזו? זה תלוי בו או במשהו אחר?"

מנהל אחר שאל: "בשביל לראות גחל"ת מה צריך לעשות? להיות נפקד נפקד או עריק עריק עריק." ואילו בדיון אחר כתב המנהל באופן הרבה יותר ברור ונחרץ: "מה התנאים לקבלת גחל"ת בכלא."

תוכן התגובות

קטגוריה זו מתמקדת בתוכן התגובות עצמן, אשר נכתבו על ידי מי שבחרו להגיב לשאלה שהעלו מנהלי הדיון. כפי שאפשר לראות בתרשים 1, התמה המרכזית

תרשים 1: פילוח תוכן התגובות

הדין בצה"ל מחייבות את כל גורמי הפיקוד, הרפואה ומשאבי אנוש, אך אינן מחייבות את מערך גחל"ת. זאת משום שהמערך פועל על פי קריטריונים שתקפים לגבי כל החיילים והחיילות באופן גורף. בית הדין הצבאי יכול להורות למפקדת מערך גחל"ת, בהתאם לבקשת הסגור, לבחון אם חייל עומד בקריטריונים לטיפול גחל"ת, אך אינו יכול להורות למערך לטפל בחייל: "הדרך היחידה להבטיח לעצמך גחל"ת בכלא זה להישפט בבית דין ושהעורך דין שלך יגרום לך שהשפט דין יהיה שתראה גחל"ת בכלא".

"על מנת לראות גחל"ת אתה קודם כל חייב להישפט בבית דין צבאי שמגיעים לשם רק עריקים מעל 75 יום. אם בית הדין רואה לנכון, על פי המצב שלך כמובן, הוא נותן הוראה למערך גחל"ת שיפגשו אותך. גם הוראה מבית דין לא מחייבת אותם לתת לך גחל"ת".

חלק מהמגיבים הבהירו כי אי אפשר לדעת מה הקריטריונים, וכי חייל אינו יכול להשפיע על התהליך ועל התוצאה הסופית - אם יטופל או לא יטופל על ידי המערך, כפי שהסביר אחד התגובנים:

"במשפט אחד 'אתה לא רואה גחל"ת ולא מבקש גחל"ת היא באה אליך'. זה לא משנה כמה ימים ישבת בכלא או כמה פעמים. הגחל"ת מקבלת את התיקים של כל מי שנמצא בבסיס ובוחרת לעצמה מספר חיילים שהיא חושבת שתוכל לעזור".

סגנון כתיבה של תגובנים

קטגוריה זו בחנה מה הסגנון המוביל בניסוח המענה אשר נותנים מגיבים לשאלות שהועלו לדין. הממצאים בקטגוריה זו מבוססים על מחקריהם של אהרני וקופר (2015) וגילי (Galili, 2008). סגנון הכתיבה נבחר לפי המסר הכללי שהועבר בכל תגובות והדרך שבה בחר המגיב להעביר את המסר. מאחר שכל תגובות עשויה להכיל מספר סגנונות כתיבה, קטגוריה זו תכיל בסך הכול יותר מ-100%. קביעת סגנון הכתיבה במחקר

הנוכחי התבצעה על פי החלוקה להלן:

סגנון אינטלקטואלי: מיוחס למגיב שהתגובות שלו מכילה מידע אופרטיבי. המגיב מספק הסברים ופרשנות על שנכתב בשאלה שהעלה מנהל הדיון, ולעיתים אף מביע עמדה מסוימת הנוגעת לשאלה. דוגמה לסגנון האינטלקטואלי אפשר למצוא בציטוט הזה: "גבר, אני אניגב למה שרשמתי. חצי שנה תב"ן⁵ זה מלא זמן אתה נמצא כרגע בדרך שמתפצלת לשתיים. תלוי איפה תשים את הצעד ותתחיל לצעוד. אפשרות ראשונה..."

בהמשך התגובות מתאר המגיב באריכות את שתי האפשרויות אשר לפי ראות עיניו עומדות בפניו של מנהל הדיון, תוך שהוא מפרט את השלכות הבחירה בכל אחת מהן. מגיב בדיון אחר כותב: "בוא נעשה לך סדר גחל"ת לא תיתן לך קרבי. גחל"ת זה להחזיר כאלו שכמעט יוצאים מהצבא לשירות תקין. זה לא הדרך גחל"ת עובדת אחרת." בדיון אחר כתב אחד המגיבים: "גחל"ת תציע לך רק יומיות עד 100 ק"מ אווירי או שבוע-שבוע. תשכח מ-9-5 יומיות וכאלה. בספק גם אם היא תעזור תלוי בנסיבות של העריקות. אם אתה חותר לפטור דרך גחל"ת היא כן יכולה לבוא לקראתך אבל קשוח, זה לא יהיה קל אח".

סגנון פרודוקטיבי: מיוחס למגיב אשר מציע פתרונות, הצעות ייעול ודרכים להתמודד עם המצב או האירוע אשר תואר בשאלה. דוגמה לסגנון פרודוקטיבי אפשר למצוא בדבריו של אחד המגיבים שכתב: "תעשה לעצמך טובה קח חוות דעת פסיכיאטר או עורך דין טוב וצא מהצבא. בסוף ישחררו אותך על אי התאמה וגחל"ת הסיכוי שתקבל אפסי. עזוב אותך שטויות ותעשה עם עצמך משהו". דוגמה נוספת מציג המגיב הבא, שמציע למנהל הדיון איך להתנהג ומה לומר כאשר יגיע לריאיון עם מאבחנת גחל"ת: "תעשה בעיות אבל תראה שאתה גם בעל מוטיבציה להשתפר כאילו תשחק את עצמך בן אדם שרוצה להיות חייל טוב אבל זה גדול עליו".

⁵ תב"ן - תקופה בלתי נמנית. מדובר בתקופת ההיעדרות משירות ביטחון ובתקופת הכליאה אשר אינן נספרות במניין הימים שעל החייל לשרת על פי חוק.

דין

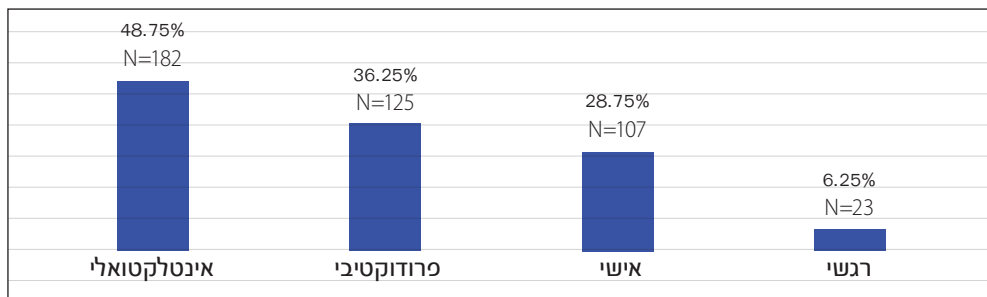
מטרת המאמר הייתה לבחון את מאפייני התגובות הקיימות במרשתת למערך השיקום גחל"ת הפועל בכתני הכלא הצבאיים בישראל. מניתוח הדיונים והתגובות עולה, כי מערך השיקום גחל"ת נתפס כגורם שיש בידו לשנות את מסלול שירותו של החייל, וכי השיח בין החיילים בערוץ המקוון נוגע בעיקר בדרכים להגיע לטיפול במערך השיקומי. הקטגוריות מציגות את עולם התוכן הפנימי של מנהלי הדיונים והמגיבים, ובכלל זה עמדותיהם כלפי השירות הצבאי, הכליאה בכלא צבאי ופועלו של מערך השיקום גחל"ת.

אשר לסוגי הדיונים, כפי שהוצגו בקטגוריה הראשונה, ניכר הצורך של החיילים בעזרה והתייעצות. צורך זה הוא שמביא אותם לפנות למשתמשי המרום בחיפוש אחר מענה לבעיותיהם, תוך שהם מציגים את סיפורם האישי ומעלים שאלה ספציפיות. ממצא זה מתכתב עם תיאוריית החיפוש אחר עזרה (Help Seeking Theory), הגורסת כי התמודדות יעילה עם בעיות מורכבות בחיים, אשר נוגעות במערכות היחסים בהקשרים שונים, מחייבת פנייה לעזרה (Butler, 1993; 1998). מדובר באסטרטגיית פיקוח עצמי שבה מונים למקורות רשמיים או בלתי רשמיים כדי להשיג מידע או לרכוש מיומנויות (Hsu, 2005; Karabenick & Berger, 2013; Karabenick & Dembo, 2011). בספרות המחקרית מתוארים שני מניעים לחיפוש אחר עזרה: פנייה אינסטרומנטלית ופנייה מינהלית. "פנייה אינסטרומנטלית" מחפשת אחר הדרכה, הכוונה, מתן הסבר או אסטרטגיית עבודה. מניע זה נחשב אדפטיבי מאחר שהוא מכוון

סגנון רגשי: מיוחס למגיב שבדבריו יש התייחסות רגשית לשאלה ששאלו מנהל הדיון או מגיבים שהגיבו לפניו. הרגש העיקרי שהופיע בתגובות היה כעס או תסכול, והוא ניכר בתגובות של חלק מהמגיבים לדברי מגיבים אחרים ולא כלפי מנהל הדיון. כך לדוגמה במספר דיונים התקיים שיח בין המגיבים לבין עצמם על מספר הכליאות שיש לחייל והקשר שלו לסיכוי של החייל להיות מטופל במערך גחל"ת. באחד הדיונים נכתב: "כולם פה מדברים שטויות. גחל"ת אפשר לראות תמיד, עריקות ראשונה ועריקות שישית". בדיון אחר נכתב באותו הקשר: "אחד למיליון מקבל גחל"ת בכליאה ראשונה. כולם מקבלים גחל"ת כרביעית אבל תמשיך לבלבל לו את המוח."

סגנון אישי: מיוחס למגיב אשר משתף מניסיונו האישי או מניסיונם של אחרים שהוא מכיר מקרוב. כך כתב אחד המגיבים: "אם יש משהו שאף אחד לא יודע להניד בוודאות מה זה הקריטריונים לראות גחל"ת. אני אישית מכיר מישהו שעל כליאה ראשונה ראה גחל"ת ומישהו אחר שישב איתי בכליאה רביעית ולא ראה". ובדוגמה אחרת: "אח שלי ראה גחל"ת כפעם השנייה שלו בכלא והיא הביאה לו יומיות". אחד המגיבים שיתף בסיפורו האישי וכתב: "הייתי עריק 3 פעמים ובפעם השלישית היה לי דיון בבית דין והשוכט בבית דין העביר את הפרוטוקול לראש מערך גחל"ת ובגלל זה ראיתי גחל"ת בהמשך הכליאה". מניתוח הממצאים, כפי שמופיעים בתרשים מספר 2 עולה, כי סגנונות הכתיבה הפופולריים בקרב המגיבים במדגם הם האינטלקטואלי והפרודוקטיבי.

תרשים 2: סגנונות הכתיבה של התגובות

האישית. מחקר נוסף, אשר מציג את הכלא ככלי בידי האסירים, מציג את נקודת מבטן של אסירות בכלא "נווה תרצה" (אייזנשטדט ואחרים, 2010). מתיאורי הנשים עולה, כי חייהן בכלא עדיפים על חייהן מחוץ לחומותיו, וכי השהות בכלא מפסיקה לתקופת מה את המצוקות והייאוש של מעגל החיים שעמם הן מתמודדות. אשר למחקר הנוכחי, הנשים במחקר משתמשות בכלא ככלי למנוחה וטרנספורמציה של זהות, ואילו החיילים משתמשים בכלא ככלי להטבת תנאים. לפיכך שתי האוכלוסיות, על השוני והדמיון ביניהן, משתמשות בכלא ככלי להתארגנות מחדש. להבדיל, בהשוואה לצבאות במדינות אחרות, אפשר לראות כי מדיניות הכליאה, ובכלל זה משך הכליאה, משפיעה על קיומן של תוכניות שיקום. כך למשל מערכת הכליאה הצבאית בארצות הברית פועלת אחרת ומאורגנת על פי מודל תלת-שכבתי המורכב מ-59 מיתקני כליאה. המדרג הראשון מיועד לחיילים בשלב טרום משפט או לאחר גזר דין והעונש המרבי על העבירה שביצעו הוא עד שנה. במדרג זה, המקביל למתקנים בבתי הכלא הצבאיים בישראל, לא מתקיימות תוכניות טיפול ושיקום כלל. המדרג השני, שבו נמצאים רוב החיילים האסירים, מיועד לחיילים שהעונש המרבי שירצו הוא שבע שנים. במדרג זה זמינות בעבורם תוכניות ארוכות טווח של חינוך, טיפול ושיקום. במדרג השלישי קיים רק מיתקן אחד והוא ברמת ביטחון מרבי (Haasenritter, 2003). היותו של מערך גחלית כלי בידי תגובנים, סותר את גישות ההרתעה לעניין מהות הכליאה. הרתעה אפקטיבית ניכרת בתפיסת ודאות הענישה, חומרתה ומיידיותה (Von Hirsch et al., 1999). תפיסת הוודאות מציגה את פוטנציאל הפעולה של ההליך המשפטי בהתאם לקבוצה. חומרת הענישה נוגעת להשלכות ההליך המשפטי, ומושג המיידיות נוגע למשך הזמן שיחלוף בין ביצוע העבירה לענישה שתבוא בעקבותיה. מחקרים מראים כי ודאות הענישה מביאה להפחתה בשיעורי הפשיעה (Nagin, 2013). בהקשר הצבאי באשר לעבירות היעדרות משרות, הפקודה הצבאית ברורה מאוד ומגדירה מראש מתי חייל ייחשב לנעדר

להפחתת הצורך בבקשה לעזרה בעתיד. לעומת זאת "פנייה מינהלית" מכוונת להימנעות ממאמץ וחותרת לקבלת פתרונות ברורים לשם סיום ההתמודדות עם הקושי. אסטרטגיה זו נחשבת לא יעילה מאחר שהיא מתבססת על תהליכים קוגניטיביים שטחיים (Butler & Neuman, 1995; Karabenick, 2004). מניתוח התוכן במחקר הנוכחי עולה, כי הפונים לעזרה מחפשים אחר פתרונות למצבם מבעלי ניסיון במצבים דומים או בעלי ידע באשר לדרך שבה פועל מערך גחלית. מנהלי הדיונים אינם מעוניינים לקבל תמיכה רגשית או עידוד, ואינם מחפשים הדרכה שבעקבותיה יגיעו להחלטה כיצד עליהם לפעול, אלא מבקשים דרכי התמודדות מוצהרות. על כן יש לתאר כי ישובו לבקש עזרה בעתיד. באשר לחיפוש אחר מידע בפורום מקוון, מחקרים מראים כי המרשתת היא מקור לסיוע ועזרה בקרב מי שנמנעים מפנייה למקורות מסורתיים כגון בני משפחה וחברים (ר' לדוגמה גילת ואחרים, 2011). הקטגוריה השנייה הנוגעת לתוכן התגובות מעלה את הממצא המרכזי של המחקר הנוכחי. מניתוח התגובות ניכר כי מערך השיקום גחלית נתפס ככלי שאפשר להשתמש בו כדי להשיג מטרות אישיות הקשורות באופן השירות הצבאי (כגון שינוי שיבוץ). השיח שעלה בתגובות למיניהן לא ייחס חשיבות למהות הכליאה עצמה או להשלכותיה הרגשיות או החברתיות. יתרה מזו, נראה כי מחיר הכליאה שהחיילים מוכנים לשלם זניח אל מול התמורה שיקבלו באמצעות מערך גחלית. כלומר התגובנים מציגים שיקולי רווח והפסד, שכן בראייה לטווח ארוך כליאה היא שתביא לתוצאה חיובית לדעתם. תמיכה בכך אפשר לראות בעיסוק העיקרי של התגובנים בתדרוך הדדי בדיונים בפורום כיצד לפעול ומה לעשות כדי להיות מטופל במערך גחלית. פעולה זו מציגה את המורכבות של תפיסת הכליאה ותוכנית השיקום. ממצא זה תומך במחקרים אשר בחנו את נסיבות הכליאה של חיילים וחיילות יוצאי אתיופיה (איציק, 2019; גבאי, 2013). מן המחקרים האלו עולה, כי הכלא הצבאי בכלל ומערך גחלית בפרט שימשו כלי אשר בראייתם הסובייקטיבית של החיילים פעל לטובתם

משירות הביטחון ומה העונש הצפוי לו בגין ההיעדרות. נוסף על כך משך הזמן שיחלוף מהבאת החייל לדיון הארכת מעצר ראשון ועד מתן גזר דין בעניינו הוא חודשים ספורים. לפיכך על פניו אפשר לצפות כי הכלא הצבאי יהיה גורם מרתיע. ממצאי המחקר הנוכחי מראים כי לא כך הדבר. התגובנים שיתפו בסיפורי הכליאה האישיים ובמפגש עם מאבחת נחלית או בהיכרות שלהם עם אדם אחר, חבר או קרוב משפחה, אשר נכלא בכלא צבאי, וכיצד נעשה הטיפול במערך נחלית. מידע זה מועבר באמצעות הפורום, החושף את האופן שבו המערך מסייע לחייל להשיג את מטרתו ובכך מקטין מאוד את תפיסת הכלא הצבאי כגורם הרתעה מפני פשיעה. הספרות מבחינה בין שני סוגי הרתעה: כללית, שמבקשת למנוע פשיעה עתידית בשל הידיעה כי העבירה צפויה לגרום סנקציה עונשית; ואישית, שנועדה למנוע מהעבריין שנענש לבצע עבירה בעתיד. ההנחה העומדת בבסיס ההרתעה האישית היא שמי שחווה על בשרו את עונש המאסר והשלכותיו, יעדיף לא להיכלא שנית. הנחה זו נסתרת על ידי מחקרים שמראים כי הסיכוי של עבריינים שנידונו לעונש מאסר לבצע עבירות בעתיד, גבוה יותר מזה של עבריינים שעונשם היה קל יותר ולא ריצו מאסר כלל (Tait, 2001). נוסף על כך קיימת ספרות מחקרית שמעידה על נתונים גבוהים של כליאה חוזרת (בן צבי וולק, 2011; Cullen et al., 2012). המחקר הנוכחי מחזק את המחקרים הסותרים את יעילות ההרתעה האישית, ומראה כי תגובנים מעודדים זה את זה להגיע למספר כליאות רב כדי להגיע לטיפול במערך השיקום נחלית. נתוני הכליאה החוזרת בצה"ל מדברים בעד עצמם. נראה כי קיימת עלייה ניכרת בשנים 2004-2019 מ-25.70% ל-41.89% בהתאמה (שוואן, 2015; דובר צה"ל, דואר אלקטרוני, 3 במאי 2020). נתונים אלה מקבילים לתקופת ההקמה של מערך נחלית. מן הנתונים וממצאי המחקר הנוכחי ניכר, כי לאורך שנות קיומו של המערך עולים נתוני הרצידיביזם. יש בכך כדי לחזק את עצם הדבר כי מערך נחלית כפרט והכלא הצבאי בכלל משמשים כלי שמנוהלים על ידי החיילים

עצמם. אפשר לראות את השתקפות הנתונים בדבר הכליאה החוזרת בתגוביות המתארות את מספר הכליאות כאחד הקריטריונים לטיפול במערך נחלית. המידע המועבר בדיונים בדבר הצורך להיכלא בכלא הצבאי יותר מפעם אחת כדי לקבל סיוע מהמערך השיקומי הוא שמביא לרצידיביזם גבוה. לדברי האני (Haney, 2001), הסתגלות למאסר נחוות כמעט תמיד כתהליך קשה אשר לעיתים יוצר הרגלי חשיכה ופעולה העלולים להפריע לאסיר עם שחרורו וחזרתו לחברה. עם זה, לדבריו, ההשפעות הפסיכולוגיות של הכליאה עשויות להשתנות מאדם לאדם ולעיתים קרובות עשויות להיתפס כהשפעות הפיכות. בהיבט הזה המחקר הנוכחי סותר את הידע התיאורטי והמחקרי הקיים בדבר השפעות הכליאה, ומחזק את הטענה כי יש לבחון בתי כלא צבאיים אחרת מבתי כלא שאינם צבאיים. עצם הדבר שהכניסה לכלא צבאי מגיעה מתוך בחירה ברורה ומודעת, מסייע לחיילים להתמודד עם מכאובי מאסר כפי שתוארו בספרות (Crewe, 2011; Parisi, 1982; Sykes, 1958; Toch, 2007), וייתכן שאף מקטין אותם בהרבה. החיילים רואים לנגד עיניהם את המטרה הסופית - פטור משירות או שינוי השיבוץ הניתנים בסמכות מערך נחלית - והדבר מאפשר למכאובי המאסר להישמר בהקשר המסוים שלהם ולא לזלוג להקשרים אחרים בחייהם. דרך נוספת להסביר את נכונות התגובנים לבצע עבירה שדינה מאסר כדי להגיע לטיפול מערך נחלית טמונה בהתייחסות לצה"ל כאל מוסד כוללני על פי הגדרתו של גופמן (Goffman, 1961). זורצר (Zurcher, 1965) בחן במושגים של מוסד כוללני את השירות בכלי שיט בחיל הים האמריקני וזיהה מאפיינים דומים: החיילים מבודדים מהחברה הכללית במשך שהותם בים. על מטרת הפעולה שלהם מחליטים גורמים בכירים מהם, והעבודה בכלי השיט מצריכה פעילות סביב השעון תחת עינו הבוחנת של מפקד כלי השיט. אפשר לומר כי לעומת מוסדות כוללניים אחרים שבהם מונעים יצירת קשרי חיבה בין אנשים, בצבא מעודדים לכידות חברתית משום שהיא מסייעת לחבריה לחיות ולעבוד יחד באופן מועיל

לשיקום האסיר, שיפקח על חיילים שמסיימים לרצות את עונשם וייתן מענה שיקומי לאחר הכליאה, שאינו נוגע בתנאי שירותם של החיילים. כך יתאפשר להפחית את הכליאה החוזרת ולמנוע מאסר מיותר בגין עבירות היעדרות משירות.

לסיכום, המחקר הנוכחי מציג תמונה מורכבת על אודות השימוש במרחב המקוון בקרב המחפשים מידע, התייעצות ועזרה באשר לאופן הפעולה של מערך השיקום הצבאי גח"ת. מורכבות זו שזורה בהתייחסות החיילים למערך השיקום ככלי שעשוי לשנות את עתידם הצבאי, מעוותת את הרציונל העומד מאחורי הקמת המערך והופכת את הכלא הצבאי לכלי משחק שההגעה אליו נעשית לעיתים תוך בחירה מודעת. אם ישכילו שלטונות צה"ל לערוך שינוי ארגוני כפי שהוצע, יתאפשר למערך לתת את המענה השיקומי ההולם למי שזקוקים לו, ובד בבד יוכל להיבנות מחדש אלמנט ההרתעה של הכלא הצבאי.

מקורות

אברים, ה' (2008). "ידו שיח של חרשים": שיח סנגוריאלי ושיח טיפולי בהתייחסות לאוכלוסיית העריקים הצבאית. *משפט, חברה ותרבות, כך העצמה במשפט*, 369-339.

אהרוני, נ' וקופר, צ' (2015). ניתוח תוכן של טוקבקים בכתבות העוסקות בהתעללות, אלימות והזנחת קשישים. *מידעת*, 10, 1-51.

אייזנשטדט, מ', סופר, מ' ושטיינברג, ע' (2010). "בכלא אני נחה": אסיחות מבעד לחומות. הקיבוץ המאוחד.

איציק, ל' (2019). *מגויסים להצלחה: גרמי סיכון וחוסן בקרב צעירים וצעירות יוצאי אתיופיה בצבא הגנה לישראל* (נחיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

איציק, ל' (התקבל לפרסום באפריל 2020). שומרים על הגחל"ת: בחינת מערך השיקום בבתי הכלא הצבאיים בישראל. בתוך אי אלישע, ע' זליג וא' תימור (עורכים), *שיקום עוברי חוק - תיאוריה ומחקר*.

באואר, מ' וגאסקל, ג' (2011). *מחקר איכותני - שיטות מחקר לניתוח טקסט, תמונה וצליל*. האוניברסיטה הפתוחה.

בן צבי, ק' וולק, ד' (2011). חוזרים למאסר - רצידיביזם של אסירים משוחררי 2004 בישראל. *צהר לבית הסוהר*, 14, 10-28.

יותר (MacCoun & Hix, 2010). בהקשר של המחקר הנוכחי, השליטה של סגל הכליאה על זמני הארוחות, המקלחות, הלימוד והלינה המשותפת, וההכרח להישמע לפקודות המפקד, אינם שונים במהותם מהתנהלות יחידות האגם של החיילים (Naphan & Elliott, 2015). אפשר לומר כי עצם היות צה"ל מוסד כוללני מקל את השהות בכלא הצבאי, והכליאה עצמה נעשית זניחה אל מול המטרה שאותה רוצה החייל להשיג.

מגבלות המחקר והמלצות למחקרי המשך

המגבלה המרכזית של המחקר הנוכחי היא שהתגובות אינן מהוות מדגם מייצג של חיילי צה"ל ואף לא של מטופלי מערך גחל"ת. עם זה אי אפשר להתעלם מהמידע הייחודי המוצג, אשר נובע מעצם קיומו של שיח נטול עכבות (סיקרון, 2008). מגבלה נוספת נוגעת להפרדה המגדרית במחקר. מכיוון שהדיונים והתגובות נכתבו כולם על ידי חיילים, חסרה נקודת המבט של חיילות, שעשויה להציג את התופעה אחרת. על כן מומלץ לערוך מחקר המשך, שאינו מבוסס תגובות, אשר בוחן עמדות של חיילים וחיילות כלפי מערך השיקום גחל"ת. המחקר הנוכחי מציג ניתוח של תוכן התגובות בכפוף באשר לסוגיה שמעלה מנהל הדיון. נקודת התייחסות נוספת שאפשר לבחון במחקר המשך היא ניתוח השיח בין המגיבים עצמם. כאשר להמלצות יישומיות, המחקר הנוכחי מראה את הפרדוקס שבהפעלת מערך השיקום גחל"ת, שהרי כדי להיות מטופל על ידו ולקבל סיוע בנוגע לאופן השירות הצבאי והמשכו, על החייל לבצע עבירה שדינה מאסר. ההבנה כי מערך גחל"ת הוא כלי בידי החיילים להשגת מטרתיהם האישיות, מביאה לאחוזי רצידיביזם גבוהים ולפספוס של מטרת השיקום. כדי להתמודד עם הסוגיה אפשר לפעול בשני מישורים. האחד, להקים מערך חלופי לגחל"ת מחוץ לכותלי הכלא הצבאיים, שיישם לחיילים אשר מתקשים לשלב את שירותם הצבאי עם קשיים כלכליים ומשפחתיים, ובד בבד יפעל לחיזוק תחושת השייכות של החיילים לצה"ל. האחר, להקים מערך המקביל במהותו לרשות

סיקרון, פ' (2008). נהיגה אנוכית והקשר עם תאונות דרכים. נחיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת חיפה.

צבר בן-יהושע, ג' (1990). המחקר האיכותני בהוראה ולמידה. מסדה.

קאבאליון, ג' ושהם, א' (2016). רשת של סטיות: הבניה והכחשה של סטייה חברתית בישראל. רסלינג.

רובינשטיין, א' (2017). שבטי מדינת ישראל: ביחד ולחוד ליברליזם ורב תרבותיות בישראל. כינרת, זמורה-ביתן, דביר שהם, א' ומגורי-כהן, ג' (2017). "עד שהחידק הפמיניסטי לא יצא מהעליון": תפיסות בקרב תנוכים ישראלים כלי אלימות נשים נגד בני זוגן. קרימינולוגיה ישראלית, ו', 97-120. שואן, י" (2015). מועדות (רצידיזם) בצה"ל. המכללה לביטחון לאומי: צה"ל.

שווק, ד' (2017, 12 במרס). 5 דברים שלא ידעתם על מערך נחלית. מתגייסים. <https://bit.ly/3ov9vH3>

Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). Rehabilitating criminal justice policy and practice. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(1), 39-55. <https://DOI:org/10.1037/a0018362>

Andrews, D. A., Bonta, J., & Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17(1), 19-52. <https://DOI:10.1177/0093854890017001004>

Barak, A., Boniel-Nissim, M., & Suler, J. (2008). Fostering empowerment in online support groups. *Computers in Human Behavior*, 24, 1867-1883. <https://DOI:10.1016/j.chb.2008.02.004>

Barzilai-Nahon, K. (2004). *Gatekeepers and gatekeeping mechanisms in networks*. Tel-Aviv University.

Benbenishty, R. (2008). Israel. In M. Stein, & E. R. Munro (Eds.), *Young peoples' transitions from care to adulthood: International research and practice*. (pp. 2417-2423) Jessica-Kingsley.

Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Hafner.

Bergstrom, A. (2008). The reluctant audience: Online participation in the Swedish journalistic context. *Westminster Paper in Communication and Culture*, 5, 60-80. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.475.3657&rep=rep1&type=pdf>

גבאי, ס' (2013). גורמי כליאה מרכזיים של חיילים יוצאי אתיופיה בצה"ל: מבט סובייקטיבי מבפנים. נחיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.

גולדשמידט, ר' (2006). מקומם של ה"טוקבקים" בשיח הציבורי בישראל. כנסת: מחלקת מידע ומחקר. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/13ef26e4-9732-e811-80de-00155d0a0235/2_13ef26e4-9732-e811-80de-00155d0a0235_11_6935.pdf

גילת, י", עזר, ח' ושגיא, ר' (2011). חיפוש עזרה בקרב מתבגרים: עמדותיהם כלי כנייה למקורות מקוונים ומסורתיים. *מגמות, מ"ז(3-4)*, 405-414.

דרור, י" (2011). עיתונות מקוונת. האוניברסיטה הפתוחה.

הכט, י" (2004). המאבק על ההגמוניה בשוק התוכן המקוון - המקרה של הטוקבק. *המגזין - איגוד האינטרנט הישראלי*. <https://www.isoc.org.il/internet-il/articles-and-research/magazine/the-struggle-for-hegemony-over-online-content-market-the-case-of-talkback>

וייסמן, ב' וגונן, א' (2011). עברית אינטרנטית. כתה

ויינשטיין, מ' (2003). כילות אבחון נחלית. צה"ל.

טשגר, ג' (2013). תגאי כליאה של חיילים בבסיסי כליאה. כנסת: מרכז המחקר והמידע. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/53596b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977/2_53596b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977_11_7888.pdf

לונטל, א' (2016). "מלחמת כדורגל" - על שיח ספורטיבי ויריבות בתגובות באינטרנט. *חח ספורט*, 2, 47-61.

לונטל, א', שרייבר, ד' וגלילי, י" (2015). אוהד הספורט המודרני: תקשורת ומידע ספורטיבי בעידן המקוון. *קשר* - כתב עת לחקר תולדות העיתונות והתקשורת בעולם היהודי ובישראל, 47, 127-136.

מלמד, א' (2006). הטוקבק בישראל: מראה משקפת ומעצימה או מטוטלת מאזנת ומתקנת של השיח העיתונאי? נחיבור לשם קבלת תואר מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.

משרד מבקר המדינה (2010). *דוח שנתי 60*. פרק שני - המשאב האנושי: מערך הכליאה בצה"ל. [https://www.mevaker.gov.il/\(X\(1S\(3haxw2k44l2wkrvov4yhmk34\)\)\)/he/Reports/Pages/343.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1](https://www.mevaker.gov.il/(X(1S(3haxw2k44l2wkrvov4yhmk34)))/he/Reports/Pages/343.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1)

סואן, ד' ונעמן-חביב, ו' (2011). קול המון ברעו: ניתוח-תוכן של דיווחי עיתונות ותגובות מימין ומשמאל על סוגיות מפתח של רמת חיים ורווחה חברתית. *סוגיות חברתיות בישראל*, 11, 185-211.

- Herring, S. C. (2010). Web content analysis: Exploring the paradigm. In J. Hunsinger, L. Klastrup, & M. Allen (Eds.), *International handbook of internet research* (pp. 233-249). Springer.
- Holsti, O. R. (1968). Content analysis. In G. Linzey, & E. Aronson (Eds.), *The handbook of social psychology* (pp. 596-692). Addison-Westley.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research, 15*(9), 1277-1288. [https://DOI: 10.1177%2F1049732305276687](https://doi.org/10.1177%2F1049732305276687)
- Hsu, S. (2005). Help-seeking behaviour of student teachers. *Educational Research, 47*, 307-318. [https://DOI: 10.1080/00131880500287716](https://doi.org/10.1080/00131880500287716)
- Galili, Y. (2008). The (re)shaping of the Israeli sport media: The case of talkbacks. *International Journal of Sport Communication, 1*, 273-285. [https://DOI 10.1123/ijsc.1.3.273](https://doi.org/10.1123/ijsc.1.3.273)
- Gazit, T., Bronstein, J., Amichai-Hamburger, Y., Aharony, N., Bar-Ilan, J., & Perez, O. (2018). Active participants and lurkers in online discussion groups: An exploratory analysis of focus group interviews and observation. *Information Research, 23*(2), paper 791. <http://informationr.net/ir/23-2/paper791.html>
- Gideon, L. (2019). *Theories of research methodology: Readings in methods* (3rd ed). Kendall Hunt Publishing Company.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two studies in the sociology of incarceration*. Ravenio Books.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1981). *Effective evaluation*. Jessey Bess.
- Karabenick, S. A. (2004). Perceived achievement goal structure and college student help seeking. *Journal of Educational Psychology, 96*(3), 569-581. [https://DOI: 10.1037/0022-0663.96.3.569](https://doi.org/10.1037/0022-0663.96.3.569)
- Karabenick, S. A., & Berger, J. (2013). Help seeking as a self-regulated learning strategy. In H. Bembunty, T. J. Cleary, & A. Kitsantas (Eds.), *Applications of self-regulated learning across diverse disciplines: A tribute to Barry J. Zimmerman* (pp. 237-261). Information Age Publishing.
- Budd, R. W., Thorp, R. K., & Donohew, L. (1967). *Content analysis of communications*. The Macmillan Company.
- Butler, R. (1993). Effects of task and ego achievement goals on information seeking during task engagement. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*, 18-31. [https://DOI: 10.1037/0022-3514.65.1.18](https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.1.18)
- Butler, R. (1998). Determinants of help seeking: Relations between perceived reasons for classroom help-avoidance and help-seeking behaviors in an experimental context. *Journal of Educational Psychology, 90*(4), 630-644. [https://DOI: 10.1037/0022-3514.65.1.18](https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.1.18)
- Butler, R., & Neuman, O. (1995). Effects of task and ego achievement goals on help seeking behavior and attitudes. *Journal of Educational Psychology, 87*(2), 261-271. [https://DOI: 10.1037/0022-0663.87.2.261](https://doi.org/10.1037/0022-0663.87.2.261)
- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society 13*(5), 509-529. [https://DOI: 10.1177%2F1462474511422172](https://doi.org/10.1177%2F1462474511422172)
- Cullen, F. T., Honson, C. L., & Eck, J. E. (2012). The accountable prison. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 28*(1), 77-95. [https://DOI: 10.1177%2F1043986211432202](https://doi.org/10.1177%2F1043986211432202)
- Dori-Hacohen, G., & Shavit, N. (2013). The cultural meanings of Israeli tokbek (talk-back online commenting) and their relevance to the online democratic public sphere. *International Journal of Electronic Governance, 6*(4), 361-379. [https://DOI: 10.1504/IJEG.2013.060649](https://doi.org/10.1504/IJEG.2013.060649)
- Haasenritter, D. K. (2003). The military correctional system: An overview. *American Journal of Clinical Pathology, 120*(6), 58-61. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/military-correctional-system-overview>
- Haney, C. (2001). *The psychological impact of incarceration: Implications for post-prison adjustment*. National Policy Conference - from prison to home: The effect of incarceration and reentry on children, families and communities. US Department of Health and Human Services, Washington, DC. <https://aspe.hhs.gov/basic-report/psychological-impact-incarceration-implications-post-prison-adjustment>

- Tenenboim, O., & Cohen, A. A. (2015). What prompts users to click and comment: A longitudinal study of online news. *Journalism*, 16(2), 198-217. <https://DOI: 10.1177%2F1464884913513996>
- Toch, H. (2007). *Men in crisis: Human breakdowns in prison*. Transaction Publishers.
- Valier, C. (2004). *Crime and punishment in the contemporary culture*. Routledge Publishers.
- Von Hirsch, A., Bottoms, E. A., Burney, E., & Wikstrom, P. O. (1999). *Criminal deterrence and sentence severity: An analysis of recent research*. Hart Publishing.
- Zurcher, L. A. (1965). A study of role behavior in a total institution. *Social Forces*, 43, 389-400. <https://DOI: 10.2307/2574769>
- Karabenick, S. A., & Dembo, M. H. (2011). Understanding and facilitating self-regulated help seeking. *New Directions for Teaching and Learning*, 126, 33-43. <https://DOI: 10.1002/tl.442>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.
- Livio, O. (2011). *The right to represent: Negotiating the meaning of military service in Israel*. [Doctoral dissertation]. University of Pennsylvania]. <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3462194/>
- MacCoun, R. J., & Hix, W. M. (2010). Unit cohesion and military performance. *Sexual orientation and U.S. military personnel police: An update of RAND's 1993 study* (pp. 137-165). Rand. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG1056.pdf
- Nagar, N. (2011). *The loud public: The case of user comments in online news media*. Rockefeller College of Public Affairs and Policy.
- Nagin, D. S. (2013). Deterrence in the twenty-first century. *Crime and justice*, 42(1), 199-263. <https://DOI: 10.1086/670398>
- Naphan, D. E., & Elliott, M. (2015). Role exit from the military: Student veterans' perception of transitioning from the U.S. military to higher education. *The Qualitative Report*, 20, 36-48. <https://DOI: 10.1086/670398>
- Parisi, N. (1982). *Coping with imprisonment*. Sage.
- Reich, Z. (2011). User comments: The transformation of participatory space. In J. B. Singer (Ed.), *Participatory journalism in online newspapers: Guarding the internet's open gates* (pp. 96-117). Wiley-Blackwell.
- Shoham, E. (2012). Techniques of denial towards excessive use of force by the police among Israeli talkbacks. *Journal of Politics and Law*, 5(4), 172-184. <https://DOI: 10.5539/jpl.v5n4p172>
- Sykes, G. (1958). *The society of captives*. Princeton University Press.
- Tait, D. (2001). *The effectiveness of criminal sanctions: A natural experiment, report 33/96-7 to the criminology research council*. University of Canberra.

חוקים ותקנות

חוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955.

תקנות השיפוט הצבאי (בתי סוהר צבאיים), התשמ"ז-1987.

השיקום משתלם

קבלת מעטפת שיקומית בבתי הסוהר והסיכוי לקבל שחרור על תנאי לפני יישום תיקון 42 ואחריו

יוחנן ועקנין¹, קתרין בן צבי², תומר כרמל³

במאי 2016 יושם תיקון מספר 42 לפקודת בתי הסוהר, הקובע כי מלבד הזכויות הבסיסיות המוקנות לאסירים, על המדינה להעניק שיקום לכל אסיר, אזרח או תושב ישראל. תיקון זה היה לאחד מהתהליכי השינוי המשמעותיים ביותר של הארגון בעשור האחרון.

המחקר הנוכחי בחן את השפעת המעטפת השיקומית הניתנת לאסירים פליליים בשב"ס ואת הסיכוי לקבל שחרור על תנאי בוועדות השחרורים לפני תיקון 42 ואחריו. המחקר בדק אם המעטפת השיקומית תרמה להחלטת הוועדה על שחרור על תנאי של אסירים ואם תרומה זו גברה לאחר תיקון 42. עוד נבדק אם למעטפת השיקומית תרומה בהפחתת רצידיביזם לעומת שחרור על תנאי עצמו. נבחנו נתונים של אסירים פליליים משוחררים (N=10,986) שנשפטו למאסר של יותר משישה חודשים, בשתי קבוצות: לפני תיקון 42 (N=5,910) ואחריו (N=5,076). שתי השערות המחקר אוששו. הממצאים מראים כי שני סוגי תוכניות - טיפול וחינוך והשכלה - תרמו תרומה חשובה להחלטת הוועדה לשחרר על תנאי, ותרומתן זו אף גדלה מאוד לאחר תיקון 42. לעניין ההשערה השנייה, לפיה למעטפת השיקומית השפעה גדולה יותר משחרור על תנאי על חזרה למאסר בשנה הראשונה, נמצא כי לקבלת טיפול תרומה ניכרת על הפחתת רצידיביזם, ואילו לשחרור על תנאי לא נמצאה השפעה מובהקת על הפחתת חזרה למאסר. עם זה נדרש לבחון סוגיה זו בתום חמש שנות שחרור ממאסר ולא רק בתום השנה הראשונה.

¹ רב-כלאי ד"ר יוחנן ועקנין, קצין מחקר בשב"ס ובעל תואר שלישי מהמחלקה למדעי המידע באוניברסיטת בר אילן.

² סג"ד ד"ר קתרין בן צבי, ראש ענף מחקר בשב"ס ובעלת תואר שלישי בקרימינולוגיה מהאוניברסיטה העברית.

³ ד"ר תומר כרמל, מרצה לקרימינולוגיה באוניברסיטת אריאל ובעל תואר שלישי בפסיכולוגיה מאוניברסיטת תל אביב.

מבוא

היערכות לדיוני הוועדה ולריכוז המידע הרלוונטי מכלל הגורמים המעורבים בתיק האסיר: טיפול, מודיעין, כליאה, משטרת ישראל, פרקליטות והרשות לשיקום האסיר. דו"ח מבקר המדינה שפורסם בשנת 2015 ציין ליקוי, לפיו דיוני ועדות השחרורים מתקיימים לאחר מועד השחרור המוקדם. מבקר המדינה מצא גם כי נציגי הרשות לשיקום האסיר לא נפגשו עם כל האסירים שהיו עתידים להשתחרר, וניכר מחסור ברכזי שיקום בקהילה וביעצי תעסוקה. על פי דו"ח של מרכז המידע והמחקר של הכנסת (בן יהודה, 2017), הרשות לשיקום האסיר לא סיפקה שירותי שיקום הולמים לרבים מהאסירים המשוחררים. הביקורת האלו הביאו לשינוי בניהול ובארגון של המידע המובא בפני ועדות השחרורים, ומשנת 2016 הנהלת בתי המשפט, ולא שירות בתי הסוהר, היא שאחראית על ריכוז החומר המובא בפני הוועדות. למעשה, שנת 2016 הייתה שנת מפנה בשירות בתי הסוהר בשני תחומים. האחד, העברת תחום האחריות להנהלת בתי המשפט לעניין ניהול וארגון של המידע המובא לוועדות שחרורים, והשני, החלת תיקון 42 באופן מדורג והרחבת המעטפת השיקומית הניתנת לאסיר. היחידה למאסרים קצרים (ילמ"ק) הוגדרה לראשונה בתיקון 17 לחוק שחרור על תנאי מאסר, תשס"א-2001 סימן ג'.⁴ בנובמבר 2018 הוקמה היחידה בפועל, ותפקידה לבחון שחרור על תנאי של אסירים השפוטים לתקופות מאסר של יותר משלושה חודשים ועד שנת מאסר. כך עברו חלק מהאסירים שנידונו קודם בוועדות השחרורים (שפוטים משישה חודשים ועד שנת מאסר) להידון בילמ"ק. השפעת יחידה זו לא ניכרת במחקר הנוכחי, שכן תקופת המחקר לאחר תיקון 42 הסתיימה בחודש מאי 2018, ובתקופה זו כל הדיונים התקיימו בוועדות השחרורים ברחבי הארץ. בדומה לוועדת השחרורים, שיקולי היחידה נוגעים למסוכנותו של האסיר, להליך השיקומי שעבר

במאי 2012 נחקק תיקון מספר 42 לפקודת בתי הסוהר, התשע"ב-2012⁴ (להלן: תיקון 42), הקובע כי כל אסיר יוחזק בתנאים הולמים, שלא יהיה בהם כדי לפגוע בבריאותו ובכבודו, ולראשונה בישראל מעגן בחקיקה את השיקום הניתן לאסירים בשירות בתי הסוהר. התיקון לחוק קבע כי נוסף על הזכויות הבסיסיות המוקנות לאסירים, על המדינה להעניק שיקום לכל אסיר, אזרח או תושב ישראל העומד בתנאים שהוגדרו. עוד נקבע בתיקון, כי פעילויות פנאי וחינוך יוענקו לכלל האסירים, ללא תלות בתושבות או במעמד שלהם (להוציא עצורים לימים). בשנת 2016 החל בשב"ס תהליך תלת-שנתי של קבלת משאבים ליישום המלא של תיקון 42. בד בבד עם חקיקת תיקון 42 החל תהליך של העברת האחריות הכוללת לניהול ועדות השחרורים משירות בתי הסוהר להנהלת בתי המשפט. תהליך זה החל בשנת 2013 והסתיים במרס 2016, ואינו משפיע מהותית על ההחלטות של ועדות שחרורים.

ועדות השחרורים היו במוקד בחינה וביקורת שנים רבות. הסגנית הראשונה לבחינה והסדרה של פעילות ועדות השחרורים בחקיקה הייתה ועדה בראשות השופטת קרפ (קרפ, 1991). ועדת הבחינה שמה דגש במערכת השיקולים של חברי הוועדה בבואם לדון בשחרורו על תנאי של אסיר. כעבור עשור נהפכו המלצות הוועדה לחוק שחרור על תנאי, התשס"א-2001. החידוש העיקרי בחוק היה הסדרת אופן הקבלה של ההחלטות על ידי חברי ועדת השחרורים. יישום החקיקה הביא עמו ביקורת נוקבת. דו"ח פלמור (2010) הראה, כי אחת הבעיות בניהול הוועדות היא היעדר גורם אשר מנהל ומרכז את המידע המגיע לוועדה, מידע שהוא חלק מהותי בקבלת ההחלטה אם לשחרר את האסיר. פלמור (2010) המליצה להקים מזכירות ארצית עם מזכירי מחוזות, שיהיו אמונים על

⁴ https://fs.knesset.gov.il/18/law/18_lsr_301445.pdf

⁵ שחרור על תנאי על ידי היחידה לשחרור ממאסרים קצרים - הוראת שעה.

התוכנית. להלן עיקרי התוכנית הנוגעים לסעיף 11 ד' לפקודת בתי הסוהר:

1. הרחבת המענה הטיפולי: הקמת מחלקות טיפוליות והרחבת המענה הטיפולי, פרטני וקבוצתי, הניתן לאסירים. לתחום הטיפול הוגדר להגדיל את מספר האסירים המטופלים במחלקות הטיפול ב-85% (בעקבות פתיחת המחלקות החדשות), להגדיל את מספר קבוצות הטיפול ב-50% בקירוב ולהכפיל את מספר האסירים המקבלים טיפול פרטני. עדכון סטטוס שהוצג למשרד לביטחון פנים חשף גידול של 8.6% במספר של מסיימים מסגרות טיפוליות. לעומת זאת נרשמה ירידה של 8.4% במספר האסירים המשתתפים בטיפול פרטני (שב"ס, 2019).

2. מערך החינוך התחייב להרחיב את מספר הכיתות להשכלה פורמלית ולהגדיל את מספר מרכזי הקשב לטיפול באסירים בעלי הפרעות קשב. המדד העיקרי שנבחר בחינוך הוא הגדלת מספר האסירים שהשלימו השכלה יסודית או תיכונית בשנה ב-20% בתום כל שלבי התוכנית. עדכון סטטוס שהוצג למשרד לביטחון פנים חשף גידול של 14% בסוף שנת 2018, נתון שעבר את הערך הנדרש בתקופה זו (שב"ס, 2019).

3. מערך התעסוקה התחייב להקים מפעלים נוספים בבתי הכלא ולהרחיב את מספר האסירים המוכשרים בקורסי הכשרה מקצועית. המדדים שנבחרו בתעסוקה הם הגדלת מספר האסירים המועסקים בתעסוקה יצרנית והמקבלים הכשרה מקצועית ב-8% (מ-2,550 ל-2,700), הגדלת מספר האסירים המוכשרים בשב"ס ועומדות לזכותם 150 שעות הכשרה מקצועית בשנת העבודה ב-80% והגדלת מספר שעות ההכשרה המקצועית ב-80% (שב"ס, 2019, מצגת). עדכון סטטוס שהוצג למשרד לביטחון פנים הראה ירידה של 12% במספר האסירים המועסקים בתעסוקה (שב"ס, 2019, מצגת).

4. מערך התקון התורני התחייב להרחיב את מספר המדרשות התורניות באגפי הכליאה. המדד שנבחר הוא הגדלת מספר האסירים המסיימים מחזור לימוד במדרשות בשנה ב-20%, היינו הגעה ל-1,260 אסירים המשתתפים במדרשות. עדכון סטטוס שהוצג למשרד

בכלא ולהתנהגותו במהלך המאסר. אולם בניגוד לוועדות השחרורים, היחידה למאסרים קצרים דנה באסיר שלא בנוכחותו.

עקב כך המחקר הנוכחי מתמקד בשני היבטים. בהיבט הראשון, המחקר בוחן את הקשר בין קבלת מעטפת שיקומית בשב"ס לבין הסיכוי לקבל שחרור על תנאי בוועדת שחרורים בשתי תקופות, לפני יישום תיקון 42 ואחריו. הבחירה בהחלטות ועדת השחרורים כמשתנה תלוי נועדה לבדוק באופן אובייקטיבי אם חל שינוי באופן שבו נתפסת המעטפת השיקומית הניתנת בשב"ס אחרי יישום תיקון 42. בהיבט השני נתחו שיעורי החזרה למאסר בטווח של שנה ממועד השחרור, כדי לבחון לאיזה משתנה קשר חזק יותר לחזרה למאסר: לשחרור על תנאי עצמו או למאפיינים של האסיר, המאסר והטיפול שקיבל במהלך מאסרו.

מעטפת שיקומית בשב"ס

נושאו של תיקון 42 לפקודת בתי הסוהר, התשע"ב-2012, הוא "תנאי כליאה הולמים". שניים מסעיפיו הם בליבו של המאמר הנוכחי. האחד, סעיף 11 ג, עוסק בהגדרת פעילויות חינוך או פנאי לכל האסירים, ללא תלות באזרחות, בתושבות או במעמד משפטי של הכלוא (להוציא עצורי ימים). השני, סעיף 11 ד', מחייב להעניק מעטפת שיקום לכל אסיר שפוט, אזרח או תושב ישראל (פקודת בתי הסוהר, תיקון 42). טרם נכתבה ספרות העוסקת ביישום תיקון 42. עדות לכך היא מאמרו של דגן (2015) המציין את היעדר ההתעניינות האקדמית-משפטית בכל הקשור ביישום עונש המאסר, והוא מציג את תיקון 42 כדוגמה לכך. הקניה של שיקום וחינוך לאסירים הייתה כרוכה בהשקעה גדולה של 66 מיליון שקלים ובתוספת של 165 אנשי סגל, רובם מטפלים (שב"ס, 2019). יישום התיקון לחוק הורכב ממספר משימות: א) הרחבת המענה השיקומי (טיפולי, חינוכי, תעסוקתי ורביני); ב) התאמת המבנה הארגוני של מחלקת חינוך, טיפול ושיקום; ג) פיתוח מערכות טכנולוגיות שיתמכו בתהליכים החדשים. השקעה תקציבית ניכרת זו, חייבה הגדרת מדדי הצלחה לכל אחד מרכיבי

המקצועית חיווט וגיבון ואגפים דתיים לשומרי מצוות. לעומת זאת מרבית תוכניות הטיפול בסמים לא נמצאו יעילות בהפחתת רצידיביזם, ומרבית תוכניות התעסוקה וההכשרות המקצועיות נמצאו כלא תורמות להפחתת רצידיביזם. בתום המחקר לא נמצאה אף לא תוכנית אחת המגדילה את הרצידיביזם (חסייסי ואחרים, 2018).

מטרות ועדות השחרורים ושיקוליהן

האזכור הראשון⁶ לשחרור על תנאי פורסם ברשומות של המנדט הבריטי על ארץ ישראל בכפרואר 1946. תימור ונָגָר (2014) ציינו כי בפקודה זו היה השחרור על תנאי אוטומטי, לאחר שהאסיר ריצה שני-שלישים ממאסרו.

מערכת השיקולים של ועדת השחרורים נקבעה בחוק שחרור על תנאי ממאסר, התשס"א-2001, שבו הוגדרו הנושאים שתשקול הוועדה בכואה להחליט על שחרורו או אי שחרורו של האסיר. הוועדה נדרשת להחליט על שחרור/אי שחרור האסיר על תנאי על בסיס מידע ממקורות מוסמכים ומערכת שיקולים מפורטת. דגן (2014) ניתח את תכליתו של השחרור על תנאי ומערכת השיקולים של ועדת השחרורים כפי שהוגדרו בחקיקה (חוק שחרור על תנאי ממאסר, 2001) ובהלכה ומציין ארבעה שיקולים:

1. מניעה: תכלית זו נובעת מחוסר הוודאות של מועד מתן גזר הדין לגבי העונש המתאים למסוכנות של העבריין. תפקיד הוועדה נגזר מפער זה. עליה לבחון את התקדמותו השיקומית של האסיר ולזהות מתי פוחתת מידת המסוכנות הצפויה משחרורו לשלום הציבור, למשפחת האסיר, לנפגעי העבירה ולביטחון המדינה. שחרור על תנאי מאפשר גם פיקוח על האסיר המשוחרר, והדבר עשוי להפחית את הסיכוי לחזרה לפשיעה (דגן, 2014).
2. שיקום: תמריץ הניתן לאסיר כדי שיתמיד בתוכנית

לביטחון פנים בשנת 2019 לימד על השגת 91% מהיעד, היינו 1,150 אסירים המשתתפים במדרשות (שב"ס, 2019).

5. במסגרת סעיף 11 ג' לפקודת בתי הסוהר, מערך החינוך הגדיר סל פעילויות פנאי לכל אגף (כולל מיתקני כושר ומשחקי פנאי).

יעד העל שנבחר לבחינת ההצלחה של יישום תיקון 42 הוא צמצום שיעור הרצידיביזם של אסירים משוחררים. שיעור הרצידיביזם בתום חמש שנים מיום השחרור בעת אישור התוכנית היה 41.3%, והיעד שהוגדר כהצלחה הוא 37.7%, דהיינו צמצום רצידיביזם ב-3.6% (שהם יעד של צמצום הרצידיביזם ב-10% כמעט באופן יחסי). שנת היעד שהוגדרה למדידת הרצידיביזם היא משוחררי 2018 בטווח של חמש שנים מיום שחרורם, היינו חזרה עד שנת 2023 (שב"ס, 2019).

שיקום וצמצום רצידיביזם

המדד להפחתת רצידיביזם נענץ על מחקר רב-שנתי שנעשה בשב"ס לבחינת האפקטיביות של כשלושים תוכניות תקון שניתנו לאסירים. בחינת המדד על סמך ממצאי המחקרים האלו מלמדת על אימוץ של עקרונות מדיניות מבוססת עובדות (Evidence based policy). התוכניות שנבדקו הן טיפול פסיכו-סוציאלי (וייסבורד ואחרים, 2014), תוכניות גמילה (חסייסי ואחרים, 2016), תוכניות השכלה וחינוך לא פורמלי (חסייסי ואחרים, 2014), תעסוקה (חסייסי ואחרים, 2018), הכשרה מקצועית (חסייסי ואחרים, 2017) ושיקום תורני (חסייסי ואחרים, 2018). אפקטיביות התוכניות נבחנה באמצעות מדד הרצידיביזם ומדדים נוספים כגון הכנסה ומספר חודשי תעסוקה. על פי מדד הרצידיביזם נמצא, כי התוכניות האפקטיביות הן אגפי שיקום, תוכניות השכלה של 8 ו-12 שנות לימוד, תוכנית גמילה מסמים בכלא "חרמון" בלבד, תוכנית לטיפול באלימות במשפחה, קורסי ההכשרה

⁶ The Palestine Gazette, 1472, אוחזר ממאגר נבו ב-1 באפריל 2019.

השנייה, הצדקה כלכלית, נוגעת לצמצום העלויות הנובעות מהחזקת האסיר במשמרת בטוחה ונאותה. המטרה השלישית, הצדקה משפטית, נוגעת לזכותו של האסיר לפנות לוועדת השחרורים ולבקש שחרור על תנאי (תימור ונגר, 2014). דגן (2014) טען כי גם אם יש לוועדה חמישה שיקולים, בפועל היא מביאה בחשבון שני שיקולים עיקריים: שיקום ושמירה על האינטרס הציבורי.

תימור ונגר (2014) סוברים כי אחד משיקוליה העיקריים של הוועדה הוא בחינת סיכוי העבריין להשתקם, היינו צמצום רצידיביזם. רצידיביזם, בהקשר של כליאה, מוגדר כחזרה של האדם להתנהגות עבריינית אחרי שחרורו ממאסר (Payne, 2007). שיעור החזרה למאסר הוא מדד מקובל ליעילותן של מערכות אכיפת החוק וכלי להערכת תוכניות שיקום בעולם (Maltz, 2001). שירות בתי הסוהר, בדומה למערכות כליאה אחרות בעולם, מודד רצידיביזם אופרציונלית כחזרה למאסר כשפט בתקופה של חמש שנים מיום השחרור ממאסר (בן צבי וולק, 2011; ברמן וולק, 2015).

כאמור, סיכוי העבריין להשתקם הם אחד המניעים לשחרור על תנאי. ואכן, בן צבי וולק (2011) ציינו כי שיעור הרצידיביזם בקרב אסירים ששחררו בשחרור על תנאי נמוך בהרבה מזה של אסירים שריצו את מלוא מאסרם. למעשה, בשנת 2004 נמצא כי אסירים המרצים מאסר מלא חוזרים למאסר כמעט פי 1.5 מאלה המשתחררים בשחרור על תנאי (48.1% ו-33.1%, בהתאמה, שם). כעבור עשור נמצא כי הפער בין שתי הקבוצות גדל מעט והוא 1.6. בקרב משוחררי 2013 בישראל, שיעור הרצידיביזם בתוך חמש שנים של המשוחררים על תנאי היה 27.2% לעומת 43.5% בקרב אסירים שריצו מאסר מלא (ועקנין ובן צבי, 2019).

במחקר שנעשה באוסטרליה ביקשו החוקרים לבחון אם שחרור על תנאי בביקום מקטין את הסיכון, הקצב או החומרה של העבירה החוזרת לעומת שחרור מלא. הכללים של הפעלת שחרור על תנאי במדינה נוגעים לשתי קבוצות: בקבוצה הראשונה אסירים השפטים לחצי שנה עד שלוש שנים וזוכים לשחרור על תנאי

שיקומית ועקב כך מגדיל את סיכוייו לצאת ממעגל הפשיעה ומאפשר לבית המשפט ולגורמים בקהילה לפקח על התנהלותו של האסיר והשתלבותו בתוכניות טיפוליות לאחר השחרור. ועדת השחרורים בוחנת את סיכוייו של האסיר להשתקם ומשחררת אותו, לרוב במסגרת תוכנית שיקומית או תנאים מגבילים (דגן, 2014).

3. התנהגות האסיר בכלא: דגן רואה בסעיף זה מטרה מערכתית ולא תכלית של ועדת השחרורים. האפשרות לשחרור על תנאי עשויה לעודד את האסיר להתנהגות טובה בין כותלי הכלא, להגביר את המוטיבציה שלו להשתתף בתוכניות טיפול וחינוך ולקדם ניהול משמעותי אפקטיבי של בית הסוהר (דגן, 2014).

4. הרתעת היחיד: שמירה על האינטרס הציבורי בשל הרתעת עבריינים על ידי ביטול או קיצור של התקופה בין השחרור על תנאי לבין השחרור המלא (דגן, 2014). דגן ושותפיו (דגן ואחרים, 2013) בחנו את המטרות של חוק שחרור על תנאי ושיקולי הדעת ביישום החוק באמצעות תצפית ב-100 דיוני ועדות שחרורים ושבעה ראיונות של שופטים. ממצאי המחקר מראים כי השופטים מבססים את החלטותיהם על שני שיקולים: שיקום האסיר ופיקוח עליו כדי למנוע עבירה חוזרת. רוב השופטים ציינו כי המטרה החשובה בעיניהם היא שיקומו של האסיר. לצד זאת טענו כי עליהם להתערב בפקוח המניעתי, דהיינו לקבוע את התנאים ליישום השחרור על תנאי.

לעומתם תימור ונגר (2014) הזכירו שלוש מטרות לשחרור על תנאי של אסירים: הצדקה טיפולית-שיקומית, הצדקה כלכלית והצדקה משפטית. במטרה הראשונה, הצדקה טיפולית-שיקומית, נכללים ארבעה נושאים עיקריים: א) צמצום ההשפעות השליליות של השהות בכלא, המחזקות תפיסות עברייניות בקרב האסירים; ב) קידום מוטיבציה להתנהגות חיובית כ"פרס" על מאסר ללא אירועים שליליים; ג) יצירת מוטיבציה להשתלב בתהליך שיקומי בין כותלי בית הסוהר כהכנה לשחרור; ד) מפגש בין האסיר העומד בפני שחרור על תנאי לבין נציג הרשות לשיקום האסיר, להכנת תוכנית השתלבות בקהילה. המטרה

נמוכה. שוט טען גם כי ועדות השחרורים עוסקות בעיקר בניהול סיכונים, וככל שהמסוכנות גבוהה, כך שיעור המשוחררים על תנאי פוחת, והמשוחררים הם בדרך כלל בעלי מסוכנות נמוכה מלכתחילה, היינו הוועדות הצליחו למפות באופן מדויק למדי את האסירים בסיכון גבוה ואת האסירים בסיכון נמוך (Shute, 2004).

התנהגות במאסר ובשחרור על תנאי

סעיף 9 (6) לשיקולי הוועדה נוגע ל"התנהגות, חיובית או שלילית, של האסיר בבית הסוהר במהלך תקופת מאסרו". קיימים בו שמונה תתי סעיפים כגון התנהגות טובה, שימוש/אי שימוש בסמים, מעורבות בפעילות עבריינית וניסיון בריחה מבית הסוהר. בין הנתונים הרבים המובאים בכפי ועדת השחרורים לקראת הדיון בשחרור על תנאי של אסיר, מצוי גיליון התנהגותו במהלך המאסר. גיליון זה מסכם אירועים שליליים בלבד שנרשמו לחובתו של האסיר, בכללם שימוש בסמים, פגיעה עצמית או באחר והפרת סדר.

האזכור הראשון בספרות על הקשר בין התנהגות האסיר לבין שחרור על תנאי נמצא בעבודתו של קצין בריטי בשם מקונושי (Maconochie). הקצין ניהל בתי סוהר באוסטרליה ופיתח מערכת של נקודות חיוביות ושליליות (Mark System), ואלו קירבו או הרחיקו את מועד שחרורו של האסיר. מתיאור השיטה עולה, כי הקצין הנהיג שחרור על תנאי ("כרטיס יציאה" או Ticket to leave) לכל אסיר שהשלים תקופת מאסר מינימלית והתנהג באופן חיובי במהלך מאסרו (White, 1976). קפלן (Caplan, 2007) סקר מחקרים אמפיריים בארצות הברית כדי לזהות גורמים המנבאים החלטות של ועדות שחרורים. החוקר מצא כי התנהגות אלימה היא בין הגורמים המשפיעים ביותר על ההחלטה אם לשחרר אסיר לפני ריצוי מאסרו המלא, אם לאו. זאת בדומה למרבית המחקרים שנעשו בשנים 1980-2000 (שם).

לפי תנאים שנקבעו מראש על ידי בית המשפט, בכלל זה ריצוי תקופת מאסר מינימלית. בקבוצה השנייה אסירים שנשפטו לתקופת מאסר של יותר משלוש שנים - השופט רשאי לקבוע תקופה מינימלית לריצוי בכלא, אך ההחלטה על שחרור על תנאי היא באחריות ועדת השחרורים (State Parole Authority). בשיקולי ועדת השחרורים נכללים בין היתר התנהגות האסיר, איום על הקהילה ודוחות והערכות המוצגים לוועדת השחרורים על ידי שירות המבחן (Wan et al., 2014). החוקרים ניתחו נתונים של 7,494 אסירים בשתי קבוצות לפי שיטת PSM⁷, ובחנו את שיעורי החזרה שלהם למאסר בתום שנה, שנתיים ושלוש שנים מיום השחרור. הקבוצה הראשונה הייתה בפיקוח אחרי השחרור, והשנייה ללא פיקוח. ממצאי המחקר מראים כי האסירים ששוחררו בשחרור על תנאי והיו בפיקוח חזרו למאסר בשיעור נמוך יותר וביצעו פחות עבירות בשנה הראשונה לעומת אלו ששוחררו בשחרור מלא בשנה הראשונה (43.6% לעומת 48.6%, בהתאמה). מגמה זו נמשכה גם בשנה השנייה (57.7% לעומת 62.6%, בהתאמה) וגם כעבור שלוש שנים (65.7% לעומת 70.3%, בהתאמה).

אפקט השחרור על תנאי

בסקירה של ארבעה עשורים של שחרור על תנאי בכריטיניה, בחן שוט (Shute, 2004) את השאלות האלו: באיזו מידה השחרור על תנאי מקטין את הסיכון לרצידיביזם? באיזו מידה ועדת השחרורים מצליחה להבחין בין אסירים בסיכון גבוה לאסירים בסיכון נמוך? שוט טען כי שחרור על תנאי לא מפחית רצידיביזם, לכל הפחות בכריטיניה. אומנם נמצא כי שיעור הרצידיביזם נמוך יותר בקרב אסירים שזכו לשחרור על תנאי, אך לטענתו אי אפשר לקבוע כי קיים "אפקט שחרור על תנאי" ולשייך את הפחתת הרצידיביזם לעצם החלטת הוועדה לשחרר את האסיר, אלא הוא פועל יוצא של זיהוי נכון של אסירים בעלי מסוכנות

⁷ Propensity Score Matching

בהתנהגות בזמן המאסר, פרופיל האסיר ופרופיל המאסר. שתי תקופות נבחנות במחקר: לפני יישום תיקון 42 ואחריו. הבחירה בהחלטות ועדות השחרורים כמשתנה תלוי נועדה לבדוק באופן אובייקטיבי אם חל שינוי באופן שבו נתפסת המעטפת השיקומית הניתנת בשב"ס אחרי יישום תיקון 42. היינו איזה משקל נותנת ועדת השחרורים למרכיבי הטיפול הניתנים לאסיר בשב"ס בבואה להחליט על שחרורו על תנאי אפשר לשער שגם הסיכוי להשתלב בתוכניות שיקומיות וגם הנטייה של ועדת השחרורים לאשר את שחרורו המוקדם של אסיר מושפעים מהמסוכנות הנתפסת של האסיר. לצורך הבחנה בין מסוכנותו של אסיר לפני השיקום לבין השפעת השיקום עצמו, השתמשנו בתיקון מספר 42 לפקודת בתי הסוהר כמעין "ניסוי טבעי", לאחריו הורחבה המעטפת השיקומית באופן ניכר ותכונותיה של אוכלוסיית האסירים לא השתנו. מכאן שאם יימצאו הבדלים בין התקופה שלפני תיקון 42 לתקופה שלאחריו, אפשר לייחסם למעטפת השיקומית עצמה, ולא לתכונות האסירים. כדי לוודא שההשפעה הנמדדת של תיקון 42 לא תלויה גם בתכונות האסירים ובגורמי סיכון למיניהם, הידועים כתורמים למסוכנות האסיר המשוחרר לחזור לפשיעה, הם נוספו לניתוח כמשתני בקרה. בשל פרק הזמן הקצר שעבר מאז הוחל תיקון 42, התמקדנו במחקר זה במעטפת השיקומית ובהחלטות ועדת השחרורים. בשלב זה לא התאפשר לבחון רצידיביזם של האסירים המשוחררים כפי שאנו נוהגים למדוד, שכן רבים מהם היו משוחררים רק זמן קצר. לכן אי אפשר לקבוע עדיין באופן מובהק מי הם אלה שיחזרו לפשיעה לאורך זמן. בכל זאת, בחרנו לבחון את הקשר בין משתני המעטפת השיקומית, התנהגות האסיר ומאפייניו והשחרור המוקדם לבין החזרה למאסר בשנה הראשונה.

נבדקים

המחקר כולל את כל האסירים הפליליים שנשפטו למאסר של שישה חודשים ומעלה והשתחררו בתקופת המחקר. בחרנו בתקופה זו מכיוון שוועדת השחרורים

טוקסברי וקונור (Tewksbury & Connor, 2012a) ניתחו 311 דיונים של ועדות שחרורים כדי לזהות גורמים המנבאים את החלטות הוועדות. החוקרים מצאו כי בין שאר הגורמים המנבאים דחייה או שחרור על תנאי נמצאה התנהגות אלימה בכלא. למעשה, הסיכוי לשחרור על תנאי קטן פי 0.25 בכל תוספת של התנהגות אלימה של האסיר בכלא (שם).

השערות המחקר

למחקר זה שתי השערות מרכזיות:

1. מטרתו העיקרית של תיקון 42 היא לתת לאסיר מעטפת שיקומית שלה הוא זקוק כדי לשפר את קליטתו בחברה עם שחרורו מהכלא. חלק לא מבוטל מתוכניות השיקום הקיימות בכלא מפחיתות רצידיביזם, ועל כן הורחבו התוכניות. לצד זאת נמצא כי רצידיביזם של משוחררים על תנאי נמוך בהרבה מזה של אסירים המרצים מאסר מלא. ברור כי לעצם ההשתתפות בתוכניות שיקום יש משקל בוועדת השחרורים בבואה להחליט על שחרור האסיר על תנאי. על כן השערנו כי הסיכוי של אסיר שקיבל מעטפת שיקומית לקבל שחרור על תנאי יהיה גבוה יותר לאחר תיקון 42 לעומת התקופה שלפני התיקון.
2. יעדו המוצהר של תיקון 42 לחוק הוא הפחתת רצידיביזם. מחקרים בעולם ובשבי"ס מלמדים על תרומה של תוכניות שיקום להפחתת שיעור הרצידיביזם. כמו כן נוצר ויכוח בין החוקרים אם לעצם השחרור על תנאי יש השפעה על המשך הפעילות העבריינית. על אף הקורלציה הגבוהה בין קבלת שיקום לבין קבלת שחרור על תנאי, אנו סבורים כי אפשר לבחון את התרומה של כל משתנה בנפרד על הסיכוי לחזור למאסר. על כן השערנו כי קבלת מעטפת שיקומית תפחית את הסיכוי לרצידיביזם בתום שנה מהשחרור יותר מאשר שחרור על תנאי עצמו.

שיטה

המחקר הנכחי בוחן את הקשר בין המעטפת השיקומית הניתנת בשירות בתי הסוהר לבין החלטות ועדות השחרורים בשתי תקופות, לצד פרמטרים הקשורים

דנה באסירים השפטים שישה חודשים ומעלה. מאחר שתיקון 42 הוחל בינואר 2016, בחרנו להשוות את המשתחררים ממאסר בשתי תקופות זמן מקבילות: קודם להחלת תיקון 42 - ממאי 2014 ועד אפריל 2015 (n=5,910), ולאחר החלת תיקון 42 - ממאי 2017 ועד אפריל 2018 (n=5,076). תקופות אלה נבחרו משום שמספר חודשים לקראת החלת תיקון 42 ומספר חודשים לאחריו נעשו שינויים בעלי משמעות במערך התקון של שירות בתי הסוהר, ואיתם השתנה היצע של הפעילויות השיקומיות. כדי לבחון את השפעת השיקום במאסר התמקדנו בתקופות קרובות, שבהן מעטפת השיקום הייתה יציבה. בסך הכול השתמשנו בנתונים של 10,986 אסירים שפטים פליליים.

נתונים

כל הנתונים של האסירים והמאסרים שנעשה בהם שימוש במחקר זה נלקחו ממאגרי הנתונים הממוחשבים של שב"ס. בנתונים אלה נכללים הפרטים האישיים של האסירים, מאפייני המאסר, התנהגות במאסר, תוכניות הכלולות במעטפת השיקומית שבהן השתתף האסיר בתקופת המאסר, חוות דעת שנתנו העובדים הסוציאליים של שב"ס לקראת ועדת השחרורים וההחלטה הסופית של ועדת השחרורים לקראת תום המאסר. ערכי הנתונים לפני תיקון 42 ואחריו מפורטים בלוח 1 ובלוח 2 להלן.

משתני המחקר

משתנים תלויים

החלטת ועדת השחרורים: לקראת תום תקופת המאסר, ועדת השחרורים דנה בכל אסיר ושוקלת אם לקצר את תקופת המאסר בפועל. לעיתים ועדת השחרורים מוצאת שאין לשחרר את האסיר במועד זה, אולם מתאפשר לו לבקש שוב ולהידון על ידי הוועדה. במחקר זה נבחן הסטטוס הסופי ביום השחרור, שחרור על תנאי (החלטה פוזיטיבית של הוועדה), או רציני מאסר מלא (בין שהוחלט לדחות את השחרור על תנאי ובין שלא נתקבלה החלטה וסיום טבעי של מאסר). דגיש כי בדרך כלל החלטה

זו בוועדה מתקבלת אחרי מספר דחיות של בקשת האסיר למועד אחר. דחיות אלו מביאות להקטנת תקופת השליש. במחקר הנוכחי התייחסנו להחלטה האחרונה בלבד.

חזרה למאסר: בתום שנה מהשחרור נבדק אם האסיר חזר למאסר. תקופה של שנה לאחר השחרור היא קצרה מדי כדי לבחון את שיעור הרצידיביזם ארוך הטווח. לצורך הערכה של רצידיביזם כללי נהוג לבדוק את החזרה למאסר לאחר חמש שנים (Maltz, 2001). מאחר שתקופת המחקר הייתה קרובה למדי למועד עריכת המחקר, גאלצנו להסתפק בחזרה למאסר בזמן קצר יותר.

משתנים בלתי-תלויים

השתתפות במעטפת שיקומית: מדדי ההשתתפות במעטפת השיקומית ציינו אם האסיר השתתף באחת מפעילויות השיקום שמוצעות לאסירים במהלך מאסרו: השתתפות בטיפול, השתתפות בחינוך והשכלה, או השתתפות בתעסוקה.

השתתפות בכל אחד משלושת הסוגים האלו של פעילויות השיקום קודדה כנפרד:

השתתפות בטיפול נמדדה באמצעות חוות הדעת של עובדים סוציאליים לקראת ועדת השחרורים. אסיר הוגדר ככזה שעבר תהליך טיפולי אם השתתף במחלקה טיפולית, בקבוצה טיפולית או בטיפול פרטני. קשר בין העובד הסוציאלי לאסיר שהוגדר כקשר מעקבי או תמיכתי לא נחשב טיפולי לצורך המחקר.

השתתפות בחינוך ובהשכלה הוגדרה כהשתתפות בהשלמת השכלה פורמלית, בקבוצות חינוכיות או בחוגים. בהשלמת ההשכלה הפורמלית נכללו כל רמות ההשכלה, מלימוד קריאה וכתובה ועד להשלמת תעודת בנרות. בקבוצות החינוכיות ובחוגים נכללו סדנאות להקניית כישורי חיים, התמודדות עם המאסר, זוגיות ופעילויות נוספות.

השתתפות בתעסוקה כללה השתתפות בתעסוקה קבועה במפעלים או בתוכניות הכשרה מקצועית המוצעות לאסירים בנושאים מגוונים כגון גננות, מסגרות, טכנות וחיווט אלקטרוני.

מאפייני האסיר והמאסר: גילו של האסיר, מצבו המשפחתי בתקופת המאסר (נשוי או לא נשוי) ולאום האסיר (יהודי או לא יהודי) נוספו לניתוח הסטטיסטי. שב"ס מזהה אסירים שהם עברייני מין מוכרים או שהיו מעורבים באלימות במשפחה, וכן אסירים המוכרים

תקופה: האסירים המשוחררים שנתוניהם נבדקו במסגרת מחקר זה השתחררו בשתי תקופות מובחנות: א) קודם להחלת תיקון 42 - ממאי 2014 עד אפריל 2015 (n=5,910); ב) לאחר החלת תיקון 42 - ממאי 2017 עד אפריל 2018 (n=5,076).

לוח 1: התפלגות המשתנים הדיכוטומיים במחקר לפני יישום תיקון 42 ואחריו

משתנים (וערכי ייחוס)	לפני יישום תיקון 42 (N=5,076)	אחרי יישום תיקון 42 (N=5,076)
	%	%
החלטת ועדת השחרורים (שחרור)	34.7	32.0
מצב משפחתי (נשוי)	31.4	31.6
דת/לאום (יהודי)	49.8	48.4
מוגדר כעבריין מין (כן)	6.3	7.1
מוגדר כעבריין אלימות במשפחה (כן)	30.1	27.2
התמכרות לסמים או לאלכוהול (כן)	48.7	44.2
חזרה למאסר כעבור שנה	17.45	17.30
השתתפות במעטפת שיקומית:		
טיפול (כן)	31.8	57.7
חינוך והשכלה (כן)	50.5	49.5
תעסוקה (כן)	37.8	50.8

לוח 2: התפלגות המשתנים הרציפים במחקר לפני יישום תיקון 42 ואחריו

משתנים	לפני יישום תיקון 42 (N=5,076)		אחרי יישום תיקון 42 (N=5,076)	
	SD	M	SD	M
גיל במועד השחרור בפועל	11.66	34.52	11.72	35.24
תקופת מאסר שנגזרה (בשנים)	2.15	1.86	2.51	1.92
מספר מאסרים קודמים	4.25	1.93	4.15	2.04
התנהגות שלילית במאסר	2.70	3.21	2.62	2.94

שחרור על תנאי, נבדקה ההשפעה של המעטפת השיקומית, משתנים נוספים ועצם השחרור על תנאי על הסיכוי לחזור למאסר בתוך שנה.

החלטות ועדת השחרורים

כדי לבדוק כיצד השיקום משפיע על החלטות ועדת השחרורים, נערכה רגרסיה לוגיסטית שבה המשתנה התלוי הוא החלטת ועדת השחרורים, וההשתתפות בכל אחד משלושת הסוגים של תוכניות השיקום היא משתנה בלתי תלוי. נבדקו האינטראקציות של כל אחד מהסוגים של תוכניות השיקום עם תקופת המחקר (לפני תיקון 42 ואחריו). כמו כן נוספו למודל הרגרסיה מאפיינים של האסיר והמאסר וההתנהגות השלילית במאסר כמשתני ביקורת.

ממודל הרגרסיה אפשר לראות שבאופן כללי השתתפות בתוכניות שיקום משפרת את סיכוייו של אסיר להשתחרר בשחרור על תנאי ממאסר, אולם לא כל תוכניות השיקום משפיעות באופן דומה. השתתפות בטיפול או בחינוך משפרת את סיכוייו של האסיר לשחרור על תנאי פי 2.8 ופי 1.5 בהתאמה, אלא שלאסירים ששולבו בתעסוקה היה סיכוי נמוך יותר לקבל שחרור על תנאי מאשר אסירים שלא השתלבו בתוכניות התעסוקה ($OR=0.89, p=0.26$).

ועדת השחרורים נטתה פחות לשחרר אסירים בשחרור על תנאי אחרי תיקון 42 מאשר לפניו: הסיכוי של אסיר לקבל שחרור על תנאי קטן פי 2.8 לאחר יישום תיקון 42, בהתחשב בנתוניו. ירידה זו מתבטאת גם בסך האסירים ששחררו על ידי ועדת השחרורים (לוח 1). כדי לבחון אם חלו שינויים בהתייחסות ועדת השחרורים לפעילויות בעקבות החלת תיקון 42, נבדקה השפעת התיקון על האפקט של כל אחד מסוגי תוכניות השיקום באמצעות אינטראקציות.

כפי שאפשר לראות בלוח 3, השפעת ההשתתפות בטיפול גדלה באופן מובהק לאחר תיקון 42. למעשה ההשפעה גדלה פי 1.56, והשפעתה לאחר תיקון 42 היא פי 4.3 (1.56×2.76). השפעת ההשתתפות בתוכניות חינוך והשכלה גדלה אף היא באופן מובהק, פי 1.3, והשפעת ההשתתפות בהן לאחר תיקון 42

כמכורים לסמים או לאלכוהול. משתנים אלה נוספו גם הם לניתוח כחלק ממאפייני האסיר. במאפייני המאסר נכללו אורך המאסר שנגזר על האסיר ומספר המאסרים הקודמים.

התנהגות שלילית במאסר: מדד זה התבסס על מספר האירועים השליליים שבהם היה מעורב האסיר בשנה בזמן המאסר שלו. באירועים שליליים אלה נכללו אירועים שבניגוד נענש האסיר, וכן בדיקות שתן שנמצאו חיוביות לסמים. מדד ההתנהגות השלילית נע בין 0 ל-41 אירועים בשנה (ראו נספח א'). שכיחות, ממוצעים וסטיות תקן מוצגים בלוחות 1 ו-2.

ממצאים

בעקבות תיקון 42, ההיצע של פעילויות תקון הורחב מאוד. בהתאם, נראה שחלה עלייה ניכרת בשיעור ההשתתפות בתוכניות טיפול ובתוכניות תעסוקה לצד ירידה קלה בהשתתפות בתוכניות חינוך והשכלה (ראו לוח 1). במחקר הנוכחי נבדקה התרומה של השתתפות בתוכניות במעטפת השיקומית בבתי הסוהר לסיכוי לשחרור על תנאי על ידי ועדת השחרורים. אסירים שמתאימים להשתתף בתוכניות השיקום הם אסירים שהתנהגותם טובה למדי ויש להם מוטיבציה להשתפר. לכן אפשר להניח שלאסירים אלה סיכוי גדול יחסית להשתחרר על תנאי על ידי ועדת השחרורים וסיכון נמוך יחסית לחזור למאסר לאחר שחרורם. כדי להבחין בין תכונות האסירים שהשתתפו בתוכניות השיקום לתרומה של התוכניות עצמן, נבחן ההבדל בתרומה של ההשתתפות בתוכניות בין התקופה שלפני החלת תיקון 42 לבין התקופה לאחר החלתו. אסירים שלא היו משתתפים בתוכניות השיקום לפני החלת תיקון 42, השתתפו בתוכניות לאחר החלת התיקון. מכאן שהבדלים בהשפעת תוכניות השיקום בין התקופות מלמדים על השפעת התוכניות ולא על השפעת המשתתפים בהן. אפשר אף להניח הערכת חסר לתוכניות, שכן אם שיעור המשתתפים גדל, כך גם טווח המסוכנות של המשתתפים (והם עלולים להקטין מהשפעת התוכניות).

נוסף על תרומת המעטפת השיקומית לסיכוי לקבל

לוח 3: יחס הסיכויים (Odds Ratio) של אסיר לקבל שחרור על תנאי בוועדת השחרורים

p-value	OR	
מאפייני האסיר והמאסר		
		גיל במועד השחרור
0.373	1.00	
		לאום (יהודי לעומת לא יהודי)
0.174	1.08	
		מצב משפחתי (נשוי לעומת לא נשוי)
0.000	1.24	
		עבריו מין
0.000	0.12	
		עבריו אלימות במשפחה
0.000	0.28	
		התמכרות לסמים/אלכוהול
0.000	0.57	
		תקופת מאסר (בשנים)
0.000	1.07	
		מאסרים קודמים
0.000	0.83	
		מדד התנהגות שלילית
0.000	0.66	
		תקופות המחקר (אחרי לעומת לפני תיקון 42)
0.000	0.36	
השתתפות בתוכניות שיקום		
		טיפול
0.000	2.76	
		חינוך והשכלה
0.000	1.49	
		תעסוקה והכשרה מקצועית
0.026	0.89	
השתתפות בתוכניות שיקום לפי תקופות המחקר		
		טיפול X תקופות המחקר
0.000	1.56	
		חינוך והשכלה X תקופות המחקר
0.027	1.30	
		תעסוקה X תקופות המחקר
0.339	0.91	

חזרה למאסר בתום השנה הראשונה

שאלת המחקר השנייה היא אם שיעורי הרצידיביזם ישתנו בתום השנה הראשונה אחרי השחרור ממאסר בעקבות השתתפות בתוכניות שיקום לאחר תיקון 42. בהתאם לכללי החישוב של רצידיביזם הנהוגים בישראל (בן צבי וולק, 2011; ברמן וולק, 2015; ועקנין ובן צבי, 2019), רצידיביזם מחושב לפי שיעורי החזרה למאסר של אסירים תושבי ישראל לאחר גזר דין. בהתאם, אסירים שאינם תושבי ישראל הוצאו מהניתוח במחקר זה. לפיכך נותחו נתונים של 9,260 אסירים תושבי ישראל שהשתחררו בתקופת המחקר. שיעורי הרצידיביזם בישראל נמדדים לאחר

היא פי 1.9 (1.30x1.49). עם זה לתקופת המחקר (לפני תיקון 42 ואחריו) לא נמצאה השפעה של השתתפות בתוכניות תעסוקה.

אשר למאפיינים של האסיר והמאסר, גיל ולאום לא נמצאו כמשפיעים על הסיכוי לקבל שחרור על תנאי. עוד עולה מהנתונים, כי לאסיר נשוי סיכוי גבוה יותר פי 1.2 לקבל שחרור על תנאי מאסיר ללא רשת משפחתית. הסיכויים של המוגדר כעבריו מין נמוכים פי תשעה מסיכוייו של מי שאינו עבריו מין. לאסיר המוגדר כעבריו אלימות במשפחה סיכוי נמוך פי 3.6 לקבל שחרור על תנאי, ולאסיר מכור לסמים או לאלכוהול סיכוי נמוך פי 1.8 לשכנע את ועדת השחרורים להיענות לבקשתו לשחרור על תנאי.

את החזרה למאסר, השפעת ההחלטה של ועדת השחרורים השיורית נכללה במודל הרגרסיה כשאריות המתוקננות (Studentized residuals) שמייצגות את התרומה השיורית של הוועדה לעומת הצפי לשחרור על תנאי המבוסס על הפרטים של האסיר והמאסר. תרומה שיורית זו לא תלויה במנבאים שלה (פרטים של האסיר והמאסר וההשתתפות בתקון), ולכן מתאימה להנחות היסוד של הרגרסיה (Field, 2013). התרומה השיורית המתוקננת נעה בין 2.43 ל-4.23 $(M=-0.6, SD=0.97)$. ההשפעה של השתתפות בתקון על החזרה למאסר בתום שנה מהשחרור נכחנה בעזרת רגרסיה לוגיסטית,

חמש שנים מהשחרור, משום שעד לזמן זה קצב החזרה גבוה עדיין, לכן שיעור הרצידיביזם אינו יציב. למרות זאת, במחקר הנוכחי נמדדה החזרה למאסר לאחר שנה מהשחרור בלבד בגלל מגבלות הזמן מאז החלת התיקון לחוק. בנימוח לעיל נמצא שוועדת השחרורים מייחסת משקל להשתתפות בפעילויות התקון בהחלטתה על שחרור על תנאי. כדי להבחין בין השפעת ההשתתפות בתקון לבין השפעת השחרור המוקדם על החזרה למאסר, השתמשנו ברגרסיה הלוגיסטית שהוצגה לעיל כדי לחזות את החלטת ועדת השחרורים בהתאם לפרטים של האסיר והמאסר וההשתתפות בתקון. כדי לנתח

לוח 4: יחס הסיכויים (Odds Ratio) של אסיר לחזור למאסר אחרי השחרור

p	OR	
		מאפייני האסיר והמאסר
0.000	0.93	גיל במועד השחרור
0.026	1.15	לאום (יהודי לעומת לא יהודי)
0.043	0.86	מצב משפחתי (נשוי לעומת לא נשוי)
0.233	1.18	עבריין מין
0.002	1.22	עבריין אלימות במשפחה
0.000	1.28	התמכרות לסמים/אלכוהול (לעומת לא מכור)
0.063	0.96	תקופת מאסר (בשנים)
0.000	1.47	מאסרים קודמים
0.000	1.02	מדד התנהגות שלילית
0.001	1.23	תקופות המחקר (אחרי לעומת לפני תיקון 42)
		השתתפות בתוכניות שיקום
0.017	0.86	טיפול
0.000	1.39	חינוך והשכלה
0.583	0.97	תעסוקה והכשרה מקצועית
0.104	1.05	שארית מתוקננת של החלטת ועדת השחרורים
		השתתפות בתוכניות שיקום לפי תקופות המחקר
0.184	0.84	טיפול X תקופות המחקר
0.631	0.92	חינוך והשכלה X תקופות המחקר
0.197	1.18	תעסוקה X תקופות המחקר

הראשונה, ואילו ההשתתפות בטיפול מקטינה סיכוי זה באופן משמעותי.

דין

מטרת המחקר הייתה לבחון את המעטפת השיקומית הניתנת לאסירים פליליים בשב"ס ואת הסיכוי לקבל שחרור על תנאי בוועדות השחרורים. מעטפת שיקומית, הכוללת תוכניות טיפול, חינוך והשכלה ותעסוקה לאסירים, אינה חדשה וניתנה בעבר, אולם בעקבות יישום תיקון 42 לפקודת בתי הסוהר, שהחל בשנת 2016, הורחבה ואף נהפכה מזכותו של האסיר ליהנות מתוכניות שיקום, לחובתו של הארגון להעניק שיקום לאסיר. תיקון 42 לפקודת בתי הסוהר סימן את תחילתה של מהפיכה של ממש בתפיסת משימות הליבה של הארגון. לצד שמירה על שלומו של האסיר ומניעת בריחתו, עומדת משימת השיקום כמשימת ליבה לכל דבר ועניין. מחקר זה מאיר את אחד מהתהליכים המשמעותיים ביותר והמשפיעים ביותר על אסירים שהתרחשו בעשור הקודם.

במחקר הנוכחי נבחנו, לראשונה, משתנים התורמים לחברי ועדות השחרורים בהחלטתם להעניק לאסיר שחרור על תנאי, וכן נבחנו אם יש הבדל בתרומת המשתנים למיניהם לפני תיקון 42 ואחריו. כמו כן נבחנו במחקר תרומתם של המשתנים האלו לשיעור הרצידיביזם כעבור שנה מיום השחרור.

החלטת ועדות השחרורים נבחרה כמשתנה תלוי מכיוון שהיא החלטה עצמאית של הרשות השופטת, המנותקת משיקולי שירות בתי הסוהר. באמצעות החלטות הוועדה אפשר לבחון כיצד נתפסת המעטפת השיקומית הניתנת לאסיר במאסר, בנטרול משתנים נוספים, בעיניים חיצוניות של חברי ועדות השחרורים. תכליתה של המעטפת השיקומית היא לטפל במאפיינים הקרימינולוגיים של האסיר, ובכך לשפר עיוותי חשיבה, ליצור הרגלי עבודה וחיים נורמטיביים, להשלים השכלה ולקטוע מעגלי עבריינות. כל זאת כדי לשפר את השתלבותו בקהילה עם שחרורו כאזרח שומר חוק. יתרה מזו, מדינת ישראל הגדירה לשב"ס כי הצלחת הארגון במתן שיקום לאסיר תימדד באמצעות

שכללה את ההשתתפות בתקון לסוגיו, את החלטת ועדת השחרורים השיורית, את המאפיינים של האסיר והמאסר שתוארו לעיל ואת ההתנהגות השלילית במאסר. המודל החישובי כלל גם את תקופת המחקר. נמצא (לוח 4) שהתרומה השיורית של החלטת ועדת השחרורים הייתה לא מובהקת ($OR=1.05$, $p=0.104$), ואילו ההשתתפות בתקון הייתה השפעה מורכבת: השתתפות בטיפול הפחיתה את הסיכוי לחזור למאסר בשנה הראשונה פי 1.16 ($OR=0.86$, $p=0.17$), והשתתפות בתוכניות חינוך והשכלה הגבירה את הסיכוי לחזרה למאסר באופן מובהק ($OR=1.39$, $p<0.001$). להשתתפות בתוכניות התעסוקה לא הייתה השפעה מובהקת ($OR=0.97$, $p=0.53$).

רוב המאפיינים של האסיר והמאסר נמצאו משפיעים במובהק על החזרה למאסר בשנה הראשונה, בהתאם לספרות. הגיל במועד השחרור ונישואין נמצאו מכחיתים את שיעורי החזרה למאסר ($OR=0.93$, $p<0.001$); את שיעורי החזרה למאסר ($OR=0.86$, $p=0.043$, בהתאמה). לעומת זאת מספר המאסרים הקודמים והתנהגות שלילית במאסר נמצאו מגבירים את שיעורי החזרה למאסר ($OR=1.47$, $p<0.001$; $OR=1.02$, $p<0.001$). יהודים נמצאו כבעלי סיכון גבוה יותר מלא יהודים לחזור למאסר ($OR=1.15$, $p=0.26$). מעורבות באלימות במשפחה והתמכרות לסמים או לאלכוהול נמצאו מגבירות את שיעורי החזרה למאסר ($OR=1.22$, $p=0.002$); מעורבות בעבירות מין לא השפיעה באופן מובהק ($OR=1.18$, $p=0.233$). שיעורי החזרה למאסר עלו בתקופה שלאחר החלת התיקון לחוק לעומת התקופה שלפני החלתו ($OR=1.23$, $p=0.001$), אולם שינוי זה בשיעורי החזרה לא בא לידי ביטוי בשינוי של השפעת ההשתתפות בתקון. נבדקו אינטראקציות בין מרכיבי המעטפת השיקומית (טיפול, חינוך ותעסוקה) לבין תקופת המחקר. כולן נמצאו לא מובהקות, היינו לא הייתה השפעה לתקופת המחקר על תרומתם של מרכיבים אלו לחזרה למאסר בתום השנה הראשונה.

לסיכום, עולה מהניתוח בלוח 4 כי השחרור על תנאי אינו משפיע במובהק על החזרה למאסר בשנה

הפחתת הרצידיביזם, עד לשיעור של 37.7% למשורחרי שנת 2018. על כן גם החזרה למאסר כאסיר שפוט נבחרה כמשתנה תלוי, אולם ברור כי מלבד המעטפת השיקומית ומאפייני האסיר, יש תרומה גם לאופן סיום המאסר: שחרור על תנאי או ריצוי מאסר מלא. הקושי העיקרי נעוץ ביכולת להפריד בין התרומה של המעטפת השיקומית לזו של החלטת הוועדה, שכן ברור כי החלטת הוועדה נשענת גם על קבלת המעטפת השיקומית במהלך המאסר.

תרומת המעטפת השיקומית לשחרור על תנאי

ממצאי המחקר עולה, כי המעטפת השיקומית הניתנת לאסיר במהלך מאסרו תורמת תרומה בעלת משמעות להחלטה אם לשחרר את האסיר בשחרור על תנאי, אם לאו. עם זה לא כל מרכיבי השיקום תרמו להחלטה באופן שווה. נמצא כי תוכניות הטיפול תרמו את התרומה המשמעותית ביותר להחלטה על שחרור על תנאי, לאחר מכן תרמו תוכניות החינוך וההשכלה, ואילו תוכניות התעסוקה (השתתפות בקורסים ובעבודה במפעלים בלבד) נמצאו כמפחיתות את הסיכוי לקבל שחרור על תנאי. ממצא זה נמצא בהלימה עם הספרות המחקרית בעולם ובישראל (חסייסי ואחרים, 2017), שלפיה לא נמצא כי לתעסוקה השפעה בהפחתת שיעור הרצידיביזם.

להוציא את תוכניות התעסוקה, מרכיבי השיקום תורמים להחלטת הוועדה לשחרר את האסיר על תנאי. ממצא זה עולה בקנה אחד עם מחקרים שלפיהם השופטים בוועדות השחרורים מבססים את החלטותיהם על שיקום האסיר (דגן ואחרים, 2013) ועל מידת הפיקוח עליו כדי למנוע עבירה חוזרת וחזרה למאסר.

עוד נמצא כי לפני תיקון 42, ועדות השחרורים שחררו על תנאי קבוצה לא מבוטלת של אסירים שלא השתתפו בתוכניות שיקום, אולם לאחר תיקון 42 מקרים אלו נדירים יותר, והשתתפות בתוכנית שיקום במאסר היא, כמשוער, שיקול חשוב בהחלטה. אין פלא כי הוועדה לא נוטה לשחרר אסירים שלא

השתתפו בתוכניות שיקום, שכן שיעורי השתתפות האסירים בפעילות שיקומית עלו מאוד לאחר תיקון 42, ואסירים שלא משתתפים בתוכניות השיקום עלולים להיתפס כחסרי מוטיבציה, ככאלה שאינם נושאים באחריות למעשיהם, כמכחישים את עבירתם ועוד. סביר להניח כי הסיכוי של קבוצה זו לקבל שחרור על תנאי נמוך מאוד.

בהקשר זה, מעניין הממצא שלפיו לאחר תיקון 42 פחת הסיכוי של האסיר לקבל שחרור על תנאי, אולם בחינת האינטראקציה בין השתתפות בתוכניות שיקום לבין תקופות המחקר (לפני תיקון 42 ואחריו) מעלה כי היא משפיעה לחיוב על סיכוי של האסיר לקבל שחרור על תנאי. גם בשקלול האינטראקציות עולה תמונה דומה: למרכיבי השיקום מסוג טיפול וחינוך השפעה חיובית, ואילו ההשתתפות בתעסוקה נעדרת השפעה על סיכויי האסיר לקבל שחרור על תנאי.

ממצאי המחקר מאששים את השערתנו הראשונה, ומלמדים כי למרכיבי השיקום (מסוג טיפול, חינוך והשכלה) תרומה חיובית לסיכויי האסיר לקבל שחרור על תנאי. תרומה זו אף גדלה לאחר תיקון 42. ממצא זה עשוי לשקף את האמון שנותנים חברי ועדות השחרורים בטיפול הסוציאלי הניתן בשב"ס וביכולתו לתרום לחזרה מוצלחת של האסיר לחברה. אומנם חברי הוועדה הם המחליטים על השחרור, אולם גם לעמדתם המקצועית של הרשות לשיקום האסיר ונציגי המשטרה והפרקליטות יש משקל בהחלטה, וייתכן כי גם הם נותנים אמון במערך השיקום בשב"ס. חשוב להדגיש כי האמון במערך השיקום היה קיים טרם תיקון 42 (האפקט העיקרי), אך הממצאים מלמדים כי הוא גבר מאוד בעקבות יישומו (אפקט האינטראקציה). לפיכך פחתו מאוד הסיכויים של אסיר שלא השתתף בתוכניות שיקום לקבל שחרור על תנאי.

נוסף למרכיבי התקון, ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים על תרומתה של הרשת המשפחתית כגורם המגדיל את הסיכוי לשחרור על תנאי. לעומת זאת התמכרות לסמים או לאלכוהול, עבירות אלימות במשפחה, עבירות מין, התנהגות שלילית במאסר ומאסרים קודמים, נמצאו כגורמים המקטינים את הסיכוי לשחרור על

זו, בשל תקופת הרצידיביזם הקצרה שנבחנה. נדרש להמשיך ולעקוב אחר מדד הרצידיביזם בשיטה המקובלת, בתום חמש שנים ממועד השחרור.

מגבלות המחקר והמלצות למחקר עתידי

שלוש מגבלות עיקריות קיימות למחקר כפי שנערך, בבואנו לברר מה תרומתו של תיקון 42 לסיכויי שחרור על תנאי של אסיר. הראשונה, בחינה של השפעת הרצידיביזם בתום שנה, אינה מספקת. היא הייתה כורח המציאות מאחר שנבחנו משוחררי 2018. כדי לקבל תשובות מובהקות לשאלת ההשפעה של תיקון 42 על הפחתת רצידיביזם, יש לבחון את קבוצות המחקר חמש שנים מיום שחרורן, היינו מעקב בסוף שנת 2022.

מגבלה שנייה נובעת מהשימוש במידע על הטיפול הניתן לאסיר מתוך חוות דעת של עובדים סוציאליים לקראת ועדת השחרורים, ולא בכל המידע הקיים על השתתפות האסיר בתוכניות של המעטפת השיקומית. מגבלה זו נבעה מתיעוד של המידע המלא בטרם תיקון 42, בכתב ידם של העובדים הסוציאליים בתיק הסוציאלי של האסיר. רק בסוף שנת 2016 שודרגה מערכת המידע השיקומית בעקבות תיקון 42 והמידע נעשה ממוחשב. בשלב עריכת המחקר היה בידינו מידע ממוחשב על מחצית מאוכלוסיית המחקר (הקבוצה שנבדקה לאחר תיקון 42). כדי ליצור אחידות, העדפנו להשתמש במאגר מידע אחיד, והוא חוות דעת של העובדים הסוציאליים לפני ועדת השחרורים.

המגבלה האחרונה נוגעת למוטיבציה (או היעדר מוטיבציה) של האסיר להשתתף בתוכנית של טיפול, חינוך או תעסוקה כגורם העשוי להסביר את הפער בין תרומת התעסוקה לבין התרומה של הטיפול והחינוך. במערכת המידע החדשה קיימת התייחסות למידת המוטיבציה של האסיר לטיפול ולעריכת שינוי בחייו, ואף קיים מידע על התאמתו לטיפול. לפיכך אנו ממליצים לבחון במחקר עתידי סוגים ומקורות של מוטיבציה לבחור באופן מודע בהתנהלות המביאה לשחרור ממאסר מלא ולא לשחרור על תנאי.

תנאי. בממצאים אלה אין חדש, והם נמצאו בספרות כמשפיעים (Caplan, 2007; Tewksbury & Connor, 2012b; Wan et al., 2014). הממצא החשוב הנוגע למשתנים אלה הוא היעדר מובהקות באינטראקציות בין המשתנים לבין תקופות המחקר (לפני תיקון 42 ואחריו). ממצא זה אינו מפתיע, שכן תיקון 42 לא אמור להשפיע על המשתנים האלו. ואכן, ועדות השחרורים שמרו על עקביות בכל הקשור למאפייני האסיר והמאסר. הדבר מעצים את תרומתה של המעטפת השיקומית, שכן היא הגורם היחיד שהשתנה באופן מהותי בין שתי התקופות.

אפקט השחרור על תנאי על החזרה למאסר

בחלק השני של המחקר ביקשנו לבחון את מידת התרומה הייחודית של השחרור על תנאי ושל הטיפול על חזרה למאסר בתום השנה הראשונה.

ניתוח ראשוני לימד על ירידה קטנה ולא מובהקת בשיעור הרצידיביזם בשנה הראשונה לאחר השחרור ממאסר. עם זה מניתוח הרגרסיה שנועד לזקק את ההשפעה של כל אחד מהגורמים ולהפריד בין שני גורמי המפתח שנבדקו עלה, כי לשיקום תרומה בהפחתת החזרה למאסר בשנה הראשונה. לעומת זאת לשחרור על תנאי לא הייתה כל השפעה על החזרה למאסר. בכך אוששה השערת מחקרנו. ממצאים אלו נמצאים בהלימה עם הספרות המחקרית ומחזקים את טענות החוקרים (וייסבורד ואחרים, 2014; חסייסי ואחרים, 2018), לפיהן לשיקום תרומה ניכרת בהפחתת רצידיביזם. היעדר השפעתו המובהקת של שחרור על תנאי אף מאושש את טענתו של שוט (Shute, 2004), לפיה שחרור על תנאי לא מפחית רצידיביזם אלא שהוא תוצאה של זיהוי מדויק של האסירים בעלי מסוכנות נמוכה על ידי ועדת השחרורים. מסוכנות זו מגולמת במאפיינים של האסיר והמאסר ובהשתתפות בתוכניות שיקום, המשפיעים שוב ושוב על רצידיביזם, כפי שעולה מדי שנה מדוחות רצידיביזם שמפרסם שב"ס (ועקנין ובן צבי, 2018).

דעתנו היא כי בשלב זה יש להתייחס בזהירות לתוצאה

מקורות

- בן צבי, קי וולק, ד' (2011). חוזרים למאסר: רצידיביזם של אסירים כליליים משוחררי 2004 בישראל. צוהר לבית הסוהר, 14, 28-10.
- ברמן, א' וולק, ד' (2015). רצידיביזם של אסירים כליליים משוחררי 2008. שירות בתי הסוהר, מחלקת מחקר ואסטרטגיה, מנהל תכנון.
- בן יהודה, צ' (2017). היבטים בעבודת ועדת השחרורים. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- דגן, נ' (2014). שיקולי האינטרס הציבורי בהליך השחרור המוקדם. על משפט, י"א, 164.
- דגן, נ' (2015). הדבר החשוב באמת סמוי מן העין? על מיעוט העיסוק המשפטי ביישום העונש בישראל. מעשה משפט, 7.
- דגן, נ', תימור, א' ורובאל, ר' (2013). מתיר אסורים: מטרת חוק השחרור על תנאי ממאסר בעיני ראשי ועדת השחרורים ושיקול הדעת ביישומו. צוהר לבית הסוהר, 15, 81-62.
- וייסבורד, ד', חסייסי, ב', שהם, א', אביב, ג', אלישע, א' וחביב, נ' (2014). הערכת התכניות שיקום קבוצתי: מחקר הערכת תכניות תקון בשב"ס. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- ועקנין, י' ובן צבי, קי (2018). רצידיביזם של אסירים כליליים משוחררי 2009 בישראל. שירות בתי הסוהר.
- ועקנין, י' ובן צבי, קי (2019). ז"ח רצידיביזם בישראל 2018-2013. ענף מחקר, שירות בתי הסוהר.
- חסייסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ', אביב, ג', אלישע, א' וזמיר, ר' (2014). הערכת תוכניות השכלה: מחקר להערכת תוכניות תקון בשב"ס. פרסום מס' RR-05-2014. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חסייסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ', זליג, ע' וזמיר, ר' (2016). הערכת תוכניות לגמילה מסמים ומאלכוהול: מחקר להערכת תוכניות תקון בשב"ס. פרסום מס' RR-01-2016. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חסייסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ', זליג, ע', זמיר, ר' וקובלסקי, ש' (2017). הערכת תוכניות להכשרה מקצועית: מחקר להערכת תוכניות תקון בשב"ס. פרסום מס' RR-07-2017. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חסייסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ', זליג, ע', וקובלסקי, ש' (2018א). הערכת תוכניות תעסוקה: מחקר להערכת תוכניות תקון בשב"ס. פרסום מס' RR-02-2018. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- חסייסי, ב', וייסבורד, ד', שהם, א', חביב, נ', טוון, י' וקובלסקי, ש' (2018ב). הערכת תוכניות השיקום התורני: מחקר להערכת תוכניות תקון בשב"ס. פרסום מס' RR-03-2018. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- מבקר המדינה (2015). ז"ח שנת 164 לשנת 2013 ולחשבונות שנת הכספים 2012. משרד מבקר המדינה. שירות בתי הסוהר - היבטים בשיקום אסירים, עמ' 479. ירושלים.
- פלמוך, א' (2010). ז"ח ועדות השחרורים. משרד המשפטים.
- קרק, י' (1991). דין וחשבון הוועדה בנושא שחרור מקדם של אסירים בידי ועדת השחרורים. משרד המשפטים.
- תימור, א' ונג'ר, ר' (2014). יושבים ומחכים: גורמים המעכבים שחרור מוקדם של אסירים. צוהר לבית הסוהר, 16, 46-26.
- Caplan, J. (2007). What factors affect parole: A review of empirical research. *Federal Probation*, 71(3), 16-19.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS*. Sage.
- Maltz, M. (2001). *Recidivism*. Academic Press.
- Payne, J. (2007). *Recidivism in Australia: Findings and future research* (80). Canberra: Australian Institute of Criminology. <https://www.aic.gov.au/publications/rpp/rpp80>
- Shute, D. (2004). Does parole work? The empirical evidence from England and Wales. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2(1) 315-332.
- Tewksbury, R., & Connor, D. P. (2012a). Inmate reentry. In D. McDonald, & A. Miller (Eds.), *Race, gender, and criminal justice: Equality and justice for all?* (pp. 141-158). Cognella.
- Tewksbury, R., & Connor, D. P. (2012b). Predicting the outcome of parole hearings. *Corrections Today*, 74(3), 54-56.
- Wan, W., Poynton, S., Doorn, G., & Weatherburn, D. (2014). Parole supervision and reoffending. *Trends & issues in crime and criminal justice* No. 485. Canberra: Australian Institute of Criminology. <https://aic.gov.au/publications/tandi/tandi485>
- White, S. (1976). Alexander Maconochie and the development of parole. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 67(1), 72-88. DOI: 10.2307/1142459

חוקים

חוק שחרור על תנאי ממאסר, התשס"א-2001.

נספח א': סוגי אירועים שליליים

סוג אירוע	מספר אירועים
אמצעים אסורים	3,288
אלימות	3,218
משמעת אסירים	561
תפיסת חומר החשוד כסם	377
איום על בעל תפקיד	259
מעקב סמים	113
גרימת נזק	74
הטרדה מינית/מעשה מגונה	28
מעצר אסיר בעת חופשה	19
החזרת ארוחות	15
בריחה וניסיון בריחה	12
איחור חזרה מחופשה	5
אי חזרת אסיר מחופשה	5
אובדן וגניבה	4
סה"כ	7,978

נספח ב': כללי קידוד חוות דעת של עובדים סוציאליים

הגדרה ודוגמאות	האסיר קיבל טיפול משמעותי	לא קיבל טיפול משמעותי
הגדרה כללית	<p>כל חוות דעת של עובדים סוציאליים לוועדת שחרורים, שבה צוין במפורש כי האסיר עבר טיפול כלשהו כגון קבוצה, מסגרת, פרויקט או מחלקה, למעט קשר ראשוני, קונקרטי, מעקבי, תמיכתי או שיחות למתן מידע</p>	<p>אסיר המקבל טיפול בסיסי ברמת מעקב, מידע או משבר בלבד</p>

נספח ב' - המשך

דוגמאות

- צוין במפורש שעבר טיפול
- השתתף
- שולב בקבוצה או במחלקה
- השתתף במפגשים בהנחיית עובד סוציאלי
- השתתף בקבוצה כלשהי השייכת לטיפול
- שם של מחלקה או תוכנית שבה השתתף (לדוגמה: קבוצה ייעודית לעברייני מין, לראשונה במאסר, עבירות מרמה, עבירות תנועה)
- חתם. לצורך סיום טיפול
- שלב ראשוני של הטיפול
- ימשיך טיפול
- שולב בכרויקט...
- נמצא מתאים לתוכנית...
- עתיד להשתלב
- משולב בטיפול
- היה במספר מפגשים
- עזב את הקבוצה
- עבר כבדת דרך
- המשך טיפול
- סיום תהליך טיפולי
- דחייה לצורך שילוב בטיפול
- עבר תהליך משמעותי
- נמצא בטיפול
- חתם על דחיית ועדת שחרורים לצורך טיפול
- קשר מעקבי, קונקרטי, ראשוני
- משתתף בקבוצות חינוך בלבד
- טרם שולב בקבוצה
- נבחן שילובו בקבוצה
- מסרב לקבל טיפול
- לא מעוניין להשתלב בטיפול
- לא שולב בטיפול עקב יתרת מאסר קצרה
- לא השתתף בטיפול
- אינו משתף פעולה עם גורמי טיפול
- מוכר באופן ראשוני בלבד
- קשר תמיכתי
- אינו מעוניין

גבר אמיתי?

ניתוח תימתי של דיון מקוון על גבר שנאנס על ידי אישה: אפיון תגובה חברתית שלילית

אינה לוי¹

הפרסומים החדשתיים כי שיה לה-באף, שחקן ובמאי אמריקני, נאנס על ידי אישה, עוררו תגובות רבות בקרב גולשים באתרים חדשתיים. המחקר הנוכחי ניתח את הטוקבקים שנכתבו בתגובה לפרסומים בנושא. המטרה של הניתוח הייתה לבחון תימות מרכזיות בתגובות השליליות כלפי גבר שנאנס על ידי אישה. הניתוח התימתי האינדוקטיבי הניב שתי תימות מרכזיות: האשמת הקורבן ודחיית סיפור האונס. התימה הנוגעת להאשמת הקורבן כללה התייחסות להאשמה אישיותית ולהאשמה התנהגותית, והתימה בדבר דחיית סיפור האונס כללה הכחשת האונס וטריוויאליזציה (פיחות) של מושג האונס. הניתוח העלה, כי התימות נבדלות לא רק בתוכן, אלא גם בטיב המיקוד של השיח. לפיכך במסגרת האשמת הקורבן, הגולשים התייחסו ספציפית למאפייני הקורבן, שיה לה-באף, ואילו הטיעונים הנוגעים לדחיית סיפור האונס נגעו לא רק למקרה הספציפי של לה-באף, אלא גם לתופעה של אונס גברים על ידי נשים באופן כללי. הניתוח מלמד, כי תגובות חברתיות שליליות כלפי גבר שנאנס על ידי אישה משקפות תפיסות מסורתיות לגבי מושגים חברתיים כגון "גבר אמיתי", "אונס אמיתי" ו"קורבן אמיתי". האשמת הקורבן משקפת את הציפיות החברתיות מקורבנות אונס, ובהן הציפייה להתנגדות פיסיית והגשת תלונה רשמית. הדיון בחן את ממצאי הניתוח בהקשר של תפיסות מסורתיות לגבי תפקידי מגדר והתייחס לחשיבות החינוך ולהדרכה למניעת האשמה של קורבנות אונס.

¹ ד"ר אינה לוי, החוג לקרימינולוגיה, אוניברסיטת אריאל, ראש מסלול קרימינולוגיה ואכיפת החוק בחוג הרב-תחומי במכללה האקדמית צפת.

מבוא

גברים הוא בעיה חברתית חמורה (Graham, 2006). מדינות רבות מאמצות חוקים שמגדירים אונס במושגים ניטרליים מבחינה מגדרית, ומאפשרים להכיר באונס של גברים (Graham, 2006). אולם ישנן מדינות, ובהן מדינת ישראל, שעדיין מגדירות אונס במושגים מגדריים, כאקט של פגיעה מינית באישה או כאקט של חדירה. חוקים מסוג זה אינם מאפשרים להכיר באונס גבר על ידי אישה (Javaid, 2014). בדומה למצב המשפטי, גם המחקר האקדמי מתעלם בדרך כלל מאונס גברים על ידי נשים. יתרה מזו, אותם מחקרים שעוסקים באונס גברים מתמקדים בדרך כלל באונס גברים על ידי גברים (Breiding, 2014; McLean, 2013).

המחקרים הראשונים שבחנו האשמה כלפי גברים שנאנסו התמקדו בהבחנה בין "האשמה התנהגותית" לבין "האשמה אישיותית" (Howard, 1984a; 1984b). "האשמה התנהגותית" נוגעת להתנהגות ולפעולותיו של הקורבן (למשל, היעדר התנגדות), ו"האשמה אישיותית" נוגעת לתכונות אופי ולמאפייני אישיות (למשל, תמימות; Janoff-Bulman, 1979). נראה שבמקרה של גברים שנאנסו קיימת נטייה להתמקד בהתנהגותם במהלך האונס יותר מאשר במאפיינים האישיים שלהם. גברים שנאנסו מואשמים לעיתים קרובות על שלא הצליחו לברוח, על שלא התנגדו ועל שלא נלחמו (Anderson, 1999; Howard, 1984a; 1984b). נוסף על כך קיימת תלות בין מגדר ואוריינטציה מינית של הקורבנות לבין מידת האשמה שמיוחסת להם. חלק מהמחקרים מצאו שנשים שנאנסו מואשמות יותר מאשר גברים שנאנסו (Idis et al., 2007; Wakelin & Long, 2003), אך ישנם מחקרים שהגיעו למסקנות הפוכות (Anderson & Quinn, 2009; Ayala et al., 2018; Gerber et al., 2004). ישנם מחקרים שלא מצאו הבדל בין האשמה כלפי נאנסות לבין האשמה כלפי גברים שנאנסו (Mulder & Bohner, 2020). נמצא גם שבגברים שנאנסו על ידי תוקף שהיה מוכר להם, הואשמו יותר מאשר גברים שנאנסו על ידי תוקף זר (Sleath & Bull, 2010), ועמדות כלפי גברים הומוסקסואליים שנאנסו נוטות להיות שליליות יותר מהעמדות כלפי גברים

בנובמבר 2014 התפרסמה באתרי חדשות בארץ ובעולם הידיעה כי שיה לה-באף, השחקן והבמאי האמריקני, סיפר בריאיון עיתונאי שהוא נאנס על ידי אישה שביקרה במיצנו האומנותי, "IAMSORRY" (Beaumont-Thomas, 2014). בעקבות הפרסומים התפתח שיח מקוון סוער, שכלל טוקבקים רבים בעלי תוכן שלילי הנוגעים לקורבן. לניתוח תימתי של תגובות שליליות אלו יש חשיבות מכמה סיבות. ראשית, שיח מקוון באמצעות טוקבקים הוא זירה ציבורית חדשה שמאפשרת לאנשים ליטול חלק בדיון בכעיות חברתיות ולתרום לתהליכי הגדרה והבניה של כעיות אלה (Nielsen, 2014). נוסף על כך תגובות שליליות כלפי קורבנות אונס מייצרות "קורבנות שניוניות" (Jackson et al., 2017), שגורעת מנכונות הקורבן לדווח על הפגיעה ופוגמת בתהליכי השיקום (Doherty & Anderson, 2004). יתרה מזו, אונס גברים על ידי נשים אינו מתחבר עם תפיסות מסורתיות לגבי קורבנות וגבריות (Graham, 2006). לכן מלבד אפיון התגובות השליליות כלפי גברים שנאנסו על ידי נשים, המחקר הנוכחי עשוי לחשוף תפיסות הנוגעות לגבריות ולאונס באופן כללי. בהתאם לכך מטרת המחקר הנוכחי הייתה לזהות את הדפוסים בתגובה חברתית שלילית כלפי גבר שנאנס על ידי אישה.

עמדות כלפי גברים שנאנסו

תופעת האונס נחשבת לסוגיה נשית, ולרוב נדונה מנקודת מבט מגדרית (Cohen, 2014). מרבית המחקרים על אונס מתמקדים באונס נשים על ידי גברים (Davies & Rogers, 2006; Graham, 2006; Fisher & Pina, 2013). אולם מחקרים מלמדים שגם בקרב גברים ישנם קורבנות אונס, ובקרב תוקפים שאנסו גברים, יש גם נשים (Ben-David et al., 2012; Smith et al., 2017). הסימפטומים הפוסט-טראומטיים ואופי המצוקה הרגשית שחווים גברים שנאנסו דומים לאלה של נשים שנאנסו (Groth & Wolbert Burgess, 1980). לכן גברה בשנים האחרונות ההכרה, כי אונס

ידי אישה, מונגדת ל"גבריות" ול"נשיות" הגמונית בחברות מסורתיות (Javaid, 2016a; 2018). עקב כך אין זה מפתיע כי קיים קשר חיובי בין התמיכה בנשיות מסורתיות לגבי תפקידי מגדר לבין הנטייה להאשים גברים שנאנסו (Ben-David & Schneider, 2005; White & Kurpius, 2002), וכי אמונות סקסיסטיות נמצאו קשורות לתמיכה במיתוסים לגבי אונס גברים (Chapleau et al., 2007; Suarez & Gadalla, 2010). תפיסות ואמונות אלה מניחות בין היתר ש"גברים אמיתיים" לא יכולים להיאנס (Davies & Rogers, 2006). בשל אמונות שגויות אלה, גברים שנאנסו מתיישים, ורבים מהם נמנעים מלדווח על הפגיעה המינית (Weiss, 2010).

ועוד זאת, אונס גבר על ידי אישה עומד בסתירה לא רק למושגים "גבר אמיתי" ו"קורבן אמיתי", אלא גם למושג "אונס אמיתי". כשאנשים מתבקשים לתאר אונס טיפוסי ו"אמיתי", הם בדרך כלל מתארים סיטואציה שבה אישה נאנסת בברוטליות והתוקף הוא גבר זר (Anderson, 2007). אפילו גברים ונשים שנאנסו מתייחסים לסטריאוטיפי זה בניסיון להבין את החוויה הקורבנית שלהם, ומתקשים לתייג את החוויה שלהם כאונס אם היא לא דומה למאפיינים של "אונס אמיתי" (Allen, 2001; Littleton & Dodd, 1994; Wood & Rennie, 2016). בדומה למקרים של אונס נשים, גם במקרים של אונס גברים התגובה החברתית כלפי הקורבנות מאופיינת בבורות ובחוסר אמון כלפי הקורבן. למשל, ממציא מחקרה של אנדרסון (Anderson, 2007) מראים, כי קיימת נטייה להגדיר אונס גברים כפגיעה מינית מצד גבר שכוללת חדירה באמצעות פינ. כך ההמשגה המסורתית של "אונס אמיתי" ואונס גברים פוסלת כל אפשרות של אונס גבר על ידי אישה ותומכת במיתוס ש"אישה לא יכולה לאנוס גבר" (Turchik & Edwards, 2012).

המחקר הנוכחי

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את התימות המרכזיות בתגובה חברתית שלילית כלפי גבר שנאנס על ידי אישה. המחקר הנוכחי ייחודי במספר מובנים. ראשית, הוא מתמקד בתגובה חברתית כלפי גבר

הטרנסקסואלים (Davies & Rogers, 2006; Doherty & Anderson, 2004). יתרה מזו, הנטייה לחשוב שהקורבן עודד את התוקף ונהנה מן האקט המיני הרבה יותר חזקה במקרים של גברים שנאנסו על ידי נשים בהשוואה למקרים של גברים שנאנסו על ידי גברים (Smith et al., 1988). כמו כן כאשר במהלך האונס התוקף משתמש בכוח פיזי ובאלימות, אונס גבר על ידי אישה נתפס כפחות חמור מאונס אישה על ידי גבר (Huitema & Vanwesenbeeck, 2016).

ייתכן כי הנטייה להמעיט בחומרת הקורבנות המינית של גברים, ובמיוחד במקרים של גברים שנאנסו על ידי נשים, קשורה לתפיסות הנוגעות ל"גבריות הגמונית" ("Hegemonic Masculinity"; Connell & Messerschmidt, 2005; Javaid, 2018) ולתפיסות המגדריות כלפי יחסי מין (Hyde et al., 2009) ואונס (Doherty & Anderson, 2004). "גבר", "אישה", "גבריות" ו"נשיות" - מושגים אלה הם תוצר של הבניה חברתית (Hearn & Morgan, 2015). מחקרים ומודלים תיאורטיים רבים מראים שקיימים סוגים רבים של גבריות ונשיות, וכי התפיסות הנוגעות לגבריות ונשיות מתפתחות ומשתנות עם הזמן (Connell & Messerschmidt, 2005; Gill & Scharff, 2013). עם זאת בחברות מסורתיות ופטריארכליות "נשיות" מייצגת פסיביות, תלות וחולשה (Kelland, 2011), ואילו "גבריות" מייצגת שליטה על נשים, עוצמה, חוזק ותוקפנות (Durfee, 2011). בתרבויות מסורתיות הציפייה היא ש"גבר אמיתי" יהיה מוכן ונכון לקיים יחסי מין בכל עת שההזדמנות נקרת בדרכו. כך, התפיסות הדומיננטיות לגבי הטרנסקסואליות גברית מלהקות גברים בתפקיד "תוקף מיני" שיוזם יחסי מין ושולט באישה במהלך האקט המיני (Hyde et al., 2009).

נוסף על כך, בהתאם לסטראוטיפים מגדריים, גברים אמורים להיות מסוגלים להגן על עצמם במקרה של תקיפה (Davies & Rogers, 2006; Howard, 1984a). לעומת זאת התפיסות החברתיות לגבי "קורבן אמיתי" מדגישות את מרכיב החולשה (Christie, 1986). בהתחשב בציפיות חברתיות אלה, נראה שקורבנות מינית של גברים, במיוחד במקרים שבהם הגבר הותקף על

שיטה המקרה של שיה לה-באך

המיצג האומנותי של לה-באך נמשך שישה ימים. המיצג הוגדר כ"מיצג שקט". לה-באך ישב בגלריה קטנה, לבוש טוקסידו, ושקית נייר על ראשו. על השקית נכתב "אינני מפורסם יותר" ("I am not famous anymore"). לפני הכניסה לחדר שבו ישב שיה לה-באך, התבקשו מבקרי המייצג לבחור חפץ כלשהו מבין כמה חפצים המסמלים את העשייה הקולנועית של לה-באך: רובוט בעבור "רובוטיקים", שוט בעבור "אינדיאנה ג'ונס וממלכת גולגולת הבודולח" וכו'. מבקרי המיצג דיברו אל לה-באך, נגעו בו, הצטלמו איתו ועוד. המיצג הוגדר כשקט, ולכן לה-באך שתק לכל אורכו. לעיתים בכה (Fitz-Gerald, 2014). בסיום המיצג, במהלך ריאיון עיתונאי, סיפר לה-באך שאישה שביקרה במיצג נכנסה לגלריה, הצליפה בו כעשר דקות עם שוט, הפשיטה אותו ואנסה אותו. כשיצאה מהגלריה בשיער פרוע ושפתון מרוח, התפשטה השמועה בעניין לאורך התור. באותו יום חיכתה בתור חברתו של לה-באך, שהגיעה כדי לפגוש אותו (Wakeman, 2015). לה-באך ציין בריאיון שכשחברתו נכנסה לחדר שבו ישב, היא ביקשה ממנו הסבר למה שקרה. הוא לא היה יכול לדבר, והם ישבו בדממה ב"נוכחות הטראומה הבלתי מוסברת" (Beaumont-Thomas, 2014, para. 4).

מדגם

במחקר הנוכחי נותחו 794 טוקבקים באנגלית שהתפרסמו באתר הבריטי "The Guardian" ו-78 טוקבקים בעברית שהתפרסמו באתרים הישראליים "פנאי פלוס" ב-"ynet", "mako" ובאתר "אונלייף" ("onlife"). בחרתי לנתח תגובות מאתרים אלה מכמה סיבות: (1) The Guardian נחשב אחד העיתונים המקוונים המובילים באנגלית (Hollander, 2013) ונכלל ברשימת 15 אתרי החדשות הפופולריים בעולם (eBizMBA, 2017), ואתר פנאי פלוס ב-ynet נחשב אתר חדשות פופולרי בישראל (דובר, 2016). (2) תוכן חדשותי באתרים אלה אפשרי לצפייה ללא צורך ברישום או

שנאנס על ידי אישה. מרבית המחקרים על עמדות כלפי קורבנות אונס עוסקים בנשים שנאנסו על ידי גברים (Javid, 2016a, 2016b) או גברים שנאנסו על ידי גברים (Graham, 2006), ומדירים מן השיח האקדמי גברים שנאנסו על ידי נשים. שנית, מחקר זה מנתח תגובות כלפי מקרה אמיתי ולא כלפי מקרה היפותטי. שימוש במקרה מהחיים והתמקדות בניתוח שיח ספונטני (Drew, 1989) מגבירים את התוקף האקולוגי של הממצאים (Davies et al., 2012). כמו כן מחקרים לא בחנו עד כה תגובה חברתית באמצעות ניתוח טקסט ספונטני וטבעי, שנוצר ללא התערבות החוקר. מלבד זאת, טוקבקים מייצגים "תגובות בטן" ספונטניות ואוטנטיות (Shoham, 2016), ולכן ניתוחם עשוי לאפשר לזהות דפוסים מורכבים יותר ומייצגים יותר של התגובה החברתית כלפי גברים שנאנסו על ידי נשים.

לבסוף, בהתאם לגישת ההבניה, אין אמת אובייקטיבית (Gergen, 2001). הידע וההבנה שלנו לגבי המציאות נובעים מדיאלוגים ומאינטראקציה חברתית ומייצגים מטריצות בשיח חברתי. לכן המשגה ועיצוב של בעיות חברתיות מתרחשים באמצעות ייחוס משמעות ורטוריקה (Potter, 1996). שיח מקוון באמצעות טוקבקים הוא סוג של דיאלוג חברתי. בזכות הנגישות הקלה והמיידידת לחדשות ברשת, ובזכות האנונימיות (Nielsen, 2014), נעשה פרסום הטוקבקים בשיח המקוון לאמצעי מרכזי של השתתפות בעשייה תקשורתית (Emmer et al., 2011). שיח מקוון בין הגולשים באתרי חדשות נחשב לסוג חדש של עיתונות (Santana, Hilgartner & 2011) ומהווה זירה ציבורית חדשה (Bosk, 1988; Maratea, 2008). באמצעות השתתפות בשיח מקוון, גולשים באתרי חדשות מעמיקים את הבנתם לגבי סוגיות חברתיות ופוליטיות (Witschge, 2008) ומשתתפים במישרין בעיצוב השיח החברתי (Nielsen, 2014). מטרת המחקר הנוכחי היא לקדם את המחקר על עמדות כלפי פשיעה וקורבנות בזירה מקוונת (Shoham, 2016) באמצעות בחינת התימות המרכזיות בתגובה חברתית שילית כלפי גבר שנאנס על ידי אישה.

במדגם הסופי נכללו 257 טוקבקים (73% באנגלית והשאר בעברית). הואיל וחלק מהטוקבקים התייחסו למספר סוגיות, המספר הכולל של יחידות ניתוח (n=419) היה גבוה ממספר הטוקבקים. 89% מיחידות הניתוח היו באנגלית, והשאר בעברית. סיכום המקרים בכל קטגוריה לימד שלאחר קידוד של 100 הטוקבקים הראשונים, המקודדות זיהו את כל תשע הקטגוריות שמוצגות במחקר הנוכחי. המקודדות קראו 600 טוקבקים נוספים משישה אתרים בינלאומיים אחרים (100 מכל אתר): www.mirror.co.uk, www.dailymail.co.uk, www.dazeddigital.com, www.time.com, www.theatlantic.com ו-www.usatoday.com. טוקבקים נוספים אלה לא נכללו במדגם הסופי, ורק שימשו להערכת הרוויה התימתית. מקריאת הטוקבקים הנוספים לא עלו קטגוריות חדשות, לכן יש מקום להניח שהניתוח הנוכחי עומד בקריטריון של רוויה תימתית, שלפיו יש לאסוף נתונים עד שלא עולה ממצא חדש (Green & Thorogood, 2004).

הליך

כדי לזהות את התימות המרכזיות נערך ניתוח תימתי אינדוקטיבי (Braun & Clarke, 2013). כדי להכיר את הנתונים, המחברת ומקודדת מקצועית קראו מספר פעמים את כל הטוקבקים (Rice & Ezzy, 1999). כל טוקבק חולק למספר יחידות ניתוח לפי מספר הרעיונות/טענות שנכללו בתגובה. קידוד הקטגוריות לא היה קשור לאורך הטוקבקים. ביחידות הניתוח נכללו מילים, משפטים ופסקאות. באתרים הישראלים היו כותרות לתגובות. הכותרות נכללו בתוכן התגובות מכיוון שתגובות הן בדרך כלל המשך של משפט שתחילתו בכותרת. תחילה זוהו 14 קטגוריות. לאחר מכן, בתהליך של דיון והשוואה, הצטמצם מספר הקטגוריות לתשע קטגוריות סופיות, אשר קובצו לשתי תימות: האשמת הקורבן ודחיית סיפור האונס. כדי לשמר את אמינות הניתוח (Lincoln & Guba, 1985) דנו המקודדות בהגדרות של הקטגוריות והתימות. ממצאי המחקר משקפים הסכמה בין המקודדות לגבי הקטגוריות, התימות והפרשנות שלהן. אמינות הושגה באמצעות

תשלום, ואפשר לפרסם תגובות. (3) בזמן איסוף הנתונים לצורך המחקר הנוכחי, הידיעה על האונס של לה-באף באתר The Guardian הייתה התוצאה הראשונה שעלתה בחיפוש באנגלית בגוגל באמצעות הביטויים "שיהי לה-באף נאנס" ו"שיהי לה-באף וגם אונס". הכתבות באתרים פנאי פלוס (קסל, 2014), mako (מערכת ערוץ התרבות, 2014) ואונליין (סופר, 2014) היו התוצאות הראשונות שהתקבלו בחיפוש בעברית באמצעות ביטויים אלה.

התגובות שנכללו במחקר הנוכחי התפרסמו בין 28 בנובמבר ל-1 בדצמבר 2014. הן נבדלו באורכן ובמספר הנושאים שנכללו בתוכן. רובן היו אנונימיות, ולכן המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הגולשים, כגון מגדר, גיל והשכלה, אינם ידועים. מטרת מחקר זה הייתה לאפיין תגובות שליליות. מחברת המאמר ומקודדת בעלת תואר שני בתקשורת ניתחו את כל התגובות. היו מספר סיבות להוצאת תגובות מהמדגם: (1) חוסר רלוונטיות לאונס של לה-באף כגון "זקן=ביאת משיח" [12]; (2) משמעות לא ברורה. למשל, לא היה ברור אם התגובה "פתטי" [434] הייתה מכוונת אל לה-באף, לאישה שתקפה אותה, לעיתונאי, לכתבה או לגולשים אחרים; (3) תגובות כלליות שלא הביעו עמדה כלפי המקרה הנידון. למשל, "הסיבה שהוורד מסמן אנסות כשגיאת כתיב היא פשוטה - זו שגיאת כתיב..." [65]; (4) תגובות חיוביות או מעורבות. חלק מהגולשים פרסמו תגובות חיוביות כגון "...אונס הוא אונס. זה לא משנה מי אתה ומה אתה..." [142]. בתגובות המעורבות נכללו ורבנטים שליליים כלפי הקורבן וגם ורבנטים חיוביים ותומכים. המקודדות קראו את כל התגובות החיוביות וניתחו אותן. מכיוון שהתגובות החיוביות הן ההיפוך של התגובות השליליות, במאמר זה יוצגו רק תגובות שליליות. התגובות החיוביות לא נכללו בניתוח שמוצג כאן. נוסף על כך חלק מהטוקבקים נמחקו על ידי מנתרי האתרים. הטוקבקים שנכתבו באנגלית תורגמו לצורך המחקר הנוכחי. שמות משתמשים החולפו במספרים בסוגריים מרובעים כדי לשמור על פרטיות הגולשים וליצור אחידות.

לנושא האונס של לה-באך. הן מבטאות כעס כלפיו וצורך להפחית מערכו. ביטוי נוסף של הניסיון להפחית מערכו של לה-באך הוא התייחסות לקשייו, כולל הטענות לגבי התמכרותו לחומרים פסיכו-אקטיביים, מזרות וחולי נפשי. כך למשל, באחת התגובות מצוין: "הבחור צריך להפסיק עם סמים ושתייה. בדרך כלל אני מבין אנשים אקסצנטריים, אבל... וואו" [321]. חלק מהגולשים ניסו לפגוע באמינותו של לה-באך באמצעות התייחסות למזרות שלו: "לה באך מחופף, מחר הוא עלול לטעון שנחטף ע"י חיזרים ומחרתיים שהוא בהריון מתקדם עם בן המשיח..." [31]. נראה שהמטרה הסמויה

תיעוד מחשבות ורעיונות שעלו בשלבי הקריאה. כמו כן נעשה שימוש בתדריך עמיתים (Lincoln & Guba, 1985) כדי לבחון ולאתגר את הניתוח והקידוד.

ממצאי הניתוח

מניתוח השיח המקוון על האונס של לה-באך עלו שתי תימות מרכזיות: (1) האשמת הקורבן ו-(2) דחיית סיפור האונס. לוח 1 מציג את שמות התימות והקטגוריות ומפרט את סוג הטוקבקים שנכללו בכל קטגוריה. בתוך התימה של האשמת הקורבן אפשר להבחין בין שתי קטגוריות: האשמה אישיותית והאשמה התנהגותית.

לוח 1: תיאור התימות והקטגוריות

קטגוריות	תימות
האשמה אישיותית: א. הערות אישיות - עלבונות, לעג, בוז, ביקורת על יכולת המשחק של הקורבן ומעמדו כמפורסם; ב. קשיים של הקורבן - התמכרות לחומרים פסיכו-אקטיביים וטענות בדבר חולי נפשי	האשמת הקורבן
האשמה התנהגותית: היעדר התנגדות פיזית ומילולית בזמן האונס, שתיקה עם החברה לאחר האונס והיעדר הגשת תלונה רשמית	
הכחשת האונס: מסגור הווידוי של לה-באך כתוצר של חיפוש אחר תשומת לב, ביטויים של בלבול וספקות לגבי הווידוי, התייחסות למידע חסר, התייחסות אל הסיפור כמבלבל או לא ברור	דחיית סיפור האונס
טריוויליזציית האונס: טענות כי הגדרת המקרה של לה-באך כאונס גורמת לפיחות החומרה הנתפסת של האונס	

בהצגת לה-באך כמכור, מזרז או משוגע, היא פגיעה באמינותו כקורבן וכעד. עצם הדבר שרוב התגובות המשיצות כלל לא התייחסו לאונס, מחזקת את הטענה כי ההשמצות נועדו להפריך את טענותיו של לה-באך לגבי האונס.

האשמה התנהגותית. תת-תימה נוספת בתימת העל "האשמת הקורבן" נגעה להתנהגות הקורבן בזמן האונס ואחריו. בטוקבקים שהתמקדו בהתנהגותו של לה-באך בזמן האונס נכללו טענות שקורבנות אונס, ובמיוחד גברים, צריכים להפגין התנגדות פיזית או מילולית. למשל, תגובות זו מדגישה את היעדר

האשמת הקורבן

האשמה אישיותית. אחד הביטויים של האשמה אישיותית היה הניסיון של הגולשים להשמיץ את לה-באך. הגולשים לעגו לו, קראו לו בשמות גנאי וצחקו על שמו: "חתיכת אידיוט הלה בלוף הזה" [20]. הם גם זלזלו בכישורי המשחק שלו. למשל: "הוא אחד השחקנים הילדותיים, הנרקיסטיים, הלא מוכשרים והלא משכילים מבין המפורסמים בהוליווד" [419]. היו גולשים שטענו שהוא לא מפורסם מספיק: "טוב, מה שאנחנו יודעים בוודאות זה שהוא [לה-באך] לא מפורסם יותר" [119]. תגובות אלה לא רלוונטיות

מה שאירע התפשטו לאורך התור" [712]. ביקורת אחרת כלפי התנהגותו של לה-באך לאחר האונס התייחסה לכך שלא הגיש תלונה רשמית. חלק מהגולשים טענו שקורבנות בוגרים חייבים להגיש תלונה רשמית במשטרה כדי למנוע פגיעה באנשים נוספים: "...אבל קורבנות בוגרים צריכים לפחות לנסות להביא את העבריין לדיון, אפילו רק כדי להגן על האחרים..." [227]. בדומה לתפיסות לגבי היעדר התנגדות, גם אי-הגשת תלונה רשמית נתפסה כסימן שלא מדובר במקרה של אונס. התגובות הזו מבקרת הן את השתיקה בזמן האונס והן את היעדר התלונה לאחר האונס: "...שיה, נמצא במקום ציבורי ואפילו לא אומר מילה! ואחרי המקרה, אין תלונה במשטרה, אין שום אזכור של העניין, עד שהוא חושף את המקרה לכאורה במהלך הראיון!" [787].

דחיית סיפור האונס

תימת-על שנייה שעלתה מתוך ניתוח התגובות התמקדה בדחיית סיפור האונס. בתימת-על זו נכללו שתי קטגוריות: (1) הכחשת האונס ו-(2) טריויאליזציה (גימוד/פיחות) של מושג האונס.

הכחשת האונס. ביטויי ההכחשה נעו בין היעדר מוחלט של אמון בטענה של לה-באך כי נאנס לבין בלבול וקושי להבין ולקבל את דבריו. ראוי גם להבחין בין הכחשה כללית להכחשה ספציפית. הכחשה כללית נוגעת לקושי להבין ולקבל את האפשרות של אונס גבר על ידי אישה. תגובות מסוג זה התייחסו להיבטים "טכניים" או "מכניים" בקיום יחסי מין עם גבר שלא מעוניין בכך ובאונס של גבר על ידי אישה. למשל: "אני לא מבין, איך אישה יכולה לאנוס גבר? זה לא אפשרי מבחינה פיזית? זה מצחיק לחשוב על כך... גם כך אנחנו מתקשים להגיע לזקפה כשאנחנו רוצים בכך, כל שכן כשאנחנו לא רוצים בכך..." [311]. לעומת זאת ההכחשה הספציפית מתבטאת בקושי להאמין כי לה-באך נאנס. הכחשה מסוג זה מלווה לעיתים בהאשמה התנהגותית ובטענות כי מדובר בסוג של יחסי ציבור. למשל: "חכו שנייה. אין כאן מספיק פרטים. אני מבולבל מהמקרה. האם ידיו היו

התנגדות של לה-באך: "...תיאור האונס נראה הזוי לגמרי. בגלריה מלאה אנשים, כשהחברה שלו ביניהם והוא לא זז ולא פוצה פה כי הוא 'בתצוגת שתיקה'..." [34]. יתרה מזו, הגולשים קישרו בין פסיכויות לבין הסכמה, וטענו שבהיעדר התנגדות מצדו של לה-באך, הרי לא מדובר באונס אלא ביחסי מין בהסכמה: "הוא ישב ולא עשה כלום, זה לא ממש אונס. זה סתם בגידה קינקית..." [72].

אחד האלמנטים הבולטים בהאשמה ההתנהגותית היה עיסוק במגדר. הטוקבקים השליליים הדגישו כי הקורבן הוא גבר, ו"גברים אמיתיים" צריכים להתגונן או לפחות לנסות להתגונן: "זה לגמרי מתבקש לתהות מדוע גבר צעיר, בריא וחזק כמו לה-באך... מאפשר שיפגעו בו או יאנסו אותו" [236]. כמו כן הייתה התייחסות להיותה של התוקפת אישה. נראה שגולשים בעלי עמדות מאשימות מניחים כי נשים חלשות יותר מגברים, ולכן אפשר למנוע אונס מצד אישה: "...לא מאמין לו. כי גבר חזק פיזית בהרבה מאשה ויכול להתנגד..." [71].

כאשר להתנהגותו של לה-באך אחרי האונס, גולשים שכתבו טוקבקים שליליים האשימו אותו בהמשך השתיקה כשהחברה שלו נכנסה לגלריה. הטוקבקים המאשימים שעסקו בשתיקתו בנוכחות החברה מלמדים שחלק מהציבור מחזיק בדעות קדומות לגבי התנהגות נאותה של קורבנות אונס. אנשים שמייחסים אשמה לקורבנות אונס בנוגע לשתיקתם, לא מודעים או מתעלמים מהקושי של הקורבנות לדווח ולספר על הפגיעה. כך למשל היו גולשים שהביעו תמיהה והתקשו להבין את השתיקה של לה-באך:

"האם מישהו יכול להסביר לי [את האמירה של לה-באך]: 'לא יכולתי לדבר, לכן ישבנו בשקט עם הטרואמה הבלתי המוסברת הזאת' האם הפה שלו היה חסום? האם היה איזשהו קושי פיזי בדיבור? או שמא הוא היה מחויב כל כך לאומנות שלו שהוא לא יכול היה לדבר" [463].

לדעתם של גולשים אלה, התגובה הנכונה הייתה להסביר לחברה מה קרה: "אולי הוא צריך להסביר לחברה שלו מה קרה לאור העובדה שיהחדשות לגבי

קשורות? האם פיו היה סתום? האם הוא היה נעול, בחדר אטום להרעשים?... מה לעזאזל? כל זה טירוף של פרסום עצמי..." [778].

טיעונים מסוג "אני לא קונה את הסיפור. תרגיל יחצ"נות" [448] שוללים לגמרי את האפשרות שהמקרה התרחש. גרסה אחרת של הטיעון בדבר החיפוש אחר תשומת לב מניחה שלה-באך רצה להיאנס: "כוכבים בינלאומיים כל כך צמאים לתשומת לב... אשכרה, אך אחד לא ידבר איתם אם הם לא יגרמו לעצמם להיאנס" [503]. הטיעונים בנוגע ליחסי ציבור לא רק מבטאים אי-אמון בטענתו של לה-באך כי הוא נאנס, אלא גם ממסגרים את הסיפור שלו כתוצר של צורך בתשומת לב ציבורית. אומנם נראה שטיעונים אלה מכוונים אל לה-באך בהיותו כוכב קולנוע וסלבריטאי, אולם תגובות אלה דומות לתגובות הסקפטיות כלפי נשים שבאנסו, ואשר מרמזות כי חלקן הגדול של התלונות על אונס הן תלונות שווא (Kelly, 2010; Martin, 2005).

טריוויליזציה (פיחות/גימוד) של מושג האונס. הטענות בדבר טריוויליזציה היו משולבות עם האשמה התנהגותית וטיעונים בדבר חיפוש אחר תשומת לב. טענות אלה מניחות שבהיעדר אלימות ברוטלית כלפי לה-באך ובשל הפסיביות שלו, הגדרת המקרה שלו כאונס מפחיתה מחומרת תופעת האונס ויוצרת טריוויליזציה הן של "אונס אמיתי" הן של אונס גברים. הטוקבק הזה מבטא טיעון מסוג זה ומציין שאומנם לא מקובל להאשים קורבנות אונס, אלא שהתנהגותו של לה-באך בעייתית בהשוואה להתנהגות קורבנות ב"אונס אמיתי": "...אונס הוא אך פעם לא אשמתו של הקורבן. אבל, לא לנקוט פעולה כדי לעצור משהו כזה... בסביבה בטוחה בתוך גלריה לאומנות. אני מרגישה שזאת טריוויליזציה של הבעיה עבור אותם אנשים שבאמת לא יכלו להתנגד לתוקף..." [66].

דיון

בדיון החברתי במקרה של שיה לה-באך, שחקן שבאנס על ידי אישה, נכללו תגובות שליליות וחיוביות. המחקר הנוכחי בחר להתמקד בזיהוי דפוסים בתגובה חברתית שלילית כלפי גבר שבאנס על ידי

אישה. ניתוח הטוקבקים הניב שתי תימות מרכזיות: האשמת הקורבן ודחיית סיפור האונס. התכנים של התימה בדבר האשמת הקורבן תואמים את ההבחנה של ג'אנוף-בולמן (Janoff-Bulman, 1979) בין האשמה אישיותית לבין האשמה התנהגותית. התגובות, שמשקפות האשמה אישיותית והאשמה התנהגותית, התאפיינו בהתמקדות במקרה עצמו והתייחסו ספציפית לאישיותו ולהתנהגותו של הקורבן, לה-באך. לעומת זאת התגובות שמשתייכות לתימה בדבר דחיית סיפור האונס התייחסו לא רק למקרה הספציפי, אלא גם לתופעת האונס באופן כללי. נראה שבדומה לטענותיה של ויקטימולוגיה ביקורתית (Miers, 1990), הניסיון להבין מקרה של אונס גבר על ידי אישה ברמה חברתית נוגע לשתי סוגיות מרכזיות:

1) אשרור או דחייה של מעמד הנפגע כקורבן (1-2) מהות האונס. ההאשמות האישיותיות וההתנהגותיות כוונו לשלול מלה-באך את מעמד הקורבן, והתגובות שמייצגות את דחיית סיפור האונס חושפות את דפוסי החשיבה החברתית לגבי תופעת האונס בכלל ואונס של גבר על ידי אישה בפרט. כאמור, במסגרת התימה הראשונה בדבר האשמת הקורבן בלט העיסוק באישיות הקורבן. גולשים ניסו להכפיש את לה-באך באמצעות התייחסות לקשיים ולאירועים מעברו כדי להפחית מערכו כאדם וכשחקן. נראה שקורבנות אונס שהם גברים חווים תגובה חברתית דומה לזאת שחווות נשים שבאנסו. במחקר על עמדות של שוטרים כלפי נשים שבאנסו (Jordan, 2004) נמצא, כי שוטרים נוטים להתמקד במאפייני רקע כגון שימוש בסמים, מחלות נפשיות והתנהגות לא מוסרית כדי להפחית מאמינות הקורבנות. הכפשת הקורבן ופגיעה באמינותו מאפשרות הכחשת האונס. לראיה, התגובות שמשתייכות לקטגוריה של האשמה אישיותית ברוכן לא מתייחסות לאונס.

ייתכן שראוי ליחס התנהלות זאת לאמונה בעולם צודק (Lerner, 1980). לפי תיאוריית האמונה בעולם צודק (ראה סקירה אצל Hafer, 2000), בני אדם נוטים להאמין שכל אחד מקבל את המגיע לו, ולכל אחד מגיע מה שהוא מקבל. אפשרות של "קורבן תמים" מאיימת על

מגדרי הוא בסיס לא רק להאשמת נשים שנאנסו, אלא גם להאשמת גברים שנאנסו. אפשר לומר שממצאי המחקר הנוכחי מהדהדים את דבריהם של מיוזר, טיפין ומילר (Measor et al., 2000, p. 101), ומלמדים שבחברה שתומכת בתפיסות מסורתיות לגבי מגדר, האשמה כלפי גברים שנאנסו היא ה"מחיר" שגברים משלמים על הדומיננטיות שלהם כקבוצה חברתית. אלמנט נוסף שאפיינ תגובות שליליות כלפי לה-באף הוא העיסוק במושג "אונס אמיתי" (Anderson, 2007; Capers, 2011). ההמשגה של "אונס אמיתי" משולבת עם המשגת "הקורבן האמיתי" ותפיסות מסורתיות לגבי תפקידי מגדר. הטיעונים המאשימים משקפים ראייה של "אונס אמיתי" כאקט מיני אלים שגבר מבצע בניגוד לרצון האישה. אלא שבמקרה של לה-באף מדובר בהיפוך תפקידים מגדרי: גבר מותקף על ידי אישה. נוסף על כך לה-באף היה פסיבי ולא התנגד. לכן מגיבים רבים לא ראו במה שקרה לו אונס, אלא אקט מיני בהסכמה. חשוב לציין, כי גם במקרה של נשים שנאנסו קיימת ציפייה להתנגדות. אומנם החברה לא מצפה מאישה להצליח לגבור על גבר שתוקף אותה, אולם נשים שלא מתנגדות מואשמות יותר ולא נחשבות בעיני החברה ל"קורבן אמיתי" (Randall, 2010). יתרה מזו, אחת הטענות הבולטות בתימת "דחיית סיפור האונס" הייתה בדבר טריוויליזציה של אונס. לטענת הגולשים שהתייחסו לטריוויליזציה, אונס אישה, ובמיוחד אונס אלים, חמור יותר מאשר אונס של גבר על ידי אישה. טענה זאת מחזקת את הקביעה בדבר היררכיית הסבל (Capers, 2011), לפיה נשים שנאנסו זוכות ליחס חיובי יותר מאשר גברים שנאנסו. עם זאת היררכיית הסבל מבחינה לא רק בין גברים לנשים שנאנסו, אלא גם בין גברים שנאנסו על ידי גברים לבין גברים שנאנסו על ידי נשים. כך, סמית ושותפיו (Smith et al., 1988) מצאו במחקרם שגבר שנאנס על ידי גבר נתפס כראוי יותר לסימפטיה מאשר גבר שנאנס על ידי אישה. מרכיב נוסף בתגובות המאשימות כלפי גבר שנאנס על ידי אישה הוא הציפיות החברתיות מ"קורבן אמיתי", "קורבן אידיאלי" (Christie, 1986). כך למשל

האמונה בעולם צודק. כדי לשמר את האמונה בעולם צודק, בני אדם נוטים להאשים קורבנות או להפחית מערכם (Hafer, 2000). בהתאם, מחקרים מצאו קשר חיובי בין האמונה בעולם צודק לבין הנטייה להפחית מערכם של קורבנות (Hafer, 2000; Landström et al., 2016; Levy & Reuven, 2016). לכן ייתכן שהאשמה אישיותית כלפי לה-באף היא ביטוי לצורך של גולשים להפחית מערכו כאדם, כשחקן וכמפורסם כדי לשמר את האמונה שלהם בעולם צודק. מלבד ההבחנה בין התימות המרכזיות בלט בשיח המקוון העיסוק בסוגיית המגדר ומשמעותו. למשל, בהקשר של האשמה התנהגותית, טוקבקים שליליים הדגישו שלה-באף הותקף על ידי אישה. טענתם הייתה כי גברים יכולים וצריכים להיות מסוגלים להתגבר על ניסיונות של אישה לכפות עליהם יחסי מין. כמו כן המגיבים העבירו ביקורת על הפסיביות והיעדר ההתנגדות של לה-באף בשל היותו גבר. יתרה מזו, במסגרת דחיית סיפור האונס, המגיבים הטילו ספק בעצם האפשרות של אונס גבר על ידי אישה. דפוסי תגובה אלה תואמים את הממצאים של מחקרים קודמים, שמצאו כי למגדר הקורבן השפעה ניכרת על עמדות כלפי קורבן האונס (Idisis et al., 2007; Smith, 2003; Wakelin & Long, 1988; et al., 2003). יתרה מזו, נראה שהדגשת המגדר כבסיס לטיעונים מאשימים כלפי גבר שנאנס, מלמדת על תפיסות מסורתיות לגבי תפקידי מגדר (Chapleau et al., 2007; Javaid, 2016b) ועל פרשנות המושג "גבר אמיתי" כמבוסס על דומיננטיות פטריארכלית (Connell & Messerschmidt, 2005), עוצמה וקשיחות (Morrell et al., 2013). זהו ביטוי לראייה מונוליטית של גבריות, והתעלמות מהיותם של גברים קבוצה חברתית הטרונגנית ומגבריות כחוויה מורכבת, מגוונת ומלאה סתירות פנימיות (Luyt, 2003). כמו כן התפיסות המגדריות המסורתיות מתנגשות עם הדרישות והציפיות מגברים ונשים בחברה המודרנית (Ledin et al., 2007). כיוון שמחקרים קודמים מצאו קשר בין ראייה מסורתית ואי-שוויונית של תפקידי מגדר לבין האמונה במיתוסים על אונס (Chapleau et al., 2007; Suarez & Gadalla, 2010), נראה שאי-שוויון

רצוי לבחון את התלות בין ההקשר החברתי-תרבותי, תפיסות לגבי גבריות ועמדות כלפי גברים שהותקפו מינית על ידי נשים. מגבלת מחקר נוספת קשורה למאפיינים של הגולשים שהגיבו לכתבות על האונס של לה-באף. רוב התגובות שנכללו במחקר זה הגיעו מאתר החדשות של הגרדיאן (The Guardian). לקוראי הגרדיאן מאפיינים דומים לאלה של האוכלוסייה הכללית של אנגליה מהבחינות התפלגות גילים ומגדר, אך הם מאופיינים ברמת השכלה גבוהה יותר. באשר לגולשים באתרים הישראליים, אין לגביהם מידע סוציו-דמוגרפי. סביר להניח שחלק מהקבוצות הדתיות והאתניות בחברה הישראלית (כגון חרדים וערכים) מיוצגים פחות באתרים אלה. הדבר מגביל את התוקף החיצוני של הממצאים. כמו כן בשל האנונימיות אי אפשר לדעת מה המאפיינים הספציפיים של המגיבים ואי אפשר לנטרל השפעה של משתנים סוציו-דמוגרפיים באמצעות שילוב במחקר של משתתפים מקבוצות מגוונות של גיל, מגדר והשכלה. יתרה מזו, תגובות אנונימיות נוטות להיות גסות ומעליבות יותר מאשר תגובות באינטראקציה פנים מול פנים (Moore et al., 2012; Santana, 2014). אלא שלאנונימיות הגולשים יש גם יתרון. בזכותה גולשים מביעים דעות אותנטיות (Shoham, 2016), והעמדות שעולות מהשיח המקוון מייצגות מחשבות שעולות באופן טבעי (Drew, 1989) ביחס לגברים שנאנסו.

מגבלת מחקר נוספת קשורה למעמדו של לה-באף כמפורסם. ייתכן שעמדות הגולשים הושפעו מהידע ומהדעות שלהם לגבי לה-באף עוד לפני שקראו את הכתבה על האונס. מרבית המחקרים שעוסקים בהאשמת הקורבן בודקים עמדות כלפי קורבן שאינו מוכר למשתתפים. אפילו היכרות מוגבלת עם לה-באף ועברו עלולה להתבטא בנטייה להאשמה אישיותית. כדי להבין את דפוסי התגובה החברתית המאשימה כלפי קורבנות אונס, רצוי לבחון גם האשמה כלפי קורבנות מוכרים. כמו כן רצוי להשוות בין האשמה כלפי קורבן מוכר לקורבן לא מוכר.

מגבלת מחקר אחרת קשורה לייחודיות של האונס של לה-באף: הקורבן גבר, התוקפת אישה זרה והאונס

האשמת הקורבן בהתייחס להתנהגותו של לה-באף בזמן האונס מלמדת, כי במקום להתייחס להיעדר ההסכמה לקיים אקט מיני, קיימת התמקדות בהיעדר של התנגדות אקטיבית מצד הקורבן. תפיסות מסוג זה בנוגע לאונס משקפות אמונה בסטראוטיפים ובמיתוסים של אונס (Allen, 2001; Anderson, 2007; Javaid, 2017; 2018; Wood & Rennie, 1994), שרואים בהתנגדות פיזית מצד הקורבן קריטריון הכרחי להגדרת האונס. גם הגשת תלונה רשמית נחשבת בעיני הגולשים המאשימים כקריטריון חשוב בהערכת הלגיטימיות של הטענות בדבר האונס. לדעת גולשים אלה, היעדר הגשת תלונה משמעו שלא מדובר באונס. דעות קדומות אלה לגבי התנהגות "נכונה" ו"לא נכונה" של הקורבן מתעלמות מעצם הדבר שכל קורבן מגיב אחרת לפגיעה. חלק מהקורבנות מגיבים בהלם ולא מסוגלים לפנות לרשויות, ואחרים מתביישים ונבוכים מכדי לחשוף את הפגיעה (Wasco, 2003). רק מיעוט מכין הנשים שנאנסו מגישות תלונה רשמית (Paul et al., 2013), ושיעור התלונות הרשמיות בקרב גברים שנאנסו נמוך עוד יותר (Pino & Meier, 1999).

מגבלות המחקר ומחקרי המשך

למחקר הנוכחי מספר מגבלות מתודולוגיות. המגבלה הראשונה קשורה לתוקף חיצוני של הניתוח. המחקר בחן דפוסי האשמה כלפי גבר שנאנס על ידי אישה בחברה מערבית. הממצאים לימדו שהעמדות השליליות כלפי גבר שנאנס על ידי אישה מבוססות בין היתר על התפיסות המסורתיות לגבי גבריות. אולם מושג הגבריות יחסי, והוא תלוי בזמן ובמקום (Connell & Messerschmidt, 2005). האונס של לה-באף התרחש ב-2014, תקופה שבה פרשת הרווי ווינשטיין טרם נחשפה ותנועת #MeToo עוד לא פרצה למודעות הציבורית (Tippett, 2018). היום, בזכות ההתפשטות של תנועת #MeToo, התגובות לדיווח על אונס של גבר על ידי אישה עשויות להיות שליליות פחות. עם זה תנועת #MeToo מתייחסת בעיקר לפגיעות מיניות בנשים (Tippett, 2018), והמודעות לאונס גברים עדיין מוגבלת (Javaid, 2017). כמו כן בשל יחסיות הסטייה

שתוכניות חינוכיות ידגישו את החשיבות של הסכמה כבסיס לקיום יחסי מין בריאים, יקדמו שוויון מגדרי (Roze & Koss, 2001) ויגדירו גבולות ברורים להתנהגות מינית נורמטיבית לגברים ולנשים. באשר להדרכות לאנשי מקצוע, רצוי להתייחס לתסריטי אונס ממגוון סוגים, בכלל זה אונס גברים על ידי נשים (Vandiver & Dupalo, 2013). לבסוף, בהתחשב בכך שעמדות גולשים שמגיבים בשיח מקוון (August & Liu, 2015) ועמדות הציבור בכללותו מושפעות ממסגור עיתונאי, רצוי שאמצעי התקשורת יהיו זהירים יותר בבחירה של מסגור ונרטיב בהצגת מקרי אונס.

לסיכום, המחקר הנוכחי הוא אחד המחקרים היחידים שבוחן עמדות ציבור כלפי גבר שנאנס על ידי אישה. הממצאים מלמדים כי בהאשמת גברים שנאנסו על ידי נשים בולטות תפיסות מסורתיות לגבי מושגים כגון "גבר אמיתי", "אונס אמיתי" ו"קורבנות אמיתיים". כמו כן נראה שקיומה של האשמה כלפי גבר שנאנס על ידי אישה מלמד על היפוך במאזן הכוחות המגדרי בהקשר של קורבנות מינית. בדרך כלל חוויות של גברים משקפות את הדומיננטיות החברתית שלהם (Bridges & Pascoe, 2014), אולם האשמת הקורבן ואי-נכונות להגדיר כפייה מינית של נשים על גברים כאונס, מרמזות שגברים שנפגעו מינית אינם מובילים בתחרות על החמלה הציבורית (Hilgartner & Bosk, 1988). כדי לחולל שינוי בשיח החברתי על קורבנות מינית של גברים, חשוב לערער את התפיסות המסורתיות הן לגבי קורבנות הן לגבי תוקפים ולהכיר בכך ש"אונס הוא אונס". כללי אתיקה: המחקר אושר על ידי ועדת האתיקה.

רשימת מקורות

דובר, ש' (2016, 10 בפברואר). דיוג: אלה האתרים הכי פופולריים בישראל. *גלובס*, <http://globes.co.il/newshttps://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001101874>

מערכת ערוץ התרבות (2014, 30 בנובמבר). שיה לה בוף: "נאנסתי במהלך מיצג אמנותי בו השתתפתי". *mako*, <https://www.mako.co.il/culture-showbiz/articles/Article-a36f61b76aff941006.htm>

התרחש במקום ציבורי. כדי לקדם את ההבנה של דפוסי ההאשמה כלפי קורבנות אונס, יש להשוות בין מקרי אונס ממגוון סוגים.

חשוב להביא בחשבון את אופיו של המסגור העיתונאי בפרסומים של האונס של לה-באף. עיתונאים לא רק דיווחו על האונס אלא גם הדגישו את הקשיים האישיים והמשפטיים של לה-באף. היות שקיים קשר חיובי בין טון הכתבה הראשית לבין רמת הכעס והגסות שמבטאים גולשים שמגיבים לכתבה (August & Liu, 2015), ייתכן שהאופן שבו עיתונאים מסגרו את הדיווח על האונס של לה-באף השפיע על נטיית המגיבים להאשמה. רצוי שמחקרים עתידיים יבחנו את הקשר בין הנרטיב שבו בוחר העיתונאי בהצגת אונס לבין אופיין של תגובות הגולשים כלפי הקורבן.

לבסוף, הניתוח האיכותני מאופיין בסובייקטיביות, לכן ייתכן שאפשר לנתח את התגובות מנקודת מבט תיאורטית אחרת ולהסיק מסקנות אחרות מאלה שהתקבלו במחקר הנוכחי.

השלכות יישומיות

שיח מקוון בין גולשים שמגיבים לפרסומים חדשותיים הוא זירה ציבורית חדשה (Maratea, 2008). בדומה לעיתונאים, למחוקקים ולחוקרים באקדמיה, טוקבקיסטים מעצבים, מבנים (Nielsen, 2014) ומשפיעים על התגובה החברתית כלפי גברים שנאנסו. בהשפעה הניכרת שיש לתגובה חברתית על תהליך ההחלמה והשיקום של קורבנות אונס (Doherty & Anderson, 2004; Williams, 1984), חשוב להפחית ולמנוע תגובה חברתית מאשימה ולקדם תגובה תומכת ואמפתית. לצורך כך חשוב לתת לגברים שנאנסו על ידי נשים מקום בשיח האקדמי ולחוקק חוקים שיכירו בקורבנות שלהם. מחקר והכרה חוקית עשויים לתרום לשיקומם של קורבנות אונס גברים ונשים כאחד. יתרה מזו, המגיבים בשיח מקוון מייצגים קבוצות חברתיות רבות: חברים וקרובי משפחה של קורבנות, מטפלים, שוטרים, עורכי דין, שופטים וכו'. לכן הממצאים של המחקר הנוכחי מלמדים על הצורך לקדם תוכניות חינוכיות והדרכה בנושא זה. מן הראוי

- Ben-David, S., & Schneider, O. (2005). Rape perception, sex-role attitudes, and victim-perpetrator acquaintance. *Sex Roles, 53*(5/6), 385-399. DOI: 10.1007/s11199-005-6761-4
- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. Sage.
- Breiding, M. J. (2014). Prevalence and characteristics of sexual violence, stalking, and intimate partner violence victimization - National intimate partner and sexual violence survey, United States, 2011. *Morbidity and mortality weekly report. Surveillance Summaries, 63*(8), 1-4. <https://www.cdc.gov/mmwr/pdf/ss/ss6308.pdf>
- Bridges, T., & Pascoe, C. J. (2014). Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities. *Sociology Compass, 8*(3), 246-258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Capers, B. (2011). Real rape too. *California Law Review, 99*(5), 1259-1307.
- Chapleau, K. M., Oswald, D. L., & Russell, B. L. (2007). How ambivalent sexism toward women and men support rape myth acceptance. *Sex Roles, 57*(1-2), 131-136. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9196-2>
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In E. A. Fattah (Ed.), *From crime policy to victim policy* (pp. 17-30). Palgrave Macmillan.
- Cohen, C. (2014). *Male rape is a feminist issue: Feminism, governmentality, and male rape*. Palgrave Macmillan.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender Society, 19*(6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Davies, M., Gilston, J., & Rogers, P. (2012). Examining the relationship between male rape myth acceptance, female rape myth acceptance, victim blame, homophobia, gender roles, and ambivalent sexism. *Journal of Interpersonal Violence, 27*(14), 2807-2823. <https://doi.org/10.1177/0886260512438281>
- Davies, M., & Rogers, P. (2006). Perceptions of male victims in depicted sexual assaults: A review of the literature. *Aggression & Violent Behavior, 11*(4), 367-377. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.01.002>
- סופר, א' (2014). מני מאמין לגבר שמספר שגאנס על ידי אישה? *Onlife*, <https://www.onlife.co.il/news/society/?sexual-violence/86534>
- קסל, נ' (2014, 28 בנובמבר). שיה לה- באך חושף: "גאנסתי". *כנאי כלום*, <https://ppplus.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4597279,00.html>
- Allen, S. (2001). *Male rape as a threat to masculine identity* [Doctoral dissertation]. University of Oxford. <http://ethos.bl.uk>
- Anderson, I. (1999). Characterological and behavioral blame in conversations about female and male rape. *Journal of Language & Social Psychology, 18*, 377-394. <https://doi.org/10.1177/0261927X99018004002>
- Anderson, I. (2007). What is a typical rape? Effects of victim and participant gender in female and male rape perception. *British Journal of Social Psychology, 46*(1), 225-245. <https://doi.org/10.1348/014466606X101780>
- Anderson, I., & Quinn, A. (2009). Gender differences in medical students' attitudes toward male and female rape victims. *Psychology Health & Medicine, 14*(1), 105-110. <https://doi.org/10.1080/13548500802241928>
- August, C., & Liu, J. H. (2015). The medium shapes the message: McLuhan and Grice revisited in race talk online. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 25*(3), 232-248. <https://doi.org/10.1002/casp.2212>
- Ayala, E. E., Kotary, B., & Hetz, M. (2018). Blame attributions of victims and perpetrators: Effects of victim gender, perpetrator gender, and relationship. *Journal of Interpersonal Violence, 33*, 94-116. <https://doi.org/10.1177/0886260515599160>
- Beaumont-Thomas, B. (2014, November 28). Shia LaBeouf: I was raped during performance art project. *The guardian*, <http://www.theguardian.com/film/2014/nov/28/shia-labeouf-raped-performance-art-project-dazed>
- Ben-David, S., Levy, I., & Ben-David, B. (2012). Sexual harassment in the university and the army in Israel. In H. Morosawa, J. J. P. Dussich, & G. F. Kirchoff (Eds.), *Victimology and human security: New horizons* (pp. 383-394). Wolf Legal Publishers.

- Green, J., & Thorogood, N. (2004). *Qualitative methods for health research*. Sage.
- Groth, A. N., & Wolbert Burgess, A. (1980). Male rape: Offenders and victims. *American Journal of Psychiatry*, *137*(7), 806-810. <https://doi.org/10.1176/ajp.137.7.806>
- Hafer, C. L. (2000). Do innocent victims threaten the belief in a just world? Evidence from a modified Stroop task. *Journal of Personality and Social Psychology*, *79*, 165-173. doi:10.1037/0022-3514.79.2.165
- Hearn, J., & Morgan, D. H. J. (2015). *Men, masculinities and social theory* (RLE social theory) (46). Routledge.
- Hilgartner, S., & Bosk, C. L. (1988). The rise and fall of social problems: A public arenas model. *American Journal of Sociology*, *94*(1), 53-78. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/228951>
- Hollander, G. (2013, August 29). UK newspapers ranked by total readership (print and online). *PressGazette*, <http://www.pressgazette.co.uk/uk-newspapers-ranked-total-readership-print-and-online/2/>
- Howard, J. A. (1984a). The "normal" victim: The effects of gender stereotypes on reactions to victims. *Social Psychology Quarterly*, *47*, 270-281. <https://doi.org/10.2307/3033824>
- Howard, J. A. (1984b). Societal influences on attributions blaming some victims more than others. *Journal of Personality & Social Psychology*, *47*(3) 494-505 <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.3.494>
- Huitema, A., & Vanwesenbeeck, I. (2016). Attitudes of Dutch citizens towards male victims of sexual coercion by a female perpetrator. *Journal of Sexual Aggression*, *22*(3), 1-15. <https://doi.org/10.1080/13552600.2016.1159343>
- Hyde, A., Drennan, J., Howlett, E., & Brady, D. (2009). Young men's vulnerability in constituting hegemonic masculinity in sexual relations. *American Journal of Men's Health*, *3*(3), 238-251. <https://doi.org/10.1177/1557988308319730>
- Doherty, K., & Anderson, I. (2004). Making sense of male rape: Constructions of gender, sexuality and experience of rape victims. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, *14*(2), 85-103. <https://doi.org/10.1002/casp.765>
- Drew, P. (1989). Recalling someone from the past. In D. Roger, & P. Bull (Eds.), *Conversation: An interdisciplinary perspective* (pp. 96-115). Multilingual Matters.
- Durfee, A. (2011). "I'm not a victim, she's an abuser": Masculinity, victimization, and protection orders. *Gender & Society*, *25*(3), 316-334. <https://doi.org/10.1177/0891243211404889>
- eBizMBA. (2017, July). *Top 15 most popular news websites*. <http://www.ebizmba.com/articles/news-websites>
- Emmer, M., Vowe, G., & Wolling, J. (2011). *Bürger online, Die Entwicklung der politischen Online-Kommunikation in Deutschland* [Citizens online, The development of the political online communication in Germany]. Konstanz: UVK.
- Fisher, N. L., & Pina, A. (2013). An overview of the literature on female-perpetrated adult male sexual victimization. *Aggression & Violent Behavior*, *18*(1), 54-61. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.10.001>
- Fitz-Gerald, S. (2014, February 12). An inside look at Shia LaBeouf's odd #IAMSORRY art stunt. *Mashable*, <http://mashable.com/2014/02/12/shia-labeouf-iamsorry-art-installation/#im4XS0stouqZ>
- Gerber, G. L., Cronin, J. M., & Steigman, H. (2004). Attributions of blame in sexual assault to perpetrators and victims of both genders. *Journal of Applied Social Psychology*, *34*, 2149-2165. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2004.tb02694.x>
- Gergen, K. J. (2001). *An invitation to social construction*. Sage.
- Gill, R., & Scharff, C. (Eds.). (2013). *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity*. Palgrave Macmillan.
- Graham, R. (2006). Male rape and the careful construction of the male victim. *Social & Legal Studies*, *15*(2), 187-208. <https://doi.org/10.1177/0964663906063571>

- Kelly, L. (2010). The (in) credible words of women: False allegations in European rape research. *Violence against Women*, 16(12), 1345-1355. <https://doi.org/10.1177/1077801210387748>
- Landström, S., Strömwall, L. A., & Alfredsson, H. (2016). Blame attributions in sexual crimes: Effects of belief in a just world and victim behavior. *Nordic Psychology*, 68(1), 2-11. <https://doi.org/10.1080/19012276.2015.1026921>
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. Plenum.
- Ledin, A., Bornmann, L., Gannon, F., & Wallon, G. (2007). A persistent problem: Traditional gender roles hold back female scientists. *EMBO reports*, 8(11), 982-987. <https://doi.org/10.1038/sj.embor.7401109>
- Levy, I., & Reuven, Y. (2016). Educational instructors' attitudes toward juvenile inmates: The effect of the inmate's role in a criminal event and the instructors' belief in a just world. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 26, 1-18. <https://doi.org/10.1177/0306624X16660556>
- Lincoln Y. S., & Guba E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Littleton, H. L., & Dodd, J. C. (2016). Violent attacks and damaged victims: An exploration of the rape scripts of European American and African American U.S. college women. *Violence against Women*, 22, 1725-1747. <https://doi.org/10.1177/1077801216631438>
- Luyt, R. (2003). Rhetorical representations of masculinities in South Africa: Moving towards a material discursive understanding of men. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13(1), 46-69. <https://doi.org/10.1002/casp.706>
- Maratea, R. (2008). The e-rise and fall of social problems: The blogosphere as a public arena. *Social Problems*, 55(1), 139-159. doi: 10.1525/sp.2008.55.1.139
- Martin, P. Y. (2005). *Rape work: Victims, gender and emotions in organization and community context*. Routledge.
- McLean, I. A. (2013). The male victim of sexual assault. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*, 27(1), 39-46. <https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2012.08.006>
- Idisis, Y., Ben-David, S., & Ben-Nachum, E. (2007). Attribution of blame to rape victims among therapists and non-therapists. *Behavioral Sciences and the Law*, 25, 103-120. <https://doi.org/10.1002/bsl.721>
- Jackson, M. A., Valentine, S. E., Woodward, E. N., & Pantalone, D. W. (2017). Secondary victimization of sexual minority men following disclosure of sexual assault: "Victimizing me all over again...". *Sexuality Research and Social Policy*, 14(3), 275-288. <https://doi.org/10.1007/s13178-016-0249-6>
- Janoff-Bulman, R. (1979). Characterological versus behavioral self-blame: Inquiries into depression and rape. *Journal of Personality & Social Psychology*, 37, 1798-1809. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.10.1798>
- Javaid, A. (2014). Male rape in law and the courtroom. *European Journal of Current Legal Issues*, 20(2), 1-17. <http://webjcli.org/article/view/340/434>
- Javaid, A. (2016a). Feminism, masculinity and male rape: Bringing male rape 'out of the closet'. *Journal of Gender Studies*, 25(3), 283-293. <https://doi.org/10.1080/09589236.2014.959479>
- Javaid, A. (2016b). Voluntary agencies' responses to, and attitudes toward male rape: Issues and concerns. *Sexuality & Culture*, 20(3), 731-748. <https://doi.org/10.1007/s12119-016-9348-z>
- Javaid, A. (2017). Making the invisible visible: (un) meeting male rape victims' needs in the third sector. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 9(2), 106-115. DOI: 10.1108/JACPR-08-2016-0248
- Javaid, A. (2018). Male rape, masculinities, and sexualities. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 52, 199-210. <https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2017.12.003>
- Jordan, J. (2004). Beyond belief? Police, rape and women's credibility. *Criminal Justice*, 4(1), 29-59. <https://doi.org/10.1177/1466802504042222>
- Kelland, L. (2011). Conceptually situating the harm of rape: An analysis of objectification. *South African Journal of Philosophy*, 30(2), 168-183. <https://doi.org/10.4314/sajpem.v30i2.67779>

- Rice, P. L., & Ezzy, D. (1999). *Qualitative research methods: A health focus*. Oxford University Press.
- Rozee, P., & Koss, M. (2001). Rape: A century of resistance. *Psychology of Women Quarterly*, 25, 295-311. <https://doi.org/10.1111/1471-6402.00030>
- Santana, A. D. (2011). Online readers' comments represent new opinion pipeline. *Newspaper Research Journal*, 32(3), 66-81. <https://doi.org/10.1177/073953291103200306>
- Santana, A. D. (2014). Virtuous or vitriolic: The effect of anonymity on civility in online newspaper reader comment boards. *Journalism Practice*, 8(1), 18-33. <https://doi.org/10.1080/17512786.2013.813194>
- Shoham, E. (2016). "Like a mosquito attacking an elephant": Perceptions among Israeli talkbackers regarding female violence. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 3(2), 116-131. DOI:10.14738/assrj.32.1859.
- Sleath, E., & Bull, R. (2010). Male rape victim and perpetrator blaming. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(6), 969-988. <https://doi.org/10.1177/0886260509340534>
- Smith, R. E., Pine, C. J., & Hawley, M. E. (1988). Social cognitions about adult male victims of female sexual assault. *Journal of Sex Research*, 25, 101-112. <https://doi.org/10.1080/00224498809551401>
- Smith, S. G., Basile, K. C., Gilbert, L. K., Merrick, M. T., Patel, N., Walling, M., & Jain, A. (2017). *National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010-2012 state report*. Stacks.cdc. <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/46305>
- Suarez, E., & Gadalla, T. M. (2010). Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010-2035. <https://doi.org/10.1177/0886260509354503>
- Tippett, E. C. (2018). The legal implications of the MeToo movement. *Minnesota Legal Review*, 103, 229-301.
- Turchik, J. A., & Edwards, K. M. (2012). Myths about male rape: A literature review. *Psychology of Men & Masculinity*, 13(2), 211-226. <https://doi.org/10.1037/a0023207>
- Measor, L., Tiffin, C., & Miller, K. (2000). *Young people's views on sex education: Education attitudes and behaviour*. Routledge.
- Miers, D. (1990). Positivist victimology: A critique part 2: Critical victimology. *International Review of Victimology*, 1(3), 219-230. <https://doi.org/10.1177/026975809000100301>
- Moore, M. J., Nakano, T., Enomoto, A., & Suda, T. (2012). Anonymity and roles associated with aggressive posts in an online forum. *Computers in Human Behavior*, 28(3), 861-867. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.12.005>
- Morrell, R., Jewkes, R., Lindegger, G., & Hamlall, V. (2013). Hegemonic masculinity: Reviewing the gendered analysis of men's power in South Africa. *South African Review of Sociology*, 44(1), 3-21. <https://doi.org/10.1080/21528586.2013.784445>
- Mulder, E., & Bohner, G. (2020). Negative third-party reactions to male and female victims of rape: The influence of harm and normativity concerns. *Journal of Interpersonal Violence*, <https://doi.org/10.1177/0886260520914565>
- Nielsen, C. E. (2014). Coproduction or cohabitation: Are anonymous online comments on newspaper websites shaping news content?. *New Media & Society*, 16(3), 470-487. <https://doi.org/10.1177/1461444813487958>
- Paul, L. A., Zinzow, H. M., McCauley, J. L., Kilpatrick, D. G., & Resnick, H. S. (2013). Does encouragement by others increase rape reporting? Findings from a national sample of women. *Psychology of Women Quarterly*, 38(2), 222-232. <https://doi.org/10.1177/0361684313501999>
- Pino, N. W., & Meier, R. F. (1999). Gender differences in rape reporting. *Sex Roles*, 40(11-12), 979-990. <https://doi.org/10.1023/A:1018837524712>
- Potter, J. (1996). *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. Sage.
- Randall, M. (2010). Sexual assault law, credibility, and "ideal victims": Consent, resistance, and victim blaming. *Canadian Journal of Women & the Law*, 22(2), 397-433. DOI: 10.3138/cjwl.22.2.397

- Vandiver, D. M., & Dupalo, J. R. (2013). Factors that affect college students' perceptions of rape: What is the role of gender and other situational factors? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(5), 592-612. <https://doi.org/10.1177/0306624X12436797>
- Wakelin, A., & Long, K. M. (2003). Effects of victim gender and sexuality on attributions of blame to rape victims. *Sex Roles*, 49(9-10), 477-487. <https://doi.org/10.1023/A:1025876522024>
- Wakeman, G. (2014, November 28). Shia LaBeouf says he was raped during his performance art project. *Cinemablend*. <http://www.cinemablend.com/new/Shia-LaBeouf-Says-He-Was-Raped-During-His-Performance-Art-Project-68440.html>
- Wasco, S. M. (2003). Conceptualizing the harm done by rape applications of trauma theory to experiences of sexual assault. *Trauma, Violence, & Abuse*, 4(4), 309-322. <https://doi.org/10.1177/1524838003256560>
- Weiss, K. G. (2010). Male sexual victimization examining men's experiences of rape and sexual assault. *Men and Masculinities*, 12(3), 275-298. <https://doi.org/10.1177/1097184X08322632>
- White, B. H., & Kurpius, S. E. R. (2002). Effects of victim sex and sexual orientation on perceptions of rape. *Sex Roles*, 46(5), 191-200. <https://doi.org/10.1023/A:1019617920155>
- Williams, J. E. (1984). Secondary victimization: Confronting public attitudes about rape. *Victimology*, 9(1), 66-81. <http://psycnet.apa.org/record/1988-29977-001>
- Witschge, T. (2008). Examining online public discourse in context: A mixed method approach. *Javnost-Ljubljana*, 15(2), 75-92.
- Wood, L. A., & Rennie, H. (1994). Formulating rape: The discursive construction of victims and villains. *Discourse & Society*, 5(1), 125-148. <https://doi.org/10.1177/0957926594005001006>

Thematic Analysis of an Online Discussion on Female-On-Male Rape: Characteristics of Negative Social Reactions

Inna Levy¹

News reports that Shia LaBeouf, an American actor and director was raped by a woman who visited at his art project, evoked many negative responses among online readers. The current research presents the analysis of online comments (talkbacks) to identify the patterns of blaming in the case of female-on-male rape. Using inductive thematic analysis, two themes were generated: victim-blaming and rejection of the rape story. "victim-blaming" addressed comments on characterological and behavioral blaming, while "rejection of rape story" referred to the comments that denied the rape and claims that defining what happened to LaBeouf as rape, is a trivialization of rape as a concept. In addition to these differences in themes' content, the analysis indicates that they differ

in the level of the discussion. The comments within the "victim-blaming" theme were very specific to LaBeouf's case, while many of the comments within "the rejection of rape story" theme addressed rape of female-on-male rape on a general level. Furthermore, the findings show that blaming toward a victim of female-on-male rape is characterized by the focus on an issue related to gender and represents the traditional perception of such concepts as "a real man", "a real rape" and "a real victim". The discussion addresses blaming patterns in the context of traditional views on gender roles and emphasizes the importance of education and training to the prevention of victim-blaming.

---

¹ Dr. Inna Levy, Department of Criminology, Ariel University, Israel. Head of the Criminology & Law Enforcement Department of Interdisciplinary Studies, Zefat Academic College, Israel.

The Impact of the Corrective Rehabilitative Program on the Parole Board's Decisions to Release Prisoners, Before and After the Implementation of the 42nd Amendment

Yohanan Vaknine¹, Kathrine Ben Zvi², Tomer Carmel³

The 42nd amendment to the Israeli Prison Ordinance was enacted in May 2016. The law stipulated that in addition to the fundamental rights granted to prisoners, the Israeli Prison Service must enroll in rehabilitative and treatment programs for every prisoner, Israeli citizen, or resident. This amendment became one of the organization's most significant change processes in the last decade.

The study examined whether the correctional programs provided by the Israel Prison Service contributed to the committee's decision on the conditional release of the prisoner and whether this contribution increased after Amendment 42. It also examined whether the correctional programs contributed to reducing recidivism, compared to the effect of conditional release on recidivism.

The data of released criminal prisoners (N = 10,986) who were sentenced to more than six months'

imprisonment were examined in two groups: before Amendment 42 (N = 5,910) and after Amendment 42 (N = 5,076).

Both research hypotheses were confirmed, and the findings show that two types of programs: treatment and education, made a significant contribution to the committee's decision to promote an early release. Moreover, their contribution even increased significantly after Amendment 42.

Regarding the second hypothesis, according to the study, the rehabilitation process has a greater effect compared to parole on return to prison in the first year, and findings show that participation in treatment reduced recidivism (one year after the release date), whereas the conditional release did not affect it. Despite these findings, this point needs to be re-examined after five years of imprisonment.

¹ Dr. Yohanan Vaknine, Senior Warden & Officer at the IPS Research Branch. PhD. in Information Science.

² Dr. Kathrine Ben-Zvi, Sgt. & Head of the IPS Research Branch. PhD. in Criminology

³ Dr. Tomer Carmel, Lecturer at Ariel University. PhD. in Psychology

"Urgent! I Have a Question": Respondents' (Talk Backers) Perception Regarding the "Gahlat" Rehabilitation Project Operating in Israeli Military Prison

Lea Itzik¹

The "Gahlat" rehabilitation project operates in military prisons in Israel. Its role is to examine the difficulties that lead soldiers to incarceration and to build "a rehabilitative costume" that can influence how these soldiers can continue to serve upon completion of their sentence. The purpose of the present study is to examine how the "Gahlat" project is perceived by respondents (talk backers) in an open forum on military and security. To this end, 373 responses were sampled in 34 different discussions in the last decade regarding the "Gahlat" project. A qualitative and quantitative content analysis was conducted under three categories: the type of discussion, comments

content, and writing style (talkbacks). Findings show that soldiers use the forum primarily to search for a source of help and consultation. In addition, it appears that soldiers view the "Gahelat" project as a tool to achieve their personal goals concerning their military service. As a result, a soldier may commit an offense that is punishable by imprisonment in order to be treated by "Gahelat". In conclusion, there is a need to establish a parallel system for the civilian prisoner rehabilitation authority, which will operate in the IDF independent of military prisons to reduce recidivism in the future.

---

¹ Dr. Lea Itzik, Rehabilitation Criminologist, Ashkelon Academic College

The Social Construction of Victimization Among Prisoners - Categorical Model

Judith Abulafia¹

The purpose of the article was to examine the construction of victim identity among inmates and to present criteria for examining victim construction by the individual. Over the years, there have been theoretical and empirical developments in the field of victimology, while at its core, victimology continued to be examined from a positivist point of view. Holstein and Miller were the first to raise the need for research to examine the social process by which an individual is defined as a "victim" from a subjective point of view, that is, according to the individual's perception of himself. In their demand, the researchers did not present criteria for examining victim construction. The study analyzed 90 life stories of inmates from five prisons of varying degrees of security, who committed various offenses, and who were sentenced to their first imprisonment. The content categorical analysis was based on categories found in a preliminary study that included an examination of 30 life stories. The

categories included in the categorical model are as follows: opening sentences of the prisoners' life story, use of neutralization techniques and explanations, the dominance of those who harm the life of the narrator, dominance of harm to the everyday life of the narrator, omission of events, dominance in the occurrence of events. The findings show that the speakers presented a retelling narrative of the victim construction in various categories. Moreover, the construction of the victim identity is not dichotomous but moves on a continuum of a victim without a victim. The more a person perceives himself as a victim, the less he takes responsibility for the course of his life. The research contribution is beyond the specific research population (not only concerning prisoners), as the development and presentation of criteria for measuring victim identity may serve as a basis for future research on victim construction in a wide range of populations.

---

¹ Dr. Judith Abulafia, Ashkelon Academic College & Be'er Ya'akov Center for Mental Health.

Aging in the Shadow of a Lifelong Criminal Career from the Prisoner's Perspective: The Experience and its Meaning

Hila Avieli¹, Tova Band-Winterstein²

Bearing in mind the growing number of older adults in prison around the globe and in Israel, expanding our knowledge regarding the incarceration experience of older prisoners may be important. The aim of the present study is to learn about the meaning older recidivist prisoners attribute to incarceration at this point in their lives. Seventeen older prisoners were interviewed, and an interpretive phenomenological analysis approach was used to analyze the narratives they presented. Participants' interviews revealed

four themes: The unique needs of older recidivist prisoners; The meaning of being old and ill in prison; Aging in prison as a chance for normality; New insights regarding reform. The current study enables the understanding of older prisoners' characteristics and rehabilitation needs while using the Life Course Perspective as a theoretical framework that serves as a platform for discussing experiences of marginality and exclusion in the participants' lives.

---

¹ Hila Avieli, PhD, is a lecturer at the Department of Criminology, Faculty of Social Science and Humanities, Ariel University, Israel. She is a research fellow at the Centre on Violence and Recovery (CVR) at New York University, and at the Minerva Center on Intersectionality in Ageing (MCIA).

² Tova Band-Winterstein is an associate professor at the Department of Gerontology, Faculty of Social Welfare & Health Sciences, University of Haifa, Israel. She is an experienced qualitative researcher. She is the chair of the Minerva Center on Intersectionality in Ageing (MCIA).

the research group. Moreover, the research group shows improvement in the disorder's symptoms. The finding of the research group shows that the increase in the perception of self-efficacy is essential

since studies have shown that it may be fundamental to criminal deterrence. The greater the perception of self-efficacy, the greater the chances that the inmates will refrain from engaging in crime.

Attention Centers in Prisons and their Impact on Inmates in Reducing Symptoms, Improving Self-Esteem, and Self-Efficacy

Adi Tavior¹, Kathrine Ben Zvi², Tamir Epstein³, Anat Meir-Abuhatzera⁴

The literature describes a strong link between Attention Deficit Disorder, criminal behavior, and crime. People with ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) tend to be involved in criminal activities more than the general population. Thus, it is no wonder, that among the inmate population, the rate of Attention Deficit Disorder is high: 25% to 45% up to ten times higher than that of the general population. In addition, people with ADHD usually suffer from low self-esteem and low self-efficacy more than people without this disorder.

In 2012, the first educational program at the IPS was opened, called the "Attention Center", with the aim of treating prisoners with ADHD. Today, there are already four such programs throughout the country, and so far, more than 400 prisoners have been treated.

The current study examined the effect of treatment given to inmates in the "Attention Center", in dealing with the disorder and reducing its symptoms by raising their self-esteem and self-efficacy. The study included 91 inmates, divided into a research group (N=60) and a control group (N=31). They were measured twice: first - before they were admitted to the program, and finally - after six months when the program ended. The control group was measured simultaneously. The study was based on self-reporting questionnaires of perception of self-esteem and self-efficacy, along with observations of inmates in the research group to assess the change in symptoms of the phenomenon (attention, hyperactivity, and impulsivity).

The findings show that self-esteem remains the same in both groups, while self-efficacy increases among

---

¹ Adi Tavior - Senior Warden & Research officer at the Research Branch in the IPS.

² Dr. Kathrine Ben-Zvi Bonen - Sgt. & Head of Research Branch in the IPS., earned her Ph.D at the Institute of Criminology, at the Hebrew University in Jerusalem.

³ Dr. Tamir Epstein, Psychiatrist Head of "Focus" Clinic for Adult with Attention Deficit Disorders, Sheba Medical Center, Tel HaShomer Hospital.

⁴ Sgt. Anat Meir-Abuhatzera, Head of prisoner education in the IPS.

making while dealing with one's life circumstances. Concluding this article are three working principles that emerge from the critical theory, as adapted to offenders with specific learning disorder and Attention Deficit Disorder, who frequently experience social exclusion: (1) Using knowledge from the offenders' living experience as substantial knowledge

to research and policy building. (2) Working in partnership with the offenders as a means to resist intersectionality. (3) Overcoming the environment-personality paradox.

Running Head: specific learning disorder, ADHD, intersectionality, knowledge from lives experience, offenders.

School to Prison Pipeline - Specific Learning Disorders and ADHD Among Offenders: A New Paradigm for Working with Offenders

Gila Amitay¹

A significant number of inmates and offenders cope with learning disabilities (recognized as specific learning disorders since 2013) and/or Attention Deficit Hyperactive Disorder (Einat & Einat, 2006; Murphy, Harrold, Carey, & Mulrooney, 2000). These disorders have implications upon one's life that are far beyond the academic domain as they become a key player in shaping a person's interpersonal relationships, understanding of one's social, emotional, and mental world, as well as shaping one's behavior and attitudes towards one's social environment.

This article is articulated from three main sections and has three main goals.

The first goal is to portray the main features and characteristics of specific learning disorders and Attention Deficit Disorder, and their extracurricular effects on shaping the emotional, social and

cognitive world of offenders and people in social nonconformity.

The second goal of the article is to relate the data concerning offenders with specific learning disorders and Attention Deficit Disorder to a theoretical critical paradigm in the social sciences and to analyze the data from this paradigm. In the analysis, I will emphasize the concept of "School-to-Prison Pipeline", which is a key term in understanding the impact of specific learning disorders and Attention Deficit Hyperactive Disorders on the emergence of delinquency.

The critical theory observes people in extreme social exclusion as persons who experience intersectionality of marginal social positions and as ones who possess unique knowledge consolidated from their lived experience. This knowledge is substantial to understand one's life context and one's decision-

---

¹ Dr. Gila Amitay, Senior Lecturer [Expert], Max Stern Yezreel Academic College Critical criminologist and educator. Active as a researcher and a practitioner.

Students Mentoring Prisoners: The Contribution of Mentoring to Prisoners

Uri Timor¹, Ronit Peled-Laskov², Etti Golan³

This study deals with the evaluation of the program in which students are mentoring prisoners in Israel. In this program which already exists for 30 years, 40 female and male students from the Criminology Departments of Bar-Ilan University and Ashkelon Academic College, visit prisons on a weekly basis to mentor 150 criminal prisoners. Mentoring is done in two ways: Individually, in which a student mentors a single prisoner, and in a group, in which one or two mentors mentor a group of about ten inmates. These activities continue throughout the academic year, for about seven months each year. The program has several goals dealing with the inmates being mentored and the mentoring students. This article addresses the contribution of the program to the inmates. The aims of the program include: (1) Creating meaningful social connections between students and prisoners, especially with prisoners who do not receive visits from their family or their friends; (2) Encouraging prisoners to think positively and constructively about their future; (3) Encouraging the prisoners to practice anger management and to be representative of the normative society that is supposed to absorb them when they are released from prison.

Twenty-one prisoners participated in the study. It was conducted in a qualitative method through semi-structured, in-depth interviews. The findings of the study indicate that the mentoring students gradually became significant individuals in the eyes of the inmates. Most inmates talked in the interviews about having very good relationships with the students, and that under the influence of the meetings with the students, they learned to consider their responses more constructively. They also learned to avoid violent responses. Inmates also described a process of feeling less self-centered due to the mentoring meetings. They felt the meetings broadened their worldview and helped them better understand the reasons that led them to delinquency.

Several prisoners indicated forming a more normative worldview, and a positive change in their behavior. Almost all the interviewees greatly appreciated their meetings with the mentors. The findings point to the great value of mentoring meetings between students and inmates in an organized mentoring setting, and of the worthwhileness of expanding this activity for more inmates.

---

¹ Prof. Uri Timor, Associate professor, Department of Criminology, Bar-Ilan University and Department of Criminology & Ashkelon Academic College, Israel.

² Dr. Ronit Peled-Laskov, Senior lecturer, Department of Criminology, Ashkelon Academic College, Israel.

³ Mrs. Etti Golan, lecturer, Department of Criminology, Ashkelon Academic College, Israel.

Overall, it was found that the process of **Appreciative Inquiry** yielded seven key factors that were experienced by the senior and staff officers, as leading to optimal coping during the Corona period: *Understanding of task meaning; Feeling of National Significance; Staff Cohesion; Commander Presence; Communication and Cooperation; Attention and Empathy; and Professionalism of the Headquarters and Personnel.* From the analysis of these factors of success, it's clear that these present a solution for the core challenges of this period of anxiety and tension, due to health and financial circumstances, social distancing and isolation, uncertainty, and exhaustion of personal resources.

The current study can provide insights into understanding the **Positive Organizational Core**, the foundational basis that motivates the organizational activities, and is comprised of strengths, resources, potentials, and abilities. Beyond that, this approach leads to strengthening positive feelings that allow openness, creative thinking, and flexibility as well as increasing feelings of energy and motivation for continued action. This effect is essential for staff and organizational routine, and even more so in an emergency state, as it contributes towards strengthening the existence of rapid learning, generation of flexible solutions, and proactive engagement.

Consulting in Uncertainty: Appreciative Inquiry as a Tool for Promoting Organizational Coping During the Covid-19 Crisis

Orit Appel¹

The period of coping during the Covid-19 crisis presented unprecedented emergency routine management challenges for organizations worldwide. These challenges resulted primarily from a lack of knowledge about how to cope with the crisis, due to a lack of previous experience with this particular predicament. Optimal organizational coping in such a circumstance can be classified as "Organizational Resilience," which refers to the ability of an organization to absorb change and disturbance while retaining organizational functioning, structure, and integrity (Holling, 1973). By taking initiative and actively seeking out opportunities, an organization attains resilience when it demonstrates the ability to learn new ways of coping and operating in the face of disturbance in the system.

The current paper presents a case description utilizing a tool for organizational learning in a period of emergency routine. The tool referred to as the

"Appreciative Inquiry" focuses on identifying personal and organizational strengths in order to accommodate optimal coping and adoption of effective patterns of action in times of routine and emergency. The approach that stands as the focus of the present study asserts that exposing the various positive capabilities and strengths that lie hidden within the organization and the individual are what allow both to effectively cope and adjust.

During June 2020, an appreciative inquiry process related to coping with the emergency routine of the Corona was carried out by Behavioral Science Advisors, in collaboration with senior officers, for approximately 100 senior officers and staff officers. The purpose of the process was to facilitate organizational learning under emergency circumstances with a focus on the positive core attributes within the staff and the organization that had thus far supported coping with the Coronavirus.

---

¹ Dr. Orit Appel, Sgt. & Head of the Behavior Science Branch, Israel Prison Service.

Punishment Without Walls: The Future of the Prison

Abraham N. Tennenbaum¹, Sivan Ratzon²

What does the future of the prison look like - will this institute maintain its presence alongside human society for many years to come, or has the gradual disappearance of it already started?

While trying to answer this question, we will present the reasons for the establishment and growth of the modern prison. The reasons include, in our opinion, the "Civilizing Process" of the sociologist, Norbert Elias, and the rise of the "Discipline Facilities" of the philosopher, Michel Foucault. The joint effect of their concepts, along with social and technological evolvments, allowed for the prison facility in the past. Yet, these exact, same reasons are ending the

social acceptance for its continuing existence today. The result will be, it seems, a substantial decrease in the use of physical incarceration as a means of punishment. Other methods and tools of punishment will have to replace prisons. We believe that sensors and electronic bracelets will replace the walls and high fences, thus limiting liberty differently. In parallel, alternatives for the penal process as a whole, and the imprisonment specifically, will be established. The future effect of this trend and its implications on the social policy related to crime and punishment will be reviewed and recommendations presented.

---

¹ Dr. Abraham Tennenbaum, a retired Magistrate Court Judge, and an external professor at the faculty of law at Haifa University.

² Sivan Ratzon, a lawyer who holds LL.M degree from Tel Aviv University and works as a legal assistant at the Central District Court.

Index

Punishment Without Walls: The Future of the Prison

Abraham N. Tennenbaum, Sivan Ratzon..... 195

Consulting in Uncertainty: Appreciative Inquiry as a Tool for Promoting Organizational Coping During the Covid-19 Crisis

Orit Appel..... 194

Students Mentoring Prisoners: The Contribution of Mentoring to Prisoners

Uri Timor, Ronit Peled-Laskov, Etti Golan..... 192

School to Prison Pipeline - Specific Learning Disorders and ADHD Among Offenders: A New Paradigm for Working with Offenders

Gila Amitay..... 191

Attention Centers in Prisons and their Impact on Inmates in Reducing Symptoms, Improving Self-Esteem, and Self-Efficacy

Adi Tavor, Kathrine Ben Zvi, Tamir Epstein, Anat Meir-Abuhatzera..... 189

Aging in the Shadow of a Lifelong Criminal Career from the Prisoner's Perspective: The Experience and its Meaning

Hila Avieli, Tova Band-Winterstein..... 187

The Social Construction of Victimization Among Prisoners - Categorical Model

Judith Abulafia..... 186

"Urgent! I Have a Question": Respondents' (Talk Backers) Perception Regarding the "Gahlat" Rehabilitation Project Operating in Israeli Military Prison

Lea Itzik..... 185

The Impact of the Corrective Rehabilitative Program on the Parole Board's Decisions to Release Prisoners, Before and After the Implementation of the 42nd Amendment

Yohanan Vaknine, Kathrine Ben Zvi, Tomer Carmel..... 184

Thematic Analysis of an Online Discussion on Female-On-Male Rape: Characteristics of Negative Social Reactions

Inna Levy..... 183

Editors: Uri Timor, Yoni Hefetz

Editorial Board Members: Natti Ronel, Joshua Weiss

Advisory Board: Sarah Ben-David, Gavriel Cavaglione, Tomer Einat, Gideon Fishman, Lior Gideon
Yossi Glickson, Badi Hasisi, Yael Idisi, Ruth Kannai, Giora Rahav, Natti Ronel, Leslie Sebba, Mally Shechory,
Efrat Shoham, Shlomo Giora Shoham, Uri Yanai

Assistant Editors: Moran Davidyan, Hila Hogeg, Orit Shohat Mandel

Production: Israel's Government Advertising Agency

PUBLISHER: ISRAEL PRISON SERVICE, DEPARTMENT OF MEDIA AND PUBLIC INFORMATION

P.O.B. 81 RAMLA 721000 • TEL: 08-9776806 FAX: 08-9193810 • ips@mail.gov.il

www.ips.gov.il

PRODUCTION: LAPAM

Language Editing: Merav Falkovitz Loon | **Graphic Design:** Yonatan Loon

Crimes and Penalties in Israel

Theory and Application

Glimpse into Prison | Issue No.21

Published by Israel Prison Service
November 2021

אוניברסיטת
בר-אילן
Bar-Ilan University

